

В.Д. Старычонок

МЕТАФАРА
Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Мінск, 2007

В.Д. Старычонак

МЕТАФАРА

Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

на матэрыяле субстантываў

Мінск, 2007

ББК 81. 2 (4Беи) – 3
С 77
УДК 81'373: 811. 161. 3

Рэцэнзенты

Кафедра сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага
універсітэта;

В.І.Рагаўцоў, доктар філалагічных навук, прафесар

Старычонок В.Д.

С 77 Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В.Д.

Старычонок. – Мінск: Выд-ва БДПУ, 2007. – ... с.

У маннаграфіі на аснове мастацкіх і публіцыстычных твораў звыш 600 пісьменнікаў XIX — XXI ст. ст. праведзена комплекснае даследаванне субстантыўных метафар, якія выяўлены ў 14 тысячах кантэкставых сітуацыях. Вызначаны асноўныя заканамернасці метафарызацыі і кірункі сэнсавага развіцця метафарычных субстантываў; распрацавана агульная класіфікацыя метафар у адпаведнасці з характарам суаднесенасці зыходнага і рэцыпіентнага ЛСВ і іх агульнай сэнсавай скіраванасці; ахарактарызаваны асноўныя тыпы метафарычных структур (структурна-функцыянальных мадэляў) і асаблівасці іх выяўлення ў мове і маўленні; акрэслены семантычныя палі (сферы), кампаненты якіх паслужылі базай для ўтварэння субстантыўных метафар.

Кніга адрасуецца мовазнаўцам, выкладчыкам ВНУ, аспірантам, настаўнікам школ, студэнтам-філолагам.

УДК 81'373: 811. 161. 3
ББК 81. 2 (4Беи) – 3

©В.Д.Старычонок, 2007

©

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ

Глава 1. МЕТАФАРА ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ Ё СУЧАСНАЙ НАВУЦЫ

1.1. Сутнасць метафары і гісторыя яе вывучэння

1.2. Механізм утварэння метафар

1.3. Класіфікацыі метафар

Глава 2. СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР

2.1. Вонкавападабенчы тып

2.2. Саматычны тып

2.3. Лакатыўны тып

2.4. Тэмпаральны тып

2.5. Акцыянальны тып

2.6. Квалітатыўны тып

2.7. Экзістэнцыяльны тып

2.8. Псіхалагічны тып

2.9. Гукавы тып

2.10. Квантытатыўны тып

2.11. Анімістычны тып

2.11.1. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе вонкавага выгляду

2.11.2. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, рысаў характару

2.11.3. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе паводзін, маралі, спосабу жыцця, дзеянняў і ўчынкаў

2.11.4. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе ўзросту

2.12. Зоамарфічны тып

2.13. Зоасемічны тып

2.14. Антрапамарфічны тып

2.15. Персаніфікаваны тып

2.16. Індывідуальна-аўтарскія метафары

Глава 3. СТРУКТУРНЫЯ ТЫПЫ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР ЗАКЛЮЧЭННЕ

ЛІТАРАТУРА

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫХ КРЫНІЦ

УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ

ІНДЭКС

УВОДЗІНЫ

Метафара з'яўляецца найбольш распаўсюджанай з'явай у большасці моў свету незалежна ад іх генетычнай і тыпалагічнай будовы, адносіцца да ліку семантычных універсальных. Яна разглядаецца як своеасаблівы канцэнтрат інфармацыі, спосаб пашырэння семантычнай прасторы мовы, як новы інфармацыйны ўваход у пэўную кагнітыўную мадэль, лічыцца важным сродкам стварэння новага зместу і атрымання новых ведаў праз ствараемае ёю магутнае асацыятыўнае поле, праз інструмент пераносу вядомага на невядомае, засваення сферы новага ў вядомых вербальных сродках. Метафара нязменна прысутнічае ў семіятычнай прасторы любой культуры, з'яўляецца сродкам мыслення і пазнання рэчаіснасці, адлюстроўвае фундаментальныя культурныя каштоўнасці, бо заснавана на культурна-нацыянальным бачанні свету. Яна сінтэзуе пазнавальныя працэсы, эмпірычны вопыт, культурныя здабыткі калектыву, выступае ў якасці спецыфічнага сродку рэалізацыі чалавекам яго пазнавальных адносін да акаляючага свету, спасціжэння ім межаў гэтага свету і разумення свайго месца ў неабмежаванай у часе і працягласці прасторы.

Метафара заўсёды суаднесена з рэальным светам, паглыбляе разуменне пачуццёва ўспрымальнай рэальнасці і яе ўласцівасцей. Яна ў многім абумоўлена карцінай свету носьбітаў мовы, той народнай сімволікай і традыцыйнымі жывымі ўяўленнямі аб рэаліях, прыметах і дзеяннях, якія ўтвараюць канатацыі слова. Як ні адна іншая з'ява, метафара мае даўнюю гісторыю вывучэння, якая пачалася больш за дзве тысячы гадоў назад у працах Арыстоцеля і іншых старажытнагрэчаскіх рытараў. Нягледзячы на, здавалася б, такую «архаіку», цікавасць да метафары не знікла, а, наадварот, з цягам часу яна прыцягвала да сябе прадстаўнікоў самых розных галін ведаў. У сучасных умовах феномен метафары – аб'ект даследавання не толькі мовазнаўства і літаратуразнаўства але і філасофіі, псіхалогіі, логікі, герменеўтыкі, кагнітывістыкі, гнасеалогіі, семіётыкі, стылістыкі, сацыялінгвістыкі, тэорыі штучнага інтэлекту і іншых навук. Распачаты даследаванні метафарычных тэрмінаў з галіны фізікі, біялогіі, медыцыны, астраноміі, генетыкі, юрыспрудэнцыі, з'явіліся апісанні метафарычных мадэляў, што актыўна ўжываюцца ў палітычным, навуковым, мастацкім дыскурсах, рэкламных тэкстах, а таксама ў будзённым жыцці, насычаным звычайнымі і не заўсёды бачнымі метафарычнымі паняццямі [Баранаў 1993; Гудкоў 1994; Алейнік 1998; Полазава 1999; Метафара 2000; Кобазева 2001; Рыжкова 2001; Аляксееў 2002; Воранава 2003; Вярышыніна 2002; Сомава 2002; Ярмоленка 2002; Махніцкая 2003; Чудзінаў 2003; Ярылава 2003; Рамазенава 2004; Лягушэвіч 2005; Мастацтва 2005; Метафара 2005; Тэрапеўтычныя метафары 2005; Шмерліна 2005]. Ажыўленыя размовы аб самых розных праявах «старой» і «вечна маладой» метафары вядуцца на дзесятках тысячах вэб-старонках і сайтах у сетцы Інтэрнэта. Можна смела сцвярджаць аб станаўленні адносна

самастойнай міждысцыплінарнай навукі метафаралогіі, аб'ектам даследавання якой з'яўляецца метафара ва ўсіх яе выяўленнях і структурных тыпах.

У беларускім мовазнаўстве пытанні мадэліравання субстантыўных метафар практычна не асвятляліся. Асобныя працы прысвечаны лінгвастылістычнай будове метафарычных кантэкстаў у паэзіі Янкі Купалы [Ляшчынская 2003], некаторым тыпам метафар і параўнанняў [Старасценка 1981; Шумчык 1999; Чумічова 2005], аналізу зоамарфізмаў у беларускай і рускай мовах [Яскевіч 2004], а таксама разгляду метафары пры стварэнні камічнага эфекту [Рагаўцоў 2002: 78-82]. Запаўненнем гэтага прабелу і з'яўляецца дадзенае даследаванне і папярэднія артыкулы аўтара [Старычонок 1997, 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006], у якіх упершыню на шырокім фактычным матэрыяле разглядаюцца асноўныя тыпы субстантыўных метафар і працэсы іх метафарызацыі. Актуальнасць даследавання вызначаецца не столькі малой распрацаванасцю праблемы і адсутнасцю грунтоўных лінгвістычных прац па ёй, колькі настойлівай неабходнасцю распрацоўкі новага навуковага напрамку ў вывучэнні метафаралогіі, патрэбай комплекснага і сістэмнага вывучэння метафарыкона, без чаго нельга зразумець прыроды, заканамернасцей, функцыяніравання і развіцця мовы, асаблівасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця яе носьбітаў і іх культурна-нацыянальнага бачання свету. Даследаванне субстантыўных метафар унясе значны ўклад у тэорыю і практыку метафаралогіі, дазволіць прадэманстраваць шырокія магчымасці беларускай мовы ў плане актуалізацыі яе глыбіннага патэнцыялу і здольнасці без марфемных сродкаў выражаць новы змест. Апісанне сэнсу метафарычных структур, а таксама шматлікіх тэматычных груп, што ўдзельнічаюць у працэсе метафарызацыі, будзе спрыяць вырашэнню складаных праблем узаемазвязі розных семантычных сістэм мовы, а таксама пытанняў ўзаемадзеяння лінгвістыкі з логікай, філасофіяй, сацыялогіяй, псіхалогіяй, семіётыкай, кібернетыкай і іншымі навукамі.

Аб'ектам дадзенага даследавання з'яўляецца субстантыўная метафарычная лексіка беларускай мовы. Прадмет даследавання – асноўныя кірункі метафарызацыі субстантываў з улікам іх структуры і суадносін крыніцы і выніку метафарычнай экспансіі.

Мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца лінгвістычны аналіз субстантыўнай метафары ў беларускай мове. Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- выявіць і сістэматызаваць метафарычныя субстантывы ў беларускай мове;
- вызначыць асноўныя заканамернасці метафарызацыі і кірункі сэнсавага развіцця метафарычных субстантываў;
- вырацаваць выразныя крытэрыі класіфікацыі асноўных тыпаў метафар;
- правесці класіфікацыю метафар у адпаведнасці з характарам суаднесенасці зыходнага і рэцыпіентнага ЛСВ і іх агульнай сэнсавай скіраванасці.

- ахарактарызаваць асноўныя тыпы метафарычных структур (структурна-функцыянальных мадэляў) і асаблівасці іх выяўлення ў мове і маўленні;

- акрэсліць семантычныя палі (сферы), кампаненты якіх паслужылі базай для ўтварэння субстантыўных метафар.

Крыніцамі для даследавання з'явіліся мастацкія і публіцыстычныя творы звыш 600 пісьменнікаў XIX — XXI ст.ст., сучасныя перыядычныя выданні. Даследаванне грунтуецца на пяці тысячах сэнсавых цэнтраў (метафарычных значэнняў), якія выяўлены на аснове звыш 14 тысяч кантэкстаў ужывання і прадстаўляюць каля 2500 метафар-назоўнікаў. Значную дапамогу ў падрыхтоўцы экзэмпліфікацый (ілюстрацый) аказалі матэрыялы картатэкі Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы. Пры апісанні сэнсавых структур прадметных намінацый, даволі пашыраных у народных гаворках, выкарыстоўваліся матэрыялы дыялектных слоўнікаў і Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак. З мэтай праверкі і ўдакладнення значэнняў слова, высвятлення яго этымалогіі (першааснага ЛСВ), палоджання і гістарычнага развіцця выкарыстоўваліся матэрыялы тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы, а таксама этымалагічнага і гістарычнага слоўнікаў.

Для дасягнення пастаўленай мэты і вырашэння найбольш важных задач у манаграфіі выкарыстоўваліся метады слоўнікавай (дэфініцыйнай) ідэнтыфікацыі, кампанентнага аналізу, семантычнага мадэліравання, а таксама разнавіднасці апісальнага і квантытатывага метадаў.

Асноўныя палажэнні даследавання, вывады і практычныя матэрыялы могуць атрымаць выкарыстанне пры далейшай распрацоўцы семасіялагічных кірункаў у беларусістыцы, у лексікаграфічнай практыцы (для сістэматызацыі дэфініцый слоўнікавых артыкулаў, вызначэння і ўдакладнення лексічных значэнняў і адмежавання іх ад амонімаў, выпрацоўкі адзіных прынцыпаў лексікаграфічнай інтэрпрэтацыі аднатыпных семантычных з'яў, вырашэння пытанняў семантычнай вытворнасці, пры стварэнні базавага слоўніка беларускіх метафар і слоўніка дамінантных канцэптаў беларускай мовы). Асноўныя палажэнні манаграфіі і практычныя матэрыялы могуць таксама знайсці выкарыстанне пры складанні вучэбных дапаможнікаў, выкладанні лексікалогіі, стылістыкі, культуры маўлення, распрацоўцы і правядзенні спецкурсаў і спецсемінараў па лексікалогіі, семасіялогіі, семантычнай дэрывацыі, а таксама лексікаграфіі.

Мы ўпэўнены ў тым, што манаграфія адкрые новыя гарызонты ў даследаванні метафаралогіі беларускай мовы, будзе спрыяць актывізацыі даследчыцкай дзейнасці ў кірунку апісання даволі цікавых дзеяслоўных і прыметнікавых метафар, стварэння грунтоўнай тэарэтычнай базы, якая б дазволіла правесці агульную класіфікацыю метафар, вызначыць асноўныя прынцыпы і механізмы ўзаемадзеяння разумовых і моўных структур.

Глава 1. МЕТАФАРА ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ Ў СУЧАСНАЙ НАВУЦЫ

1.1. Сутнасць метафары і гісторыя яе вывучэння

Метафара абумоўлена пазнавальнай дзейнасцю чалавека і яго вобразным мысленнем. Яна выконвае важную ролю ў пабудове моўнай карціны свету, інтэграцыі вербальна-моўнай і пачуццёва-вобразнай сістэм чалавека, актыўна ўдзельнічае ў фарміраванні асобнай мадэлі свету. Як адзначае В.М.Тэлія, метафара выступае ў якасці «механізма, які прыводзіць ва ўзаемадзеянне і пазнавальныя працэсы, і эмпірычны вопыт, і культурныя набыткі калектыву, і яго моўную кампетэнцыю, каб адлюстравачь у моўнай форме пачуццёва не ўспрымальныя аб'екты і зрабіць бачнай нябачную карціну свету» [Тэлія 1988: 180]. Як натуральнае і універсальнае праяўленнем мовы і мыслення, метафара выступае ў якасці найбольш прадуктыўнага сродку другой апасродкаванай намінацыі, універсальнага спосабу пазнання і канцэптуалізацыі свету. Яе называюць «крыніцай і асновай усіх важнейшых феноменаў чалавечай культуры і ў першую чаргу старажытнейшых з іх – мовы і міфа» [Касірэр 1990: 37]. Яна паспяхова выконвае ролю своеасаблівай прызмы (лінзы), праз якую чалавек успрымае, інтэрпрэтуе і катэгарызуе навакольную рэчаіснасць. Чалавек не толькі выражае свае думкі пры дапамозе метафар, але і мысліць метафарамі. Менавіта ў метафары і яе падсістэмах утрымліваецца імпліцытнае проціпастаўленне звычайнага бачання свету (яно адапавядае навуковым класіфікацыям і лагічнай карціне свету) і незвычайнага бачання свету, якое выяўляе індывідуальную сутнасць прадмета, яго спецыфіку. У выніку метафарычнага выкарыстання слова акрэсліваюцца новыя межы значэння, якія перасякаюцца з ужэ вядомымі ЛСВ ці ўтвараюць важныя семантычныя падкласы, «для абазначэння якіх не існуе простых і прывычных дэскрыпцый» [Гудмэн 1990: 126].

Метафара адлюстроўвае аб'ектыўную рэчаіснасць ва ўсіх яе праяўленнях, у цеснай сувязі і абумоўленасці ўсіх яе інгрэдыентаў і грунтуецца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыняццяў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленняў, унутраных біялагічных асаблівасцей, колькасных і метрычных уласцівасцей (памераў, працягласці), на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, функцыі і інш. Пры метафарычным пераасэнсаванні ўзмацняюцца галоўным чынам якасныя прыметы, у выніку чаго метафарычны дэрыват, выражаючы семантычную двухпланавасць, ускладняецца канататыўна-сацыялагічнымі і суб'ектыўна-мадальнымі характарыстыкамі. Пры гэтым на першы план могуць выступаць імпліцытныя, не зусім вядомыя асацыяцыі, аналогіі і падабенствы, якія нараджаюць адну з характэрнейшых асаблівасцей метафары – яе трансгрэсіўнасць, няпоўную завершанасць і гіпатэтычнасць. Менавіта таму метафара дапамагае знайсці невядомае ў, здавалася б, вядомым, падобнае ў,

здавалася б, непадобным, рознае ў, здавалася б, агульным. Метафара – спосаб пранікнення ў глыбіню семантыкі слова. Калі для выражэння думкі, для дакладнай характарыстыкі прадмета не хапае слоў, на дапамогу прыходзіць метафара. Яна можа наблізіць далёкае мінулае, прадказаць будучае, узвысіць звычайнае і штодзённае, прыямліць узвышанае. Гэта імпульс пазнання, унутраны рухавік развіцця мовы, шлях паказу таго, што ўсе мы, і прырода, і людзі, звязаны паміж сабой бачнымі і нябачнымі ніцямі, жывём у межах адзінага і вечна зменлівага Сусвету.

Метафары прысвечана вялізная колькасць даследаванняў, у якіх з розных пунктаў гледжання і пазіцый разглядаюцца яе намінацьныя патэнцыі і магчымасці, семантыка-сінтаксічныя аспекты функцыянавання, функцыянальныя тыпы, механізмы ўтварэння, кірункі сэнсавага развіцця і інш. Вялізная бібліяграфія работ па метафары, складзеная У. Шыблсам [Шыблс 1971], сёння папоўнілася сотнямі публікацый па тэме [Фрыдрых 1971; Аруцюнава 1977; Нікіцін 1979; Пуставіт 1979; Котарава 1982; Калеснікава 1982; Цюленева 1983; Клейбер 1984; Галужа 1985; Матросаў 1985; Акопава 1986; Тэлія 1987, 1988; Метафары 1988; Пятрова 1988; Пятроў 1990; Тэорыя метафары 1990; Сучасныя лінгвістычныя канцэпцыі 1992; Паўловіч 1995; Масквін 1997, 2000; Балашова 1998; Вардзелашвілі 2001, 2002; Ляшчынская 2003; Чудзінаў 2003; Лакоф 2004; Склярэўская 2004; Масквін 2006].

Сучасны этап у развіцці тэорыі метафары звязаны не столькі з прызнаннем яе навуковай легітымнасці і разглядам як кагерэнтнай структуры, колькі з інтэрпрэтацыяй метафары як выніку ўзаемадзеяння семантычных форм, уключаных у дынамічную сістэму мовы. У метафары знаходзіць неспасрэднае выражэнне прынцып трансгрэсіі, які, дапускаючы падабенствы модуса «як бы», дазваляе атаясамліваць разнародныя вобразы і значэнні, уключаць невядомыя рэды ў структуру ўжо вядомых і прывычных паняццяў і, нарэшце, утвараць новыя сэнсавыя цэнтры і структуры. Спектр магчымых падыходаў да аналізу метафары ў межах навуковых парадыгм ХХ ст. шырока адлюстроўваецца ў зборніку «Тэорыя метафары» пад рэдакцыяй Н.Д.Аруцюнавай (працы М.Блэка, Н.Гудмэна, Э.Ортані, П.Рыкёра, Дж. Сэрля, Д.Дэвідсана), манаграфіі Г.С.Баранава, аналітычным артыкуле А.А.Апарынай [Тэорыя метафары 1990; Баранаў 1992; Апарына 2000].

Агульныя тэндэнцыі сучаснага падыходу да вывучэння метафары – гэта сінтэз розных гіпотэз і меркаванняў, выкарыстанне эпістэмалагічнага патэнцыялу метафары, вывучэнне асаблівасцей трансгрэсіі і верыфікацыі і інш. У многіх працах характарызуюцца наступныя функцыі метафары: а) намінацьная (служыць сродкам другаснай намінацыі прадметаў і паняццяў); б) характарызуючая (з’яўляецца сродкам характарыстыкі прадметаў і з’яў рэчаіснасці, найбольш выяўляецца ў найменнях асобы); в) камунікатыўная (выкарыстоўваецца для перадачы інфармацыя ў тых выпадках, калі нельга данесці інфармацыю прамым выказваннем, калі неабходна перадаць цэласны вобраз, выказаць складаныя паняцці); г) актывацыйная (з’яўляецца сродкам

актывізацыі ўвагі, узмацнення ўспрымання інфармацыі); д) аргументацыйная (лічыцца сродкам пераканання ў праўдападобнасці вылучаных тэзісаў і пастулатаў); е) прагматыка-інтэрактыўная (у палітычных дыскурсах дазваляе згладзіць найбольш небяспечныя выказванні, спрэчныя пытанні); ж) мадэліруючая (указвае на здольнасць метафары мадэліраваць рэчаіснасць, выступаць у якасці адлюстраванай мадэлі вопыту, які выражае асноўныя якасці якой-небудзь з’явы, арганізуе мысленне); з) эстэтычная (у паэтычных дыскурсах служыць у якасці вобразнага сродку для ўпрыгожвання маўлення); і) пазнавальна-эўрыстычная (дазваляе асэнсаваць новыя аб’екты, абапіраючыся на веды пра ўжо знаёмыя аб’екты); к) кагнітыўная (разглядаецца як спосаб мыслення і выяўлення аналагічных сутнасцей, сродак спасціжэння пэўнага фрагмента рэчаіснасці); л) экспрэсіўна-ацэначная (павышае эфектыўнасць выказвання за кошт актывізацыі ўвагі на актуальных для дадзенай сітуацыі момантах, выкарыстання нечаканых і нетрадыцыйных параўнанняў і зваротаў); м) вобразная (стварае зрокавае ўяўленне пра прадмет); н) гіпатэтычная (дазваляе ўявіць тое, што не зусім ўсведамлялася, стварыць пэўнае дапушчэнне пра сутнасць метафарызаванага аб’екта) і інш.

Стаўленне да метафары ў розныя часы і ў градстаўнікоў розных школ было неадназначным. Большасць даследчыкаў лічыць метафару праяўленнем заканамернасці ў лексіка-семантычнай сістэме і важнейшым семасіялагічным законам. З прыхільнасцю ставяцца да метафары многія сучасныя пісьменнікі. Паэт Ланід Дранько-Майсюк, напрыклад, піша: *«Ускалыхніце мне душу. Не толькі рыфмай ці радком, Што неспадзеўна сэрца лапчыць, А чым заўгодна, Хоць ваўком З метафарай у чорнай папчы; Сметніца — метафара, якая лёгка чытаецца: бруд і чалавек сусідуць, але чалавек заўсёды павінен знаходзіцца вышэй»* [Дранько-Майсюк 1998: 63, 349]. На думку Вячаслава Адамчыка, метафара, мастацкае ўзвышанае слова, уквечвае прымерклы, шэры свет [Адамчык 1999: 34]. Аляксей Русецкі падкрэслівае такую рысу метафары, як здольнасць аб’ядноўваць, злучаць, знаходзіць адзінае ў розных прадметах і з’явах навакольнай рэчаіснасці: *«Метафарай — з’яў, рэчаў падабенствам Душа сусвет свой лучыла з маленства: Крыж на шляху з птушыным крыжам лёту, Затым і з крыжам надмагільным лёсу; Зямлі й нябёсаў колеры з высокім Зіхоткім летнім выгінам вясёлкі; Узор сівы на шыбіне марозу З высокай белаі постацю бярозы»* [Русецкі 2000: 15]. Узнёсла-паэтычна вызначае сутнасць метафары Яўгенія Янішчыц [Янішчыц 1988: 384]:

Я высветлю цябе зусім знянацку
 Над ціхім і напорыстым радком.
 Метафара — ты ёлачная цацка,
 Ліловы чад над бацькавым грудком.
 Калі нячутна снег ляціць над светам
 І доўга не праходзяць маразы,
 Ты нібы ў дар з’яўляешся паэту,
 Здзіўляючы да чуйнае слязы.
 Цябе не раз лавілі, як какетку,
 Прыклеівалі на чыстыя лісты,

Але заўжды была ты этыкетам
Народнае і мудрай прастаты.
Не адхіліць бы кволую былінку,
Не размяняць на дробязь пачуцця!
О, Гэта ты — нязгасная іскрынка:
Метафара сумнення і жыцця.

Абмежавана-крытычны падыход да метафары і негатыўныя адносіны да яе змяшчаюцца ў прадстаўнікоў класічнай і аналітычнай філасофіі (Т.Гобс, Дж.Лок, Р.Дэкарт, І.Кант, Б.Расел), якія лічылі яе нязручным і малаэфектыўным сродкам выражэння думак, дакладнасці і экспліцытнасці выказвання, неадэкватнай і неабавязковай формай выражэння ісціны і тым самым звужалі сферу яе прымянення ў пазнанні і навуковай метадалогіі [Аналітычная 1994: 27-37; Расел 1997: 57-70; Анкерсміт 2001: 71]. «Несвядомай гульнёй логікі» называў метафару А. Весялоўскі [Весялоўскі 1940: 89]. На адсутнасць логікі і парушэннях лагічнага парадку ў метафары, на невыразнасць аналогій, непрадказальнасць семантычных пераносаў указвалі Х. Касарэс, Ш.Балі, Н.Аруцюнава, В.Тэлія [Касарэс 1958: 291; Балі 1961: 221; Аруцюнава 1979: 170; Тэлія 1981: 141-142]. Некаторыя сучасныя даследчыкі, адмаўляючы полісемію, не прымаюць метафару і разглядаюць працэс утварэння метафарычных ЛСВ як вынік словаўтваральнага працэсу анамасіялагічнага характару [Колесаў 1984: 56; Данілава 1984: 112; Осінаў 1984: 131-134; Балалыкіна 1985: 25-28]. «З’яўленне новага значэння — гэта з’яўленне новага слова, вынік адзінкавага словаўтваральнага акта», — сцвярджае В. Маркаў [Маркаў 1981:15]. Неардынарна трактуе метафару Пімен Панчанка. У дзённіковым запісе ад 6 верасня 1972 г., зробленым хутчэй за ўсё пад уплывам хваробы і бальнічнага ложка, аўтар называе метафару «жалкім падманам», «антыментальным глуцтвам» і лічыць, што вобразны свет могуць прадстаўляць толькі высокія сімвалы і рэальная матэрыя: «*Метафар убогі зброд — «пацалунак слова», «дакраніся да зоркі» — гэта жалкі падман, антыментальнае глуцтва. Толькі рэальная матэрыя і высокія сімвалы маюць права на існаванне. Гэта і ёсць вобразны свет, а мы займаемся яго падманай*» [Панчанка 1998: 196]. Прадстаўніку інтэлектуальнай паэзіі, вядомаму паэту Алесю Разанаву, метафара бачыцца ілюзорнай, скажонай, аддаленай ад рэчаіснасці: «*У сваіх крайніх — самавольных — праявах метафара выкарыстоўвае прыём чорнай магіі: сілком «сшывае» адно з адным тое, што само не жадае «сшывацца», «шлюбуй» адно з адным тое, што само не жадае «шлюбавання»; Метафарычны верш ілюзорны, праз яго нічога не відаць, відзён толькі ён сам, ён не адкрывае, а засланяе — як шыбіна, на якой мароз намаляваў свае ўзоры; Метафара не набліжаецца да рэчаіснасці, а, хутчэй, наадварот — аддаляецца ад яе, не прасвятляе яе, а скажае. Гэта бачанне зрокам, які запалоньваецца «бярвёны і парушынкi», ілюзорнае бачанне, «цікавае» бачанне, якое грунтуецца на «так мне ўяўляецца» і прадметы ў якім дваяцца, траяцца і не пазнаюць саміх сябе» [Разанаў 1995: 173, 224, 236]. Безумоўна, з гэтымі выказваннямі А. Разанава можна паспрачацца. Такія рысы ў некаторай ступені ўласцівы толькі індывідуальна-аўтарскім метафарам, дзе*

выяўляюцца спецыфіка вобразнага мыслення аўтара, нестандартнасць яго асацыяцый, асаблівасці ацэнкі і разумення ім аб'ектыўнай рэальнасці. Неабходна таксама помніць, што прыведзеныя вышэй словы з'яўляюцца не пунктам гледжання А. Разанава, а думкамі, выказваннямі лірычнага героя твора (зномы), а атаясамліваць аўтара і герояў яго твораў, як вядома, нельга.

Супярэчлівыя адносіны да метафары абумоўлены складанасцю гэтага моўнага феномену, які ў сучаснай навуцы разглядаецца з розных пазіцый і напрамкаў.

Прадстаўнікі семасіялагічнага напрамку ў якасці аб'екта даследавання разглядаюць семны склад метафары, спецыфіку дэнататыўных і канататыўных сем, суадносіны сем у зыходным і вытворным ЛСВ, механізм утварэння метафары і інш. [Звегінцаў 1957; Чаркасава 1968; Шмялёў 1964, 1973, 1982; Комлеў 1969; Васільеў 1971; Аруцюнава 1977, 1979; Тэлія 1981, 1986; Нікіцін 1983; Харчанка 1983; Сцяпнін 1985; Лук'янава 1986; Складарэўская 1983, 1987, 1988, 2004]. Адэпты анамасіялагічнага напрамку аддаюць перавагу прадметнай суаднесенасці метафары, яе шматлікім сувязям з пазамоўнай рэальнасцю [Кацнельсон 1965; Гак 1977; Дзеўкін 1979].

У працах Дж. Лакофа і М. Джонсана метафара становіцца элементам кагнітыўна-лагічнай парадыгмы і разглядаецца з пункту гледжання яе сувязі з глыбіннымі кагнітыўнымі структурамі і працэсамі катэгарызацыі аб'ектыўнай рэальнасці. У праграмавай працы «Метафары, якімі мы жывём» аўтары паказалі, што метафары пранізваюць не толькі мову, але і мысленне, паняццёвую сістэму чалавека. Яны дапамагаюць усвядоміць абстрактныя і неструктураваныя паняцці ў даволі канкрэтных і структураваных тэрмінах, служаць пасрэднікамі паміж паняццёвай рэпрэзентацыйнай свету і сэнсорным вопытам чалавека [Лакоф 2004].

Прыхільнікі антрапалагічнага разумення метафары шукаюць вытокі метафары не ў правлах логікі, а ў асаблівасцях свядомасці чалавека і яго светаўспрымання, у заканамернасцях узнікнення вобразаў і паняццяў [гл. Апарына 2000: 188-202].

У аснове прагматычнага тлумачэння метафары пакладзена тэорыя маўленчых актаў Дж. Осціна, згодна з якой неабходна размяжоўваць значэнне сказа і значэнне асобы (апошняе адносіцца да сферы выкарыстання і непасрэдна выражае метафарычнае значэнне з афарбоўкай сцвярджэння, незадавальнення, абяцання, падману, намёку і інш.). Эфект метафары ў дадзеным выпадку звязваецца з яе эстэтычнай роляй і адчуваннем навізны, выкліканай накладаннем адзін на аднаго разнародных значэнняў [Сэрль 1990; Дэвідсан 1990].

Арыентуючыся на інтэракцыянісцкі падыход, Б.Дэбацін тлумачыць метафару як адзінства пэўнага ракурсу, з якога разглядаецца прадмет, і яго апісання. Такая ўласцівасць метафары дазваляе ёй выконваць арыентацыйную, «светаадкрывальную», крэатыўна-кагнітыўную функцыі [Дэбацін 1995].

Лексікаграфічны напрамак вывучэння метафары звязаны з пераноснымі і вобразнымі ЛСВ, стадыямі працэсу метафарызацыі, этапамі развіцця і

фарміравання метафары, яе інтэрпрэтацыі як сістэмнай моўнай з’явы [Фельдман 1957; Коўтун 1981; Склярэўская 1983, 1987, 1988]. Практычнай рэалізацыяй лексікаграфічнага напрамку сталі «Слоўнік рускіх палітычных метафар» [Баранаў 1991; Баранаў 1994], «Слоўнік паэтычных вобразаў: на матэрыяле рускай мастацкай літаратуры XVIII–XX стст.» [Паўловіч 1999], «Матэрыялы да слоўніка метафар і параўнанняў рускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў» [Кажэўнікава 2000].

Розныя класіфікацыі метафар, такім чынам, адлюстроўваюць розныя напрамкі і тэндэнцыі вывучэння метафары, розныя падыходы да вызначэння яе сутнасці і асноў класіфікацыі, акрэсліваюць шматлікія аспекты гэтай даволі складанай і мнагамернай з’явы. Шматвяковая гісторыя навукі аб метафары пацвердзіла адзіна правільную думку: пастаянны зварот да тэмы – сведчанне прызнання, невычарпальнасці і перспектывы аб’екта даследавання. І з гэтым нельга не згадзіцца, бо метафара – сама мова, а самы актыўны яе стваральнік – носьбіт мовы, сам чалавек.

1.2. Механізм утварэння метафар

Метафара звязана з пазнавальнай дзейнасцю чалавека, абагульненнем вопыта яго практычнага жыцця, з працэсам вобразнага мыслення, імкненнем адначасовай і ўсебаковай характарыстык прадмета і вызначэння яго адметных рыс. Працэс канструявання метафары – своеасаблівы ключ да разумення таго, як ствараецца бачанне свету, яго універсальны вобраз, як ажыццяўляецца пазнанне і разуменне свету прыроды і ідэальнага свету.

Метафара – даволі складаная семасіялагічная з’ява, працэс утварэння і функцыянаванне якой залежыць ад разнастайнасці і шырыні спектра сувязей, падабенстваў і асацыяцый, ад характару адрозненняў паміж асобнымі класамі метафар, стадыі змянення значэнняў, іх кантэкставых ужыванняў і інш. У даволі дынамічным працэсе ўтварэння метафары адбываецца выбар, актуалізацыя і замацаванне той ці іншай прыметы, пэўнае налажэнне сэнсавых кампанентаў некалькіх ЛСВ і вылучэнне з іх апасродкаванага зв’язу. А. Патабня назваў такое зв’язу сродкам аперцэпцыі [Патабня 1976: 136]. У якасці такога пасрэдніка можа выступаць пэўны фрагмент зместу зыходнага ЛСВ, які пераносіцца ў вытворны метафарычны ЛСВ у тым самым ці трансфармаваным выглядзе. На думку прадстаўнікоў кагнітыўнай тэорыі метафар, пры метафарызацыі ўзаемадзейнічаюць дзве структуры сутнасцей – кагнітыўная структура крыніцы і кагнітыўная структура мэты. Калі апошняя структурыруецца па ўзоры структуры крыніцы матывацыі, адбываецца метафарычная праекцыя ці кагнітыўнае адлюстраванне [Лакоф 1990: 54; Лакоф 2004: 157-169]. Частковае ўзнаўленне структуры крыніцы ў структуры мэты М. Джонсан і Дж. Лакоф назвалі гіпотэзай інварыянтнасці, а высвечванне асобных уласцівасцей крыніцы ў структуры мэты ў выглядзе метафарычнай выніковасці – прафіліраваннем [Лакоф 2004: 180-183]. Тэарэтыкі дэскрыпторнай метафары ўяўляюць метафарычную праекцыю як функцыю

адлюстравання элементаў зоны крыніцы ў элементы зоны мэты. Крыніца, такім чынам, з'яўляецца зонай адпраўлення функцыі адлюстравання, а мэта – зонай прыбыцця [Баранаў, 2003, 2004]. Метафара ў гэтай тэорыі апісваецца як значная колькасць картэжаў сігніфікатыўных і дэнататыўных дэскрыптараў, якія суадносяцца з зонай крыніцы і зонай мэты ў метафарычнай праекцыі.

Традыцыйным лічыцца падыход да разгляду метафары як формулы замяшчэння, замены слова (канцэпта) іншым словам (канцэптам, другасным вопытам) [гл.: Кюглер 1984; Гудкоў 1994: 17-24].

Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што метафарычны перанос ажыццяўляецца на аснове агульнага семантычнага кампанента (элемента) некалькіх лексічных адзінак, аб'яднаных у семантычныя палі. Такі кампанент практычна тоесны семе, якая мае агульныя рысы зыходнага і вытворнага ЛСВ [Чаркасава 1968: 35; Бірвіш 1981: 182; Склярэўскай 2004: 49]. Іншыя даследчыкі, наадварот, лічаць, што прымета, якая паслужыла асновай для ўтварэння метафары, не з'яўляецца канструктыўным элементам значэння і ў многіх выпадках не ўключаецца ў сэнсавую структуры зыходнага слова. Сама метафара ў такіх выпадках грунтуецца не на агульных прыметах, а на асацыяцыях, пэўных канатацыях ці рэпрэзентатыўных рысах, якія адлюстроўваюць пэўныя ўяўленні пра абазначаны гэтым словам прадмет [Шмялёў 1973: 73, 193; Тэлія 1977: 147-151]. У якасці пацвярджэння гэтага даследчыкі прыводзяць прыклады зомірафізмаў, калі ў сэнсавых структурах найменняў жывёл не змяшчаецца нават намёку пра тыя якасці, якімі надзяляецца абазначаны гэтым словам чалавек.

Прадстаўнікі лагічнага напрамку разглядаюць метафару ў аспекце тэорыі рэферэнцыі і яе ўтварэнне звязваюць з дзвюма велічынямі: фокусам метафары (прыметай, перанесенай на новую назву) і рамкай (прыметай новых дэнататаў, уключаных у працэс метафарызыцыі). Аб'ектыўнасць і ўсеагульнасць метафары вынікае з перадумовы, што супадзенне ведаў пра рэчаіснасць абумоўлівае супадзенне метафарычных асацыяцый [Васільеў 1971; Аруцюнава 1977; Тэлія 1977, 1981; Уфімцава 1980; Блэк 1990].

Паводле інтэракцыянісцкай тэорыі, працэс утварэння метафары – гэта ўзаемадзеянне двух сэнсаў, семантычны зрух з наслаеннем вобразна-эматыўнай семы, абумоўленай экспрэсіўнай функцыяй слова [Блэк 1990; Бірдслі 1990; Рычардс 1990; Рыкёр 1990; Лакоф 2004].

Прадстаўнікі кагнітыўнага напрамку бачаць вытокі метафары не на паверхневым, а на больш глыбінным кагнітыўным узроўні творчага характару, які спалучае моўны, семантычны, сінтаксічны і кагнітыўны працэсы [МакКормак 1990].

Многія лінгвісты ўпэўнены, што метафара грунтуецца на адным з універсальных сродкаў чалавечага ўсведамлення — параўнанні, супастаўленні новага прадмета з ужо вядомым і выдзяленні пры гэтым агульных іх уласцівасцей. Дж. Мілер, прыхільнік канцэпцыі падабенстваў, вылучае ў структуры метафары 3 кампаненты: а) рэферэнт, які задае бягучую тэму; б) рэлят – канцэпт у структуры ўжо вядомых ведаў, з якім суадносіцца рэферэнт;

в) адносіны падабенства паміж імі, што нараджаюць новую інфармацыю [Мілер 1990: 247-248]. Адэпты параўнальна-фігуратыўнага падыходу да тлумачэння метафары акцэнтуюць увагу на тыпах параўнання аб'ектаў, якія належаць розным родавым і відавым катэгорыям [Ортані 1990]. Даволі распаўсюджаным з'яўляецца погляд на метафару як эліптычнае параўнанне, у якім выражаюцца адносіны дадзенага калектыву (ці індывідуума) да аб'ектыўнай рэальнасці. Іменна па гэтай прычыне метафару часта называюць «адпрацаваным скрытым параўнаннем» [Нікіцін 1979: 94]. Параўнанне ўяўляе з сябе сінтаксічна расчлянёную канструкцыю, у якой выдзяляюцца 3 інгрэдыенты:

1. **Рэфэрэнт** (тэма; тое, што параўноўваецца).

2. **Агент** (вобразны сродак; элемент супастаўлення; тое, з чым параўноўваецца).

3. **Модуль** (падстава для параўнання; кропка падабенства) [Мязенін 1969: 17-18; Купіна 1976: 129-130; Лаўрэнцьева 1982: 125; Дзямірава 2002: 94 -96].

У параўнанні застаецца выражаным фармальны рэфлекс аперацыі (к прыкладу, злучнік), у метафары такі рэфлекс адсутнічае і прыпадабненне з'яўляецца імпліцытным.

Параўнанне лічыцца першым этапам утварэння метафары, кірункам далейшага семантычнага развіцця слова. Калі асацыятыўныя сувязі набываюць стабільны і ўстойлівы характар, замацоўваюцца ў свядомасці моўнага калектыву, то адбываецца рэдукцыя экспліцытнага параўнання ў метафару. Пры гэтым першы інгрэдыент параўнальнага звароту як бы адсоўваецца на другі план, паступова затухае і пераўтвараецца ў імпліцытны. Пэўны перыяд параўнанне і метафара могуць суіснаваць у межах адзінага сінхроннага зрэзу (метафара ў такіх выпадках класіфікуецца як «жывая»). Прыкладзём некалькі такіх прыкладаў з твораў мастацкай літаратуры:

Параўнанне	Метафара
У збожжжа ўсякае ліва прыбралася — Хараства там якого няма! — Як зялёны дыван , распсталася (Я.Купала).	Сонца залатой пагодай дываны жытоў абмыла (М.Танк).
Валасы яго белыя, як лянок , выгаралі на сонцы і сталі рыжаватымі (А.Чарнышэвіч).	Цалую валасоў тваіх лянок , Кахай мяне, вясковая мадонна (З.Марозаў).
Льюцца слёзы, як пацеркі (Ф.Янкоўскі). Вецер рабіны чырвоныя гронкі, як пацеркі , перабіраў (Л.Геніюш).	І пакаціліся пацеркі слёз (М.Лынькоў). Смяюцца ў пацерках іскрыстых Шыпшыны пышныя кусты (Я.Золак).
І чаму ён палюбіў гэткую вясковую дзяўчыну? А яна, нібы тая бярозка сярод поля (З.Бядуля).	Якая яна [Рая] яшчэ зусім дзіця. Сапраўды, маладая бярозка — беленькая, гнуткая (І.Шамякін).
Вочы, як валошкі , помню (А.Дзеружынскі). Сінія, нібы валошкі , вочы ўтаропліваюцца ў стол і як бы баяцца сустрацца з маімі (Р.Сабаленка).	Вецер прагна цалаваў адкрыты твар, сінія валошкі воч, забавляўся густымі русымі валасамі (М.Мурашка).
Лётаюць, сыплюцца зоркі-сняжынкi —	Мяккія пушынкi снегу ападалі на зямлю

<i>Белья, лёгкія, быццам пушынкi (Я.Журба).</i>	(П.Кавалёў).
<i>Дуб, як казачны асілак, Распасцёрся між дамоў (Н.Галіноўская).</i>	<i>Стаяць у вадзе на калошы Старыя асілкі дубы (Я.Колас).</i>
<i>Як волаты, за рэчкаю дубы Шатры свае раскінулі на долах (Я.Колас). Дрэвы — быццам волаты, Мужныя стаяць (М.Хведаровіч).</i>	<i>Над яго галавой лясны волат раскінуў дужыя галіны (А.Ліс). А навокал — гаі дубовыя, Стаяць волаты стогадовыя, Заглядаюцца ў Свіцязь (В.Шымук).</i>
<i>Вострыя, нібы пікі, верхавіны самых высокіх елак купаліся ў трапяткіх ружовых праменьнях (В.Хомчанка). Яму асабліва падабаліся стройныя, вострыя, як пікі, скіраваныя ўвышыню кіпарысы (Р.Сабаленка).</i>	<i>Ялінаў пікі далягляд скалолі — Гарыць ён, быццам кварцу крышталі (М.Віняцкі). Над дахам узнімаюцца ў зорнае неба чорныя пікі таполяў (І.Шамякін).</i>
<i>Не меў сяброў, адзін, як ваўкалак, Прабег суро́ва на няторным шляху (А.Лойка). Жыве, як ваўкалак (А.Дзятлаў).</i>	<i>Нашы хлопцы... захацелі напалохаць гэтага ваўкалака, бо ён амаль кожнаму насаліў (М.Машара). Маўчы, сынок, хіба ж ты яго [Мікодыма] не ведзеш, які ён у нас ваўкалак (Р.Сабаленка).</i>

Механізм утварэння метафары не заўсёды зводзіцца да параўнання. Працэдура параўнання не тоесная эфекту метафары, і, як заўважаюць многія даследчыкі, не кожнае параўнанне можа быць рэдуцыравана ў метафару [гл.: Чаркасава 1968: 34; Мязенін 1969: 17-18; Склярэўская 1983: 59-63; Фёдарова 1985: 5-6]. У многіх выпадках метафары арыентаваны на больш глыбінныя пранікненні ў сутнасць з'явы ці паняцця. Пры метафарызацыі «ўяўленне не пашыраецца, а спрэсоўваецца, зводзіцца ў адну кропку, адфільтроўваецца пэўная сутнасць, пэўны экстракт, які выводзіцца ў значэнне» [Касірэр 1990: 37]. У працэсе ўтварэння метафары часта актуалізуюцца скрытыя сэнсавыя кампаненты вялікай патэнцыяльнай сілы (часам даволі індывідуальныя, нетрадыцыйныя, нечаканыя і выпадковыя). Семантычны «арэол» у гэтых выпадках пачынае канцэнтраватца ў адной кропцы, у фокусе значэння, у той час як астатнія сэнсавыя кампаненты застаюцца за межамі фокуса паняцця, становяцца нябачнымі, незапатрабаванымі ў дадзенай кантэкставай сітуацыі.

У аснову метафары могуць быць пакладзены не толькі падабенствы, але і адрозненні, эффекты аналогіі, сімвалічныя асацыятыўныя сувязі. Модус фіктыўнасці, які ўласцівы метафарычным структурам, дазваляе разумець, здавалася б, незразумелыя моўныя выражэнні, лагічна нерэгулюемыя пабудаванні, здымае абмежаванні на злучэнні асобных элементаў тэксту. Метафара ў такім выпадку можа атаясамлівацца з творчым актам, у якім амаль адсутнічае шаблоннасць, стэрэатыпнасць і прысутнічаюць вобразныя ўяўленні, дзе кожнае дзеянне – вынік інтэлектуальнай творчай дзейнасці, напружанай працы крэатыўнай асобы.

У працэсе далейшага семантычнага развіцця ўнутраная форма метафары можа зацямняцца, а сувязі з першасным ЛСВ паступова страчваюцца. Чым часцей метафары ўжываюцца, тым хутчэй яны губляюць свежасць, арыгінальнасць і становяцца стандартнымі абазначэннямі. З цягам часу такія

метафары набываюць статус генетычных (мёртвых) і становяцца адзінымі магчымымі намінацыйнымі адзінкамі (у лінгвістычнай літаратуры яны называюцца эпіфарамі). Напрыклад, *ножка (стала, цыркуля, грыба), корань (зуба, слова), шапка (грыба), калена (ракі, расліны), ступень (ракеты), спінка (крэсла), паток (інфармацыі), ідзе дождж, спыніўся гадзіннік*. Новы час нараджае новыя вобразы і асацыяцыі, уносячы свае карэктывы ў механізм утварэння метафары і яе структурныя тыпы.

1.3. Класіфікацыі метафар

Мноства поглядаў і меркаванняў адносна метафары абумовілі вялікую колькасць канцэпцый і метадалагічных падыходаў да класіфікацый метафар, якія ажыццяўляецца па некалькіх адначасова ці па якой-небудзь адной прымеце. Практыка і спосаб класіфікацыі метафар як вядома, бяруць свой пачатак з антычных часоў. Першая класіфікацыя метафар належыць Арыстоцелю, які разглядаў метафару як спосаб пераносу імені са змяненнем яго значэння і вылучыў чатыры тыпы такіх переносаў: з роду ў від, з віду ў род, з віда ў від, па прапарцыянальнай аналогіі [*Арыстоцель 1998: 1096*]. Непасрэдна да метафары ў гэтай класіфікацыі адносіцца толькі чацвёрты тып, астатнія пераносы звязаны з такімі семантычнымі працэсамі, як метанімія, сінекдаха, апасродкаванне і гіпанімія. М.Квэнтыліян у аснову размежавання метафар паклаў наступны лагічны прынтэп: «живое (адушаўлёнае) – живое (адушаўлёнае)», «неживое (неадушаўлёнае) – неживое (неадушаўлёнае)», «живое (адушаўлёнае) – неживое (неадушаўлёнае)», «неживое (неадушаўлёнае) – живое (адушаўлёнае)» [*Антычныя 1996: 184-191, 231-232*]. Прыкладаная такая ж класіфікацыя прадстаўлена і ў «Рыторыцы» (1748) М.В.Ламаносава [*Ламаносаў 1952: 340*]. У межах рытарычнай традыцыі распрацавана класіфікацыя, якая вылучае 4 віды пераносаў з найменняў неадушаўлёных прадметаў і якасцей на адушаўлёныя і наадварот.

Частковай трансфармацыяй гэтай класіфікацыі за кошт выкарыстання індыхатараў і дэскрыпцыйнага тыпу «канкрэтнае», «абстрактнае», «адушаўлёнае», «неадушаўлёнае», розных удакладненняў і дэталізаваных апісанняў можна знайсці ў шматлікіх лінгвістычных працах нашага часу [*Каралькоў 1968: 49 – 55; Васільева 1979: 4–7; Кавалёў 1981: 54-55; Лаўрэнцева 1982: 123-133; Акопова 1985: 84–91; Склярэўская 1988: 63–71; Пятрова 1989: 120-133; Паўловіч 1995: 21-51; Старычонок 1997: 30-105; Ляшчынская 2003: 11-14*]. У сучаснай навуковай літаратуры вылучаецца некалькі падыходаў, з пункту гледжання якіх ажыццяўляецца тая ці іншая класіфікацыя метафар: семантычны (семасіялагічны), гнасеалагічны, функцыянальны, стылістычны, тэматычны, матывацыйны, кагнітыўны, структурна-генетычны, сінтаксічны, словаўтваральны, кантэкставы, вобразна-эматыўны, семантыка-псіхалагічны, фармальна-лагічны, структурны, параўнальна-фігуратыўны і інш.

Функцыянальны падыход да метафарычных ЛСВ дазволіў Н.Д.Аруцюнавай выдзеліць чатыры асноўныя тыпы метафар: а) намінатыўны (у аснове яго дэскрыптыўная, сінхронная суаднесенасць ЛСВ); б) вобразны (дэскрыптыўны ЛСВ замяняецца на прэдыкатыўны і служыць для развіцця вобразна-асацыятыўных і сінанамічных ЛСВ); в) кагнітыўны (узнікае ў выніку змянення спалучальнасці прэдыкатыўных слоў); г) генералізаваны (канчатковы вынік кагнітыўнай метафары і стварэнне перадумоў для лагічнай полісеміі) [Аруцюнава 1979: 168].

М.Блэк класіфікуе метафары ў залежнасці ад ступені градацыі іх вобразнасці, асацыятыўнасці і вылучае на гэтай падставе намінатыўныя, вобразныя і базісныя метафары [Блэк 1990: 153-172]. Амаль тоеснай М.Блэку лічыцца класіфікацыя А.К.Авелічава, які на аснове рознай ступені выразнасці метафар у камунікатыўным акце вылучае нерытарычны, аслаблена-рытарычны і два тыпы рытарычных метафар (уласна рытарычны, паэтычны) [Авелічаў 1973: 18- 29; Авелічаў 1974: 32-40]. Ступень рытарычнасці метафар залежыць ад частаты іх ужывання і навізны (свежасці) успрымання.

А.Патабня ў аснову класіфікацыі метафар кладзе іх сінтаксічныя функцыі, паводле якіх вылучаюцца метафары-звясненні, метафары-дзеінікі і інш. [Патабня 1976: 35-90]. Праўда, гэта гэрэтычная распрацоўка не атрымала належнай падтрымкі і далейшага развіцця.

Не семантычнай, а хутчэй словаўтваральнай з'яўляецца класіфікацыя В.Г.Гака, у адпаведнасці з якой вылучаюцца поўныя метафары, не звязаныя са зменамі ў структуры слова, і частковыя (няпоўныя), што суправаджаюцца марфемнымі зменамі (часцей далучэннем афіксаў) у складзе слова [Гак 1988: 11- 26].

Дж.Лакоф і М.Джонсан класіфікуюць усе метафары на тры асноўныя тыпы: а) анталогічныя (у аснове – апеляцыя да ўспрымання падзей, дзейнасці, эмоцый, ідэй і інш. як матэрыяльных субстантаў і сутнасцей; найбольш відавочна такія метафары выяўляюцца ў працэсе персаніфікацыі); б) арыентацыйныя (яны звязаны з арыентацыяй у прасторы, якая можа ажыццяўляцца па напрамках «уверсе – унізе», «усярэдзіне – звонку», «на паверхні – з паверхні», «глыбокі – мелкі», «цэнтральны – перыферыйны»); в) структурныя (заснаваны на выкарыстанні структураванага і выразна акрэсленага паняцця для структуравання другога паняцця; у якасці прыкладаў прыводзяцца такія тыпы метафар, як «рацыянальная спрэчка – гэта вайна», «праца – гэта рэсурс», «час – гэта рэсурс») [Лакоф 2004: 35- 60, 97-104].

О.Фрэйдэнберг разглядае чатыры тыпы метафар, якія з'явіліся вынікам інтэрпрэтацыі свету ў выглядзе форм теснасці і паўтораў. Гэта слоўныя, дзейсныя, рэчыўныя і персаніфікаваныя метафары, заснаваныя на іх знешняй аформленасці [Фрэйдэнберг 1997: 23-57]. С.Ульман выдзяляе 5 тыпаў метафар: антрапаморфныя, зоаморфныя, ад канкрэтнага да абстрактнага, сінтэтычныя і метафары-азначэнні той сацыяльнай групы, якая знаходзіцца ў цэнтры ўвагі моўнага калектыву [Ульман 1970: 250- 299].

У многіх даследаваннях вылучаюцца дзве асноўныя разнавіднасці метафары: намінатыўная (лексічная, лексікалізаваная, прывычная, мёртвая, скамянелая, сцёртая, генетычная) і вобразная (жывая) [Балі 1961: 25-72; Каралькоў 1968: 49-60; Чаркасава 1968: 28-36; Язікава 1985: 20-26; Складзьская 2004: 44-46]. Аказіянальныя (аўтарскія, індывідуальныя) і узуальныя (агульнапрынятыя) метафары вылучае Г.Паўль [Паўль 1960: 114-115]

Г.М.Складзьская класіфікуе метафары па некалькіх крытэрыях: па семантычнай матываванасці (матываваны, сінкрэтычны і асацыятыўны тыпы), па семнай будове (монасемічны і полісемічны тыпы), па характары сувязі зыходнага ЛСВ з метафарычным (непасрэдным і апасродкаваным тыпамі), па дэнататыўнай прымеце (рэгулярны і нерэгулярны тыпы) [Складзьская 1993: 48]. У манаграфіі «Метафара ў сістэме мовы» аўтар падрабязна аналізуе моўную і мастацкую метафары. Моўная метафара характарызуецца сістэмнасцю, аб'ектыўнасцю, камунікатыўнасцю, узнаўляльнасцю. Сутнасцю мастацкай метафары з'яўляецца яе кантэкставае абумоўленасць, несістэмнасць, суб'ектыўнасць, індывідуальнасць, творчасць, аказіянальнасць, непаўторнасць, [Складзьская 2004: 34-47].

Існуюць таксама шматлікія спробы класіфікацыі метафар на аснове іх прыналежнасці да пэўнай часціны мовы (субстантыўныя, атрыбутыўныя, вербальныя, ад'ектыўныя), з улікам іх структуры і кантэкставага акружэння (простыя, складаныя, генітыўныя, разгорнутыя, неразгорнутыя, аднафокусныя, шматфокусныя, мнагачленныя, шматкампанентныя), у залежнасці ад спосабу рэалізацыі кампаратыўнай прыметы (метафары-сімвалы, метафары-перыфразы, метафары-загадкі, метафары-параўнанні, сенсорныя і лагічныя метафары) і мн. інш. [Лясота 1957: 136-137; Левін 1965: 293-299; Калмыкова 1968: 115-142; Кіяненка 1969: 3-16; Фрэдрых 1971: 3-24; Тарасава 1973: 122-131; Тэлія 1977: 192-194; Тарасаў 1980; Паўрэньцьева 1982: 123-133; Масквін 1985: 74-75; Усмінскі 1996: 6-25; Тураніна 2001: 24-45; Кураш 2001: 25-50; Ляшчынская 2003, 11-14].

Глава 2. СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР

Вылучэнне асноўных метафарычных тыпаў (мадэляў, формул, аксіём) ажыццяўляецца з улікам характару параўнальных паняццяў – суадносін таго, што атаясамліваецца, параўноўваецца, асацыіруецца, і таго, з чым адбываецца параўнанне, атаясамліванне. Схему сувязі паміж паняццёвымі сферамі ў метафарычнай мадэлі можна вызначыць самай простаай формулай «*x –гэта y*» («*x падобны да y*»). Пры гэтым пад увагу прымаюцца тып рэгулярнасці мадэлі, яе прадуктыўнасць, умовы ўзнікнення і функцыяніравання метафары, яе прагматычныя характарыстыкі і інш. Сістэма метафарычных мадэляў складае адну з асноўных частак нацыянальнай моўнай карціны свету, нацыянальнай ментальнасці. У адпаведнасці з такімі мадэлямі чалавек думае, дзейнічае, знаходзіць падобныя аналогіі і універсальныя ўзаемасувязі паміж прадметамі і з’явамі рэальнасці, пэўным чынам рубрыкуе і класіфікуе акаляючую рэчаіснасць.

З улікам семантычнай двухпланавасці метафар іх семантычныя тыпы могуць вызначацца па двух асноўных крытэрыях: а) тэматычнай прыналежнасці зыходных ЛСВ (крыніца экспансіі); б) тэматычнай прыналежнасці вытворных (рэцыпіентных) ЛСВ (выніку экспансіі). І адна, і другая класіфікацыя дэталёва апісаны ў тэарэтычнай літаратуры, распаўсюджаны ў лексікаграфічнай практыцы. У дадзенай манаграфіі семантычныя тыпы метафар вызначаюцца ў адпаведнасці з прыналежнасцю вытворных ЛСВ да пэўных тэматычных груп і агульнай сэнсавай скіраванасці зыходных і рэцыпіентных ЛСВ. Пры акрэсліванні тыпу метафары ўлічвалася структура метафарычнай мадэлі (тып семантычнай дэрывацыі), якая уключае наступныя кампаненты:

- а) зыходная паняццёвая сфера (крыніца матывацыі, ментальная сфера-крыніца, сфера-донар, крыніца метафарычнай экспансіі);
- б) выніковая паняццёвая сфера (новая паняццёвая вобласць, сфера-рэцыпіент, вынік метафарычнай экспансіі);
- в) актуалізаваная сема (кампанент, які звязвае зыходны і вытворны ЛСВ);
- г) агульная аксіялагічная арыентацыя метафарычнага зместу, аднолькавая семантычная скіраванасць (звычайна характарызуецца прадуктыўнасцю і рэгулярнасцю).

У якасці зыходнай паняццёвай сферы выступаюць першасныя ЛСВ слоў, якія рэпрэзентуюць паняцці з самых розных семантычных палёў. Гэта, як правіла, шматлікія кампаненты такіх тэматычных груп, як «чалавек», «міфічныя істоты», «жывёлы», «саматызмы», «расліны», «дрэвы», «транспартныя сродкі», «прадметы побыту», «мэбля», «адзенне», «абутак», «ежа», «мінералы», «прыродныя з’явы» і інш. Кірунак сэнсавага развіцця ў гэтай класіфікацыі абумоўлены ўласцівасцямі і якасцямі дэнататаў, якія адлюстроўваюць практычна ўсю аб’ектыўную рэальнасць чалавечага быцця ў

люстэрку метафары. Метафарычныя пераасэнсаванні пры гэтым могуць грунтавацца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыманняў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленнях, унутраных біялагічных асаблівасцях, на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, колькасці, якасці, на метрычных уласцівасцях (памеры, працягласці), функцыі, прызначэнні і інш.

Магчымыя кірункі метафарычнага развіцця і асноўныя тыпы метафар (метафарычных мадэляў), якія вызначаюцца з улікам прыналежнасці зыходнага і выніковага ЛСВ да той ці іншай семантычнай сферы, а таксама напрамку метафарызацыі, можна прадэманстраваць у выглядзе схемы 2.1:

Схема 2.1.

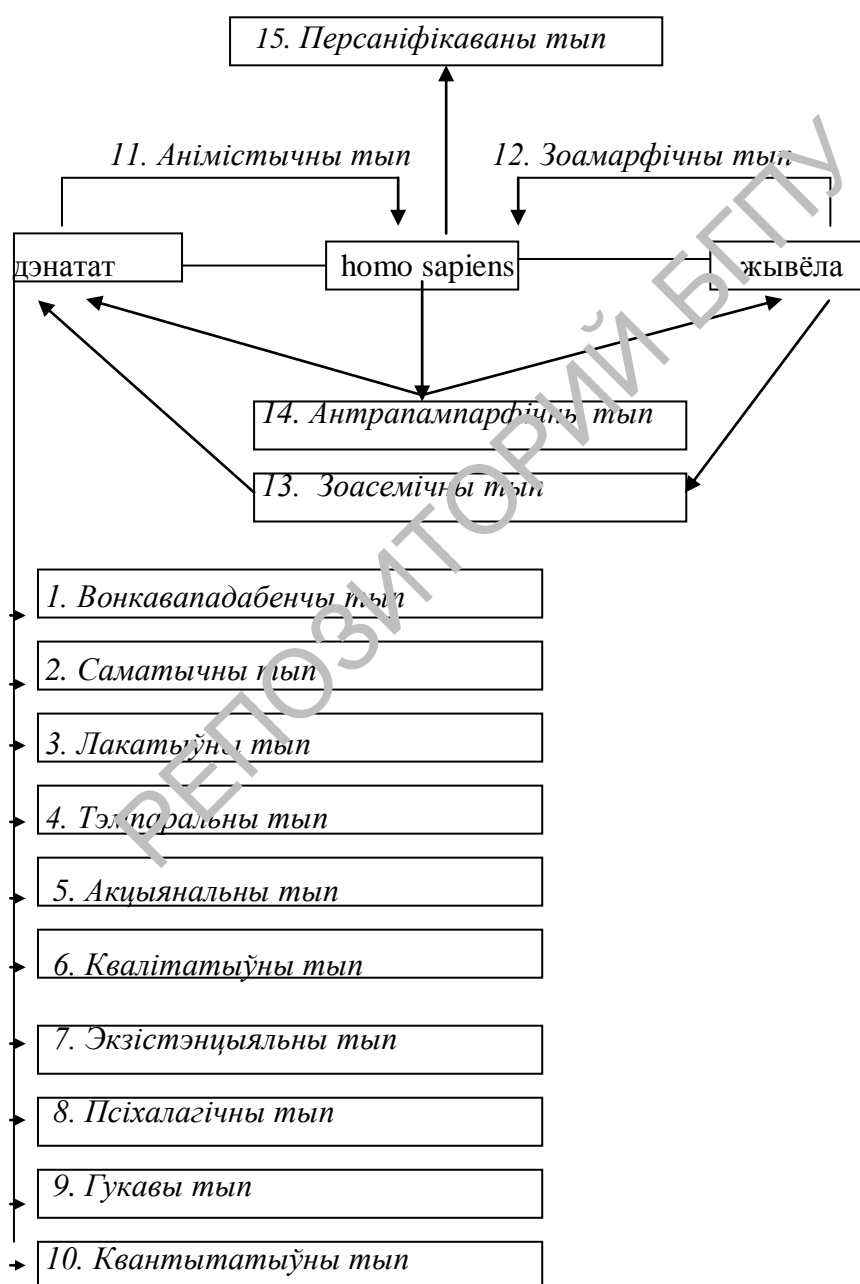

Схема адлюстроўвае асноўныя тыпы біварыянтных метафарычных структур. Многія такія мадэлі служаць своеасаблівымі ўзорамі, схемамі, якія ў пэўных маўленчых сітуацыях напаўняюцца канкрэтным зместам. Так, у зоамарфічнай мадэлі ў якасці зыходнага ЛСВ выступаюць найменні жывёл, а ў якасці выніковага ЛСВ – найменні-характарыстыкі чалавека (*сабака* ‘злы чалавек’, *ліс* ‘ліслівец, хітрэц’, *баран* ‘дурань’, *выдра* ‘злая жанчына’). Экзістэнцыяльная мадэль выяўляе разнастайныя аспекты быцця чалавека праз суадносіны выніковага ЛСВ з воднай плыню, прыроднымі з’явамі, транспартнымі сродкамі (*рака жыцця*, *раніца новага жыцця*, *жыццёвая завая*, *жыццёвы экспрэс*). У гукавой мадэлі пераасэнсаванні ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека да падобных у нечым шуму дрэў і ветру, гулу грому, журчання вады, усплёску хваль, шчабятання птушак (і наадварот): *трызненне ветру*, *плач бяроз*, *прычытанне асіны*, *салаўіныя гімны*, *жураўліны рэквіем*, *кананада птушыных галасоў*, *маналогі летніх ліўняў*, *енк пілы*, *брэх кулямёта*. Антрапамарфічныя метафары развіліся па мадэлі «чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, прыродныя з’явы і інш.» (*волат* ‘дуб’, *парламенцёр* ‘птушка-грак’, *царыца* ‘паўночная елка’, *рыцары* ‘сосны’, *удава* ‘бяроза’).

Сучасныя ўмовы развіцця грамадства з яго высокімі тэхнічнымі тэхналогіямі нараджаюць новы тып метафары, які ў лінгвістычнай літаратуры атрымаў назву тэхнакратычным [Тропіца 2003: 259-285]. Абумоўленыя тэхнакратычным стэрэатыпам светаўспрымання, такія метафары рэалізуюцца ў мастацкай літаратуры, публіцыстычных, навуковых і навукова-папулярных тэкстах, дзе параўнанне ажыццяўляецца па агульнай мадэлі «тэхнічны сродак → чалавек і яго грамадская дзейнасць» (*дзяржаўны апарат*, *бюракратычная машына*, *генератар ідэй*, *рэзананс у грамадстве*, *тормаз у эканоміцы*, *у чалавека выпрацаваліся абаронныя механізмы*, *нашы сэрцы – маторы*).

Бурнае развіццё электронных сродкаў камунікацыі садзейнічае нараджэнню новага тыпу метафары – метафары інфармацыйных тэхналогій. Рэцыпіентныя ЛСВ такіх метафар звязаны з камп’ютэрызацыяй і такімі яе сегментамі, як працэсар, дэскрыптар, мадэм, тэкставы рэдактар, аксесуары, праграмнае забеспячэнне, носбіты інфармацыйных крыніц і інш. Метафары інфармацыйных тэхналогій грунтуюцца на першасных ЛСВ найменняў жывёл, міфічных істот, транспартных сродкаў, прадметаў быту і інш.: *бегемот* ‘фірма *Microsoft*’, *вярблюд* ‘праграмны прадукт’, *армія* ‘сервер’, *вампір* ‘абсталяванне’, *монстр* ‘модуль памяці’, *аўтамабіль* ‘працэсар’, *дойная карова* ‘сетка Інтэрнэт’, *сусветная навуціна* ‘сетка Інтэрнэт’, *мозг* ‘цэтральны працэсар’, *чайнік* ‘пачынаючы карыстальнік камп’ютэрам’ [Гл.: *Вайскунскі 2001*; *Філіповіч 2002*; *Наумава 2005*; *Зубінскі 2006*]. Сфера выкарыстання такіх метафар абмяжоўваецца навукова-тэхнічным стылем, а таксама камп’ютэрным сленгам.

Біварыянтныя метафары не адлюстроўваюць усёй мнагастайнасці семантычных сувязей полісемантычных адзінак. Імкненне ахапіць прадмет адначасова з розных бакоў, апісаць шматлікія сувязі прадметаў і з’яў

рэчаіснасці стварае ўмовы для пераасэнсавання першаснага ЛСВ на аснове збліжэння прадметаў па самых розных прыметах, параўн.: *сівы дзед, сівы туман, сівая даўніна; чорная коўдра, чорныя думкі, чорная падзяка, чорная нядзеля*. У сэнсавых структурах некаторых полісемантаў налічваецца больш 10 ЛСВ, якія ўтвараюць складаныя метафарычныя структуры з некалькімі сэнсавымі цэнтрамі, развіццё у кожным з якіх падпарадкоўваецца дзеянню той ці іншай мадэлі. Так, шматлікія ЛСВ полісеманта *воблака* групуюцца вакол 4 метафарычных цэнтраў, аб'яднаных наступнымі прыметамі: вонкавае падабенства (*воблакі чорнага дыму, белае воблака снежнага пылу*), колькасць (*воблака куслівых аваднёў, аблогі галубоў*), пышнасць, суквецістасць (*воблакі садоў, бэзавыя аблогі*), унутраны стан чалавека (*аблогі мар, воблакі ўспамінаў*). Квалітатыўны, экзістэнцыяльны і псіхалагічны тыпы метафар выяўляюцца ў структуры полісеманта *завея* (*чаромхавая завея, завея акацый, завея лістападу, жыццёвыя завеі, завея вайны, завеі бед і гора, на душы завеі*). У сэнсавай структуры полісеманта *крыло* ЛСВ аб'ядноўваюцца па функцыянальнай, вонкавападабенчай, лакатыўнай, саматычнай прыметах, а таксама шматлікіх індывідуальна-аўтарскіх асацыяцыях (*крыло самалеа, крылы ветрака, крыло машыны, левае крыло будынка, правае крыло аэсаннікаў, ветру халодныя крылы, крылы завеі, крылы зары і праменняў, зроку глухое крыло, крыло самоты, тугі крыло, крыло чужых пячоп, крылы надзей, крылы забыцця*). Метафарычныя ЛСВ субстантыва *вогнішча* ўключаюцца ў квалітатыўны і псіхалагічны тыпы (*вогнішчы раіны (бэзу), калінавыя вогнішчы, сухога лістападу вогнішчы, вогнішча казаня*).

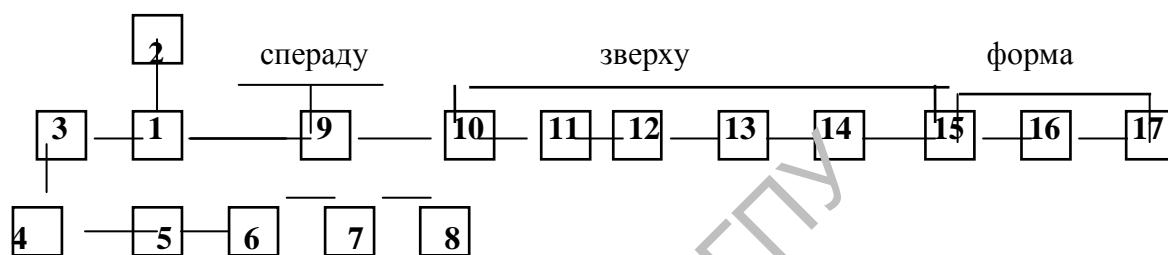
У шматварыянтных полісемантычных структурах даволі часта фіксуюцца пераносныя ЛСВ не толькі метафарычнай, але і іншай скіраванасці. Так, у семантычнай структуры полісеманта *галава* выдзяляюцца 4 сэнсавыя цэнтры¹, якія аб'ядноўваюць 17 ЛСВ: *літар.* 1. 'верхняя частка цела чалавека, жывёліны'; 2. 'адзінка падліку жывёлы' (у старабеларускай мове слова ўжывалася ў значэнні асоба, адзінка падліку людзей); 3. 'розум, свядомасць'; 4. 'чалавек вялікага розуму'; 5. 'някемлівы, нездагадлівы чалавек'; 6. 'старэйшы ў сям'і'; 7. 'кіраўнік, начальнік'; 8. 'старшыня некаторых выбарных органаў у дарэвалюцыйнай Расіі'; 9. 'пярэдняя частка, пачатак чаго-небудзь (*галава калоны, чаргі*)'; 10. *аказ.* 'купал сабора'; 11. *аказ.* 'вершаліна дрэва'; 12. *аказ.* 'верхняя частка гары, вяршыні'; 13. *аказ.* 'верхняя частка снапа'; 14. *аказ.* 'верхняя частка вуля'; 15. *аказ.* 'пладаносная частка сланечніку'; 16. *літар.* 'харчовы прадукт у выглядзе шара або конуса'; 17. *аказ.* 'акруглая частка плода грушы'.

Першы сэнсавы цэнтр гэтага полісеманта прадстаўлены зыходным ЛСВ і шматлікімі яго трансфармацыямі па сінектахічнай формуле «частка цела чалавека → чалавек» (1–4, 5, 6, 7, 8 ЛСВ) і метанімічных пераносах «прадмет

¹ Пра сэнсавую арганізацыю полісеманта *галава* ў рускай і іншых славянскіх мовах і мадэліраванні яго структурных сувязей гл.: *Колесаў 1982: 170-180; Колесаў 1984: 45-57.*

→ адзінка яго ліку», (1–2 ЛСВ), «прадмет→ яго характэрная якасць» (1–3 ЛСВ). Суадносіны 4–8 ЛСВ — тыповы прыклад персаніфікаванай метафары, дзе ўзаемаадносіны паміж 4 і 5 ЛСВ носяць энантыясемічны характар. У другім сэнсавым цэнтры метафарычныхыя 10–15 ЛСВ звязаны паміж сабой не столькі вонкавым падабенствам, колькі падабенствам размяшчэння ў прасторы: зверху, у верхняй частцы чаго-небудзь. Прыкладна такі ж характар і трэцяга сэнсавага цэнтра, у якім адзіны гіперанімічны 9 ЛСВ звязаны з першасным ЛСВ па падабенстве размяшчэння ў прасторы: спераду чаго-небудзь. У чацвёртым сэнсавым цэнтры 15, 16, 17 метафарычныхыя ЛСВ аб'яднаны паміж сабой па падабенстве формы дэнататаў — іх акругласці (гл. схему 2.2).

Схема 2.2

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

2.1. Вонкава падабенчы тып

Метафарычныя пераасэнсаванні па вонкавым падабенстве лічацца даволі рэгулярнымі, лёгка ўзнаўляльнымі і правільна зразумелымі ва ўмовах мінімальнах кантэкставых сітуацый. Сферай-крыніцай такіх метафар з'яўляецца практычна бясконцы свет ва ўсіх яго выявах і праяўленнях, дзе носьбіты мовы знаходзяць пэўныя асацыяцыі і падабенствы з практычна неабмежаванай колькасцю прадметаў і з'яў рэчаіснасці.

Даволі часта такое падабенства выразна выяўляецца ў дэфініцыях слоўнікавых артыкулаў, якія адсылаюць вытворны метафарычны ЛСВ да зыходнага ў выглядзе ўказання тыпу «*нешта падобнае да...*», «*што-небудзь падобнае да...*», «*усё тое, што нагадвае...*», «*прадмет у выглядзе...*», «*усё тое, што мае форму...*». Параўн.: *каса* 'тое, што нагадвае касу' (*злэныя косы бяроз, косы ніцай вярбы, жытнія косы, косы нівы, косы сцюдзёнай мяцеліцы, іскры сонечных кос*), *гузік* 'тое, што нагадвае форму гузіка' (*гузік гармоніка, гузікі каштанаў, гузік ранішняй расы, гузікі вачэй, гузік носа*), *парасон* 'тое, што нагадвае парасон' (*чырвоны парасонч ясня, парасоны соснаў, зорны парасон, нябёс блакітных парасон, неба — чорны парасон*), *крышталі* 'тое празрыста-чыстае, светлае, што нагадвае крышталі' (*крышталі снегу, крышталі зорак, буйныя крышталі сліз*).

Рэгулярнай метафарызацыі падвяргаюцца субстантывы *палатно, палотнішча, прасціна, ручнік, шалік, ануча, кудзеля, кужаль, пража, воўна, валакно, руно, столка*, вытворныя ЛСВ якіх канкрэтызуюць шырокія і абагуленыя ўказанні «*тое, што нагадвае...*»; «*тое, што падобна...*» наступнымі рэальнымі азначэннямі:

а) 'паласа, паласа туману': *Папылілі туману палотны, развіваючы цьмяныя столкі* (У.Дубоўка). *Белыя палотны туману Восень сцэле над ракой глыбокай* (А.Бялевіч). *І хмельны водар травастаю, І золкі холад срэбных рос, Ручнік туману над ракою, Жытнёвы колер тваіх кос* (У.Гетманчук). *Распleshчуць сіль нябёс у азярку, Туману шалік упадзе на плечы* (Т.Мельчанка). *Дзень асенні ўстае па-над нівамі, праціраючы вочы слязлівыя, йржавай рызай лісця ды анучамі брудна-шэрых туману абкручаны* (Н.Арсеннева). *Па-над возерам туманы Слалі белыя кудзелі* (К.Кірэнка). *Расцілала сонца раніцай над Шчарай, Быццам гаспадыня, кужаль туману* (С.Новік-Пяюн). *Храма нябескія рысы бачу праз кужаль туману* (А.Дэбіш). *Слізгае плыткі човен за сінюю пражу туману* (К.Камейша). *Прыглушаны гоман у воўне туману, Дзе купал хавае Ісакій* (Я.Колас). *Туману белага валокны плылі над лесам* (М.Калачынскі). *Туману распаўзліся столкі ад хат у поле, на загон* (У.Дубоўка).

б) 'імжа': *Ноч, як малога, хутала Аўчынай жнівеньскай імжы* (Р.Барадулін). *Сцелюцца мжакі асенняй валокны* (Я.Купала).

в) ‘паласа, пасма воблакаў, хмар’: *Стогне за вокнамі восеньскі вецер, Рве на кавалкі палотнішчы хмар* (С.Новік-Пяюн). *Кудзеля хмар плыве здалёку* (М.Смагаровіч). *Аднойчы ў летнюю спёку Здань буры ў даліну прыйшла І кужалем белых аблокаў На чыстыя горы лягла* (М.Калачынскі). *Хмурна ж наша, хмурна лета, Сцелюць хмары валакно...* (Я.Колас). *Воўна мяккіх аблачынак высыхла ў цяпле смугі* (А.Каско). *Па небе навольна плылі кашлатыя аўчыны хмар* (І.Шамякін). *Пазалота нівак мілых, Хмарак лёгкае руно...* (Я.Колас). *Аблокаў белае руно... Дажджы... Вясновых зор пажары...* (Л.Дайнека). *Хмары развеелі Грываў чорныя столкі* (М.Танк).

г) ‘купал неба’: *А неба блакітнае палатно, здаецца, паслана на самае дно* (С.Гаўрусёў). *Дазвольце ў фарбу блакітную падкрасіць нябёс палатно, а то мясінамі выцвіла, што зорак зусім не відно* (П.Шруб). *Сячэ калючы дождж, І неба — чорная аўчына* (М.Мятліцкі). *Шэрую, золкую неба анучу вецер маланкай агністаю сшыў* (М.Касцюкевіч).

д) ‘зорная паласа на небе’: *І ўжо святлеюць зорныя валокны* (В.Зуёнак). *У золаце зорных валокнаў... прыйшла чараўніца вясла* (М.Машара).

е) ‘снежнае покрыва’: *Хораша ўсё гэта выглядае, калі на шэрую зямлю, на лёд ракі і выбоі дарог пасцелеца вялізнае галёнішча іскрыстай снежнай белі* (Я.Брыль). *І адразу ўся зямля гакрэма бялай-белай прасціною* (М.Даніленка). *Снегам [завея] замяла дарогу і мядзведзеву бярогу. Затупіла ўсё на свеце ў белыя прасціны...* (М.Скобла). *Зіма на свой абрус беласнежны насцеле з найлепшай, са срэбнай, з кувалыстай кудзелі* (У.Дубоўка). *Нехта белы, снежны кужаль сцеле на палях* (Л.Геніюш). *Ноч лютаўская прагнулася на снежных аўчынах* (З.Бядуля) [Гл. таксама главу 2.3].

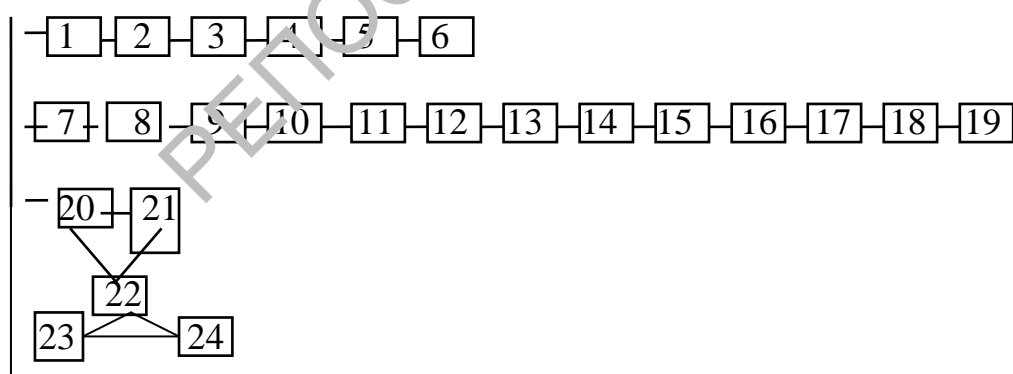
ж) ‘паверхня поля, дарогі, ракі (возера)’: *Зайцы пачынаюць гоісаць па белых палотнах палёў, зусім забыўшыся пра страшных ваўкоў і хітрых лісіц* (Р.Ігнаценка). *Я пільна ўглядаюся ў чыстае палатно поля, імкнуся разгадаць тайну жыцця і смерці* (А.Кандрусевіч). *Вось шырокае палатно жытніх ніў* (Ц.Гартны). *На снім палатне ракі добра відаць сям-там запозненыя жоўтыя гарлачыкі і белыя іллеі* (М.Арочка). *Дзесяць агенчыкаў прарэзвалі адбіткам бляску чорнае палатно Дзвіны* (Ц.Гартны). *Унізе, на бязмежным чорным фоне зямлі, разляглася агромністая прасціна Выганаўскага возера* (М.Паслядовіч). *На палеткі і лугі, на пагоркі і лагі, ды на ручнік дарог з неба сыпаўся гарох* (М.Скобла). *Дарогі бясконцы шалік Бясконцасць сваю кляне* (Т.Будовіч).

Адсылка параўнальнага характару ‘тое, што нагадае...’ часта выкарыстоўваецца ў вытворных ЛСВ субстантываў *маністы, пацеркі, каралі, дыяменты, жамчужыны, карункі* з абагуленым значэннем ‘упрыгожанні’: *маністы зор (зорак), маністы звонкія асіны, пацеркі рос, пацеркі слёз, пацеркі суніц, пацеркі зорак, бяроза ў брыльянтавых каралях, каралі рос, каралі журавін, зорныя каралі, дыяменты рос, жамчужыны расы, карункі зорнага святла, карункі аблокаў, белыя карункі рамонкаў, белыя карункі пены.*

У многіх выпадках у слоўніках прыводзяцца даволі скрупулёзныя і сэнсава дыферэнцыраваныя структуры мнагазначных слоў з фіксацыяй шматлікіх дэталёвых ЛСВ і іх адценняў, што ў выніку пераўтварае

полісеманты ў квантытатыўныя гіпертрафіраваныя структуры, ніжняя мяжа кампанентаў якіх не мае канчатковай завершанасці. У такіх структурах усе ЛСВ, як правіла, аб'ядноўваюцца якой-небудзь адной прыметай і з'яўляюцца своеасаблівымі канкрэтызатарамі інварыянтнага значэння. У якасці прыклада праілюструем арганізацыю сэнсавай структуры полісеманта *круг* у літаратурнай мове і дыялектах, пры гэтым акцэнтуючы ўвагу на фактары спецыялізацыі і дэталізацыі лексікі народных гаворак: 1. *літар.* 'частка плоскасці, абмежаваная акружнасцю'; 2. *літар.* 'шлях руху каго-небудзь ці чаго-небудзь, падобны на акружнасць'; 3. *літар.* 'круглы ўчастак якой-небудзь паверхні'; 4. *літар.* 'хвалі, якія разыходзяцца па акружнасці ад цэнтра'; 5. *рэч., браг.* 'вадаём круглай формы'; 6. *красн.* 'поўня, фаза месяца'; 7. *літар.* 'прадмет, падобны па форме да круга або кола'; 8. *зэльв.* 'металічны кружок, якім закрываюць дымаход у печы'; 9. *дзятл.* 'ганчарны круг'; 10. *добр.* 'круглая кухонная дошка'; 11. *тур.* 'накрыўка на вулі з тоўстай плашкі'; 12. *тур.* 'цэментаванае звяно ў калодзежы'; 13. *раг.* 'ходнік круглай формы'; 14. *б.-каш.* 'сцябло сланечніка'; 15. *зэльв., ветк.* 'абажур'; 16. *лаг.* 'верхняя частка мужчынскай шапкі'; 17. *віл.* 'спрасаваны воск у форме круга'; 18. *жытк.* 'топленое сала ў выглядзе круга'; 19. *калінк.* 'таўкачык для збівання масла'; 20. *літар.* 'замкнуты ланцуг дзеянняў, спраў, працэсаў, якімі вычэрпваецца што-небудзь'; 21. *літар.* 'галіна, сфера якой-небудзь дзейнасці'; 22. *літар.* 'група людзей, аб'яднаных якімі-небудзь сувязямі' (*ЛАБНГ, I; СП; ТС; СГЦ; МСГ; Сцяц., III; Сцяшк., I; Бяльк.*). Да гэтых ЛСВ неабходна дадаць і два індывідуальна-аўтарскія выкарыстанні: 23. *Ірву — бясплатна і вясёла — Бяссілля зашага кругі* (В.Зуёнак); 24. *Каб вінаватасці нашай кругі да нашых нашчадкаў не даплылі* (В.Вітка). Такую сэнсавую структура з 24 ЛСВ можна праілюстраваць у выглядзе схемы 2.1.1:

Схема 2.1.1

Накіраванасць метафарычнай асацыятыўнасці па вонкавым падабентве не носіць строгай рэгламентацыі, з'яўляецца даволі неаднастайнай, шматбаковай, бо адлюстроўвае вельмі шырокі і мнагастайны спектр падабенстваў прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці. У гэтым шырокім спектры можна выдзеліць некалькі сэнсавых цэнтраў, якія актуалізуюцца ў працэсе метафарызацыі:

1. **А к р у г л а с ц ь, в ы п у к л а с ц ь, п у к а т а с ц ь: кальцо** 'тое, што мае форму такога прадмета'; 'гадавое кальцо на ствале дрэва'; 'тое, што акружае, апаясвае, замыкае што-небудзь або каго-небудзь': *А дзед Мірон закурвае*

люльку і з-пад парыжэлых вусоў выпускае **кольцы** дыму (М.Даніленка). Сінія струменьчыкі і **кольцы** дыму закалыхаліся ў пакоі (Т.Хадкевіч). Наўкола Сатурна яго туманнае **кальцо** (В.Вітка). Кожны год **кальцо** ў сасонкі І галінак пэўны лік (Г.Кляўко). Дзесьці блізка, пад мяккай карой, Зацвярдзела **кальцо** гадавое (Ю.Свірка). Цяжка было зразумець, як яны змаглі вырвацца з **кальца** знішчальнага агню (Я.Брыль); **кола** ‘усё, што мае форму круга або кальца’: Чырвонае **кола сонца** выкацілася ўжо высакавата на небасхіл (Р.Сабаленка). Пакоціцца **месяца** жоўтае **кола** за далягляд, дзе самотна і гола (Д.Бічэль-Загнетава). Сцёпка праціснуўся ў сярэдзіну людскога **кола** (В.Хомчанка); **абруч** ‘сонечны дыск’; ‘акружэнне, кальцо варожых сіл’; ‘участак лесу, што агінае, акружае што-небудзь’; ‘арэол’: І коціцца за пушчы і за моры Па небе звонкі сонечны **абруч** (С.Грахоўскі). Кананада пачулася зноў, яна хутка набліжалася, сціскаючы войскі сталёвым **абручом** (І.Шамякін). Вёска і поле замкнуліся **абручом** лесу (А.Ліс). Для мовы ... не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалачонага **абруча** (Я.Купала); **абаранак** ‘рулявое кола аўтамабіля’; ‘кругавы пабарот ракі’: Шафёр круціць **абаранак**, думае аб здзіўляючай упартасці **сланца** (М.Ракітны). Рачулка загінаецца ў луці, у **абаранкі**, у затоці (З.Бядуля); **шар** ‘сонечны дыск’; ‘прадмет, які мае форму шара’: Недзе там, у паднябессі, плыткія чародкі аблачын раз-пораз засцілі сабой агністы **шар сонца** (Я.Лайкоў). Над Берлінам — Быццам поўня, Тэлевежы сіні **шар** (П.Прыходзька). Заранік шпарка ўзбег на ганак, над якім гарэлі жаўтлявыя **шары ліхтароў** (Т.Хадкевіч). Электрычныя **шары** яна выключыла, і пакой асвятляўся святлом з акон і дзвярэй (Б.Мікуліч). Гарбуз у агародзе — **шар** зямлі — Пад галаву паклаў Грады рабрыну (А.Сербантовіч); **клубок** ‘тое, што па форме нагадвае шар, клубок’: **Клубок** шэрага дыму ўзняўся і гэтак жа хутка асеў за зелянінай садоў (Х.Жычка). На агародзе, дзе стаялі гарматы, бліснуў вялізны вогненны **клубок** (А.Ставер). Сонца рыжы **клубок** пакаціўся за бор расахаты (К.Жук). Адплывалі хмары-горы белымі **клубкамі** (Я.Колас). Вечар намотвае шэрыя **клубкі** ранняга прыцемку На рыжкі штыкетніку (Л.Дранько-Майсюк); **персік** ‘абрыс сонца’: Сонца нізкага спляснуты **персік**, Над вадою — стронгаў палі... (У.Караткевіч).

2. У з г о р ы с т а с ц ь: **гара** ‘тое, што нагадвае гару’: Стаяць на балоце стагі з аснежанымі вярхамі — тутэйшыя **горы** (А.Разанаў). І тушыла бляскаў пералівы Хмараў буйных цёмная **гара** (Я.Золак). Балота скрозь на ўсім двары, Куды ні кінеш вокам — смецця **горы** (У.Корбан); **капец** ‘надмагільны насып, курган’; ‘куча, гурба’: Тут войска яго [Напалеона] дакасіла: **Капцы** на касцях, як стагі (А.Бялевіч). За бродам трапілася вывернутая старадрэвіна — **капец** снегу, пад якім хаваліся і галлё і карэнні (Б.Сачанка); **горб** ‘пукатасць, узвышэнне на якой-небудзь паверхні’: Перайшоўшы мосцік цераз канаву, Іван глянуў наперад і ўбачыў удалечыні, за **гарбом** поля, дахі будынін і зяленіва садоў (А.Марціновіч). З нашага назіральнага пункта на **гарбе** кургана зноў было добра відаць Залатароўку (Р.Няхай). Лабамі біліся ў палянкі Крутыя хмары на гарах І выпраменьвалі маланкі На іхніх каменных **гарбах** (В.Сідарэнка).

3. Д у г а п а д о б н а с ц ь: **дуга** ‘тоє, што падобна да дугі’: *Пад дугой маладзіка Пяюць скрыпучыя палоззі* (М.Танк). *Нам даўно з табою даспадобы... вясёлкі чыстая дуга* (Г.Бураўкін). *Калі б расмаргнуць узгорак — дуга лясная распырхнулася б* (С.Баранавых). *Свіслач бегла пад дугі мастоў* (У.Ляпёшкін). *Вунь і яно, успамінаў лісцё, На дрэвах, на тумбах, на дугах трамваяў* (М.Стральцоў). *Маня ледзь чутна праводзіла пальцам па чорных дугах броў* (А.Васілевіч); **падкова** ‘тоє, што нагадвае форму падковы’: *Унізе ляжала сумная Сена, над ёю ўзвышалася падкова палаца Шайо* (Л.Дранько-Майсюк). *За домам — прастор сенажацяў аж да спавітай смугой падковы лесу* (І.Навуменка). *Пад вачыма ў яго сінія падковы* (А.Бажко). *Ужо і зоркі выспелі ўгары, Вісіць у небе месяца падкова* (Я.Каршукоў).

4. К р у ч к а в а т а с ц ь, з а г н у т а с ц ь: **крук, кручок** ‘дзвярная зашчапка’; ‘рыбалоўны кручок’; ‘росчырк, завіток на пісьме’: *У калідоры пачуліся крокі, і ён адшчапіў крук* (А.Чарнышэвіч). *Зірнуў я на крук: ключа няма* (А.Чарнышэвіч). *Яго [ярша] не надта спалохае і вялікі крук, прызначаны, скажам, для буйнага акуня ці галаўня* (А.Матруненак). *Аб гэтым сведчыў і подпіс унізе канверта: некалькі літар з адмысловымі кручкамі* (І.Мележ).

5. З в і л і с т а с ц ь, п я т л і с т а с ц ь: **пятля** ‘лінія, кругавы рух у выглядзе замкнутай ці паўзамкнутай крыжой, ‘сіло’; ‘прапазная адтуліна ў адзенні’: *Яны пайшлі па асфальтавай дарозе, якая, робячы адмысловыя петлі вакол скал, абгінаючы цясніны, палого спускалася ўніз* (І.Шамякін). *Першых заячых слядоў Глухія петлі заблелі* (М.Танк). *Вакол лямпы, апісваючы імклівыя петлі, носіцца матэль* (І.Навуменка). *Пасля левага развароту самалёт пайшоў на пятлю* (А.Алешка). *Там яны ставілі петлі на зайцаў* (І.Пташнікаў). *На іх было ўсё гайсковае: кірзавыя боты, зялёныя неперашытыя яшчэ галіфэ, кіцелі з петлі ад нядаўніх пагонаў* (В.Адамчык); **росчырк** ‘след бліскавіцы, самалёта і інш.’: *Тоня ўздрыгвала пры кожным росчырку маланкі* (Е.Лось). *Блакiтны росчырк навальніцы Над грэбнямі і пенай хваль* (С.Грахоўскі). *У глыбінях стратасферы Рэактыўных пёраў росчырк* (П.Макаль); **завіток, завітушка** ‘што-небудзь у форме спіралі, хвалістай лініі’: *А лепшы кут над тоўстым вязам, Дзе рэчка робіць завіткі* (Я.Колас). *На снег сыпаліся кавалачкі чорнай кары, жоўтыя завіткі бяросты* (Я.Курто). *У завітушках дым бялявы* (Я.Колас). *Неба ў хмарках-завітушках, І лятуць у вырай птушкі* (Р.Барадулін); **серпанцін** ‘участак звлістай горнай дарогі’: *Тут звіўся серпанцін з усіх дарог* (У.Паўлаў). *Ён зварочвае ў лес па вузкім, абвешаным снегам серпанцінам праходзе, якія застаўся на месцы летняй дарогі* (М.Зарэцкі).

6. В ы ш ы н я (в ы с а ч ы н я): **вежа** ‘тоє, што нагадвае вежу’: *Зялёныя бярозавыя сцены, над імі вежы — волаты-дубы* (У.Дубоўка). *Над высачэзнымі вежамі-трубамі кучаравіца рыжы дым* (З.Бядуля); **мачта** ‘тоє, што па вышыні нагадвае мачту’; ‘высокі ствол дрэва’: *Аж да самых нябёс, аж да сонца ты ўзнёс свае мачты — пад’ёмныя краны* (А.Вольскі). *Па полі прайшлі мачты высакавольтнай лініі* (Т.Хадкевіч). *Гойдаліся, гнуліся мачты пірамідальных таполяў, вецер ламаў голле міндалевых дрэў* (І.Шамякін). *Люблю*

стаяць пад цяглай сасной — Пад звонкай **мачтай** залатой (М.Танк); **слуп** ‘маса чаго-небудзь, што рухаецца, ляціць, падымаецца ўверх’: **слуп** густога пылу ўзняўся над вуліцай (І.Грамовіч). **Над** комінам узняўся цёмны **слуп** дыму (В.Мыслівец). Часам сярод бяскрайніх ледніковых абшараў узнімаліся гіганцкія **слупы** снежнага пылу (А.Матрунёнак). Спакойныя хвоі, як заўсёды, глядзелі ў неба сваімі зялёнымі іглістымі каронамі, адкідаючы ад сябе доўгія **слупы** ценяў (Ц.Гартны). **Высокі слуп** святла, што маячыў недзе ўперадзе, пачаў набліжацца, ярчэць (В.Палтаран). **Раптам** вылецеў **слуп** агню (У.Караткевіч); **стаўбун** ‘слуп пылу, дыму і пад.’; ‘кветаноснае сцябло’; ‘высокая шапка’; ‘пышная высокая прычоска’: У вачах мітусілася ад частых успышак снарадаў, ад **стаўбуноў** дыму, ад завірухі з пяску і белага тынку (П.Беразняк). На Серабранцы цвілі каштаны. Белыя **стаўбуны** кветак браліся ў сілу (У.Паўлаў). Сцягнуўшы з галавы **стаўбун**, расшпільваючы каўнер паддзеўкі, Апейка акінуў позіркам клас (І.Мележ). Не менш прыгожая Сонька... І вялікі белы **стаўбун** валасоў на галаве, і чысты румяны твар, і блакітныя вочы (В.Мыслівец); **калона** ‘высокі ствол дрэва’; ‘слуп дажджу’: Люблю сівых дубоў **калоны** І соснаў стромкія ствалы (С.Грахоўскі). Стромкіх дрэў маўчаць **калоны** (Л.Геніюш). Куды спяшаюцца дажджоў **калоны**, Не зведаўшы дарог і перапраў (А.Пысін); **тэрмометр** ‘тонкі ствол бярозы’: Хоцацца ісці туды, за вёску, Дзе стаяць між соснаў і асіч **Белыя тэрмометры** бярозак (А.Сербантовіч).

7. Д а ў ж ы н я, п р а д а ў г а з а т а с ц ь, в ы ц я г н у т а с ц ь: **шнур** ‘вузкая палоска зямлі’; ‘чарада плушак’; ‘шэраг аднародных прадметаў, размешчаных адзін за адным’: **Жыта шнур** каля хаты выснеў (Р.Барадулін). Я касіў свой **шнур**, Каса звінелі (А.Бялевіч). Восень у зарыве з купін нізіны цягне пад хмарамі **шнур** жураўліны (А.Вялюгін). Доўгі **шнур** падвод на момант затрымаўся.. (Ц.Гартны). Роўны **шнур** агрэставых кустоў (А.Асіпенка); **дарога, дарожка** ‘вузкі доўгі кусок вытканага палатна’; ‘вузкі доўгі дыван’; ‘доўгі абрус’: Я на зрэбным бягу палатне, што бяліць разаслала маці... Гэта ж трэба выткаць такую **дарогу!** (С.Блатун). Тут нават кабінетная **дарожка** Адлегласцю здаецца незямной (К.Камейша). Усё чысценька, усё прыкрыта сурвэткамі, **дарожкамі** (А.Васілевіч); **істужка, стужка** ‘тое, што ўецца, цягнецца вузкай доўгай паласой’: Ірваліся **істужкі** рэк Пад сховай апаўночы (Я.Янішчыш). Мой дух... глядзіць з вышынь на Божы свет — **істужкі** рэк, грамады гораў (Я.Золак). І ў шумных прысадах **істужкі** дарог (П.Броўка). Чорная **стужка** асфальту (А.Дэбіш). Снегіры ў косы вішань світаннем заплятаюць **істужку** зары (В.Гардзей); **каснік** ‘тое, што мае форму вузкай палоскі’: І касцы, быццам сцягі, пранеслі на косах **Каснікі** залаціста-барвовай зары (М.Аўрамчык). Аднастайнай мярэжай на жвіровым **касніку** вылучаюцца шэрыя шпалы (Х.Шынклер); **ніць, нітка, нітка** ‘тое, што выцягнулася ў выглядзе простае лініі, падобна на нітку’: Лётаюць **ніткі** танюткія, то павуціны белыя (А.Дзеружынскі). Ідзеш па зімовым лесе і бачыш, як на кожным дрэве вісяць белыя тоўстыя **ніткі** (З.Бяспалы). **Вострая, празрыстая нітка** праменя кінула на Рыгораў твар вёрткага зайчыка (Ц.Гартны).

Калодзеж... Заіржаўлены ланцуг Пад **ніткамі** дажджу на калаўроце (М.Мятліцкі). Доіць восень з набрынялай хмары Тоненькія **нітачкі** дажджу (У.Паўлаў). Да сонца цягнуцца залатыя **ніці** (В.Вярба). **Ніці** ліўня напяліся туга (М.Кусянкоў); **струна** ‘тое, што па форме падобна да струны’: *Навакол усё паветра ў струнах сонца залатых* (М.Багдановіч). *Сонечны промень іграе На струнах гарэзных дажджу* (А.Пісьмянкоў). **Струны** вуліц і мастоў Штодзённым наліліся гулам (М.Танк). *Бягуць вятры наўсяяж, На струнах павуціны Асенні граюць марш* (М.Калачынскі). *І я прыйшоў сюды, дзе ззяе медзі колер, Галосыць і гудуць, спяваюць струны хвой* (А.Коршак); **кабель** ‘тонкі доўгі ручай’: *З лесу, з бору, Між палян-праталін, Паміж лысых адпацельных пнёў Зноў вясна паспешна разматала Серабрысты кабель ручаёў* (А.Сербантовіч).

8. В о с т р а к а н ц о в а с ц ь, с п і ч а с т а с ц ь: **іголка, ігла** ‘ліст хвойных дрэў і кустоў’; ‘тонкая калючка на целе некаторых жывёл’; ‘промень сонца’: *Хвойнік рабіўся усё гусцейшым. Іголкі балюча калолі рукі, твар* (І.Шамякін). *На сцезцы мы ўбачылі вожыка, які пыхкаў у нозды і шоргаў сваімі іголкімі* (Г.Далідовіч). *Сонца ўпівалася сотнямі тысяч распаленых іголак-промяў* (У.Клімовіч). *Свецячы блескам чырвенца Праз парадзеўшую мглу, Пусціць, ўставаючы, сонца ў іх залатую іглу* (М.Багдановіч); **шпіль** ‘спічастая верхавіна дрэва’: *На аблозе — шпілі соснаў, Моцна спіць дзядуля-бор* (Ю.Лявонны). *Высокі з сінімі шпілямі бос, у прытык да яго рослы дубовы гай узвышаецца справа* (К.Кірэнка); **стрэмка** ‘вострая вершаліна дрэва’: *На захадзе сонца накалолася на вострыя стрэмкі лесу і выцякала на зямлю зыркай чырванню* (У.Паўлаў); **лязо** ‘вострае сцябло расліны’; ‘зігзаг маланкі’: *Як хвалю разрэжа аеру лязо У завадзі цякае на яснасці дня* (М.Мятліцкі). *Тонкае лязо аеру блішчыць у кропельках сажожу* (М.Пракаповіч). *Маланак вострае лязо Табе паслужыць хай мячом. Дваім аркестрам — майскі гром* (С.Ліхадзіеўскі). *Лязо маланкі у зямлю. Бы нож у бохан хлеба* (В.Гарановіч).

Да гэтай групы прымыкаюць полісеманты **шабля, шпага, штык, піка, кап’ё, меч**, дзіда з першасным значэннем ‘від халоднай зброі’, у якіх дадаткова актуалізуюцца сэнны ‘вастрыня’, ‘калючасць’: **шабля** ‘тое, што сваёй формай нагадвае шаблю’: *Зялёныя шаблі аеру На сажалках вецер згінае* (В.Гардзеі). *Аеру зялёныя шаблі Адбіліся ў чыстай вадзе* (М.Смагаровіч). *Лівень сек неба шаблямі касымі І гнуў у крук сцябліны траў* (М.Калачынскі); **шпага** ‘тое, што па форме нагадвае шпагу’: *Узнімаюцца шпагі антэн Над маёй салаўінаю вёскай* (В.Сідарэнка). *Смутак — начны валадар — Працяты сонечнай шпагай!* (В.Зуёнак). *І ярасна хмары б’юцца на шпагах бліскавіц* (М.Бацюшкаў); **штык** ‘востры канец ледзяша’: *Штыкамі ледзяшоў драконіцца прыдашак* (К.Камейша); **піка** ‘тое, што нагадвае такое кап’ё’: *Ялінаў пікі далягляд скалолі — Гарыць ён, быццам кварцу крышталі* (М.Віняцкі). *Стаіць ля дуба вартавы, І елкі ў неба ўзнялі пікі* (А.Астрэйка). *Над дахам узнімаюцца ў зорнае неба чорныя пікі таполяў* (І.Шамякін). *Высока ўзносілі пікі Лістоўніцы — Спакою Саян Векавыя ахоўніцы* (Р.Барадулін). *Удалечыні паказаліся вежа і стромкая піка семафора* (А.Асіпенка). *Хоць пакратай рукой пікі строгіх вулканаў* (У.Паўлаў); **кап’ё** ‘тое, што падобна да кап’я’: *Коп’і ялін шуганулі ў аблокі*

(Д.Бічэль-Загнетава). *Велічна ўзвышалася **кап'ё** сабора (А.Вольскі). Ты чуеш? – Збіраецца бура! Спяшайся! Шыпіць, астываючы ў хвалях, маланкі **кап'ё** (С.Гаўрусёў); **меч** ‘тое, што па форме нагадвае меч’: Кусты агавы на сухой камяністай глебе выставілі наперад свае калючыя **мячы** (В.Вольскі). Сонца схавалася ў светлыя захаду хмары, Толькі **мячамі** праменняў яркі гарыць небасхіл (У.Клішэвіч). Узнялі два пражэктары ў неба сівыя **мячы** (П.Панчанка): **дзіда** ‘востры верх будынка’; ‘вузкая палоска сонечнага святла’: Там, дзе зайшло сонца, далёка за полем у небе тырчала вострая і доўгая чорная **дзіда** ад касцёла (І.Пташнікаў). Лес радзеў. Алесь бачыў, як праменні сонца ўсё часцей прабівалі сваімі **дзідамі** лістоту (У.Караткевіч). А за ім [туманам] наўздагон, тонкай **дзідай** працяўшы сасоннік, Скочыў першы прамень (М.Лужанін).*

9. **Клінападобнасць**: **клін** ‘усё тое, што мае трохвугольную, клінападобную форму’: *За лугавінай пачынаўся чорны **клін** ворыва (А.Савіцкі). Густа чарнеў **клін** лесу (В.Адамчык). Ліна жыла ў двухпавярховым доміку, з маленькіх вокан якога быў відзён **клін** мора (В.Хомчанка). А ў небе — месіва хмурынак і жураўлёў адлётны **клін** (М.Мятліцкі). І **клін** тужлівы жураўліны Нёс над зямлёй апошні плач (А.Пісьмянкоў); **касынка** ‘клін валошак ў жытнёвым полі’; ‘яркая палоска на гарызонце’: **Знікла раптоўна з жыта **касынка** валошкі (Ю.Голуб). Зары **касынкі** ахінае гай І журыцца ў задуме нерухама (С.Гаўрусёў).***

10. **Развілістасць**, **разгалінаванасць**: **саха** ‘слуп з развілкай на канцы’: *На месцы будынкаў тырчалі абвугленыя пажарам **сохі** і шулы (П.Ткачоў). Як калекі-крэжы, тырчалі на тым месцы, дзе нядаўна было гумно, адны **сохі** (І.Мележ); **рагач** ‘вілкі, якімі ставяць у печ гаршкі, чыгуны’; ‘прадмет з вострымі, рагатымі канцамі’: **Зося ўстала, выхапіла ў Варанецкага **рагач** і паставіла саганск у печ (І.Дуброўскі). Толькі ўзялася за **рагач**, каб выцягнуць чыгун, як у дзегры калідора ўладна застукалі (І.Новікаў). Дзядзька здымае з **рагача** кацялок, ставіць яго ўзбоч, ля сябе (А.Дзятлаў). У ельніку ля лазы на сухастым не каркала варона, моцна і дзярката: падлятала ўгару і зноў садзілася на доўгі выгнуты **рагач** (І.Пташнікаў). Лініч ужо схапіў жалезны **рагач**, якім заціскалі коўш (А.Савіцкі).***

11. **Чубатасць**: **чуб** ‘некалькі раслін, якія шчыльна змацаваны ці растуць побач адной групай’; ‘пучок саломы на страсе’; ‘верхавіна, макушка дрэва’; ‘язык полымя’: *Аглянецца Аўдоля назад — не гладкі пракос, **чубы** стаяць, трава застаецца (К.Крапіва). Грышук хацеў ужо вылезці. Нават за **чуб** травы на беразе ўхапіўся (М.Ракітны). Хата стройна свой **чуб** саламяны ўбірае голлем, вясною аквечаным, чыстым (Л.Геніюш). Страціў лес свой зімні **чуб**, Ліст растраціў да манеты (У.Караткевіч). **Чубы** полымя люстраваліся на яе [рэчкі] роўнядзі (А.Пашкевіч); **чупрына** ‘тое, што нагадвае чуб’: Узмахваў клён намоклаю **чупрынай** (У.Някляеў). Бэз закінуў **чупрыну** сінюю, Ля сцяжынкі стаіць, як сват (У.Паўлаў). Чаратоў чанурыстых **чупрына** Чэшацца аблянелым вяслom (Р.Барадулін). Аўсы **чупрынай** шалясцяць (П.Глебка). Ты [вёска] звесіш **чупрыну** саламяных стрэх (М.Танк); **загрывак** ‘тое, што па*

форме нагадває загрывак': *Пад сцяною — загрыўкі травы* (В.Гарановіч). *Зара загрыўкі белых хмар Над лесам падпаліла* (М.Калачынскі). *Трасе загрыўкі хмараў гром* (М.Калачынскі).

12. **Лысава тасць**: **залысіна** 'месца на ствале дрэва, дзе садрана ці счасана кара'; 'паляна': *Ён ці то залысіну на дрэве зробіць, ці кусцік які выцерабіць* (М.Даніленка). *Перад вачыма ў мяне на шэрых ад кары і моху соснах мільгаюць хвацкія залысіны* (І.Пташнікаў). *Насупраць, у лесе, была невялікая, дзесяціны на паўтары, залысіна. Гэта залысіна нечым кінулася чалавеку ў вока* (М.Лобан). *Дзе-нідзе ўжо чарнелі, падсыхаючы на сонцы, голыя залысіны з кволым светла-зялёным трыпутнікам* (А.Якімовіч); **лысіна** 'участак без расліннасці, без снежнага покрыва'; 'пляма на дрэве': *Голая ўзгоркаватая лысіна зямлі грэецца пад шчодрым праменнем сонца* (Р.Мурашка). *Лысіны гор пачарнелі, Толькі лагчыны ў снягу* (М.Чарот). *Камяністы бераг іржава жаўцеў лысінамі прытоўчанага і выжаранага сонцам мурагу* (М.Ракітны). *Каля зваленых сасонак Свецяць лысінамі пні* (П.Панчанка). *Лысіны цёплых калод Жывіца зрасціла* (Р.Барадулін); **плех** 'голае месца сярод поля, лесу і пад.': *Сям-там паднімаюся ў неба стромкія яліны і сосны. Іх пакінулі знарк — абсемяняць агслень: плех і заводзіць новы лес* (Я.Колас).

13. **Сеткава сць** (сятчатасць): **сетка** 'што-небудзь падобнае на мноства скрыжаваных, пераплеценых ліній, нітак': *Не бядуі, што сетка маршчынаў На высокі мой лоб лягло* (П.Прануза). *Сінеюць сеткі жылаў На тых руках сухіх* (А.Бялевіч). *Змяркалася. Дажджу густую сетку Накінуў вечар на муры* (П.Панчанка). *Шэра сетка хмар захад імжой зацягнула* (М.Танк). *Сонца яшчэ не схавалася, але раса ўжо густа пакрапіла апавітую тонкай густой сеткай з павуціння высокую траву* (Р.Мурашка). *Каробкі камяніц аплецены сеткай рыштаранчлэў* (Я.Брыль). *А навокал... паслалася калгаснае поле, парэзанае на роўныя квадраты сеткай палявых дарог* (М.Зарэцкі); **павуціна** 'тое, што падобна на павуціну': *Горад у павуцінах дротаў Кіпеў жыццём* (З.Бядуля). *Мы ўрстоў парвалі павуціны, Разламалі краты у акне* (А.Іверс). *Вочы Аўгіні былі завяўшыя, з павуцінай маршчын вакол* (З.Бядуля); **мярэжа** 'тое, што сваім выглядам нагадвае сетку': *Павук занавесіў мярэжай акно* (В.Сахарчук). *Парвалася зорак мярэжа, Купаецца ноч каля пліт* (Ю.Свірка). *Восеньскіх дажджоў мярэжа* (В.Гарановіч).

14. **Іншыя прыметы вонкавага падабенства**. Рэгулярным неабходна лічыць атаясамліванні разрада маланкі, сонечнага промня, вузкай палоскі святла з вострымі прадметамі тыпу *нож, шыла, страла*, а таксама з бізуном, зігзагам, пісягам: *Быў гром, як буйвал вастрарогі, Блішчаў з-за хмар маланкі нож* (Л.Дайнека). *У хляве наступова святлела, праз шчыліны прарэзаліся белыя вострыя нажы святла — узышоў месяц* (І.Мележ). *Сагрэтая агнёвымі шыламі сонечных праменняў, глеба выпускала зялёныя шпількі руні* (З.Бядуля). *Абстраляны стрэламі маланак З лука векавечных навальніц Дуб стаіць у водблісках заранак* (В.Гардзей). *У прасветы хмар заслоны Сыпле сонца стрэл мільёны, — Шле зямлі дары* (Я.Колас). *Маланкі нізкай вогненны*

бізун (А.Русецкі). *Маланкі кривавяць густыя хмары, запалалі агнёвыя зігзагі* (З.Бядуля). *Па небе прабягалі агністыя зігзагі* (У.Карпаў). *Грымоты перапаласавалі неба пісягамі маланак* (Л.Арабей). *Трасіруючыя кулі чырвонымі пісягамі ляніва пацягнуліся ў цемру* (М.Пянкрат).

Пэўныя лініі, пункціры, шматкроп'і і іншыя графічныя знакі часцей за ўсё параўноўваюцца са слядамі, з палосамі на вадзе, зорным небам, дном ракі і інш.: *Слядоў пункціры змыла, і не скажаш, Як тут ішоў, чаго хацеў ён, чалавек* (М.Калачынскі). *Снег бела-бялуткі, Як нерушыны аркуш паперы, Прашыты лісіным пункцірам, прабіты заечым двукроп'ем* (Ю.Свірка). *Лісіца пакінула сляды — шматкроп'е* (М.Смагаровіч). *Дробны дождж над вадой тчэ сівыя радкі* (Н.Арсеннева). *Дно ракі — шматкроп'е серабра* (П.Прануза). *Гараць, як праменні касыя, Пункціры завоблачных трас* (С.Грахоўскі). *Пра што гаворыць птушыны клінаніс на снезе белым, нібы пергамент?* (Р.Сітніца).

У працэс пераасэнсавання могуць уключацца самыя разнастайныя найменні рэалій, вонкавая форма якіх паслужыла асновай для метафарычных пераносаў. Нагадаем некаторыя з іх: *коўш* 'шырокая круглая пасудзіна для зачэрпвання вадкасці → драўляная лыжка, апаленік, драўляная міска з ручкай; каструля з ручкай; прыстасаванне ў жорнах, мльне, куды засыпаюць збожжа'; *махры* 'свабодна звісаючыя ніткі, шнуркі па краях якой-небудзь тканіны → шматкі, абвіслыя касмылі па краях чаго-небудзь; пялёсткі ў махровых раслінах; тонкія адгалінаванні кораня раслін'; *ключ* 'прылада для адмыкання і замыкання замка, завінчвання і адвінчвання гаек і інш. → чарада птушак у палёце'; *аброць* 'прадмет вупражы, які надзяваецца каню на галаву → сетка, што ўтрымлівае прычоску'; *смык* 'палачка з напяртым уздоўж яе пучком конскіх валасоў, дотыкам якой да струн музычнага інструмента утвараюцца адпаведныя гукі → тое, што нагадвае смык (маланкі смык, смыкі праменняў сонца)'; *флатылія* 'атрад гаенных суднаў → награвашчанне крыг'; *прапелер* 'паветраны вінт → грылы жука'; *брама* 'вароты → абрыс вясёлкі'; *лейцы* 'вяроўкі, рамяні для кіравання коньмі ў запрэжцы → тралейбусны прывод'.

Метафарычныя пераносы на аснове вонкавага падабенства даволі рэгулярна назіраюцца ў пэўных прадметна-тэматычных групах, ад зместу якіх залежыць той ці іншы напрамак метафарызацыі, тыя ці іншыя сэнсавыя сувязі паміж зыходным і вытворным ЛСВ. Крыніцай метафарычнай экспансіі часцей за ўсё з'яўляюцца кампаненты наступных тэматычных групах:

1. Найменні раслін, кветак, суквеццяў, ягад і пладоў. У сэнсавых структурах такіх назваў метафарычныя ЛСВ маюць адсылачна-параўнальны характар і змяшчаюць традыцыйныя спалучэнні слоў 'тое, што нагадвае...'. Больш выразна метафарычныя суадносіны ЛСВ выяўляюцца ў субстантываў *галіна, суквецце, калоссе, пялёстак, сланечнік, рамонак, краска, мох, цыбуліна, груша, брусніцы, журавіны, мак: галіна* 'тое, што па форме нагадвае галіну': *Цяпер бы паблукіць за лосем, Што прагна сок крынічны п'е, Рыкае зычна і ля сосен Галіны гордых рог праносіць Ды глуха капытамі б'е* (П.Панчанка); *суквецце* 'тое, што нагадвае суквецце': *Узоры іх [сняжынак] тонкіх суквеццяў*

я бачыў і ў сябе на адзенні (Я.Ермаловіч). *І мігам зорнае суквецце наўкол сыпнулася ў цішы (М.Смагаровіч). Грымела глуха ў лёдавым суквецці Няўрымслівая горная рака (В.Лукша); калоссе 'тое, што нагадвае калоссе': Валасоў тваіх калоссе шапаціць пра тайну душ (К.Жук). Калоссе аржаных валасоў Са звіслай залацістаю касой (М.Віняцкі); пялёстак 'матылёк'; 'сняжынка'; 'язык полымя': З-пад злежаных аблок здалёк Ляціць віхлясты і бялявы Пялёстак лёгкі — матылёк (Р.Барадулін). А цяпер паглядзіш на шацёр, Што сняжынкi-пялёсткі накрылі, І здаецца, што сад распасцёр Беласнежныя крылі (М.Арочка). Чырванаваты пялёстак агню дрыжаў, калыхаўся (Р.Сабаленка); сланечнік 'Сонца': Сонца — сланечнік на сінняй градзе. Промень-пялёстак на дол упадзе (М.Стральцоў). Цямнееца — На недакошаным небасхіле заходзіць сланечнік з асеннім чмялём (Р.Барадулін); рамонак 'тое, што нагадвае рамонак': У стылай глыбіні нябёс расцвіў рамонак парашута (А.Вялюгін); краска 'зорка': Дзе ты, краска-зорка ясная? (Я.Колас); мох 'валасяное покрыва': Грудзі, плечы — у імхах кашлатых, вейкі — як галіны хмызняку (А.Вольскі). Спыніўся Саўка Аўсялік, высокі, з упаўшымі ў зеленкаватым моху шчокамі (В.Адамчык); цыбуліна 'тое, што па форме нагадвае цыбуліну': І цыбуліну вежы царкоўнай Я пакратаць магу рукой (К.Камейша). У Змітрака гадзіннік быў — Личэ ад бацькі ў спадчыну застаўся,.. На ўсю далонь цыбуліна тэка (У.Корбан); груша 'прадмет, які нагадвае такі плод': Пад столлю тлее электрычная цьмяная груша (Я.Брыль); брусніцы 'тое, што нагадвае такія ягады': А па шклянках палях нябёс Каціліся, звінелі Пругка-цвёрдыя брусніцы Буйных зор (З. Бядуля). З вачэй цяклі брусніцы-слёзы (П.Трус); журавіны 'зоркі': Але жывуць мае ўспаміны, І ты ў маіх стаіш вачах, Як недасяжны Млечны Шлях, Дзе свеціць зорак журавіны (Я.Колас); мак 'сукупнасьць зорак на небе': Хоць яшчэ захад у малачаі, але па ўсім небе рассыпаўся салаты мак (М.Нікановіч).*

2. Найменні грачэспартных сродкаў. Метафарычныя ЛСВ у гэтай групе характарызуюцца не дэталёвым апісаннем, а адсылкамі параўнальнага характару: *карабель 'тое, што па форме нагадвае карабель': Паўторыцца ўсё, нібы сонца ў зеніце, — Зялёныя травы і хмар караблі (М. Губернатараў). Плылі над пасёлкам Хмар караблі, І ў рэйс вялі іх Вятры-капітаны (П.Броўка). Там была напісана цікавая нататка аб караблі пустэчы. Ён з'яўляецца аграмадным трактарам (З.Бядуля). Там, дзе колісь было непрыступна, і дзіка, і гола, Па саўгасных палях камбайнёры вядуць караблі (М.Хведаровіч); ветразь 'тое, што падобна на парус': Па ўсіх паверхах з разнасцежаных вокан насустрач сонцу трапечуць ветразі фіранак, гучыць музыка (А.Мацкевіч). І, нібы з хваль, у свой паход бясконцы чырвоны ветразь узнімала сонца (А.Вольскі). Хмары ветразь разадраны У сутонь начы спывае (С.Дзяргай). Наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць буслы (У.Караткевіч). Зніклі зялёныя ветразі крон (Я.Верабей). Зеленакрылы ветразь дрэў (Л.Дайнека); паром 'тое, што нагадвае паром': Пагоднай сенакоснаю парой, нагужаны бухматымі вазамі, зялёнай хмарай сунеца паром (Р.Барадулін). І на крыгах — уласных паромах — Ад'язджае ціхутка зіма (П.Прануза). Над нізінай нерухомы Звіс, як дым,*

туман, Цераз нетры, бураломы Сцэле белыя **паромы** З лугу да палян (Я.Колас); **човен** ‘месяц у першай квадры’: У хвалях сівых хмарах Месяц — **човен** залаты — Плыве (З.Бядуля). Неба зноў зорнае, выплыў **човен** месяца (І.Навуменка). Не плавае ўначы маладзіковы **човен** (П.Панчанка); **транспарцёр** ‘імклівая плынь ракі’: Бруд зімы ручай імклівы вынес На шырокі **транспарцёр** ракі (С. Гаўрусёў). Верталёт і дырыжабль у творах А. Вялюгіна, А.Глобуса і У. Лісіцына атаясамліваюцца са стракозамі: Дрымотны звон трысяча густога пад **верталётамі** стракоз (А.Вялюгін). Страказа-верталёт праміне сваю цёплую зоку (А.Глобус). З атос узняліся **стракоз дырыжаблі**, Да сонца за імі вачэй не прыўзняць (У.Лісіцын).

3. Найменні адзення і ўпрыгожанняў. У гэтай групе назіраецца даволі шырокі спектр асацыяцый ЛСВ, што абумоўлена экстралінгвістычнай прычынай, шырокім і разнастайным спектрам фасонаў адзення. Так, усе ЛСВ полісеманта *рукаў* аб’яднаны інварыянтнай семай ‘адгалінаванне’: ‘адгалінаванне ад галоўнага рэчышча ракі’, ‘адгалінаванне дарогі’, ‘шланг для адводу вадкасцей, сыпучых целаў, газаў і інш.’, ‘бакавы адростак дрэва’: Далёка рэчак **рукавы** (А.Салтук). Ад ракі, хвалячыся ў густых лазняках, адыходзіць вузкі **рукаў** (Л.Гаўрылькін). Хутка з **большака** машына звярнула на асфальтавы **рукаў** (М.Скрыпка). Схапіўшы брызентавы пажарны **рукаў**, які падаў яму з будкі Васіль, Аляксей ступіў да палаючай павеці (Я.Васілёнак). Па **рукаве** з каменных жорнаў Плыла бялей за снег мука (А.Астрэйка). І выгінаюць **рукавы** галін Дажджы, вятры і кошыкі былін (В.Коўтун).

Падабенства *фрака*, *фрэнчыка* і *цяльняшкі* з постаццю птушкі (жывёліны), *гальштук* – з чорнай палоскай на грудным апярэнні, *гетраў* – з лапамі птушкі паслужылі асновай для іх атаясамлівання ў творах мастацкай літаратуры: З тою зоркаю пачнуўся На сасне пушчанскі бусел, Пазяхнуў салодка, ўсмак, Свой *капразіў* чорны **фрак** (М.Калачынскі). Дэльфін не зняў свой дырыжорскі **фрак** Нырнуў. Куды б? Адразу бачна хвата... (У.Лісіцын). Пеўнік-будзіч галавісты у прыгожым **фрэнчыку** — пёры граюць, як маністы, шпоры ззяюць з *маніста*, сонца на грабенчыку (М.Скобла). Чаек бела-чорныя **цяльняшкі** Тулі і там мільгаюць угары (В.Гарановіч). Спіна і крылы ў сініцы зеленавата-шэрыя. Грудкі жоўтыя, з чорным **гальштукам** (Н.Наватворцава). Варона гілю кажса: «Ка-а-р-р! **Гальштук** твой гарыць, як жар» (Н.Галіноўская). Топчуць лісцяў жоўты плед качкі ў чырвоных **гетрах** (Э.Акулін).

Пэўныя аналогіі прасочваюцца ў найменнях галаўных убораў *берэт*, *капялюш*, *каптур*, метафарызацыя ў якіх адбываецца ў асноўным кірунку ‘шапка грыба’ і дадатковых кірунках ‘пладаносная частка сланечніку’, ‘крона дрэва’: Падасінавікаў у чырвоных **берэтах** Пад старою асінай знайшоў (М.Танк). Белая ножка [баравіка], барвовы **берэт**... (А.Вялюгін). У мухамораў былі непрыгожыя плямістыя **капялюшы** (А.Кандрусевіч). Паляна грыбных **капялюшоў** (Т.Цвірка). У **каптурах** чырвоных, Заўсёды у гуморы, Стаяць, як парасоны, З усмейкай мухаморы (К.Камейша). Да восені — Прыкмеце! Сланечнік у **берэце** (Г.Шмань). Бярозка пахіліла зялёны свой **берэт** (В.Гардзей).

Берэт зялёны заламаўшы, клён каля яго [шляху] стаіць у каравуле (В.Макарэвіч). *Задумна лес глядзіць з-пад каптура* — *Цвітуць наўсяжж Блакітныя азёры* (У.Паўлаў).

Хустка, башлык і фата ў многіх пісьменнікаў атаясамліваюцца са снежным покрывам: *Сярод бяроз, што ў хустках белых, слабей мароз* (В.Гардзей). *Люблю цябе у веснавых праталінах, У белай хустцы маладых снягоў* (Р.Барадулін). *Башлыкі* адзелі ёлкі з снегу і стаяць сплочы (П.Панчанка). *Зіма накінула ёй [бярозцы] на плечы празрыстую падвянечную фату, і стаіць дрэўца, быцам нявеста* (А.Кандрусевіч).

Дэфініцыямі ‘тое, што падобна..’, ‘тое, што нагадвае...’, ‘тое, што сваёй формай нагадвае...’ вызначаецца характар падабенстваў у структуры полісемантаў *каўпак, рызман, фальбона, чалма, брыжы*: *снегавыя каўпакі пагоркаў* (Т.Ляшонак); *неба ў рызманах* (В.Макарэвіч); *хмарак сівыя фальбоны* (Я.Колас); *фальбоны ягонага твару склаліся ў безнадзейна-горкую міну* (М.Зарэцкі); *чалма Эльбруса* (З.Бядуля); *агністанітныя брыжы маланкі* (Я.Колас); *брыж цэментавага круга* (В.Карамазаў).

Найменні упрыгожаньняў выступаюць у якасьці крыніцы метафарычных ЛСВ, адрасантам якіх з’яўляюцца семантычныя палі ‘расліны’, ‘прыродныя з’явы’, ‘зорныя свяцілы’ і інш., параўн.: *карона* разгалінаваная частка дрэва з лісцем, крона’, *перлы* ‘кроплі расы, дажджу і пад., якія блішчаць, пераліваюцца’, *жамчужына* ‘тэ’, *маністы* ‘скопішча пладоў або кветак на адной ветцы’, *бісерынка* ‘кропля поту’, *завушніца* ‘катах на вярбе, бярозе і іншых раслінах; месяц у першай квадра; язык полымя’.

4. Найменні посуду. Метафарычнаму пераасэнсаванню могуць падвяргацца практычна ўсе найменні гаспадарчага начыння для прыгатавання і падачы ежы, пітва, захавання прыпасаў. У працэсе метафарызацыі актуалізуецца вонкавае падабенства з талеркай, міскай, сподакам, чаркай, чарпаком, чашай і інш.: *аркестравая талерка*; *лілеі ў акружэнні цёмна-зялёных талерак-лістоў* (Л.Брыль); *міска возера* (З.Бядуля); *сподак сярод поля* (Ц.Сяргейчык); *для чаша возера* (В.Вольскі); *чаша стадыёна* (У.Шыцік); *чарка возера сінеючай вады* (П.Трус); *чарпак Вялікай Мядзведзіцы* (С.Александровіч); *кошыкі ўтульныя пад страхой звілі ластаўкі* (Х.Гурыновіч).

5. Найменні сельскагаспадарчых прылад, прадметаў гаспадарчага ўжытку. Асновай для метафарызацыі служаць агульныя абрысы прадметаў, і скіраванасць метафарызацыі даволі раскіданая, не мае якіх-небудзь канкрэтных і тэматычна акрэсленых замацаванняў. Параўн.: *саха* ‘слуп з развілкай на канцы’, *серп* ‘месяц у пачатковай або апошняй фазе’, *клешчы* ‘драўляная частка хамута’, *хамут* ‘гальштук’, *памяло* ‘верхавіна дрэва’, *мятла* ‘хвост бліскавіцы’, *мяшок* ‘пухліна пад вокам’, *хатуль* ‘воблака’, *маток* ‘вялікая колькасць бліскавіц’: *Вілаватая саха падпірала дах* (Б.Сачанка). *На месцы будынкаў тырчалі абвугленыя пажарам сохі і шулы* (П.Ткачоў). *Над школай узняўся серп маладзіка* (Г.Васілеўская). *У небе выразаўся маладзік — вузкі зжаты серп* (І.Пташнікаў). *Лаўрэн доўга размінаў пальцамі каляны лямец, потым адаграваў*

у руках супоню, каб настылы раменны шнурок не паламаўся на загібе **клешчаў** хамута (І.Стадольнік). «Не прывык я да гэтага **хамута**», — бармытаў Цім, расшпільваючы гузікі кашулі (І.Гурскі). Уга, зашугала! І адразу ж лясных верхавін **памяло** разгайдалася, вымела ў небе прагалак (М.Лужанін). Падганялі іх бліскавак **мётлы** І пужалі іх грозна грывоты (Н.Чарнушэвіч). Пад вачыма яго віселі сіняватыя **мяшкі**, твар быў няголены (І.Новікаў). І праплывае міма, Парваны воблака **хатуль** (Х.Гурыновіч). **Бліскавіц маток**. Рабінавая ноч. Рабін стажары (Р.Барадулін).

6. Найменні асвятляльных прыбораў. Атаясамліванне ў гэтай падгрупе ажыццяўляецца за кошт актуалізацыі сем ‘яркасць’, ‘асляпляльнасць’, ‘кідкасць’: *Мне свеціць вежа Эйфеля — начны таршэр Парыжа* (Л.Дранько-Майсюк). *Зоркі лічыліся лампадамі, якія запальваюцца анёламі* (В.Вольскі). *Вярнуўся з нядоўгіх уцёкаў, А тут — жырандолі каштанаў* (Л.Сіманёнак). Больш шырокай семантычнай парадыгмай характарызуецца сэнсавая структура полісеманта **ліхтар**, якая ўключае 4 ЛСВ: ‘сіняк, кровападцёк пад вокам’, ‘месяц’, ‘зорка’, ‘яркая кветка’: *Сустрэўшы Купчыка-чыцюлю, Пад вока ўраз навесіш ліхтара* (М.Хведаровіч). *Сусед здаравей мым аказаўся, вялізны ліхтар яму падвесіў* (М.Кусянкоў). *Пагас у хмарах бурных няблякты месяц — кованы ліхтар* (Л.Геніюш). *Дагараюць зоры-ліхтары* (А.Змагар). *Каштаны купалы ўзнялі І крэмавымі ліхтарамі Гараць, як вогнішчы, над намі* (В.Машко). *Кветкі позняй ліхтар лета выцвечіў густа* (К.Камейша).

Такім чынам, пры метафарызацыі актуалізуюцца самыя розныя прыметы вонкавага падабенства (акругласць, выпукласць, узгорыстасць, дугападобнасць, кручкаватасць, звільстасць, пяцілістасць, вышыня, высачыня, даўжыня, прадаўгаватасць, востраганцовасць, спічастасць, клінападобнасць, развілістасць, разгалінаванасць, чубатасць, лысаватасць і інш.). У многіх выпадках у якасці такіх прымет выступаюць абагуленыя рысы прадмета, агульнае ўражанне ад яго ўспрымання, яго цэласны вобраз.

У метафарычны працэс уключаецца практычна неабсяжная колькасць субстантываў у сэнсавых структурах якіх фіксуецца як мінімум два ЛСВ, аб’яднаныя рознымі праяўленнямі агульнай інварыянтнай семы ‘вонкавае падабенства’. Своеасаблівымі «донарамі» вонкавападабенчых метафар могуць служыць любыя словы, калі іх дэнататыўныя суаднесенасці ў нечым супадаюць, атаясамліваюцца. Таму даволі шырокімі і неаднастайнымі з’яўляюцца групы слоў, у склад якіх уваходзяць найменні раслін, кветак і суквеццяў (аказ. *калоссе, краска, мох, нялёстак, сланечнік*), ягад, пладоў і караняплодаў (літар. *груша, цыбуліна*, аказ. *брусніцы, журавіны*), прыродных узвышшаў (літар. *гара, груд, капец*), транспартных сродкаў (аказ. *верталёт, ветразь, дырыжабль, карабель, паром, човен*), зброі (літар. *дзіда*, аказ. *кап’ё, меч, піка, шабля, шпага, штык*), прадметаў быту (літар. *сахар, серп, клешчы*, аказ. *мятла, памяло, хамут*), асвятляльных прыбораў (аказ. *жырандоль, лампада, таршэр*), посуду (літар. *кошык, талерка, чарпак, чаша*, аказ. *міска, сподак, чарка*), адзення і галаўных убораў (літар. *каўпак*, аказ. *баішык, каптур*,

капляюш, фрак, хустка, чалма), упрыгожанннў (літар. карона, каралі, маністы, перлы, аказ. бісерынка, жамчужына, завушніца, пацеркі) і інш.

2.2. Саматычны тып

Саматычныя пераасэнсаванні ўключаюцца ў агульную мадэль па вонкавым падабенстве і ажыццяўляюцца ў кірунку ад назваў частак цела жывёл і чалавечага арганізма на разнастайныя прадметы, канструкцыі, дэталі і механізмы². Такія пераасэнсаванні (а яны ўласцівы практычна ўсім **партытывам** — часткам цела людзей і жывёл) носяць у асноўным метафарычны характар, хаця не выключана іх ускладненне прычынавыніковымі, часавымі, метралагічнымі, сінекдахічнымі і іншымі асацыяцыямі. Метафарычныя пераўтварэнні зыходнага партытыва заснаваны на падабенстве формы ці якіх-небудзь канструкцыйных асаблівасцей дэнататаў, іх размешчанасці ў прасторы, прызначэнні і іншых прыметах. Напрыклад, полісемант **барада** ў сучаснай беларускай мове мае наступныя значэнні: ‘валасяное покрыва ніжняй часткі твару’; ‘пучок доўгіх валасоў ці пер’я ля шыі і на грудзях у некаторых жывёл і птушак’; ‘кэсмль недапрадзенай кудзелі льну, воўны’; ‘невялікі кусцік жыта, пагінуты пры дажынках’; ‘зблытаныя ніткі, лёска і інш.’; ‘усё калматае, доўгае, зарослае, што нагадвае баряду’ (*барада саломы, моху; сівыя бароды амміэлых камлѣў; праменннў казытлівыя бароды*).

Саматычныя пераасэнсаванні ў літаратурнай мове характарызуюцца полідэнататыўнасцю, і метарыта таму ў дэфініцыях слоўнікавых артыкулаў даволі часта прыводзяцца значэнні тыпу ‘*пра ўсё тое, што нагадвае...*’, ‘*частка чаго-небудзь, пэробная да...*’ і інш. У якасці канкрэтызатараў такіх абагульненых азначэнннў часцей за ўсё выступаюць тэхнічныя, тэрміналагічныя, спецыялізаваныя і наменклатурныя ЛСВ, якія дэталізуюць, канкрэтызуюць, укладняюць змест шырокага інварыянтнага ЛСВ. Праілюструем гэта некаторымі прыкладамі (гл. табліцу 2.2.1):

Табліца 2.2.1

Партытывы	Пераносныя ЛСВ
<i>Вусы</i>	‘ніткападобныя атожылкі на лістах, сцёблах некаторых раслін’ (<i>вусы ячменю, дзеразы</i>); ‘органы нюху і дотыку ў выглядзе прыдаткаў на галаве ў членіста-ногіх жывёл’.
<i>Вуха</i>	‘прысасаванне ў розных прадметах для больш зручнага карыстання (пад’ему, вешання, пераноскі і інш.)’; ‘бакавая адкідная частка шапкі, якая закрывае вушную ракавіну’.
<i>Горла</i>	‘верхняя звужаная частка пасудзіны, зброі і інш.’ (<i>горла бутэлькі; горла гарматы</i>); ‘вузкі выхад з заліва, вусце’.
<i>Дзюба</i>	‘тонкі востры канец чаго-небудзь’ (<i>дзюба чайніка; дзюба вежавага крана</i>);

²Аналізу семантычнай структуры саматызмаў у сучаснай англійскай і цюркскіх мовах прысвечаны, напрыклад, даследаванні Д. Базаравай, Д. Сайпулаевай [гл.: *Базарава 1967; Сайпулаева 1982*].

	<i>дзюба ракет).</i>
<i>Зуб</i>	‘востры выступ на інструменце, прыладзе працы, частцы машыны і інш.’ (<i>зубы ў граблях, вілах, баране</i>).
<i>Нага</i>	‘апора, ніжняя частка мэблі, пабудовы, механізмаў’; ‘ніжняя частка грыба, дрэва’
<i>Нос</i>	‘пярэдняя частка судна, лодкі, самалёта і пад.’; ‘выступаючая пярэдняя частка якога-небудзь прадмета’ (<i>нос чайніка; нос пясчанай касы; нос сякеры</i>); ‘пярэдняя частка абутку’.
<i>Палец</i>	‘замацаваная дэталі у выглядзе акруглага стрыжня ў машынах, механізмах і пад.’ (<i>поршневы палец; палец шатуна</i>).
<i>Плячо</i>	‘частка рычага ад пункта апоры да пункта прыкладання сілы’; ‘частка прадмета або ўчастак чаго-небудзь, размешчаны пад вуглом да яго асноўнай часткі’ (<i>плячо бастыёна</i>); ‘частка, дэталі і інш., што па форме нагадвае плячо’ (<i>бярозак бялюткія плечы; плечы хацінаў</i>).
<i>Рог</i>	‘пасудзіна для піцця ў форме рога’; ‘музычны або сігнальны інструмент у выглядзе рога’; ‘востры загнуты канец чаго-небудзь’ (<i>рог пачных вілак; рог месяца-маладзіка</i>).
<i>Сквіца</i>	‘дэталі механізма, якая служыць для захоплівання, раздрабнення, разразання чаго-небудзь’ (<i>сквіца экскаватара; машына з магутнымі сквіцамі</i>).
<i>Спіна</i>	‘тое, што нагадвае спіну’ (<i>спіна нагорка; спіна валуна; спіны стрэх; вясёлкі цёплая спіна</i>).
<i>Ступня</i>	‘гусеніца машыны’.
<i>Хобат</i>	‘частка механізмаў, машын, якая па форме нагадвае хобат жывёлы’ (<i>хобат лябёдка, крана</i>); ‘задняя падоўжаная частка лафета артылерыйскай гарматы’.
<i>Хрыбет</i>	‘верхні край чаго-небудзь’ (<i>хрыбет хвалі; хрыбет страхі</i>); ‘горны ланцуг’.
<i>Шыя</i>	‘тое, што сваім знешнім выглядом, формай нагадвае гэту частку цела’ (<i>шыя гарлача; шыя мухамора; шыя пад’ёмнага крана; шыя ракеты</i>).
<i>Язык</i>	‘металічны стрыжань у звоне, які ўтварае гук ударамі аб сценкі’; ‘што-небудзь прадаўгае, выцягнутае, па форме падобнае на язык’ (<i>язык польмя; языкі сум’таў; цьмяныя языкі пражэктараў</i>).

Многія партытывы развіваюць пераносныя ЛСВ у кірунку батанічнай наменклатуры, звязанай з атаясамліваннем саматызмаў са стваламі, галінкамі дрэў, лістамі і сцяблінамі раслін, пясціткамі і інш. Такія саматычныя метафары, як правіла, з’яўляюцца прыналежнасцю ідыястылю таго ці іншага пісьменніка, параўн.: **рукі галін** (А.Салтук), **бярозаў зялёныя рукі** (Н.Арсеннева), **пальцы жоўтых кляновых лістоў** (У.Дубоўка), **верасу чуйныя пальцы** (Я.Янішчыц), **пяцярня клёна** (Р.Барадулін), **кіпцюры сукоў дуба** (К.Цвірка), **стан зялёных вербаў** (П.Трус), **стан бярозы** (М.Лужанін), **бровы хвоек** (В. Матэвушаў), **строгія бровы сосен** (Л.Геніюш), **нахмураныя бровы даспелага жыта** (Р.Барадулін), **вейкі рамонкі** (І.Маркевіч), **ціхія вейкі** дзікай кветкі (Л.Дайнека), **доўгія, светлыя вейкі іржышча** (У.Лісіцын), **навекі лілій** (Р.Барадулін).

Шырокая семантычная парадыгма адзначаецца ў субстантыва **вока**, метафарычныя аказіянальныя ЛСВ якога пашыраюцца на сферу такіх тэматычных груп, як кветкі, зоркі, шкло вакна, шкельца святлафора і інш. (гл. табліцу 2.2.2)

Табліца 2.2.2

Кветка ці яе сярэдняя частка, ад якой растуць пялёсткі	<i>У рамонкаў круглыя вочы (А.Разанаў). А кветкі заплюшчылі ясныя вочы І стан выгінаюць танютка-пахілы (Л.Сіманёнак). Сінеюць валошак вочы, і жмурыцца жоўты сончык, і белы гарыць рамонак (А.Русецкі). Прачнецца ў звонкім лесе кветка-сон, Расплюшчыць вочы сіняя пралеска (С.Блатун).</i>
Зорка	<i>Вочы зырчастыя зор і планет. Водсветам болю, зарывам дня Сёння асмужаны вечны сусвет (М.Мятліцкі). Летняе неба, здавалася, ніжэй звесілася над зямлёй і ўзіралася ў яе тысячамі бліскучых вачэй (Я.Колас).</i>
Шкло ў акне	<i>Крык учарнелы ляціць праз пустэльную вулку, праз празрыстыя вочы вокнаў (А.Дэбіш). Ноч абмыла пяшчотаю парнай камяніцы і вочы вокан (Н.Арсеннева). Хата вачмі пустымі Глядзіць у халодны студзень (А.Пісьмянкоў).</i>
Шкельца ў святлафоры, ліхтары	<i>О, гэта ноч!.. Стамляюцца, змяняюцца сляпыя вочы вечных святлафораў (Т.Спач). А [святлафор] чырвоным вокам Мільгаў няведама каму (А.Пісьмянкоў). Санлівым вокам хмурыцца ліхтар На шыльду крамніка, на строй нязвыклых літар (П.Панчанка).</i>
Тое, што кідкімі кропкамі выдзяляецца на агульным фоне	<i>Зямля з блакітнымі вачамі — Святло азёр, пратор лугоў! (Э.Агняцвет). І светлыя вочы азёр зацягвала цінай і раскоі (В.Гардзей). Скінеш камень з плячэй, Калі ўявіцца... бляск азёрных вачэй (М.Лужанін). Азёры — вочы зямлі (У.Караткевіч). Крыніцы — вочы усёй зямлі (П.Броўка). Зялёнае вока сажалкі, Асакі густое брыво... (К.Камейша). І там, і сям чародкай сталі [пралескі], І ў захапленні, што жывуць, Бы вочы сінія праталін, Усіх, усіх К сабе завуць (К.Кірэенка). І вочы рэклам загарэліся (Р.Барадулін). Бессаромныя вочы гарадскоў цішыні, неонавых лямп дыяменты-агні (П.Шруб). Люблю... вочы смэлья зарніц (Г.Дашкевіч).</i>

На вонкавым падабенстве заснаваны метафарычныя ЛСВ полісеманта *жывот*, зафіксаваныя ў некаторых творах беларускіх пісьменнікаў: *За дзень жываты* угрэлі *У цёплых барознах дыні* (Р.Барадулін). *Гарбуз свой выкасаў жывот і на прыгрэбцы грэб* (В.Вітка). *Драбіны былі высланы саломаю, і вулей ляжаў, як пан у вагон першага класа, жывотом угару* (Я.Колас). У структуры аказіянальных ЛСВ полісемантаў *клык*, *ікол* паралельна з семай ‘знешняе падабенства’ актуалізуецца сема ‘вастрыня’, параўн.: *Завіруха шчэрыцца халоднымі клыкмі, Снегам замятае свежы свет* (С.Грахоўскі). *Агонь чырвонымі клыкмі Грызе разбіты Ваўкавыск* (П.Панчанка). *Блішчэў наўзбоч Штыка даўжэзны клык* (В.Макарэвіч). *Аер іклы зноў зялёныя ашчэрыў* (Р.Барадулін). *Іклы каўша адпаліраваны да люстэркавага бляску і зырка зіхацяць на сонцы* (А.Савіцкі).

З улікам тэматычнай прыналежнасці зыходнага партытыва можна выдзеліць дзве разнавіднасці саматычных мадэляў: 1) **антрапамарфічная**, у якой семантычнае пераасэнсаванне атрымлівае назва часткі цела чалавека (*калена, кісць, нага, палец, плячо, рука, шчака, твар, язык*); 2) **зоанімічная**, семантычнае развіццё ў якой зыходзіць з назвы часткі цела жывёлы (*грыва, грэбень, дзюба, клык, крыло, лапа, лыч, папачка, пяро, рыла, хвост, хобат*). Абедзве разнавіднасці характарызуюцца даволі рэгулярнай ступенню полісемантычнасці. У многіх выпадках адно і тое ж слова (па прычыне адсутнасці дыферэнцыяцыі па лініі «прыналежнасць да чалавека —

прыналежнасць да жывёлы») уваходзіць у якасці зыходнай адзінкі як у першую, так і другую разнавіднасці (*барада, вусы, вуха, вока, горла, зуб, нос, шыя*).

Нязначная частка саматызмаў з'яўляецца двухчленнай, характарызуецца нешырокім семантычным дыяпазнам, абмяжоўваючыся пераносам з назвы часткі цела жывёлы **толькі** на назву часткі цела чалавека (зрэдку наадварот). Такім саматызмам уласцівы яркая вобразнасць, эмацыянальная насычанасць з адценнем фамільярнасці, уніжальнасці, грубасці, параўн.: *морда, храпа* 'пярэдняя частка галавы ў жывёлы → твар чалавека', *лыч, рыла* 'пярэдняя выцягнутая частка галавы ў некаторых жывёл → твар', *пыса* 'ніжняя частка галавы (з губамі і ноздрамі) у жывёл — твар', *пашча* 'рот звера, рыбы → вялікі і непрыгожы рот чалавека', *капыт* 'капыт у некаторых млекакормячых → нага чалавека'.

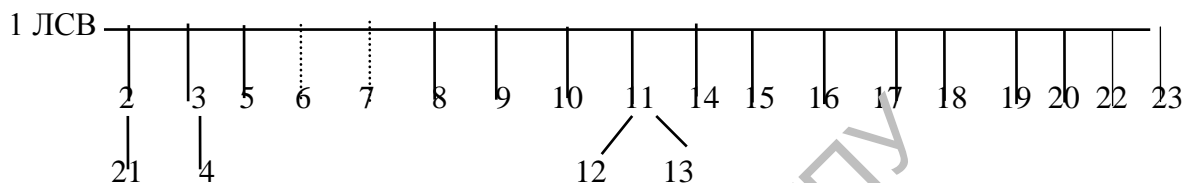
Большасць саматызмаў характарызуецца вялікай колькасцю ЛСВ, якія аб'ядноўваюцца ў структурах полісемантаў рознымі матывавальнымі прыметамі і ствараюць, як правіла, некалькі сэнсавых цэнтраў. Колькасць такіх цэнтраў знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад колькасці матывавальных прымет, злучаючых зыходныя і вытворныя ЛСВ, ад накірунку сэнсавага развіцця ЛСВ, характару іх змястоўных сувязей і тэматычнай прыналежнасці. Так, у семантычнай структуры полісеманта *калена* вылучаюцца наступныя ЛСВ: 'частка нагі, дзе злучаюцца бядроўз і галёначная косці'; 'частка чаго-небудзь сагнутага, напрамога ад аднаго згібу або павароту да другога' (*калена ракі, калена дарогі*); 'асобнае звязно. частка чаго-небудзь (*калена ў жалезнай трубе; бярозы пераламіліся на шмат каленаў*)'; 'асобнае адметнае месца ў спевах птушак'; 'фігура ў танцы, скоках'; 'пакаленне ў радаслоўнай'. ЛСВ полісеманта *калена* ў большасці выпадкаў звязаны па вонкавым падабенстве і прымеце сучлянення, здольнасці выступаць у функцыі злучальнай часткі чаго-небудзь. У генетычным плане агульнаславянскае *калена* 'сустаў нагі' з'яўляецца вытворным ад *калена* 'род, пакаленне' [Трубачоў 1959: 149-163; Шульга 1984: 18-281]. У сучаснай літаратурнай мове і гаворках зыходны ЛСВ 'род, пакаленне' заняў у семантычнай структуры перыферычнай становішча па прычыне паралельнага суіснавання двух назваў (*калена і пакаленне*) і канвенцыйнай замацаванасці апошняй.

Анімістычная мадэль семантычных пераасэнсаванняў «частка цела жывёлы → прадмет, канструкцыя, механізм» у структурных адносінах не адрозніваецца ад антрапанімічнай. Семантычныя парадыгмы прадстаўнікоў такой мадэлі, як правіла, даволі шырокія. Так, у полісеманта *лапа* ў літаратурнай мове налічваецца 8 ЛСВ: 1. 'ступня або ўся нага ў некаторых жывёл і птушак'; 2. 'рука ці нага чалавека (звычайна вялікая)'; 3. 'расплюшчаны і загнуты канец у некаторых інструментах для выдзірання цвікоў'; 4. 'інструмент, прыстасаванне з такім канцом'; 5. 'шып, паз на канцы бервяна'; 6. *уст.* 'лінейка, якой білі па далоні ў дарэвалюцыйнай школе'; 7. *уст.* 'лінейка, якой білі'; 8. 'галіна хвойнага дрэва'. Семантычны дыяпазон гэтага полісеманта пашыраюць дыялектныя і індывідуальна-аўтарскія ЛСВ, якія з'яўляюцца канкрэтызатарамі агульнага ЛСВ 'тое, што па форме нагадвае лапу': 9. *брэсц.*,

бязроз. 'ножка ў мэблі, розных прыстасаваннях' (СП; БДС); 10. лях., ганц., свісл., сл. 'ручка плуга, сахі' (СП; БДС; ЖНС); 11. маз. 'понаж' (БДС); 12. раг., ветк., жлоб. 'частка панажа' (МСГ; ЛП); 13. красн. 'камплект панажоў у кроснах' (Бяльк.); 14. малар. 'частка самапрадкі' (ЛП); 15. тур. 'сошка над вогнішчам для падвешвання кацялка' (ТС); 16. тур. 'лопасць у якары' (ТС); 17. тур. 'ша-вецкая прылада' (ТС); 18. тур., чач., жлоб., ельск. 'прылада для выцягвання цвікоў' (ТС; МСГ); 19. в.-дзв. 'прылада, якой абдзіралі галоўкі лёну' (БДС); 20. стол., тур. 'латка' (ТС; ДСБ); 21. тур. 'бакавы карань дрэва' (ТС); 22. тур. 'нязграбны чалавек' (ТС); 23. 'язык полымя' (М.Лынькоў).

Структурна-семантычнае выражэнне гэтага полісеманта можна пра-дэманстраваць у выглядзе схемы 2.2.1.

Схема 2.2.1

Большасць ЛСВ саматызма *лапа*, як бачна са схемы, суадносяцца паміж сабой па формуле метафарычнага пераносу. Калікрэтызатарамі, дэталізатарамі абагульненага значэння «прыстасаванне з расплюшчаным (загнутым) канцом» з'яўляюцца 17, 18, 19 ЛСВ, што абумоўлена, як ужо адзначалася, асаблівасцямі дыялектнай лексікі — яе імкненнем да семантычнай дыферэнцыяцыі. Паміж 2 і 3 ЛСВ назіраюцца сінекдахічныя адносіны тыпу «частка цела чалавека — чалавек». Сінекдахічным пераасэнсаваннем тыпу «дэталі, прыстасаванне — яго частка» ўскладнены 3 і 4, а таксама 11, 12 і 13 ЛСВ. Зацёмнены сэнсавыя сувязі паміж 1 і 6, 7 ЛСВ, якія можна трактаваць як аманімічныя па прычыне функцыяніравання іх у розных сінхронных зрэзах.

Распаўсюджаным у метафарыконе беларускай мовы з'яўляецца **адваротны** семантычны працэс, калі перанос ажыццяўляецца ў кірунку ад назваў розных прадметаў побыту на часткі цела чалавека. Такія пераносы характарызуюцца асаблівай канататыўнай насычанасцю з адценнем неадабральнасці, насмешлівасці, зневажальнасці, абразлівасці, пагарадлівасці і, як правіла, з'яўляюцца аказіянальнымі. Прэваліруючае становішча сярод адваротных пераасэнсаванняў займаюць двухчленныя структуры, партытыўныя ЛСВ якіх звязаны з назвамі галавы чалавека, яго твару, носа, жывата, ног і рук. Метафарызацыі падвяргаюцца найменні пладоў, карняплодаў, музычных інструментаў, посуду, частак будынкаў, бытавых прадметаў і інш. (гл. табліцу 2.2.3).

Табліца 2.2.3

Слова	Зыходны ЛСВ	Саматычны ЛСВ	Ілюстрацыі
Баклажан	'плод сinya або фіялетавага колеру'	'твар'	<i>А дзядзечка! А мой ты наважны! Ды ты ў люстэрка Паглядзіся добра: Ці ж можна З гэткам сінім баклажанам У тэлевізар лезці Так харобра?! (Н.Гілевіч).</i>
Бручка	'карняплод'	'галава'	<i>Трэба было чым па галаве, па гэтай яго</i>

			<i>лысай бруццы [даць], каб раскалолася (В.Адамчык).</i>
Бубен	‘ударны музычны інструмент’	‘галава’	<i>Даўно ён убіў у свой медны бубен думку, што хачу я адабраць ад яго старшынства гэтае (Х.Шынклер).</i>
Галавешка	‘кусок дрэва, які абгарэў або яшчэ тлее’	‘галава’	<i>Колькі ні прасіў яго пусціць да губернатара — хоць ты страляй у яго аблезлую галавешку (А.Якімовіч).</i>
Гарбуз	‘буйны круглы або авальны плод’	‘жывот’	<i>Усе зірнулі на Арцёма Івнавіча, у якога ўжо выспеў даволі прыкметны гарбуз — жывот (В.Давыдзенка).</i>
Дыня	‘круглы (авальны) плод сямейства гарбузовых’	‘галава’	<i>“Баязлівец! — злучыся, падумаў Вісарыён.. — Дарэмна з ім цацкацца. У яго пустая дыня на плячах” (Э.Самуілёнак).</i>
Засланка	‘прыстасаванне для закрывання ‘печы’	‘спіна’	<i>Ну, і Алесь шараваў яго шырокую, загарэлую засланку (маці кажа: “Мужчынішча — плечы, як засланка.”) (Я.Брыль).</i>
Застрэшак	‘навіслы край страхі’	‘густое брыво’	<i>Насупіў густым застрэшкі броў Ладак Чабоцька (В.Адамчык).</i>
Кастыль	‘мыліца’	‘нага’	<i>Чаму ты галавы сабе не збядаў або кастыль саіх не навывкручваў? (Я.Купала).</i>
Кацялок	‘невялікі кацёл’	‘галава’	<i>Тэлефон жалобна дзынкнуў аб мой непрычыслы кацялок (У.Клімовіч). У Косціка, брат, варыць кацялок.(Я.Колас). Не з тваім пустым кацялком даведацца (А.Васілевіч).</i>
Качан	‘плод капусты’	‘галава’	<i>Бягуць адусюль Пад бярозы стральцы: Мы шаблямi злічым Галоў качаны (А.Вялюгін).</i>
Качарга	‘жалезны прут для перамешвання паліва ў печы’	‘нага’	<i>Гуляюць — няхай гуляюць; ты сваімі качэргамі так не патрапіш (Я.Купала).</i>
Клюшня	‘канечная частка ножкі рака’	‘рука’	<i>Клюшні навывраць бы табе, каб ведаў, з кім справу маеш”, — нібы спакойна, але гідліва кажа лягаш-здаравіла (А.Ветах).</i>
Падстрэшша	‘падстрэшак’	‘густое навіслае брыво’	<i>І з падстрэшша брывоў вуголлем Вочы яго гарэлі (С.Блатун).</i>
Рэя	‘рухомы брус на мачце’	‘нага’	<i>Расцягнуўся, лёг салдат, ногі грэе... Падцягні ты крыху, брат, свае рэі! (Х.Жычка).</i>
Стрэшка	‘навес’	‘чуб’; ‘шырокія навіслыя вусы’	<i>Пры дарозе з кошыкам грыбоў Ён стаяў расхрыстаны і босы, Ільняная стрэшка над ілбом, Вачаняты вострыя, як восы (Х.Гурыновіч). Вузенькая стрэшка вусоў і прадаўгаваты кашчавы твар Абрамчыка нагадалі Русаковічу даўно забытыя партрэты нямецкага фюрэра (М.Паслядовіч).</i>
Фасад	‘пярэдняя галоўная частка’	‘твар’	<i>Уханіў бы плюху на фасад, Паспрачаўся б з лагерным мурлом! (А.Звонак).</i>

	будынка’		
Хадулі	‘высокія шасты з прыступкамі, стаўшы на якія можна хадзіць вялікімі крокамі’	‘доўгія ногі’	<i>Міхась засмяяўся: “Каму далекавата [ісіці], а табе з тваімі хадулямі...” (А.Якімовіч).</i>
Цэбар	‘шырокая драўляная пасудзіна’	‘вялікая галава’	<i>Улан у хаце Баўтрука сядзеў, Падпёршы п’яны цэбар-галаву (М.Танк). Максім цэбар свой разбіў аб вушак (І.Шуцько).</i>
Шнурочки	‘тонкія шнуры’	‘тонкія бровы’	<i>Броўкі ценькія — шнурочки — Долу былі апушчаны (А.Гарун). Заходзіць такая маладзюткая, вясёлая жанчынка, моцненькая, загарэлая, з вузенькім шнурочкам броўкаў (Г.Юрчанка). Нада мной брывей двукоссе І грудзей двукроп’е (В.Стрыжак).</i>

Шырокай семантычнай парадыгмай характарызуецца семантычнае поле ‘вочы’. Прэдыкатыўныя метафары рэалізуюцца ў невялікіх кантэкставых сітуацыях і, як правіла, з’яўляюцца сціслымі азначэннямі, індывідуальна-аўтарскімі характарыстыкамі вачэй, акцэнтацыйна увагі на іх выразе, знешняй форме. Часцей за ўсё гэты орган зроку атаясамліваецца з кветкамі, з сінім іх колерам: *А вочы — валюшкі у жыце (М.Львонькоў). Яе бровы — смоль, а вочы — Васількі жытнёвыя (А.Дзеружынскі). Убачу хустку белую Ё калосі ля ракі, І шчокі загарэлыя, І вочы-васількі (А.Русак). Вочы твае — васількі (А.Салавей). Дзве пралескі — яе вочкі, Ці два ў збожжы васілёчкі (Я.Купала).*

Для многіх пісьменнікаў традыцыйным лічыцца параўнанне вачэй з пладамі розных дрэў і з ягадзіцамі, актуалізацыя ў кантэксце іх акруглай формы: *Вочы яе былі то спельмі зішнімі, то васількамі (З.Бядуля). Упершыню яна, канешне, Так блізка бачыла касца, Бо у яе вачах-чарэшнях Было здзіўленне без канца (А.Сербантовіч). Блакітам поўняцца яблыкі Славянскіх адкрытых вачэй (Я.Янішчыц). Размяталіся крыламі бровы Над парэчкамі дзіўных вачэй (А.Сербантовіч). Потым вочы называў Спельмі парэчкамі (Р.Барадулін). Вочы — ягадкі лясныя, Свецяць парай аганькоў (М.Віняцкі). Маю хвалююць кроў Арэхі воч здзіўлёных Пад тонкім лісцем броў (У.Гетманчук).*

Фальклорным, народна-паэтычным лічыцца параўнанне вачэй з сонцам і зоркамі: *Вочы твае — дзве бяссонныя зоркі (З.Марозаў). Вочы твае — зараніца, Вусны твае — медуніца (У.Міцкевіч). Вочы, два шэрыя сонцы, цяплейшыя, чым тое, што ў небе (Д.Бічэль-Загнетава).*

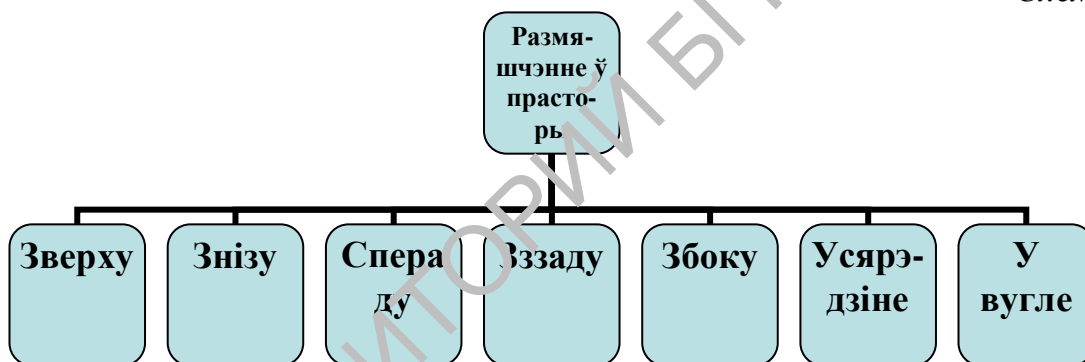
У якасці зыходных ЛСВ для разгорнутых азначэнняў-метафар у радзе выпадкаў выкарыстоўваюцца ЛСВ полісемантаў *вугалёк, студня, ільдзінка, возера*: *Вочы — два блакітных вугалькі — Пад брывамі ўсмешліва ясенлі (С.Гаўрусёў). Гляджу замілавана, вочы — два вугольчыкі ўначы (Р.Баравікова). Упершыню яна, канешне, Так блізка бачыла касца, Вочы — студні сухія (В.Лукша). Вочы — бліскучыя ільдзінкі (З.Бядуля). Вачэй бядонныя азёры (Г.Бураўкін).*

Такім чынам, саматычныя метафары даволі шырока прадстаўлены ў літаратурнай мове і народных гаворках. Заснаваныя на вонкавападебенчай прымеце, яны характарызуюцца рэгулярнасцю аднаўлення ў розных кантэкставых сітуацыях. Вынікам экспансіі антрапамфічных і зоанімічных саматызмаў з'яўляецца іх замацаванне ў тэрміналагічнай, прафесійнай і наменклатурнай сферах, дзе яны ўтвараюць ёмістыя (часам адкрытыя) семантычныя парадыгмы. Пераасэнсаванні адваротнага характару, скіраваныя на чалавека, носяць аказіянальны характар і яркую канататыўную афарбоўку (як правіла, пеяратыўную).

2.3. Л а к а т ы ў н ы т ы п

Асновай для лакатыўных метафар (лац. *locativus* 'мясцовасць') служыць размяшчэнне элементаў аб'ектыўнай рэчаіснасці як у пэўных напрамках свету (поўначы, поўдня, захаду, усходу), так і ў канкрэтных прасторавых фрагментах, якія можна паказаць на схеме 2.3.1.

Схема 2.3.1

З в е р х у: *шапка* 'галаўны ўбор'; 'верхавіна дрэва (звычайна снежная)'; 'снежная вяршыня гары'; 'верхняя частка страхі хаты, ветрака'; 'круглая насенная частка сланечніка'; 'шапачка грыба'; 'густыя, пышныя валасы'; 'агульны для некалькіх артыкулаў загаловак у газеце, часопісе'; *аказ.* 'пышная пена на паверхні вады'; 'верхні сноп у малой укладцы снапоў на полі'; *брыль* 'галаўны ўбор'; 'невялікі навес над чым-небудзь'; 'стрэшка над уваходам'; *аказ.* 'саламянае пакрыццё страхі'; 'крона дрэва'; 'снежная шапка на дрэвах'; *папах* *аказ.* 'снежнае покрыва на дрэве'; *макаўка* 'плод маку'; 'верхняя частка галавы'; 'верхняя частка, вяршыня чаго-небудзь' (*макаўка дрэва, царквы*); *верх* 'верхняя частка якога-небудзь прадмета'; 'вяршыня, верхавіна'; 'прыстасаванне над сядзеннем у машыне, фэтоне і інш.'; 'верхні матэрыял якога-небудзь адзення'.

У сэнсавых структурах полісемантаў *вільчак, дах, купал, скляпенне, столь, страха, шацёр* фіксуюцца лакатыўныя ЛСВ 'купал неба; небасхіл': *У асенняга неба вільчак невысок. Апаўдня зачэпляецца сонца за хвоі* (У.Паўлаў). *Мы ўдваіх засыналі Пад дахам з блакітных зор* (А.Астапенка). *Гасне купал неба залаты* (В.Гардзеі). *А зоркі ў бяздонным скляпенні Глядзелі праз навесь*

галін (Я.Колас). *Бачу неба чыстую столь, Бачу ўнукаў ясную долю* (В.Матэвушаў). *Неба, неба — рабая страхы. І зара ўсё не тухне* (К.Цвірка). *Нада мною — блакітны шацёр, А навокал — лясы і лясы* (А.Астрэйка).

З н і з у: *ніз* 'ніжня частка чаго-небудзь'; 'ніжні паверх дома'; 'нізіннае месца'; 'ніжняе цячэнне ракі, нізоўе'; *падэшва* 'ніжня частка абутку'; 'ніжня частка, аснова чаго-небудзь' (*падэшва сапкі*); *камель* 'ніжня патоўшчаная частка дрэва, расліны'; 'перавязаны канец снапа, веніка'.

С п е р а д у: *перад, перадок* 'пярэдняя частка чаго-небудзь'; 'перадок у калёсах'; 'пярэдняя палавіна калёс, саней'; 'пярэдняя частка абутку'; *насок* 'пярэдняя частка абутку'; 'пярэдняя частка якога-небудзь прадмета' (*насок напільтніка, касы*); *нос* 'частка твару чалавека'; 'дзюба ў птушкі'; 'пярэдняя частка судна, лодкі, самалёта'; 'выступаючая перадняя частка якога-небудзь прадмета' (*нос чайніка*); 'пярэдняя частка абутку, панчоў і пад.'

З з а д у: *зад* 'задняя частка чаго-небудзь'; 'задняя частка тулава жывёлы'; 'задняя частка цела чалавека ніжэй спіны'; *заднік*. 'задняя частка абутку'; 'дэкарацыя на заднім плане сцэны'; *шлейф* 'доўгі падол жаночай сукенкі, які цягнецца ззаду'; 'тое, што цягнецца, сцелецца за чым-небудзь' (*шлейф дыму, пылу*); 'паласа адкладанняў, якія з'явіліся ніжнюю частку ўзгорка, узвышша'; *хвост* 'рухомы прыдатак на заднім канцы цела жывёл'; 'доўгая звільістая паласа дыму, пылу і пад.'; 'задняя канцавая частка самалёта, ракеты і пад.'; 'заднія, апошнія вагоны цягніка'; 'задняя, канцавая частка чаго-небудзь, што рухаецца' (*хвост атрада, каравана*); 'задняя частка чаргі'; 'рад людзей, што рухаецца за кім-, чым-небудзь'.

З б о к у: *бок* 'правая ці левая частка тулава'; 'правая ці левая частка якога-небудзь прадмета'; 'адна з дзвюх паверхняў чаго-небудзь'; 'месца, прастора злева або справа'; 'чалавек ці група людзей, якія супрацьстаяць другому чалавеку ці групе'; *крыло* 'орган лятання ў птушак, насякомых'; 'плоская паверхня самалёта'; 'лопасць ветранага млына або параходнага вінта'; 'покрыўка над колам аўтамабіля'; 'бакавая частка пабудовы'; 'правая або левая частка строю, багвога парадку войска' і інш.

У с я р э д з і н е: *стрыжань* 'унутраная частка сцябла (ствала) раслін'; 'сярэдня частка чаго-небудзь у жывёльным або раслінным арганізме'; 'месца з самым хуткім цячэннем у рацэ'; 'цвёрды асяродак нарыва'; 'асноўная, цэнтральная частка чаго-небудзь'; *сярэдзіна* 'сярэдня (унутраная) частка чаго-небудзь'; 'паясніца'; 'вантробы, нутро'; *ядро* 'унутраная частка плода'; 'унутраная, больш шчыльная, частка чаго-небудзь'; 'асноўная частка якога-небудзь калектыву, групы і пад.'

У в у г л е: *кут* 'месца, дзе сыходзяцца ўнутраныя бакі прадмета'; 'пачэснае месца за сталом на покуці'; 'мясцовасць, звычайна глухая, далёкая'; *вугал* 'месца, дзе сутыкаюцца два бакі аднаго прадмета'; 'кут'.

У структуры полісемантаў можа ўказвацца пэўнае месца незалежна ад яго размяшчэння ў прасторы (*арэна, астрог, аэрадром, галгофа, закутак, калыска, пекла, перон, прыстань, рай, трон, турма*). Пры гэтым прыводзяцца розныя характаралагічныя прыметы гэтага месца, больш поўнае ці павярхоўнае яго

апісанне з пункту гледжання ўмоў жыцця, працы, роднасных адносін, а таксама разгортвання, працякання пэўных падзей: *Беларусь была арэнай векапомных схватак* (А.Александровіч). *Дзе мая хата — мамін парог? Наша палата — белы астрог* (Э.Грахавец). *Бацькаў двор, для мяне ты — адкрыты аэрадром: Без сігнальных агнёў у любое надвор'е прымаеш* (Ю.Свірка). *Для герояў аповесці В. Быкава «Знак бяды», звычайных мірных жыхароў, уласны хутар становіцца месцам здэкаў і катаванняў, галгофай* (В.Старычонок). *Дзякуй, пушча — дарагі закутак! І за радасць дзякуй і за смутак* (М.Маляўка). *Бацькоўская хата ў вёсцы — Калыска дзяцінства майго* (А.Лозка). *Мы не забудзем з гадамі Сяброў, што загінулі ў пекле вайны* (Г.Камянецкі). *Мой родны дом — майго жыцця перон, Дзе маці доўга мне рукой махала* (В.Гарановіч). *Ціхая ўтульная прыстань — Ярыніна хата* (А.Бажко). *Толькі тут, ля роднай вёскі, Можжа быць сапраўдны рай* (М.Пазнякоў). *Насупраць, на сумным троне, Старая сядзіць на балконе У лапленым кажушку* (Л.Дранько-Майсюк). *Яе пакой глухі, яе турма — Складзенне школьніка* (З.Астапенка).

Распаўсюджанай з'яўляецца мадэль лакатыўнага пераасэнсавання «гнездо птушкі, жывёлы → жыллё чалавека, месца яго жыхарства»: *А ўсё ж лячу к свайму гнезду, К свайму адзінаму пачатку* (С.Грахоўскі). *Вярталіся да свайго гнезда бежанцы, і на сэрцы як бы палягчала* (С.Кухараў). *Да свайго вулля мы вяртаемся.., як адна сям'я* (Я.Купала). *«Не будзем заседжвацца, Міхасёк, рушым на сваю курасадню», — звярнуўся Алёкса да Міхася* (М.Машара). *І людзі грузілі на тачкі самае неабходнае і пакідалі свае седалы* (Я.Герцовіч). Некаторыя лакатыўныя ЛСВ ускладняюцца перацвяржэннем сямей: *Я ў маладосці бацькоў кінула з-за цябе, а ты з гэтай будкай на старасці не хочаш расстацца* (А.Пальчэўскі). *У гнездах і перах, у цесных вязніцах кватэр нікому нічога не трэба, апроч адзіноты* (А.Глобус). Метафарычныя ЛСВ бярога, канюшня, логавя характарызуюцца яркай канататыўнай афарбоўкай з актуалізацыяй такіх сем, як 'неахайнасць', 'бруд', 'запушчанасць': *Які мізэрны і убогі Той недалёкі чалавек, Што цягне да свайго бярогі Набыткі розныя ўвесь век* (П.Панчанка). *За што? Скажы, што не дазволіць канюшню рабіць у школе, вось за што* (А.Гутковіч). *Сам Іванюк ляжаў у сваім логаве, змяўшы нагамі даматканую коўдру і збіўшы падушку ў нейкі брудны камяк* (Я.Колас).

Адваротная лакатыўная мадэль «жыллё чалавека, месца яго жыхарства → гнездо птушкі, жывёлы» рэалізуецца ў структуры полісемантаў *вёска, горад, дом, жытло, хата, хаціна*: *Пад карнізамі спіць ластаўчына вёска* (К.Камейша). *На таполінах горад гайдаўся грачыны* (У.Паўлаў). *Высока ў галінах дрэў ці недзе нізка, на самым доле, месціцца заснаваны птушкамі дом — гнездо* (А.Разанаў). *Бабёр не вылез на бераг, а, пабоўтаўшыся, наплёхаўшыся ў вадзе, вярнуўся назад да свайго жытла* (Б.Сачанка). *А калектыў крылаты На дрэвах будзе хаты* (М.Баравік). *Ластаўка да страхі прыляпіла хаціну* (Х.Гурыновіч).

Самую вялікую па колькасці групу складаюць лакатыўныя метафары з рэцыпіентным значэннем 'покрыва; тое, што пакрывае, ахутвае сабой што-небудзь'. Уключэнне такіх метафар у лакатыўны тып даволі ўмоўнае, бо прыметы 'размяшчэнне зверху', 'ахутванне', 'ахінанне', 'агортванне'

актуалізуюцца не ў чыстым выглядзе, а ў спалучэнні з семамі ‘вонкавае падабенства’, ‘падабенства па колеры’ і інш. Па гэтай прычыне падобныя метафары могуць уключацца ў іншыя класіфікацыйныя тыпы (напрыклад, квалітатыўны, вонкавападабенчы і інш.).

Сферай-крыніцай такіх метафар з’яўляюцца найменні адзення (літар. *адзенне, вопратка, шаты*; аказ. *андарак, апранаха, бурка, бушлат, кажух кашуля, мантыя, плацце, сарафан, сарочка, світа, спадніца, сукенка*), тканіны, палатна (літар. *абрус, вэлюм, намітка*; аказ. *вуаль, корт, радно, сукно*), тканых вырабаў (літар. *дыван, кілім*), прасцін, пасцельных прыналежнасцяў (літар. *апона, пакрывала, поцілка, пялёнка*; аказ. *коўдра, плед, пярына*) і інш. У дэталізаваным выглядзе семантычнае поле ‘покрыва’ дэманструецца ў табліцы 2.3.1.

Табліца 2.3.1.

Метафарычныя ЛСВ	Словы	Ілюстрацыі
‘лісцевае (кветкавае) убранне дрэў’	<i>адзенне, абнова, абноўка, апранаха, вопратка, вэлюм, дыван, плашч, сарочка, строі, сукня, сукенка, сутана, убор, хусцінка, шаты</i>	<i>У вясёлым зялёным адзенні стаялі бярозы (Г.Шчарбатаў). Штогод рабіў абнову сяснозы маладняк (А.Іверс). Паскідалі бярозы абноўкі. Жальбы лета у песнях гучаць (А.Кажэра). І расцілі ў плячысты дуб цяжкую апранаху (Р.Барадулін). Жэўтуе вопратку скінуць дрэвы (В.Ластоўскі). У вэлюме вішні сплятаюць далоні (Л.Геніюш). Усё зямлю навокал засцілаў густы дыван невысокай мяккай травы (У.Шахавец). Дубы зялёны плашч адзелі (Я.Колас). Сад стаіць з прыгібам У зыркай сарочцы (М.Калачынскі). Зноў маўчаць у роздуме бярозы, Строі іх чармоць пакрысе (Ю.Голуб). Накінуў дзябёлы яленец Зялёную сукню з калючак (У.Ляпёшкін). Бярозам шчасліва мліціца Зялёных сукенак баль (А.Салтук). Стаяць манахамі соды ў сутанах вымаклых за плотам (Н.Мацяш). А як прыгожы ў час вясны Бярозак першыя убory (Я.Колас). Барвова-жоўтыя хусцінкі Павесіў верасень на клён (Н.Галіноўская). Будуць зноў лясы ў прыгожых шатах, радасць і бадзёры супакой (У.Дубоўка).</i>
‘снегавое покрыва дрэў’	<i>адзенне, бурка, вата, вопратка, вэлюм, дыван, мантыя, накідка, сукно, убранне, футра, хустка</i>	<i>Ляжыць зямля ў адзенні белым (Я.Колас). Апануты ў белыя буркі ўсе дрэвы, і кружыцца снег (Р.Баравікова). У снезе на пояс раскіданы хаты. Елак табун спіць над белаю ватай (П.Панчанка). Учора зіма пачалася, І белыя вопраткі дрэвы надзелі (Т.Спач). Каля вішань, што ў вэлюме снежным, Мне выразней малюецца свет (В.Гардзей). І лес, ад інею касматы, укрыўся снежным дываном (М.Хведаровіч). Паглядзі за акно — там у мантыях дрэвы вальсуюць (І.Пракаповіч). Зяблі ў белых накідках дзве маладыя таполі (А.Кудравец). І лес задумаўся, Як пасівелы пробашч, Сукном змяняе лёгкую парчу (Г.Бураўкін). Узімку яліны апраналіся ў белае пушыстае ўбранне (П.Рунец). Яблыньку снежнай апрані футрай, Дыхні смехам — стане ёй любя (Я.Крупенька). Сярод бяроз, што ў хустках белых, слабей мароз (В.Гардзей).</i>
‘покрыва	<i>абнова,</i>	<i>О зямля! Ты ўся ў абновах! Ты ў мільёнаў званочкаў звоніш...</i>

зямлі лістоты, траў, кветак’	3 абрус, кашуля, кілім, коўдра, пакрывала, пасцель, плед, пярына, радно, саван, сарафан, сукенка, тканіна	(Н.Гілевіч). <i>Луг над празрыстай сінявой абрус паслаў зялёны</i> (В.Матэвушаў). <i>І возера нават — блакітная латка На моднай кашулі зялёнага лугу</i> (А.Бадак). <i>Як прамень, па кілімах траў ты бяжыш</i> (А.Кавалюк). <i>Коўдра канюшыны сцэлеца ля ног</i> (П.Броўка). <i>Беласнежным пакрывалам заслала зіма наваколле</i> (Г.Шыловіч). <i>Восень шчода адарае — Сцэле жоўтую пасцель</i> (П.Пруднікаў). <i>Топчуць лісцяў жоўты плед качкі у чырвоных гетрах</i> (Э.Акулін). <i>З лісточкаў мяккую пярыну Ён слаў, і сам у радасць рос</i> (Я.Купала). <i>У асініку сноўдае вецер, Тчэ з барвовага лісця радно</i> (І.Арабейка) <i>Кветкі зляталі з яблынь і груш, Зямлю засцілаючы саванам белым</i> (П.Броўка). <i>А маладзенькая вясна ўсміхаецца без дай прычыны. Яе зялёны сарафан — бы лёгкі ветразь у прасторы</i> (В.Тарас). <i>Мая планета адзета ў сукенку зялёную з траў і лясоў</i> (Х.Чэрня). <i>Восень-чараўніца на даліны Залатыя выклала тканіны</i> (А.Вольскі).
‘снежнае покрыва зямлі (гор)’	абрус, вата, ватман, вопратка, кажух, кашуля, кілім, коўдра, пасцель, плед, пухавік, світа, сувой, фіранка, футра, шаты	<i>Белы зіма расхінала абрус</i> (У.Паўлаў). <i>Зіма аж пад самыя стрэхі Абляпіла іх ватай</i> (П.Броўка). <i>На белым ватмане зімы Ноч малявала шлях расстайны</i> (В.Аколава). <i>Белая зімовая вопратка зямлі</i> (К.Крапіва). <i>Вясёлы быў свет, апрануты ў пухкі снежчыт кажух</i> (З.Бядуля). <i>Зіма у снегавой кашулі, Глядзі, шчыт верцеца назад</i> (М.Стральцоў). <i>Зноў зіма паслала снежных кілімы</i> (П.Трус). <i>Зямлю ўшанавала зіма-навітуха, У коўдру спавіўшы яе</i> (М.Тонкавіч). <i>Закружуся, завіўшы пасцелю снегавую Я навокал пасцялю</i> (Я.Золак). <i>Сонца ранкам — цёплым, свежым Асвятляе горны плед</i> (П.Пруднікаў). <i>Белыя пухавікі аздобілі яры і лагчыны, рачныя берагі і сонную рэчку, скутую лёдам</i> (Т.Хадкевіч). <i>Вясна прыйшла на пушчы і палі, зімы даўшанаю світу зняла з набраклае зямлі</i> (П.Броўка). <i>То плачуць вятры, то рагочуць, раскручваюць снежны сувой</i> (М.Хведаровіч). <i>У беласнежных фіранкі Захінулася гара, І цвіце ў марозным ранку Цветам-чырванню зара</i> (Ю.Лявонны). <i>Уяўляю Бабчын жывым. Вось — укриты футрам снегавым</i> (М.Мятліцкі). <i>Першы снег сець-бель мярэжыць Сцэле шаты на дарогі</i> (Я.Колас).
‘ледзяное покрыва ракі’	апранаха, бушлат, кашуля	<i>Недзе за хмызнякамі і зараснікамі чуўся Нёман. Зіма не паспела яшчэ накінуць на яго сваю лядовую апрапаху</i> (Р.Сабаленка). <i>Стоп-кадрам над мёртвай вадой У вязі птушыных пункціраў Бушлат скамянелых льдоў</i> (Ю.Голуб). <i>Кашулю сталёвую з лёду Накінула рэчка на плечы</i> (З.Бядуля).
‘покрыва, цемра ночы’	андарак, апона, бурка, вопратка, вуаль, коўдра, пакрывала, плацце, сарафан, сутана,	<i>Дзень памрэ, і ночка зляжа, Чорны ўздзеўшы андарак</i> (Я.Колас). <i>Вербы ў постаці ціхай, пад ночы апонаю, сны старажытныя сняць</i> (П.Трус). <i>Ноч накідвае чорную бурку На пакутныя плечы Зямлі</i> (М.Смагаровіч). <i>Сваіх і чужых ноч апранула ў чорную вопратку цемры</i> (М.Чарот). <i>Ноч уздзела на твар зямлі змрокаў панурых вуаль</i> (В.Таўлай). <i>І ночка засцілае сваёй коўдрай іхнія цені</i> (М.Нікановіч). <i>Ночка ж маўчала і туліла гаспадара з конікам пад сваёй цёмнае пакрывала</i> (М.Нікановіч). <i>У пурпуровым плаці</i>

	<i>штандар</i>	<i>Прыцемак ясніць далёка (Р.Барадулін). Ночка ў чорным сарафане Робиць свой агляд (Я.Колас). Але знімае ноч сутану І беліць пасмы валасоў І блеску светлых абрусоў (Я.Колас). А ночка стараецца неба накрыць Бясконцым блакітным штандарам (С.Новік-Пяюн).</i>
<i>‘покрыва туману’</i>	<i>абрус, вата, вэлюм, кажух, кілім, коўдра, марля, маскхалат, невад, пакрывала, покрыва, пялёнка, спадніца, сувой, штора, шаты</i>	<i>Сцелюць туманы сівы абрус (П.Прануза). Луг, палеткі апавіты Срэбнай ватай туману (Я.Золак). Зямля пачала скідаць з сябе белы вэлюм лёгкага, маёвага туману (В.Ластоўскі). Ноч у кажуху туманным. Ані месяца, ні зор (З. Бядуля). Увосень віюцца кілімы туману (У.Дубоўка). І прысніцца твой далёкі горад, Захутаны ў коўдру туманоў (Л.Якубовіч). Туман уздыне шэры маскхалат на сцены іх [хат] збуцвелья на золку (М.Мятліцкі). Над вадой павісла белая марля туману (У.Ляўданскі). Свой невад туманы павалаклі... (Г.Бураўкін). Пакрывалам бялёсых туманаў захінуўся шырокі прастор (М.Машара). Сонца прабівалася скрозь пялёнку туману (В.Даніловіч). А за ракой рыкае статак, туману сушыцца спадніца (М.Курыла). Такія дні часцей бываюць пад восень, калі рэаніцамі ткуцца нябеленыя сувой туману (С.Кухараў). Туманаў шаўковыя шторы (С.Гаўрусёў). Вечарэ... Туман дыміцца, Над зямлёй паслаўшы шаты (П.Броўка).</i>
<i>‘тое, што пакрывае, ахутвае сабой што-небудзь’</i>	<i>апранаха, кашуля, мантыя, паранджа, рыза, цюль</i>	<i>Змрок смялей вылізіць з закуткаў, аправаючы ўсё навокал у чорную нязграбную апрапаху (А.Асіпенка). І дрэвы ціха патанулі Пад тым вечнай мітусні, Калі ў неонавай кашулі Сталёны горад неба сніў (М.Касцюкевіч). Сонца ахувала пурпуровай мантыяй вежы і дахі дамоў (У.Клімовіч). Уранку пачаўся дождж, твар Машук-гары прыкрыўся паранджой (М.Смагаровіч). Імгла чорнай рызай усё пакрывае (М.Багдановіч). Прастор замглены ў шэры цюль, Дыміцца снежнай пацярухай (М.Лужанін).</i>

Лакатыўныя метафары, такім чынам, рэпрэзентуюць даволі абмежаване семантычнае поле, нешырокі дыяпазон якога ўтвараюць цэнтры ‘зверху’, ‘знізу’, ‘спераду’, ‘ззаду’ і іх прамежавыя стадыі «размяшчэння». У працэсе метафарызацыі могуць уключацца лакатывы (прасторы, мясцовасці), на якіх разгортваліся пэўныя падзеі, звязаныя з жыццём і дзейнасцю чалавека. Шырокая і развілістая парадыгма рэцыпіентнага ЛСВ ‘покрыва’ абумоўлена перш за ўсё экстралінгвістычнымі прычынамі. Кідкасць першых веснавых кветак, разнастайнасць іх контураў і колеравай гамы, хуткая зменлівасць першацвету, а таксама чысціня і свежасць першага снегу, незвычайныя снежавыя абрысы дрэў і зямлі наогул не толькі ствараюць радасны, узвышаны настрой, але і спрыяюць самым розным асацыяцыям гэтага агульнага веснавога «кіпення» і зімовага «абялення» са шматлікімі прадметамі і з’явамі рэчаіснасці. Невыразнасць, неакрэсленасць туманнага покрыва, загадкавасць цемры і ночы садзейнічаюць стварэнню шматлікіх уяўленняў і разнастайных атаясамліванняў чалавека са светам прыроды.

2.4. Тэмпаральны тып

Тэмпаральныя метафары шырока прадстаўлены ў розных мовах і ў многіх выпадках адлюстроўваюць моўную карціну свету таго ці іншага народа. У метафары знайшла сваё выразнае выяўленне філасофская катэгорыя часу, якая адлюстроўвае працягласць існавання ўсіх з’яў рэчаіснасці, паслядоўнасць змен іх станаў. Гэта катэгорыя на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва выконвала выключную ролю ў працэсе светаўспрымання, таму што спецыфіка ўспрымання часу заўсёды была важным кампанентам усёй дзейнасці чалавека.

Характар і асаблівасці метафар часавага тыпу залежаць ад таго, які аспект шырокай тэмпаральнай палітры актуалізуецца ў працэсе метафарызацыі. Час не з’яўляецца абстрагаваным, ізаляваным ці лінейным, часцей за ўсё ён замацоўваецца за якімі-небудзь падзеямі, фактамі гісторыі. Спектр такога роду «падзейных» маркераў часу даволі шырокі і ўключае сотні і тысячы характарыстык-азначэнняў тыпу *застойны, мяцежны, грозны, бурлівы, вірлівы, бялітасны, жорсткі, згублены, фальшывы, ваенны, мірны, ціхі, спакойны, шчаслівы, новы, стары, залаты* і мн. інш.

Сам час і эпоха, калі жыў чалавек, знаходзіць рознае выяўленне ў творах мастацкай літаратуры. Таму само слова *час* ужываецца ў самых нетрадыцыйных, нечаканых, часта сугуба індывідуальных кантэкставых сітуацыях і акружэннях. Параўн.: *І прала роспач воўну часу* (Р.Барадулін). *Час падлічвае рахункі, мелюць часу жорны* (Н.Мацяш). *Жыцця ўсё менш У гулкіх жорнах часу* (С.Сяргей). *Нітка часу лёс прадзе* (А.Масарэнка). *З цвілых затокаў часу ледзь-ледзь жывыя выплываем мы* (А.Каско). *Прыму сустрэчна ветру хвалі, крутога часу градабой* (В.Вярба). *Праз небыццё, праз часу тлен, — Гарыць на*

скронях сівізна (В.Зуёнак). *Гады сіла злая шкуматала, рвучы жывога часу абалонь* (М.Дукса). *Яго сэрца крыгі часу не сатруць* (М.Танк). *Ад вёскі нож часу адрэзаў мяне* (А.Камароўскі). *А бераг часу рвалі хвалі і знемагалі ў паняверцы* (В.Вітка). *На подзвіг, а не танняя заробкі Ішоў зямляк наш, кнігі кладучы На шалі часу, нібы самародкі* (А.Куляшоў). *Кагосьці з той жа самай горкі, бы зліжа, змые часу вал...* (Р.Баравікова). *Часу жорсткі грэбень прычэсвае ўзбітыя віхры* (А.Емяльянаў).

Рознае бачанне пэўных перыядаў і эпох, іх індывідуальнае ўспрыманне і аўтарская інтэрпрэтацыя назіраюцца ў бінарных метафарызаваных кантэкстах з апорнымі часавымі кампанентамі *дзень, год, век, стагоддзе, эпоха*:

- *кілім дзён* (А.Емельянаў), *сувой дзён* (А.Пісьмянкоў), *пергамент дзён* (Р.Барадулін), *галкі дзён* (В.Гардзей);

- *верацяно гадоў* (Р.Барадулін), *цягнік гадоў* (В.Жуковіч), *экспрэс гадоў* (К.Кірэнка), *палазы гадоў* (Н.Загорская), *топка гадоў* (В.Гардзей), *вогнішча гадоў* (А.Сербантовіч), *карусель гадоў* (А.Сербантовіч), *грыва гадоў* (У.Паўлаў), *табун гадоў* (В.Гардзей), *клін гадоў* (В.Гардзей), *скарынка гадоў* (В.Зуёнак), *перавяслы год* (У.Паўлаў), *ружанец гадоў* (Ю.Голуб), *званы гадоў* (Г.Каржанеўская), *снягі гадоў* (У.Лісцын), *нікат гадоў* (С.Законнікаў), *грым гадоў* (С.Гаўрусёў);

- *прас вякоў* (Л.Дайнека), *прыцмак вякоў* (І.Гаравая), *саставы веку* (В.Гардзей), *раздарожжа вякоў* (З.Марозаў), *яблыні веку* (М.Маляўка), *глыбіня вякоў* (М.Смагаровіч);

- *сувой стагоддзяў* (В.Рыгаўцоў), *стужка стагоддзя* (І.Пракаповіч), *смуга стагоддзяў* (Г.Штыхаў), *грунт стагоддзяў* (К.Камейша), *вятры эпохі* (А.Пісьмянкоў), *маналіт эпохі* (М.Арочка).

Пераасэнсаванні гэ часовай прымеце даволі часта назіраюцца ў адыменных субстантывах, ЛСВ якіх матывуюцца значэннямі ўтваральных прыметнікаў, назоўнікаў ці дзеясловаў. Гэтыя значэнні ў сваёй большасці звязаны з парамі года, часам сутак, а таксама перыядамі жыцця чалавека. Параўн.: *летнік* ‘аднагадовая дэкаратаўная расліна’; ‘лёгкі летні пінжак або жакетка’; ‘дарога, якой карыстаюцца толькі летам’; *маладняк* ‘малады лес’; ‘маладыя людзі, моладзь’; *змярканне* ‘сталая пара жыцця’; ‘старасць’; ‘атмасфера бяспраўнасці, прыгнечанасці’; *памінкі* ‘канец, завяршэнне пэўнай пары года, каляндарнага месяца’; ‘касьба’; *дагаранне* ‘памяншэнне, убаўленне’; ‘спыненне, пагасанне (жыцця)’; *дажынкi* ‘заканчэнне якой-небудзь працы’; ‘спыненне, завяршэнне дзеяння якога-небудзь пачуцця’; ‘канец жыццёвага шляху, смерць’.

Розныя метафарычныя мадэлі рэпрэзентуюць час з пункту гледжання яго працягласці, паслядоўнасці, змены часавых фаз і станаў, руху наогул. Галоўнымі крыніцамі такіх метафар з’яўляюцца першасныя ЛСВ тых полісемантаў, у семантыцы якіх закладзены патэнцыял руху, часовага развіцця (*бег часу, кола часу, рака часу, экспрэс часу, лакаматыў часу*). Больш дакладнаму выяўленню спосабу працякання часу садзейнічае ўцягванне ў

метафарычны працэс кампанентаў тых тэматычных груп, дзе ў той ці іншай ступені прадстаўлены рух:

а) водны паток, водаварот, водная стыхія (*рака часу, возера быцця, раўчук жыцця, бруя часу, вытокі часу, затокі часу*);

б) транспартныя сродкі (*цягнік гадоў, экспрэс гадоў, лакаматыў гадоў, саставы веку, жыццёвы карабель*);

в) шлях, дарога (*час раздарожжа, сцежкі жыцця, жыццёвая каляіна*);

г) прыродныя з’явы (*градабой часу, жыццёвая замець*);

д) пража, валакно, тканіна (*воўна часу, кілім дзён, сувой дзён, нітка часу, дзён прадзіва*).

У філасофіі, як вядома, пільная ўвага ўдзяляецца ўсім часавым інтэрвалам (секундам, мінутам, гадзінам, дням, тыдням, месяцам, гадам) безадносна да якіх-небудзь канкрэтных падзей і фактаў. У мастацкай літаратуры час, як правіла, характарызуецца анімістычнай накіраванасцю, адлюстраваннем пэўных перыядаў і аспектаў жыцця чалавека. Найбольш часта выкарыстоўваюцца абазначэнні дня і года, якія суадносяцца з п’ялёсткамі, лісцікамі, з плытамі, вёрстамі, выраямі, вёснамі, летамі, лістападам: *Дні мае — п’ялёсткі пажоўкля* (С.Дзяргай). *Паслухай, брат, Тых дзён п’ялёсткі не ўсе зляцелі ў рыжы роў* (М.Федзюковіч). *Адлітаюць у небежы дні-лісцікі і нагадваюць аб надыходзе восені жыцця* (У.Ліпскі). *Гады — плыты Жыцця ракі У крыгаход і навальніцу* (В.Гарановіч). *Я вёрстаў адтупаў многа — ажно пяцьдзесят чатыры* (С.Давідовіч). *І гудуць бяссоннымі начамі Вёрсты закалыханых гадоў* (Х.Чэрня). *Сорак выраяў сэрца спазнала, а прытулак знайшло назаўжды на гары* (В.Ярац). *Дзень добры, шчасце гулкае, Дзе сорак вёсен звонкіх, сорак год!* (К.Гіргэнка). *І, колькі б жыць ні давялося летаў, З такога пылу будзеш ты з’яві* (С.Гаўрусёў). *Палічы, колькі іх адшугала, лістападаў маіх паміж дрэў!* (В.Гардзей).

Тэмпаральныя метафары выражаюць рух і развіццё як універсальныя характарыстыкі асноў быцця. Пры гэтым развіццё характарызуецца пэўным парадкам, паслядоўнасцю і накіравана ад мінулага да будучага. У гэтым няспынным і зменлівым руху можна вылучыць некалькі часавых цыклаў, звязаных з пачаткам развіцця, пэўным парадкам і паслядоўнасцю станаў (змен) і, нарэшце, завершанасцю існавання. Паміж гэтымі цыкламі размяшчаюцца шматлікія этапы, якія выражаюць перыяды сталасці, росквіту, дасягнення пэўнай вяршыні, а таксама метафары са значэннем мінулага і будучага. Усе гэтыя цыклы не з’яўляюцца абстрагаванымі ад якіх-небудзь гістарычных падзей і грамадскага жыцця. Часцей за ўсё яны звязаны з экзістэнцыяй чалавека, яго мысленнем, светаўспрыманням, з рознымі відамі духоўна-практычнай дзейнасці. У такіх экзістэнцыяна-тэмпаральных метафарах актуалізуюцца самыя разнастайныя праяўленні жыцця чалавека – кароткага імгнення, бліскавіцы, маленькай часцінкі бясконцага ў часе і прасторы сусвету (гл. таксама падраздзел 2.7).

1. Пачатак, нараджэнне, першае праяўленне чаго-небудзь у беларускіх пісьменнікаў асацыіруецца са світаннем, пачаткам дня, прадвеснем: *першы*

досвітак юнацтва (У.Юрэвіч), **золак новага года** (А.Александровіч), **зара новых дзён** (А.Дудар), **ранак жыцця** (У.Гетманчук), **світанак жыцця** (У.Караткевіч), **раніца новага жыцця** (У.Конан), **прадвесне дваццатага года** (М.Хведаровіч), **прадвесне радасці** (М.Губернатараў). Традацыйным лічыцца параўнанне першага праяўлення чаго-небудзь са сцяблом расліны ў самым пачатку яго развіцця, зернем: **парасткі пяшчоты** (Э.Валасевіч), **парасткі новага жыцця** (Р.Няхай), **расток жыцця** (Э. Валасевіч), **атожылак кахання** (У.Клімовіч), **засяваць зерне праўды** (Я.Колас), **усходы сённяшняга дня** (Ю.Лявонны). Прымета 'пачатак, зараджэнне, ранні перыяд чаго-небудзь' актуалізуецца ў метафарах **пралог, прэлюдыя і старт: Сапун-гара яго страчала першай, Яна была пралогам вандравання** (С.Ліхадзіеўскі). **Прыкметы — спадарожнікі мае вы, Прэлюдыі на бальшаках да мэты** (А.Лойка). **Выходзіць дзень на старт** (В.Матэвушаў). **Пройдзе люты — Мой старт пажыццёвы, Прашуміць, як віхор, нада мной** (П.Прыходзька).

2. Перадачы самых розных пачуццяў, звязаных з прыгожымі і бязвоблачнымі перыядамі чалавечага жыцця, дапамагаюць шматлікія метафарызаваныя кантэксты са словамі **маленства, дзяцінства, юнацтва: пакінуты маленства вёслы** (К.Цвірка), **чуецца водар маленства** (М.Стральцоў), **бачыў хаціну на самым ускраі маленства** (М.Арочка), **дзяцінства бераг хутка аддаляўся** (С.Сяргей), **поле дзяцінства** (А.Вярцінскі), **сняцца мне юнацтва берагі** (В.Гардзеі), **кастры майго юнацтва дагарэлі** (С.Грахоўскі), **юнацтва сінія арэлі** (С.Бураўкін).

3. Пік, вяршыня якога-небудзь перыяду перадаецца пераноснымі ЛСВ полісемантаў **арбіта, вяршыня вільчык: Даспяваюць на арбіце лета Пухкія планеты дзьмухаўцоў** (В.Зуёнак). **Вяршыня лета — цеплыня нябёсаў, блакіт аблокаў** (А.Русецкі). **Сонца даўно выбралася з-за лесу, адарвалася ад макавін і памалу ўзнімалася вышэй, рыхтуючыся праз якую гадзіну дасягнуць вільчыка паўдзённа** (Л.Калодзежны). Пікам у адносінах да жыццядзейнасці чалавека можна лічыць практычную палову жыцця. Для адлюстравання гэтага перыяду выкарыстоўваюцца субстантывы **экуатар, гара, вышыня, н'едэстал: Над варонкаю з сьнагам стаю, Дзён сваіх перайшоўшы экватар, І праз трыццаць гадоў пазнаю Супакоены вогненны кратэр** (С.Гаўрусёў). **Мне ж уніз ісці. Мне пяцьдзесят... Паступова пачало змяркацца. Я маруджу, я гляджу назад — Мне з гары не хочацца спускацца** (У.Скарынкін) **Даўно пачаў з гары жыцця спускацца** (С.Давідовіч). **З вышыні гадоў, з жыццёвага ўзвышэння Цяпер гляджу ў стамлёную душу** (А.Пысін). **І з н'едэстала пасівелых год у маладосць глядзіш бездапаможна** (С.Давідовіч).

4. Сталы перыяд жыцця чалавека, яго старасць параўноўваецца з такімі парамі года, як восень і зіма, а таксама з вясёлным часам сутак (**жыццёвая восень, зіма жыцця, вечар жыцця, змярканне год**). Такое традыцыйнае атаясамліванне ўласціва многім мовам свету.

5. Завяршэнне жыццёвага шляху многія пісьменнікі параўноўваюць з завяршэннем жніва (дажынкамі), а таксама з фінішам, фіналам, эпілогам: **Быцця свайго бачыш дажынкі, Падводзіш рахунак былому** (Я.Купала). **Усё бліжэй**

жыцця дажынкi. Назубіць серп скупая старасць (М.Маляўка). Гэта — прыгожы фінал прыгожага жыцця (П.Мядзёлка). Я іду. Я ступаю павольна. Вось, здаецца, мой фініш мільне. О, як цяжка ступаць, О, як больна на прыступку апошняю мне (А.Зэкаў). Іх [воінаў] нездарма хавалі ля дарог: Вандроўнікі тут слухаць будуць вечна Кароткага жыцця бясконцы эпілог (Х.Жычка).

6. Жыццё, як вядома, не стаіць на месцы. Яно знаходзіцца ў пастаянным руху, развіцці. І тое, што адбываецца зараз, цяпер, у долі секунды становіцца мінулым. Тое што прайшло, адбылося, захоўваецца ў памяці чалавека, якую многія лічаць адзіным вымярэннем часу. Адны і тыя ж падзеі і факты мінулага кожны чалавек прасейвае, як праз сіта, выбіраючы найбольш уражлівыя, запамінальныя. Узнаўленню разнастайных аспектаў мінулага, выражэнню яго канататыўных і экспрэсіўных характарыстык садзейнічаюць метафарычныя спалучэнні самага рознага семантычнага нападзення. Параўн.: *агрызкі мінулага* (М.Чарот), *асколкі дзён былога свету* (М.Хведаровіч), *абломкі даўняга прымусу* (Т.Кляшторны), *ветях жыцця* (Р.Барадулін), *дым мінулага* (П.Трус), *прадонне ўспамінаў* (А.Вялюгін), *прідогне памяці* (Р.Барадулін), *іржа гадоў* (В.Таўлай), *сетка пражытых гадоў* (М.Хведаровіч), *сцяна даўнасці* (Р.Мурашка), *тоўшча вякоў* (Н.Тулупава), *зыбкая смуга перабеглых гадоў* (М.Ракітны), *папялішчы каханьня* (І.Хадарэнка), *папялішчы гамонкі* (К.Камейша), *папялішчы забітых марзў* (Л.Пранчак).

«Перад мінулым – сцвярджаў амерыканскі журналіст Генры Менкен, – трэба схіліць галаву, а перад будучым – закасаць рукавы». Метафарычнае ўвасабленне будучыні назіраецца ў ЛСВ полісемантаў *даль, далягляд, маяк, ранне: З жывым мінулым у жывых вачах Ясней убачыш будучыні даль* (А.Лойка). *Смела мы ў даль жыцця Будзем ісці і пець!* (М.Танк). *Відзён вякоў наступных далягляд* (П.Ероўка). *Бачу я горад будучыні — мой маяк* (Т.Хадкевіч). *Зарос сьвіціць вера ў заўтра — у ранне светлага прыход* (М.Машара).

У тэмчаральных метафарах, такім чынам, катэгорыя часу адлюстроўваецца ў цеснай сувязі з жыццядзейнасцю чалавека. Па гэтай прычыне многія з метафар перакрываюцца з экзістэнцыяльнымі метафарамі і ўключаюцца ў пэўныя іх разрады. Самі найменні часу і яго адрэзкаў выяўляюцца ў нешырокіх (часцей двухкампанентных) структурах, увага ў якіх акцэнтуюцца на спецыфіцы працякання часу, яго быццёнасці і падзейнасці. Крыніцай матывацыі для рэцыпіентных метафар, як правіла, служаць першасныя ЛСВ найменняў водных стыхій, транспартных сродкаў, прыродных з’яў, пэўных перыядаў сутак і пор года, тканін, раслін, абрадавых свят і мн. інш.

2.5. А к ц ы я н а л ь н ы т ы п

Акцыянальныя (лац. *aktio* ‘дзеянне’) метафары заснаваны на аднолькавасці функцый, падабенстве дзеянняў, якія ўтвараюцца рознымі

прадметамі, абазначанымі ў мове зыходным і вытворным ЛСВ. Функцыянальнае прызначэнне прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, іх ролевая нагрузка служыць, з аднаго боку, сродкам іх дыферэнцыяцыі, а з другога — сродкам іх інтэграцыі. Па аднолькавых (ці падобных) дзеяннях і функцыях у адзін клас аб'ядноўваюцца самыя разнастайныя рэаліі (як падобныя па вонкавым выглядзе, так і абсалютна розныя). Менавіта таму інварыянтныя семы, якія служаць сэнсавай звязкай зыходных і вытворных ЛСВ, знаходзяцца не на паверхні, а ў глыбіні сэнсавых структур полісемантаў.

У працэсе метафарызацыі звычайна актуалізуюцца тыя дзеянні, якія ў пэўнай ступені адносяцца да чалавека, з'яўляючыся крытэрыем выражэння пэўных каштоўнасцей і пэўных адносін паміж людзьмі. Большасць такіх метафар у тлумачальных слоўніках суправаджаецца функцыянальнымі ўказаннямі тыпу *'тое, што...'*. Праілюструем гэта некалькімі прыкладамі найбольш пашыраных структур:

1. 'Тое, што раз'ядноўвае, раздзяляе (аддзяляе) адно ад другога' (*абрыў, бар'ер, бездань, бяздонне, грань, мяжа, плот, прорва, сцяна, шчыт*): Цяпер між ім і мной — **абрыў** (М.Смарговіч). Абедзвём будзе лягчэй, калі між вамі знікне непатрэбны **бар'ер** маўклівасці (М.Машара). Ад'язджаючы, пятнаццацігадовая дзяўчынка не ведала, якой **безданню** ляжа паміж ёю і яе названым братам **граніца** (П.Галавач). І мады адчуў Алёша, што між ім і Строніным — **бяздонне** (К.Чорны). Нейкай **грань** лягла паміж намі, няўлоўная **мяжа**, якую цяжка, ды і не трэба пераступаць (А.Савіцкі). Не ўзводзіў між сяброў **плату**, Бо ведаў: справу множаць справай, Хто сам не творыць дабраты, — На дабрату не мае права (А.Бачыла). Яскрава бачыў вялікую паміж намі **прорву**, і ад гэтага рэўлення рабілася нудна і шкада (М.Нікановіч). Анатоля Пятровіч адчуў, што паміж намі паўстае ўсё вышэй і вышэй **сцяна** (П.Кавалёў). Але словы былі сказаны, і яны сталі **шчытом** паміж мною і ўсімі, хто быў у палаце (А.Савіцкі).

2. 'Тое, што суцяшае, прыносіць заспакаенне, палягчае перажыванні' (*бальзам, лекі, лякарства*): Мора, пальмы, кветкі, хвалюючы зван цыкад, белыя чайкі ў небе і курортнае паветра — гаючы **бальзам** (Л.Вірня). Самыя лепшыя **лекі** ад болю, ад лютай хваробы — Гай, сенажаці, рэкі і лівень сярэбраны, добры (Э.Агняцвет). І хоць гэта спагада была выказана без асаблівай ласкі, для дзядзькі Харытона яна — самае неабходнае і пажаданае **лякарства** (А.Бажко).

3. 'Тое, што злучае, аб'ядноўвае каго-, што-небудзь' (*нітка, ніць, цэмент*): Яны [газеты] злучаюць яго нябачнымі **ніткамі** з усім светам (З.Бядуля). Пры маёй пасадзе няцяжка было знайсці **ніці** і наладзіць сувязь з партызанамі (А.Карпюк). Ён [Шаманскі] глядзеў на закураных пылам, абсыпаных кастрою жанчын і думаў, што трэба заваяваць іх давер'е, той **цэмент**, без якога нельга ўмацаваць, з'яднаць калектыў (І.Дуброўскі).

4. 'Тое, што прыцягвае да сябе, вабіць' (*магніт, магія, чары*): Страчай мяне, тайга, я зноў з табою; Ты мой **магніт**, тайга (М.Кусянкоў). Я зноў злянай **магіі** дарог Душою падарожніка прадаўся (Г.Бураўкін). **Чары** і гармонія беларускіх народных песняў захапілі яго душу (П.Мядзёлка).

5. ‘Тое, што служыць сродкам сувязі, зносін’ (*артэрыя, мост*): *Гэты мост злучаў галоўныя артэрыі горада, размешчанага на абодвух берагах* (М.Лынькоў). *Хачу зрабіцца хоць маленькім мостам Між імі і табой, зямля мая* (П.Панчанка).

6. ‘Тое, што з’яўляецца ўтваральнікам пэўных гукаў’ (*кантрабас, скрыпка, флейта*): *І сосны на скрыпках зайгралі ў адказ, І дуб адгукнуўся — лясны кантрабас* (Э.Агняцвет). *Скрыпка начнога дажджу цешыць старыя таполі* (Т.Лапцёнак). *Пералівам флейты-крыніцы Альшанік п’яе без устанку* (П.Пестрак).

7. ‘Тое, што з’яўляецца крыніцай думак, разваг’ (*пажыва, спажыва, харч*): *Само тагачаснае жыццё давала багатую пажыву для сатырыкаў* (Я.Казека). *Новую спажыву для роздуму пра характэрнае дае ўнутраны агляд царквы* (У.Калеснік). *Калі мы з табой сапраўды заплачам, у роспач укінемся, што з гэтага будзе? Харч для панікёраў* (І.Шамякін).

Акцыянальныя метафары даволі рэгулярна выяўляюцца ў найменнях дзеянняў вайсковых груп і тэхнікі, ваенных аперацый, якія атаясамліваюцца з дзеяннямі людзей у мірных умовах працы, з адносінамі паміж людзьмі: *атака* ‘рашучы наступ у спрэчцы, у гульні і інш.’; *баталія* ‘бурная сварка, бойка’; *бітва* ‘бойка, сутычка’; *бой* ‘спаборніцтва, сутычка’; *вайна* ‘спрэчка, разлад, бойка’; *дыверсія* ‘правакацыйны ўчынак’; *манеўр* ‘прыём з мэтай ашукаць, перахітрыць каго-небудзь’; *перапалка* ‘лаянка, крыклівая спрэчка’; *сутычка* ‘лаянка, спрэчка’; *тактыка* ‘сукупнасць прыёмаў і сродкаў, накіраваных для дасягнення пэўнай мэты’; *штурм* ‘рашучы, актыўны наступ з мэтай авалодання, асваення’: *Калі ён найшоў, акрабатка павяла на Анюту атаку* (А.Асіпенка). *Учора трохі леска атрымалася. Прымусяць вас быць сведкам сямейнай баталіі* (Л.Арабей). *Бабы смяюцца, жартуюць і гавораць аб учарашняй бітве Драздоў і Дзятлоў* (З.Бядуля). *Бой за хлеб не на смех!* (Я.Купала). *І не падумаў таго, што з прычыны гэтай дробязі давядзецца яму трымаць бой з бугалтарам* (М.Ракітны). *Адны нервы, адна вайна з гэтымі шафяругамі-разбойнікамі* (М.Ракітны). *То ён у пана Ядкі парабкам зробіцца і там учыніць дыверсію, то ўладкуецца лесніком у бургамістра і там пасее буру* (А.Бялёвіч). *Ён хітра жмурыць зоркія вочы, пачынае з абыходнага манеўра* (А.Васілевіч). *А без сямейнай перапалкі Тут не праходзіць нават дня* (М.Хведаровіч). *Гэта быў першы выпадак адкрытай сутычкі Карызны з Зеленыком* (М.Зарэцкі). *Безумоўна, Махнач — з пароды Баранавых, толькі вытрымкі ў яго больш і тактыка іншая, больш хітрая і складаная* (І.Шамякін). *Язда [у тралейбусах] дасветнаю парою спрошчана: Ні штурмаў у дзвях, ні таўкатні* (М.Калачынскі).

Крыніцамі некаторых акцыянальных метафар з’яўляюцца першасныя ЛСВ найменняў розных спаборніцтваў, паядынкаў, а таксама рэлігійных абрадаў, урачыстасцей, народных свят (*паядынак, дуэль, турнір, сабантуй, хрышчэнне*): *Паміж сумленнем і каханнем нават паядынак адбыўся. Перамагло каханне* (М.Лазуркін). *Паядынак праўды з няпраўдай пачаўся* (М.Машара). *Цікава, чым кончыцца гэта слоўная дуэль?* (А.Харкевіч). *І*

безабароннасць воч — Як выклік. *Дуэль паглядаў...* (Т.Будовіч). *А вышэй за ўсіх — важак, магчыма, той самы завадатар вясенніх птушыных турніраў* (Р.Ігнаценка). *Во толькі звозіць яшчэ раз кампанію і ўчыніць суседзям невялічкі сабантуў, па-свойму, па-шафёрску* (Б.Стральцоў). *А праз які тыдзень я прыняў першае наветранае хрышчэнне* (В.Хомчанка).

У выніку семантычных мадыфікацый субстантываў *галоп*, *землятрус* утварыўся аказіянальны ЛСВ ‘моцнае сэрцабіцце’: *Сэрца шалы галоп. Сэрца, Божа мой, лопне. Бо ляціць стрымгалоў У галопе* (Ю.Голуб). *Ці не на маю бяду Б’еца сэрца ў клетцы? Пастаю, падумаю — Землятрус у сэрцы* (В.Русілка).

Даволі часта метафарызацыі падвяргаюцца назоўнікі з прадметным значэннем, у структуры якіх акцыянальнасць удакладняецца функцыянальнай прыметай. Так, функцыі ‘сцісканне’, ‘захопліванне’, ‘схопліванне’, уласцівыя *абцугам*, *аковам*, *кайданам*, *ціскам*, *пастцы* і *сілу*, сталі вызначальнымі для іх перанясення на дзеянні, што скоўваюць, абмяжоўваюць дзейнасць чалавека, пазбаўляюць яго волі, свабоды: *З народаў скінуты акровы, Жыцця народ сам гаспадар* (А.Астрэйка). *Кавалёва добра ведала, як цяжка жанчыне вырвацца з абцугоў хатніх клопатаў* (І.Дуброўскі). *Нямс яшчэ такіх кайданаў, Каб закаваць людское сэрца* (П.Глебка). *Сёння прагнуўся ў цісках самотнасці і тугі* (К.Кірэенка). *Вы трапілі ў пастку кватэр з густым павуціннем маўчання* (М.Дукса). *Шкадую, што дурнем быў. Сам’ю загубіў і сам у сіло трапіў* (М.Ткачоў).

Значэнне назоўнікаў *руль*, *стырно* ‘прылада для кіравання рухам транспартнага сродку’ ў літаратурнай мове атаясамліваецца з падобным па функцыі значэннем ‘тое, што служыць сродкам кіравання, улады’: *Сяг надзейны, чырвоны, Падтрымаў яго штык, І пры ўладзе законна Руль узяў бальшавік* (М.Лужанін). *Глебсу не хапала правядыра, не хапала тых, што двума гадамі пазней узялі ў свае маладыя рукі стырно паўстання* (У.Караткевіч).

Функцыі ‘адмыканне, замыканне замка’ і ‘магчымасць для разгадкі, разумення каго-ці чаго-небудзь, для авалодання чым-небудзь’ суіснуюць у межах структуры полісеманта *ключ*: *ключ ад кватэры*; *ключ для вырашэння праблемы*; *ключ да правільнага разумення душэўных з’яў*; *ключ для раскрыцця зместу твора*; *ключ да сэрца дзяўчыны*.

Па лініі пашырэння дыяпазону функцыянальнасці развіліся пераносныя ЛСВ у полісемантаў *маяк* ‘тое, што паказвае шлях да чаго-небудзь, служыць арыенцірам чаго-небудзь’ (*маяк да свабоды, ічасця*); *сігнал* ‘тое, што служыць штуршком да якога-небудзь дзеяння ў адказ’ (*учынак паслужыў сігналам для рашучага процістаяння*); *рупар* ‘распаўсюджвальнік чыіх-небудзь ідэй, поглядаў’ (*газета з’яўляецца рупарам гэтай фірмы*); *апора* ‘тое, што з’яўляецца падтрымкай, апорай у чым-небудзь’ (*апора — мой родны кут і ўся радзіма*); *павуціна* ‘тое, што аблытвае каго-небудзь, падпарадкоўвае сабе’ (*жанчына ахутвае залатой павуцінай самых разумных людзей*); *дурман* ‘тое, што адурманьвае, прытупляе розум, свядомасць’ (*палітычны, рэлігійны дурман*).

Вялікай па колькасным складзе з'яўляецца група са значэннем празмернасці, бурнасці праяўлення прыродных з'яў. Акцыянальнасць у гэтай групе носіць сінкрэтычны характар, і яе асноўныя інгрэдыенты 'інтэнсіўнасць', 'імкліваасць', 'бурнасць', 'моц', 'вялікая сіла' выяўляюцца ў спалучэнні з семамі 'агульнае знешняе падабенства', 'квалітатыўнасць'. Менавіта па гэтай прычыне многія з ЛСВ пазначаюцца двума-трыма маркерамі і ўключаюцца ў розныя тыпы метафар. У якасці сферы-крыніцы «прыродных» метафар выступаюць кампаненты тых семантычных палёў, у якіх прама ці ўскосна закладзена акцыянальная сема. Метафарызацыі падвяргаюцца кампаненты наступных тэматычных груп:

- Псіхічны стан чалавека, ахопленнага буянствам ці вялікім гневамі (літар. *буйства, шаленства, ярасць*, аказ. *шал, гнеў*): *Зноўку чэрвень, пара красавання, Буйства колераў, сонца і траў* (В.Зуёнак). *Што нам пурга, шаленства дзікіх ветраў?* (А.Звонак). *Вецер ападаў у бясплоднай ярасці сваёй, заціхаў у лютым бяссілі* (М.Лынькоў). *Без страху ідзе на плаціну, дзе шал не сціхае вады* (М.Калачынскі). *І з болем, з радасцю найшоў любіць і верыць, Пазнаць жыццё людзей, адчуць гнеў навальніц* (П. Грус).

- Вечарынка, свята, гулянне (аказ. *свята, ігрышча, баль, карагод, карнавал, вяселле, імяніны, кадрыля, танцы*, літар. *шэсце*): *Дождж жыцця, Зялёных долаў свята, Радасць сейбітў* У дзень вясновы (Н.Гілевіч). *Там спраўляе завіруха У палях ігрышча* (А.Русак). *На баль вясновы запрашэнне Прыслалі родныя бары* (Х.Жычка). *А вецер з пыльнаю мяцеліцай Наладзіў карагод* (А.Астрэйка). *Рэчка бераг залівала І наваля гнала шквал. Грозным валам бушавала, Свой спраўляла карнавал* (А.Александровіч). *У палях расцвітае вясна, У палях веснавое вяселле* (Я.Пушча). *Лес імяніны святкаваў* (Я.Пярмяк). *Доўга мне не спіцца уначы чамусьці, слухаю вятругі дзікую кадрылю* (Х.Ільяхэвіч). *Будуць ветры ладзіць танцы ў белым полі ў позні час* (А.Гінько). *Ва ўсім адчуваецца ўладарнае шэсце вясны* (А.Сербантовіч).

- Завяя, мяцеліца (аказ. *вез, завеза, завіруха, замець, мяцеліца*): *Другой вясной у гэтай мая Адсюль я зноў ішоў адзін* (П.Прыходзька). *Завеза акацый мяла Квецень на вулках крывых* (У.Караткевіч). *Успаміны ў сэрцы будзяць жоўтыя завей лістападу* (М.Сяднёў). *Завіруха чарэшын мяне Захапіла ў белы палон* (П.Панчанка). *У лесе бушуе чаромхавая замець* (Р.Ігнаценка). *Зноў навокал бушуе мяцеліца ліп і клёнаў* (Г.Каржанеўская).

- Паводка, разліў вады (аказ. *разводдзе, патап*): *Над папялішчамі баёў Гараць агні новабудой, Шуміць садоў разводдзе* (М.Лужанін). *Якое лета! Сонечны патап Цягнуўся сорок дзён, сорок начэй* (Р.Тармола).

- Працэс кіпення вады (літар. *кіпенне*, аказ. *кіпень*): *Ружова-бэзавы міндаль І вішань белае кіпенне* (Э.Агняцвет). *А з кіпені майскіх прысадаў бяжыць маладое дзяўчо* (В.Ракаў).

- Нашэсце ворага (літар. *набег, навала*): *Зімы раз'юшаны набег ахутаў хмараю Ай-Петры* (А.Александровіч). *Яе [восені] агністая навала Такой раптоўнаю была* (М.Мятліцкі).

• Іншыя тэматычныя групы (аказ. *абвал, карусель*): *Як абрынецца ў зялёных шатах Квецені чаромхавай абвал, Майскімі начаі Сняць дзяўчаты Тайны свой мужчынскі ідэал* (Г.Бураўкін). *А месяц абуджаў праявы У каруселях снегавых* (А.Александровіч).

Апазіцыю да ўказаных тэматычных груп складае полісемант *хаўтуры*, у структуры якога фіксуецца ЛСВ ‘адцвітанне ў прыродзе’: *Герой быццам прысутнічае на хаўтурах прыроды, але не раздзяляе жалобных настрояў* (У.Калеснік).

У полісемантаў *абуджэнне, прабуджэнне* ўвага акцэнтуюцца не столькі на бурнасці праяўлення прыродных з’яў, колькі іх ажыванні, аднаўленні пасля зімы: *Усё навокал дыхала святочна-радасным настроем вясновага абуджэння* (Т.Хадкевіч). *Рада прырода свайму прабуджэнню — Бор зелянее, ўбіраецца гай* (А.Гурло). Крыху іншая скіраванасць у полісемантаў *нораў, інтрыга*, дзе на першы план вылучаюцца характар прыродных з’яў, іх патаемнасць, непрадказальнасць дзеянняў: *Многа нам вучыцца трэба, Каб пазнаць зямлю і неба, Вызнаць норавы прыроды* (А.Александровіч) *Абудзяцца досвіткам крыгі, і недзе ўздыхне Белавеж... Вясны маладзенькай інтрыгі ад вашых дзівацтваў не лепш* (Р.Баравікова).

Многія метафары па падабенстве дзеянняў з’яўляюцца вытворнымі аддзяяслоўнымі субстантывамі. Характар іх полісемантычнасці, як правіла, вызначаецца сэнсавым аб’ёмам зыходнага дзеяслова: высокая ступень яго полісемантычнасці стварае шырокія выбіральныя магчымасці для субстантыва, і, наадварот, нязначная ступень полісемантычнасці дзеяслова (ці яго монасемічнасць) робіць рамкі сэнсавай структуры вытворнай адзінкі менш разгалінаванымі, больш акрэсленымі. Акцыянальныя ЛСВ у сваёй большасці матывуюцца метафарычнымі ЛСВ зыходных дзеясловаў і ўтвараюць невялікія семантычныя парадыхмы: *адцвітанне* ‘страата чалавекам сваёй свежасці, прыгажосці’ (*адцвітанне жанчыны ў гэтым узросце яшчэ не пачынаецца*); *ажыўленне* ‘актывізацыя, напаўненне жыццём, рухам, шумам, дзейнасцю’ (*ажыўленне ў літаратуры, святочнае ажыўленне*); *калечанне* ‘маральнае нявечанне, скажэнне, наданне чаму-небудзь іншы сэнс’ (*калечанне душ*); *страхоўка, перастрахоўка* ‘праяўленне асцярожнасці ў якой-небудзь справе, каб застрахаваць сябе ад магчымых няўдач, памылак, дрэнных вынікаў і пад.’; *размыванне* ‘сціранне адрозненняў паміж чым-небудзь’; *руйнаванне* ‘ліквідаванне, знішчэнне’ (*руйнаванне старых звычаяў*); *сутыкненне* ‘уступленне ў канфлікт, варожыя адносіны з чым-небудзь процілеглым, несумяшчальным’ (*сутыкненне інтарэсаў, характараў*); *сціранне* ‘згладжванне, знішчэнне’ (*сціранне граняў, сціранне вострых вуглоў*); *раскол* ‘раздзяленне на групы, абумоўленае наяўнасцю рознагалоссяў’ (*раскол у аб’яднанні*); *ход* ‘прыём, манеўр для дасягнення якой-небудзь мэты’ (*тактычны ход*).

Акцыянальныя метафары, такім чынам, аб’ядноўваюць у межах сэнсавых структур розныя ЛСВ, звязаныя семамі ‘раздзяленне’, ‘аб’яднанне’, ‘супакаенне’, ‘прывабліванне’ і мн. інш. Рэгулярнай метафарызацыі

падвяргаюцца назвы дзеянняў вайсковых груп і аперацый, якія развіваюцца ў кірунку дзеянняў людзей у мірных умовах. Прымета ‘падабенства дзеянняў’ даволі часта назіраецца ў вытворных субстантывах акцыянальнага тыпу, а таксама ў многіх аддзеяслоўных метафарах іншых тыпаў (гукавым, лакатыўным, часавым, квалітатыўным, экзістэнцыяльным), дзе яна па прычыне няпоўнай актуалізацыі накладваецца на іншыя (галоўныя, вядучыя) прыметы, якія ў сукупнасці ствараюць сінкрэтычныя і даволі злітныя структуры.

2.6. Квалітатыўны тып

Квалітатыўныя (лац. *qualitas* ‘якасць’) метафары высвятляюць істотную пэўнасць, адметнасць прадмета, указваюць на характэрныя адзнакі, найбольш значныя прыметы, якімі адрозніваецца адзін прадмет (асоба) ад другога. Катэгорыя якасці, адлюстроўваючы ўстойлівыя ўзаемаадносіны паміж рознымі элементамі, характарызуе спецыфіку прадмета, адзначае яго індывідуальнасць. Разам з тым гэтая катэгорыя выяўляе і тое агульнае, роднаснае, што аб’ядноўвае ўвесь клас аднародных прадметаў. Менавіта ў метафары і дэманструюцца тыя агульныя (не заўсёды бачныя) квалітатыўныя сувязі шматлікіх прадметаў і з’яў рэчаіснасці.

Асновай для ўтварэння квалітатыўных метафар могуць служыць самыя розныя якасці і ўласцівасці прадмета, падабенства якіх выяўляецца ва ўзаемадзеянні з іншымі прадметамі. Сярод той бясконцай колькасці галоўных і негалоўных, неабходных і выпадковых, знешніх і ўнутраных, візуальных і невізуальных прымет часцей за ўсё сумяшчаюцца ў структуры мнагазначнага слова наступныя:

1. К о л е р: Каларатыўныя метафары заснаваны на колеравых прыметах прадметаў, якія адзначаюцца зрокавым адчуваннем. Пры метафарызацыі ў пераважнай большасці ўвага засяроджваецца на храматычных колерах (колерах вясёлкі), якія характарызуюцца насычанасцю і яркасцю. Дакладнаму выражэнню шырокай колеравай палітры ў многім садзейнічае прыцягненне розных тэматычных груп, з кампанентамі якіх атаясамліваюцца каларатывы. Часцей за ўсё метафарычныя колеранайменні назіраюцца ў наступных групах: Найменні каштоўных камянёў, сплаваў, мінералаў, горных парод: *літар.* **пазалота** ‘жоўтая, залацістая афарбоўка лісця дрэў, кустоў’; ‘залацісты водсвет ад сонца, агню і пад.’; *аказ.* **сталь** ‘сінявата-шэрае неба’; **свінец** ‘тс’; **волава** ‘серабрыста-белае неба’; ‘чорная хмара’; **бурштын** ‘празрыста-залатая ад сонечных промняў раса’; ‘жоўты колер восеньскай лістоты’; ‘барвовы колер неба’; ‘бурштынавы колер вачэй’; **руда** ‘расліннасць рудавага колеру’; **біруза** ‘бірузовы, блакітнаваты колер неба’, **санфір** ‘сіні і блакітны колер азёр і крыніц’.

• Нярэдка ў якасці тлумачэнняў каларатыўных метафар прыводзяцца абагуленыя ўказанні тыпу ‘*тое, што па колеры нагадвае такі метал*’, параўн.: *літар.* **золата** ‘тое, што па колеры нагадвае золата’ (*золата збжыны, золата*

восені, золата асенняга лісця, золата ранку, золата дагараючых вугалёў); **серабро, срэбра** ‘нешта бліскучае, белае, што колерам ці бляскам нагадвае серабро’ (*серабро інею, серабро снежных бяроз, серабро павуцінкі, серабро празрыстага туману, срэбра снегу, зорак срэбра*); **медзь** ‘тое, што па колеры нагадвае колер медзі’ (*медзь клёнаў, восеньская медзь, медзь сонечных праменняў*); **слюда** ‘тое, што нагадвае празрыстасць слюды’ (*слюда ракі, вады*); *аказ. бронза* ‘тое, што па колеры падобна да колеру бронзы’ (*пацямнелая бронза сасонак, бронза восеньскай травы, бронза валасоў*); **рубін** ‘тое, што вылучаецца чырвоным, рубінавам колерам’ (*рубіны журавін, рубін кіславатай брусніцы*); **брыльянт** ‘тое, што сваім колерам і бляскам нагадвае брыльянт’ (*брыльянты сняжынак, брыльянты рос*); **малахіт** ‘тое, што па колеры нагадвае малахіт’ (*малахіт лістоты, ялін кашлаты малахіт*); **перламутр** ‘тое, што па колеры нагадвае перламутр’ (*перламутр сырой травы*).

- Назвы вадкасцей рознага колеру: **чарніла** ‘колер неба’; ‘змрок, цемра’; **кроў** ‘чырвоная афарбоўка лісцяў на дрэве, гарызонту пры захадзе ці ўсходзе сонца’; **віно** ‘яркая афарбоўка гарызонта’; **сырадой** ‘бялёсы туман’; *малако* ‘белае покрыва чаго-небудзь’: *Напіўшыце мне ліст з маладосці Васільковым чарнілам нябёс* (З.Марозаў). *Разрабіла чарніла ночы Тваёю белаю бяссонніцай* (Я.Янішчыц). *А здаецца, учора крывёю зары у малінніку дзень наліваўся духмяна* (Г.Пашкоў). **Віно** *вячэрняе зары* (А.Коршак). *Раса... Віры... Туману сырадой. Ключоць яршы — падводныя пракуды* (М.Калачынскі). *Успомнілася цёплая чэрвеньская рэчка з малаком туману ў нізавінах* (В.Мыслівец). *На нябёсах няўзнак да ранку Малако ўсіх сузор’яў скісне* (У.Дзехцярук). Да гэтай групы прымыкаюць назвы водных прастораў, кампаненты якіх (*возера, мора, плёс*) метафарызуюцца ў кірунку ‘сінь, сіні адценак колеру вачэй’: *У Наталлі вочы — сінія азёры...* (П.Шруб). *З тваіх вышынь сыпнулі перлі-іскры На моры сінія тваіх вачэй І зрэнкаў іх сярэбраныя высты* (В.Маракаў). *А сіні плёс тваіх вачэй Зноў успаміны намывае* (К.Камейша).

- Найменні вогнішча, агню і пад.: **пажар** ‘залацістая, ярка-чырвоная афарбоўка лісця або ягад дрэў’; ‘сонечны, агністы водбліск’; **касцёр** ‘агністая, чырвоная па колеры афарбоўка лістоў і пладоў дрэў, птушынага пер’я і інш’; **вогнішча** ‘чырвоная, пажоўклае лісцё’; ‘скопішча спелых (чырвоных) пладоў каліны (рабіны)’; **агонь** ‘агністыя, чырвоныя па колеры лісты і плады некаторых дрэў’; **факел** ‘усход сонца’: *А вакол крыху прыгаслы пажар восеньскіх лясоў* (А.Савіцкі). *Вокны палалі ў сонечным пажары* (З.Бядуля). *Лета дагарае На кастры гарачым арабін* (П.Прануза). *На ігрушыне азяблай Касцёр расклалі снегіры* (В.Матэвушаў). *Гараць калінавыя вогнішчы Пякучай чырванню здаля* (В.Сідарэнка). *Распалілі вогнішчы рабіны* (В.Гардзеі). *Кляновыя агні красой апошняю палаюць* (М.Стральцоў). *Каліны позняе агонь Душу маю хутчэй сагрэе* (В.Рагаўцоў). *Разгараўся світаньня факел. Чадным дымам акрыўся плёс* (А.Разанаў).

- Найменні іншых тэматычных груп: **румянец** ‘ружовая ці ярка-чырвоная афарбоўка неба пры ўзыходзе сонца’; ‘чырвоная, залацістая

афарбоўка чаго-небудзь'; *грым* 'афарбоўка неба пры ўзыходзе сонца'; *фарба* 'барва, каларыт, тон (у прыродзе)'; 'румянец, прыліў крыві'; *тон* 'колер, яго адценне, пэўная афарбоўка'; *сівізна* 'шаравата-белы колер афарбоўкі неба'; *эмаль* 'афарбоўка пейзажу, краявіду'; *лунь* 'белы балотны туман'; 'прывід'; *малачай* 'афарбоўка неба перад захадам сонца'.

Даволі прадстаўнічымі з'яўляюцца аказіянальныя каларатывы з указаннем на бель, сівізну валасоў. У гэтых выпадках метафарызуюцца найменні снегу, інею, марозу, завірухі: *І нашу маладосць вярнуць ніхто не зможа, А нашы валасы пакрые белы снег* (С.Новік-Пяюн). *На маіх скронях залёг ужо зазімак* (А.Васілевіч). *Кранае шэрань* скроні на галаве юначай (У.Дубоўка). *Сняжынкi* даўно ўжо мне леглі нас скроні, мабыць, *зазімак* (В.Вітка). *Толькі валасы яго русыя, не відаць сівога інею* (С.Баранавых). *Галава мая пабялела. Скрозь — попелыная замець. Дык, значыць, жыццё дагарэла* (М.Пянкрат). У сэнсавых структурах полісемантаў *мука* і *попел* побач з ЛСВ 'сівізна' фіксуюцца ЛСВ 'снежнае покрыва', 'снежны пыл': *Жыцця ўмалот вятры перамалолі і скроні нат абсыпалі мукой* (Л.Дзенішош). *І на тлумную галаву Белы попел нячутна садзіцца* (А.Салтук). *Усё змяшалася ў тумане, У белым попеле снягоў* (Я.Колас). *Коні растрыскаць снежавыя пер'і, кідаюць снежную муку ў санкі* (З.Бядуля).

2. Асноўны змест, сутнасць чаго-небудзь: *аснова* дружбы; *наш хлеб* — жыцця *аснова*, *грунт* жыцця; *глыбінях* нашай свядомасці; *зерне* ісціны; *зерні* дум; *згустак* пачуццяў; *згустак* інфармацыі; жыцця сямейны змест; *корань* жыцця; *дробнаўласніцкае нутро*; *плоць* паэзіі; *сок* горкіх дум; *моцны стрыжань* думкі; *стрыжань* жыцця; *асноўная тканіна* твора; *жывая тканка* апавядання; *фундамент* новага грамадства; *цвік* праграмы; *ядро* трагеды; *асноўнае ядро* канфлікту апавесці.

У некаторых метафарах увага акцэнтуюцца на спецыфіцы выяўлення зместу, яго паўнашэсці асобных аспектах: *творчае аблічча*; *грані* паэзіі; *грані* папулярнай тэмы; *эмацыянальны акорд* верша; *вастрыё* тэарэтычных абагульненняў; *мастась* рамантыка; *іншая афарбоўка* яго ранейшых жартаў і ўчынкаў; *ножы* дзіцячага свавольства; *сяброўска-шчырая нота*; *творчы почырк* мастака; *налёт* незразумелай тугі; *налёт* празмернай сталасці; *свая ўласная паходка* ў літаратуры; яго адметнай *рысай* была працавітасць.

3. Каштоўнасць, вартасць: У працэсе метафарызацыі найчасцей уключаюцца найменні каштоўных камянёў, мінералаў: літар. *дыямент*, *жамчужына*, *золата*, *серабрынка*, аказ. *залацінка* 'тое, што з'яўляецца каштоўным, цэнным, вылучаецца сваёй адметнасцю, непаўторнасцю': *Дыяменты* роднай мовы беларускай Вымаўляю — і пяю не напяюся (Г.Дашкевіч). *Чытаў, чытаў, Міцкевіч, я вашы сшыткі... Цудоўна! Такія жамчужыны народнай мудрасці* (С.Александровіч). *Характар у маёй жонкі — золата* (А.Пальчэўскі). *Каханьня ліст і золата* сустрэчы (І.Багдановіч). *Казачныя сюжэты, вобразы, песні ператвараліся пад пяром Адама Міцкевіча ў самацветы самабытнай паэзіі* (М.Лужанін). *З глыбінных крыніц народнага жыцця Р. Барадулін чэрпае, тыя крышталёвыя серабрынкi, якія так*

абпраменьваюць ягонья творы (А.Бялевіч). Сябры многа кніг напісалі. Паэтычных нямала знайшлі **залацінак** (У.Ляпёшкін).

Метафарызуюцца таксама зыходныя ЛСВ з агульным значэннем ‘каштоўнасці; грошы; маёмасць’: Многія пісьменнікі шырока выкарыстоўвалі фальклорныя **скарбы** (А.Яскевіч). Мова — гэта найкаштоўнейшы нацыянальны **скарб** (Н.Гілевіч). Духоўным **спажыткам** з’яўлялася іх багатая паэтычная фантазія, якая жывілася цудамі неразгаданых розумам таямніц дня і ночы, пушчаў, дажджу і сонца, рэк і азёр (С.Майхровіч).

У структуры полісемантаў **алтар**, **пантэон**, **святыня** актуалізуюцца семы ‘святасць, паважанне’: Ты мой шлях круты, Ты мой боль святы, Беларусь мая, мой **алтар** (Л.Геніюш). Імя аўтара назаўжды застанецца ў **пантэоне** роднай літаратуры (А.Марціновіч). **Мастацтва** — гэта **святыня**, куды крывадушным, хцівым, бруднарукім ходу няма (Р.Шырма). Гэтыя ж семы ў адзінстве з дадатковай прыметай ‘роднасць, блізасць’ назіраюцца ў полісемантаў **маці**, **матуля**, **матухна**: Ты мяне гадала з любоўю І свяціла мне зоркай здаля, Дарагое маё Прыдняпроўе — **Магілёўская маці-зямля** (П.Прыходзька). **Матуля** ж у мяне адна, — То Беларусь далёкая (А.Астозейга). Ды цябе мая **матуля-вёска**, як крынічку, Я ў грудзях збярог (С.Фаміч). **Матухна-Радзіма**, як цудоўна Жыць з табою, йсці з табою далей! (А.Бялевіч).

4. Узнёсласць, прыгажосць, незвычайнасць: Як правіла, метафарызуюцца найменні літаратурных і музыкальных жанраў, тэатральных прадстаўленняў (**паэзія**, **паэма**, **казка**, **музыка**, **сімфонія**, **феерыя**): Была нават свая **паэзія** і характэрна ва усёй гэтай блзладнай абстаноўцы ваеннага паходнага жыцця (Я.Колас). Як **паэзіі** мала ў жыцці... (М.Башлакоў). Нашы дні — **паэмы** былі, Сказ нідзе нячуты (Я.Колас). Эх, вясна!... **Жартаўлівая казка** (Т.Кляшторны). Гэта **казка** — пералескі раницай (П.Панчанка). І гэта **музыка** світаньня табе прысніцца ў снімне сонцу (А.Гуцаў). Я сяджу на высокім узгорку і слухаю гэту цудоўную **сімфонію** вясны (Р.Ігнаценка). Вы чулі **сімфонію** лета — Буянства настолу і пахаў? (В.Зуёнак). Краўчанка глядзеў не адрываючыся. Гэта была **феерыя** маладосці, і Краўчанка, бадай, быў толькі дылетантам у сваіх адчуваннях (Б.Мікуліч).

5. Сведчанне, адбітак, вынік чаго-небудзь: **адгалоскі** мінулага; **адгалоссе** мінулых дзён; **водзукі** былога; **водбліск** вялікіх рэвалюцыйных бітваў; **водгулле** вайны; **рэха** вайны; **павевы** новага часу; выступленне атрымала шырокі **рэзананс**; на твары горычы **пячаць**; **адбітак** моцнай заклапочанасці на твары; балада — **водгалас** на трагічныя падзеі таго часу; проза — своеасаблівы літаратурны **барометр**; занятак адкладвае на кожнага своеасаблівае **кляймо**; паглыбела рэчка — **знак** надыходу добрай пагоды.

6. К а н с і с т э н ц ы я: літар. **каша** ‘разрэджаная маса чаго-небудзь’ (снежная каша, густая бетонная каша); **кісель** ‘вязкая маса чаго-небудзь’ (балотны кісель); **месіва** ‘сумесь чаго-небудзь разнароднага’ (суцэльнае месіва льдзінак і пылінак); **рошчына** ‘цэментны будаўнічы раствор’; **цеста** ‘густая

маса, атрыманая змешваннем цвёрдага сыпкага рэчыва з вадкасцю' (бетоннае цеста); **юшка** 'кроў' .

7. Ш а ў к а в і т а с ц ь, м я к к а с ц ь: **шоўк** валасоў; **шоўк** белапенных хваляў; **шоўк** імхоў; духмяны **аксаміт** лугоў; **аксаміт** азімага жыта; **паркаль** палыноў; **парча** лесу.

8. Г л а д к а с ц ь в а д ы (літар. люстра, шкло, аказ. шыфон, палатно): Шумела стромкая таполя Над **люстрам** свіслацкай вады (П.Прыходзька). Святлеюць шматлікія **люстры** азёр (В.Вольскі). **Шкло** празрыстае ракі (П.Глебка). Водная гладзь, ціш. Б'ецца восень халодная ў рачную шыбу (З.Бядуля). Я паглядзеў на ваду, на трапяткі шаўкавісты **шыфон** маруднай плыні (Л.Дранько-Майсюк). На сінім **палатне** ракі добра відаць сям-там запо-зненныя жоўтыя гарлачыкі і белыя лілеі (М.Арочка).

9. З в я з н а с ц ь, а д з і н с т в а, ц э л ь н а с ц ь: **ланицуг** сопак; **ланицуг** гор; **ланицуг** эшалонаў; **спайка** гутарковых і літаратурных элементаў; **сплаў** рамантычнага светаўспрымання і спрадвечнай мары чалавека аб волі; **сплаў** дружбы; **сугучча** талентаў аўтара і перакладчыка; **хаўрус** вясновага сонца з вятрамі.

10. М о ц, с і л а: Інварыянтнае значэнне 'моц, сіла' размяжоўваецца па некалькіх сэнсавых цэнтрах:

а) 'сіла, нязломнасць' (граніт, скала, цытадэль): Мы ўсе адзіны, — непераможны **граніт** (Я.Колас). Чырвоная армія — гэта **скала** (Я.Колас). Мінск ёсць трыбуна на захад І **цытадэль** абароны (А.Гурло);

б) 'моц, сіла, вынослівасць' (загартоўка, настойка, дзівасіл): Выручала хлопца яго немалая прыродная дужасць і суровая армейская **загартоўка** (В.Быкаў). Няхай мацнее дзень пры дні Дружбацтва нашага **настойка** На травах згоды й дабрывы! (Р.Барадулін). Што стала з вамі? Дзе той кліч сяброўскі? Дзе звяў і ўгол братэрства **дзівасіл**? (Н.Гілевіч);

в) 'цвёрдасць, покрыва' (браня, граніт, ковы, панцыр): Так хацелася пабегчы да Дзвіны, што віднелася за акном, паглядзець, як уздымае вада тоўстую **брачку** лёду (А.Асіпенка). Няхай ужо хутчэй на хлюпкія абшары пасцягвае зіма свой ільдзяны **граніт** (З.Бядуля). Ільды ізноў бяруць у **ковы** вады рачное акаём (Р.Баравікова). Байкал усё яшчэ пад ледзяным **панцырам** (А.Масарэнка).

11. С і л а, у п л ы в о в а с ц ь (літар. улада, палон, вага): А такія мясіны, як вядома, ужо самі на сабе маюць **уладу** над людзьмі (У.Карпаў). Я пакораны **ўладай** тваёй, чараўніца-вясна (А.Звонак). Душа мая зноў у **палоне** дасціпнай гаворкі яго (Г.Дашкевіч). Найбольшую **вагу** меў голас мужчын, за якімі здаўна ішла слава разумных і разважлівых (В.Каваленка).

12. С т а н д а р т н а с ц ь, ш а б л о н н а с ц ь: **шаблон**, **штамп**, **трафарэт**, **стандарт** 'агульнавядомы, збіты ўзор, штамп': Усебаковы падыход да твора дае магчымасць пазбегнуць **шаблону** на ўроках (М.Барсток). Літаратурныя **штампы** многа шкодзяць аповесці (Р.Шкраба). Нас непакоіць, што ў вас пачаў выпрацоўвацца **трафарэт**, **шаблон** у рабоце (І.Сіўцоў). Так

стараліся пэўкалі-скульпары, Так паліў іх узлёт і гнеў, — Плён патугі з рухамі скутымі Па **стандарту** акамянеў (Р.Барадулін).

13. Складанасць, заблытанасць, незразумеласць (літар. загадка, лабірынт, рэбус): Многа **загадак** тоіцца ў яго водах (Г.Шыловіч). **Лабірынтам** нялёгкім яна перайшла, каб дарогу другім паказаць да святла (У.Дубоўка). Мне карцела хутчэй паслухаць расказы пра загадкі таямнічых жыццёвых **рэбусаў** (І.Макаловіч).

14. Цішыня, спакой у прыродзе: Метафарызацыі падвяргаюцца найменні, звязаныя з выражэннем унутранага стану чалавека, чысціні маральных адносін (аказ. *задуменнасць, задуменне, пяшчота, цнатлівасць, элегія*, літар. *цнота*): *Спакой і задуменнасць* гэтага ляснога надвячорка часам парушалі дзеці (Я.Рамановіч). *І дуб-крапак і куст малы Ста-яць у мудрым задуменні* (Я.Колас). *Залатая пяшчота* лісця *З ціхіх клёнаў цячэ на траву* (З.Марозаў). *Вады празрыстая імкліваць І неба чыстае без хмар. Бя-роз дзявоцкая цнатлівасць І соснаў бронзавы загар* (А.Пісьмянкоў). *Дзелім цноту прыдняпроўскай зямлі* (У.Караткевіч). *І ціхі сум элегіі дарожнай Звініць і плача...* (Л.Галубовіч). У асобных выпадках акцэнт ставіцца на заспакаенні ў прыродзе перад надыходам цемры (*спачын, стома*) ці зімовага здранцвення (*сон*): *Вячэрняе сонца, ідучы на спачын, залісала роўным няяркім святлом суседні парк* (М.Паслядовіч). *Паціху дзень ліпнёўскі гас, Лажылася на поле стома* (А.Астрэйка). *Яблыні не прагнуліся ад зімовага сну* (У.Арлоў).

15. Іншыя квалітатыўныя прыметы: ‘надзённасць, актуальнасць’ (*адчуваць вастрыню моманту; палемічная вастрыня ў вершах*); ‘лагічнасць, сэнсавая ўзаемасувязь’ (*вяза думак; радкоў вершаваная вязь*); ‘сціслаць’ (*кандэнсацыя думак і пачуццяў*); ‘недаследаванасць’ (*навуковая цаліна; у мастацтве неабходна пачаць гэты запушчаны дзірван*); ‘невывразнасць, незразумеласць’ (*цьмянасць рыфмаў; цьмянасць думкі*) і інш.

16. Многія ЛСБ квалітатыўнага тыпу адлюстроўваюць адмоўныя з’явы, рысы, уласцівасці. Актуалізавацца ў працэсе метафарызацыі могуць наступныя пеяратаўныя пачыненні:

а) шкоднасць (літар. *яд, атрута, іржа*): *Ці вы, Пражыўшы век, не знаеце, Як душыць душы накіп пошлы, Як труціць сэрцы яд нянавісці?* (Н.Гілевіч). *Я любіў той фальварак пад Клецкам, але ён жа быў і маёй атрутай* (К.Чорны). *Тваю душу кранула ржа сялянскай уласнасці* (М. Машара);

б) непатрэбнасць малакаштоўнасць (літар. *пустацвет, смеце, шалупінне, шкарлупінне, шлак*): *Часта творы маладых з’яўляюцца звычайным пуставетам, не больш* (У.Клімовіч). *Твой свет разбурыцца, старога ладу смеце Вятры вясновыя па свеце разнясуць* (П.Панчанка). *Міцкевіч адкінуў бруд і шалупінне папоўскіх нагавораў* (А.Лойка). *Пан сказаў, здаецца, добра: «Скінь няпраўды шкарлупінне!»* (У.Дубоўка). *У Міхася шмат рознага шлаку, пачынаючы ад панурасці, няветлівасці, воўчага погляду* (М.Сяднёў);

в) нязначнасць, павярхоўнасць (аказ. мікроб, трэска): Ты [М. Стральцоў] у душах нішчыў зла **мікробы**, Ты словам праўду выкрасаў (С.Законнікаў). Адкінуць спрэчак **трэскі**. Схлынуць стрэсы (Я.Янішчыц);

г) 'шэрасць, паўсядзённасць' (літар. друз, шэрасць, шэрань): Забудзьце **друз** будзёнішчыны і заклічце сяброуоў (Г.Юрчанка). Яна адходзіла з дакорам У далеч дзён, у **шэрань** спраў (А.Коршак). Будзённая **шэрасць** жыцця (М.Зарэцкі);

д) заняпаласць, застоўнасць, коснасць (літар. плесня, цвіль, багна, ціна аказ. заскарузласць): Трэба ваяваць супроць **плесні**, трэба быць заўсёды ў гушчыні жыцця (Р.Шкраба). Але засталася яшчэ гнілая **цвіль** на душах некаторых людзей (А.Чарнышэвіч). Што зрабіць, каб дапамагчы ёй выбрацца з **багны** зацвілае шляхецасці і ступіць на шлях новага, інакшага жыцця (Ц.Гартны). Ён не паварушыў, каб разграміць той ладненька скалочаны дабрабыт, ускалыхнуць застаялую ціну (М.Даніленка). Нельга даваць апраўдання сваёй духоўнай ляноце, сваёй абывацельскай **заскарузласці** (Н.Гілевіч);

е) пустаслоўе, безмястоўнасць (літар. вада, пералеў, пустышка): Пісаў паэмы ты заўжды, І ў кожнай імат было **вады** (М.Пазнякоў). «Чужына» ўспрымаецца як **пералеў** даўно апетага, як нясмелае паўтарэнне ўжо сказанага (М.Ярош). Гэта быў замежны фільм: Любоўная **пустышка** з надуманым сюжэтам (І.Шамякін);

ж) адсталасць, недасведчанасць (літар. непісьменнасць, цёмната, цемра, цёмнасць): На кожнай планёрыцы, кожным сходзе цэх называлі адстаючым, папракалі кіраўніка ў **непісьменнасці**, нядбайнасці (А.Астрэйка). Як лепш і хутчэй знішчыць сярод нас **цёмнату** і непісьменнасць? (К.Чорны). У «Гутарцы Паўлюка» даюцца замалёўкі глыбокай **цемры** прыгоннай вёскі (В.Барысенка). Цара скінлі косці даўно згілі, а гэтыя жывуць, людской **цёмнасцю** карыстаючыся (І.Мележ);

з) ганебнасць, амаральнасць (літар. гразь, пляга, пляма, фарс, аказ. дзёгаць): Вобраз чалавечы ў **гразь** яны ўтапталі (Я.Колас). Калі ж ты, як нядбайны туляга, ў чужыя хаваешся спіны, То няхай на цябе падзе **пляга** — Ты не сын свае маці айчыны (Я.Колас). Толькі крывёй сваёй зможаш змыць з сябе ганебную **пляму** (М.Лынькоў). Максім Пятровіч, я прашу спыніць ганебны **фарс** (А.Русецкі). Яна ачарніла вочы ўсёй нашай сям'і чорным **дзёгцем** сораму (З.Бядуля).

У некаторых выпадках метафары ўказваюць на вышэйшую ступень развіцця, праяўлення чаго-небудзь (вярышыня, вянец, зеніт, поўня, росквіт, рубеж, цвет): Я. Купала і Я. Колас узнялі беларускую літаратурную байку на **вярышыню** мастацкай дасканаласці і паэтычнай культуры (Я.Казека). Думка застаецца думкай. **Вянцом** яе заўсёды з'яўляецца справа (М.Гамолка). Кар'ера яго дайшла да **зеніту** (С.Александровіч). Сама ў сілу ўвабраўся [дзядзька], у ясную **поўню** гадоў (М.Лужанін). Мастак паказаў маладую жанчыну ў **росквіце** свайго хараства (А.Ліс). Дванаццаць гадзін ночы — вось выратавальны рубеж (Я.Радкевіч). Мне ж толькі сорок сем, а ў Англіі ў гэтым веку мужчыны — самы **цвет** і толькі пачынаюць рабіць кар'еру (А.Карпюк).

Такім чынам, асновай для пераасэнсавання квалітатываў служаць такія прыметы, як колер, кансістэнцыя, каштоўнасць, вартасць (у працэс метафарызацыі часцей уключаюцца найменні каштоўных камянёў, мінералаў), шаўкавітасць, мяккасць, блізасць, роднасць, адзінства, цэльнасць, сіла, уплыво-васць, велічнасць, стандартнасць, шаблоннасць і інш. Найбольш вялікай у колькасным плане з'яўляецца група метафар са значэннем 'асноўны змест, сутнасць чаго-небудзь'. У некаторых з іх увага акцэнтуюцца на спецыфіцы выяўлення зместу, яго паўнаце ці асобных аспектах. Многія ЛСВ квалітатыўнага тыпу адлюстроўваюць адмоўныя з'явы, рысы, уласцівасці (шкоднасць, непатрэбнасць, малакаштоўнасць, нязначнасць, павярхоўнасць, паўсядзённасць, пустаслоўе, беззмястоўнасць, адсталасць, недасведчанасць ганебнасць, амаральнасць і інш.). Сярод аказіянальных ЛСВ найбольш пашыранымі з'яўляюцца каларатыўныя структуры.

2.7. Э к з і с т э н ц ы я л ь н ы т ы п

Экзістэнцыя (лац. *existentia* 'існаванне') з'яўляецца адным з ключавых паняццяў філасофіі і тэалогіі. Яна атрымлівае сваё выражэнне ў катэгорыях быцця і суіснавання, якія дыферэнцуюцца па часавай, прасторавай і семантычнай прымеце. Носьбіты мовы праз прызму свядомасці і шляхам уласнага жыццёвага вопыту (свядома ці несвядома) суадносяць розныя праяўленні аб'ектыўнага свету і яго змяненні ў часе са станам і жыццядзейнасцю чалавека. Экзістэнцыяльныя метафары арыентаваны на выяўленне разнастайных аспектаў быцця чалавека, яго дзейнасці, асаблівасцей успрымання, разумення і адзеньвання асобай жыцця і навакольнай рэчаіснасці. Асноўны змест такіх метафар — духоўныя асновы быцця, месца чалавека ў светабудове, яго нецарыўныя сувязі з навакольным светам.

Значная колькасць экзістэнцыяльных метафар акрэслівае пэўныя кірункі, шляхі дзейнасці, асаблівасці развіцця ці працякання пэўных падзей, фактаў. Іх сэнсавая арыентацыя звязана з галіной, напрамкам, сферай дзейнасці (*поле дзейнасці, знайсці сваю нішу дзейнасці, літаратурная ніва, пяснярская каляіна, сатырычная плынь, паэтычнае крэда, публіцыстычны струмень, сфера філасофіі, ідэалагічны фронт, ухіл у прафесійную тэхналогію*), з пэўным этапам, перыядам у развіцці чаго-небудзь (*першая прыступка ў навуцы, новая ступень да майстэрства, крок у развіцці навукі, жыццё ўзышло на новыя арбіты, выйсці на новыя рубяжы*), з небяспечнымі грамадскім з'явамі (*карычневая чума фашызму, язвы старога ладу*), з прыгнётам, прымусам, насілле (*яро няволі, рабскі хамут, панскія ціскі, прыгонны бізун, царскі біч, пумы нядолі*), з заняпаласцю, застойнасцю, коснасцю (*дно жыцця, застоі і маруднасць жыцця*) і інш.

У многіх метафарычных структурах увага канцэнтруецца на імкліваасці, бурлівым руху жыцця, бурным працяканні якіх-небудзь падзей. Крыніцай такіх

метафар з'яўляюцца найменні прыродных і стыхійных сіл вялікай разбуральнай сілы: **агонь** ваеннай **зацеці**, **віхура** вайны, **буры** жыцця, **рэвалюцыйныя навальніцы**, **сацыяльная стыхія**, **хваля** народных бунтаў, **пажар** народнае помсты, **штормы** войнаў, **вогненны ваенны смерч**.

Некаторыя метафары выступаюць у якасці своеасаблівых сімвалаў:

- **Маці, парог, васілёк, кветка, ружа** – сімвалы роднага краю, радзімы, сям'і: *Вялікая наша маці Айчына Навек праслаўляе сыноў* (М.Хведаровіч). *Маці мая, Радзіма, Шчыра слова сказаць дазволь* (П.Панчанка). *І што б я быў для чалавецтва, Калі б не гэтая дарога, Якая ў свет шырокі ўецца Адсюль — з бацькоўскага парога* (А.Лойка). *І я гэтым шляхам вярнуўся З ваенных далёкіх дарог На гоні сваёй Беларусі, На бацькаўскі родны парог* (А.Астрэйка). *Сімвал роднага краю, васілёк сінявокі, Я табе давяраю поле думкі высокай* (М.Шаўчонак). Такі звычайны і дзівосны Радзімы сімвал — **васілёк** (Э.Акулін). *Беларусь мая, кветка белая, Ветрам ядзерным крэпка бітая* (М.Мятліцкі). *О, Беларусь, дясная ружа, зялёны ліст, чырвоны цвет!* (У.Дубоўка).

- **Вясна, май, сонца** – сімвалы свабоды, вольнасці: *Ужо глядзіць к нам на палаткі Жыцця новага вясна* (Я.Кола :). *Б'юць на трывогу званы, Клічуць да новай вясны* (Я.Купала) *Дачкаем світаньня ў айчыне: пасля восені — прыйдзе вясна* (У.Дубоўка). *Прыйдзе прыйдзе да нас хутка ясны май, Прыляту тады, як птушка ў родны край* (С.Новік-Пяюн). *Сонца свабоды зазьяла ў Краю лясоў і балот* (А.Александровіч). *Сонцам, пад якім расцвітаюць творчыя таленты народа, было ў яго ўяўленні сонца свабоды* (М.Клімковіч).

- **Факел, светач** – сімвалы ведаў, праўды, веры, волі: *Факел вялікай любові да людзей быў запалены Праметэем* (М.Стральцоў). *Нас падтрымай нябачным дарам, каб мы маглі адолець цяжкі шлях, каб факел веры, як агністы сцяг, выратавальна палыхаў над намі* (М.Дукса). *Зможам нядолю, зможам няволю, Светач запалім шчасця свайго!* (Я.Купала). *Не згіне мова наша ў блудзе! Яна нам светач — на вякі!* (Н.Гілевіч).

- **Штык, меч** – сімвалы зброі, ваеннай сілы, небяспекі: *Ужо ні блакады, ні вострых штыкоў Краіна мая не баялася* (Т.Бондар). *Над шляхамі, асірацелымі вёскамі навіс паліцэйскі штык* (А.Ліс). *Знаю я, што ёсць у кожным краі Мужныя і дочки і сыны. У радзімы хай не забірае Іх ніколі грозны меч вайны* (М.Смагаровіч).

- **Крыж, церні** – сімвал цяжкага лёсу: *Прыйдзі ж ты, міру пасланец, Прыйдзі, знімі ярмо тамлення, З народаў крыж пакут знімі...* (Я.Колас). *Верш наскрозь прасякнуты пачуццём горкага паэтавага болю ад церняў, што спаткалі яго на шляху да прыгожага* (А.Лойка). *Раз ты [Ярошка] такі самакрытычны, то будзь жа гатовы да ўсяго: да лаўраў і да церняў* (У.Дамашэвіч).

На фоне ўсіх экзістэнцыяльных метафар рэльефна вылучаецца група філасофскага кірунку, метафарычныя пераасэнсаванні ў якой звязаны з сімвалізацыяй жыццёвага шляху чалавека, яго долі, лёсу, адлюстраваннем

жыццёвых выпрабаванняў, нягод, складаных і цяжкіх сітуацый, з якімі даводзіцца сустракацца чалавеку, з канстатацыяй апошняга шляху чалавека, яго смерці, пагібелі. І гэта зразумела. Філасофскія пытанні жыцця і смерці засэды хвалявалі чалавека. Як маленькая часцінка бясконцага ў часе і прасторы сусвету, чалавек заўсёды імкнуўся адказаць на самыя разнастайныя пытанні існасці: *Хто мы такія, і адкуль бярэ пачатак род чалавечы? З'яўляемся мы сапраўднымі гаспадарамі ўласнага жыцця ці абраннікамі лёсу? Можам змяніць жыццёвую каляю ці ідзём па вызначаным Богам шляху? Ці ёсць сэнс жыцця, і што будзе ў самым канцы?* На гэтыя і іншыя пытанні спрабуюць адказаць і многія беларускія пісьменнікі. У іх творах адчуваюцца пульс жыцця, хада вечнага і ў той жа час імгненнага часу, лучнасць усяго жывога і нежывога, непарыўная сувязь з кожнай часцінкай сусвету.

Асацыяцыі жыцця чалавека з рэаліямі, якія змяняюцца ў часе і прасторы, лічацца традыцыйнымі. У парадыгме такіх рэалій лідзіруе вада і дарога. Атаясамліванне жыццёвай плыні і вады, у якую, як вядома, двойчы ўвайсці немагчыма, з'яўляецца найбольш старажытным і бярэ свой пачатак з міфалогіі. Метафарычныя структуры, дзе ўвага акцэнтуюцца на цякучасці, хуткаплыннасці жыцця, прадстаўлены субстантывамі *рака, рэчка, раўчук, возера, плынь*: *І вось рака майго жыцця цячэ* (С.Давідовіч). *Што рака жыцця табе рыхтуе — ты яшчэ не ведаеш дасюль* (К.Камейша). *Толькі ў рэчцы жыццёвай лункі час прабіў* (Р.Барадулін). *У сыне гаварлівым жыць раўчук жыцця* (Х.Чэрня). *Прышоў і я да возера быцця, Каб паглядзець у глыбіню, напіцца* (У.Клішэвіч). *Плынь новага жыцця рушыла ў Кавалі разбураць адвечную цемру* (А.Пальчэўскі).

Сэнсавыя структуры полісемантаў *вір, водаварот, вадаспад, наводка, хваля* ўскладняюцца семамі 'інтэнсіўнасць', 'імклінасць', 'бурлівасць', 'узмоцненасць': *Мяне, як трэску, закруціла У гарадскім віры жыцця* (М.Маляўка). *Бурлівае жыццё падхапілі Марыну, кінулі ў агульны водаварот* (А.Васілевіч). *І на гурбіну пачуцця Вось гэтак жа нябачна Б'е вадаспад майго жыцця, Што перажыў і ўбачыў* (А.Сербантовіч). *І якая наводка жыцця, Як плаціну, яе [дал.бу страсці] прарвала?* (А.Бачыла). *Надзею майце, як якар душы, каб не захлынулі вас хвалі жыццёвыя* (Р.Барадулін).

Субстантывы *дарога (дарожка, дарожанька), сцежка, сцяжына, шлях, пуцявіна*, ужытыя ў літаратурнай мове са значэннем 'жыццёвы шлях', з'яўляюцца агульнараспаўсюджанымі метафарамі-сімваламі. У гэтым жа значэнні ў мове мастацкай літаратуры выкарыстоўваюцца блізказначныя і сінанімічныя да іх назоўнікі *бальшак, гасцінец, каляіна, каляя*. Гэта ў пэўнай ступені пацвярджае думку аб тым, што словы з падобнай семантыкай маюць аднолькавы семантычны лёс — аналагічны кірунак семантычнага развіцця: *На бальшаках жыцця, крутых і звонкіх, Нас сцерагуць памылкі, як палонкі* (К.Цвірка). *Час прыйшоў усё як след узважыць, Што змог зрабіць, чаго яшчэ не змог, І колькі заўтра перад намі ляжа Няходжаных гасцінцаў і дарог* (С.Грахоўскі). *Прастор мой любви, неабдымны, Чарга няходжаных пуцін, Узор лясоў у далях дымных, Шнуры жыццёвых каляін* (М.Хведаровіч). *Якім ты ёсць і стаць якім гатовы, — Хай светлай будзе лёсу каляя* (Н.Мацяш).

«Жыццё пражыць — не поле перайсці», — гаворыць народная мудрасць. І з гэтым нельга не пагадзіцца, што ў пэўнай ступені знаходзіць сваё адлюстраванне ў сэнсавай структуры назоўнікаў *поле, ралля, загон*: *А як пройдзем цераз гэта поле, што жыццём усе мы з вамі клічам, як паглянем стала, супакойна, ды нязробленае ўсё падлічым...* (У.Дубоўка). *Нікнем у раллю жыцця зернямі дакукі* (Р.Барадулін). *І ў водбліску згасальнае заранкі Апошнім промнем, як ля-зом нажа, Пайсці раллёю, мною узаранай Для руні, невядомай і жаданай* (У.Караткевіч). *Загон жыццёвы мой засеян, Я бачу сціплы яго плён* (П.Прануза).

Жыццё, як вядома, у кожнага чалавека адзінае і непаўторнае. Асацыяцыі жыццёвага шляху з экспрэсам, цягніком, лодкай, караблём і іншымі транспартнымі сродкамі ў адных выпадках падкрэсліваюць імклівасць жыцця, яго непарыўны рух наперад, у другіх — наканаванасць, прадвызначанасць чалавечага быцця. У літаратурнай мове такія асацыяцыі не знайшлі узуальнага замацавання і лічацца аказіянальнымі. У творах мастацкай літаратуры найбольшае распаўсюджанне атрымаў назоўнік *воз* у яго спецыялізаваным значэнні ‘уклад, спосаб жыцця чалавека’: *Імчыць сабе жыцця вясёлы воз* (Р.Барадулін). *Цягну свой цяжкі воз, як вол* (А.Валюгін). *Я воз цягну з апошняй сілы Ад нараджэння да магіль* (С.Грахоўскі). Асаблівасці жыццёвай плыні ў пэўнай ступені выяўляюцца ў сэнсавых структурах найменняў воднага транспарту (*лодка, човен, карабель, паром*): *Ад першае вясновае наводкі, Ад самых першых памятлівых дзён Свайго жыцця пахісліваю лодку На плынь выводжу, быццам плытагон* (У.Паўляў). *Не вяслом, а пачынай лёгкай праўлю човен свайго жыцця* (Э.Акулін). *Карабель мой жыццёвы спыніўся над Влтавай сіняй* (Л.Геніюш). *Наша старасць не адпачывае, Бо жыццё — нагужаны паром* (П.Прануза).

Метафарычныя значэнні полісемантаў *цягнік, поезд, лакаматыў, экспрэс* на першы план вылучаюць бег, імклівасць, незваротнасць па-рознаму пражытых гадоў: *Цягнік жыцця — імклівы, скоры — Грыміць праз рэчкі і масты* (П.Прануза). *Адгрукацеў цяжкі цягнік гадоў, На папялішчах уваскрэслі хаты* (К.Камейца). *Нашы спатканні і спадзяванні Поезд вясны панёс* (У.Мазго). *Лакаматыў гадоў маіх стракатых Вязе мяне на станцыю надзей* (Т. Ляшонак). *Ляціць у свет Экспрэс гадоў жывы* (К.Кірэенка).

Асацыяцыя чалавечага жыцця з дрэвам бярэ свой пачатак у вуснай народнай творчасці, у глыбіні вякоў. Сучасныя паэты, жывучы на памежжы тысячагоддзяў, спрабуюць паказаць пераемнасць жыццёвага шляху, яго бясконцасць, вечнасць: *І доўжыцца, доўжыцца Вечнасць — зялёнае Дрэва жыцця* (Г.Тварановіч). *З дрэва вечнага жыцця зляцім...* *Як лісты бязрадасныя ў вечнасць, Да нашчадкаў нашых паляцім* (П.Саковіч). Тую ж сэнсавую напоўненасць можна назіраць і ў субстантыва ствол: *Ад змены не схавацца, Часова ўсё вакол. Ды будзе красавацца Жыцця зялёны ствол* (С.Гаўрусёў). Спалучэннямі *камель жыцця* і *валун жыцця* падкрэсліваецца не столькі цяжкасць жыцця, колькі яго сіла, моц: *Жыцця валун з надзеяю нясём, а ён нам да крыві сцірае плечы* (А.Емяльянаў). *Тады адчуў, які ён цяжкі, Жыцця камель, што я цягну* (У.Марук).

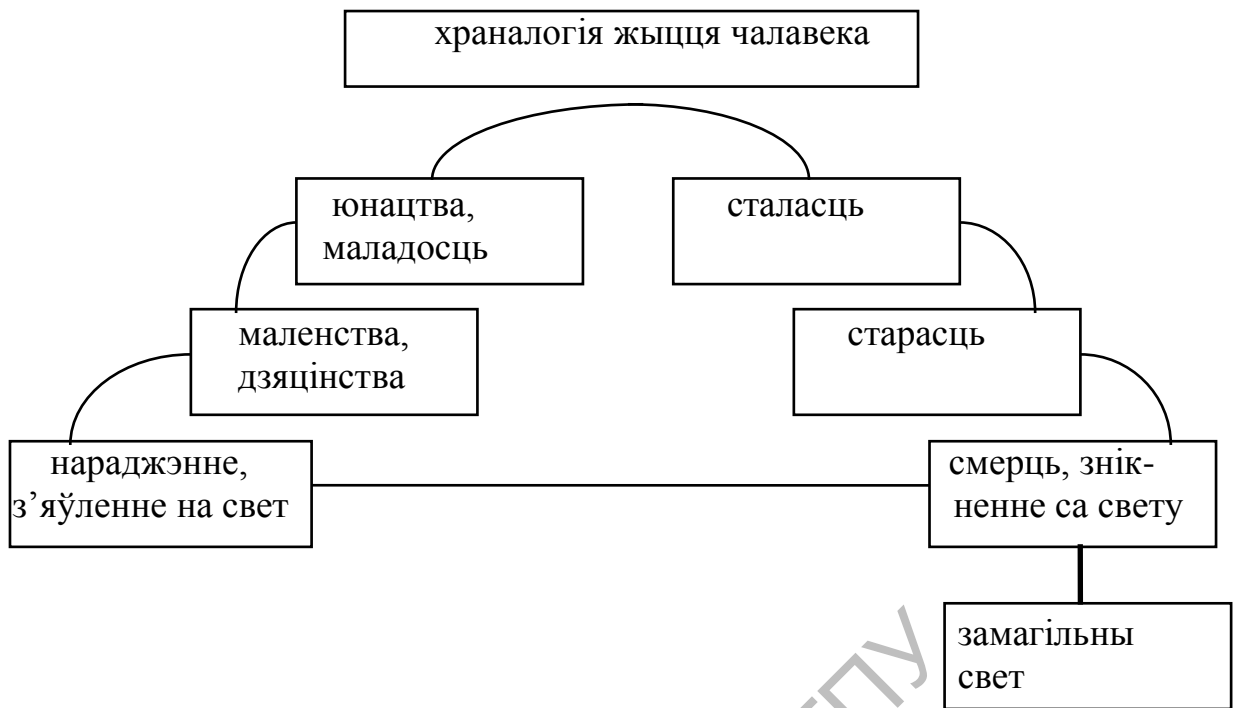
Даволі распаўсюджаным з'яўляецца параўнанне жыцця чалавека з бяседай, адпачынкам у гасцях, аб чым сведчаць эпітафіі на могілках тыпу «я ўжо дома, а ты ў гасцях», а таксама метафарычныя значэнні назоўнікаў *бяседа*, *госць*: *Час усё скапыціў наўкол, Свет цягнець навучыўся ў медзі. І прыходзіць канец **бяседзе*** (Р.Барадулін). *Мы на Зямлі, сцвярджаюць, толькі **госці**, Але не ўсім аднолькава гасціць* (А.Дуброўскі). *Што цвіце — адцвіце. Сон-травай мы адыдем, прахожыя, **госці*** (В.Жуковіч). *На зямлі я па жыцці — **госць**, чорнай ноччу адыду ў цень* (М. Адам). *А кожны з нас на свеце — толькі **госць**, што п'е свой келіх горкае самоты...* (І.Дарафейчук). Тут, безумоўна, падкрэсліваецца кароткасць, часовасць зямнога жыцця ў параўнанні з вечнасцю і тым уяўным домам, які нібыта знаходзіцца ў высокіх нябёсах.

Атаясамліваючы жыццё са свечкай, каганцом, якія рана ці позна дагараюць, пісьменнікі акцэнтуюць увагу на непазбежнасці зямнога (хутчэй фізічнага) дагарання чалавека: *Дачадзіць і сама гэта **свечка**, Недалёка сумотны канец* (У.Жылка). *Патухла **свечка** мастака Юрыя Герасіменкі. Плача і стогне мая душа* (У.Ліпскі). *Скончыць смерць падрахунак і сэрэчку, І задзьмухне жыцця **каганец*** (У.Жылка). *Як толькі мой датлее **каганец**, Складу свае ўсе абавязкі, Бо набліжаецца канец Вяслае і сумнай казкі* (С.Грачовскі).

Разнастайныя нюансы жыцця, яго мнагастайнасць і шматбаковасць выяўляюцца ў сэнсавых структурах полісемантаў *сувой*, *стог*, *валун*, *каравай*, *кубак*, *вянок*, *ветах*, *пушча*: *Танчэе **дзён майх сувой**, Адмеран шлях вышэйшай меркай* (А.Пісьмянкоў). *Мая бабуля а Волька вяршыць жыццёвы **стог**. Не няньчылася доля, Быў літасцівы бог* (Э.Акулін). *Старая чуе ростань. **Гадоў** саскублен **стог*** (Р.Барадулін). ***Жыцця валун** з надзеяю нясём, а ён нам да крыві сцірае плечы* (А.Емяльянаў). *Так жыць на свеце трэба, каб... знаць, што жыццёвы **каравай** бывае часам горкі* (А.Грачанікаў). ***Кубак жыцця** ледзь надпіты* (В.Гардзей). *Ў **вянок жыцця** і дум паэта ты дні дзяцінства завіла* (П.Трус). *І адарае нас хітраю рэштаю хітра прыжмураны **ветах жыцця*** (Р.Барадулін). *Яўген у жыццёвай **пушчы** Не блудзіць, як невідушчы: Высвечвае думкі і веру* (М.Маляўка).

Жыццёвы шлях чалавека, яго працяканне ў часе, пачынаючы ад нараджэння і заканчваючы смерцю, можна прадэманстраваць у выглядзе ўмоўнай гештальтавай лініі, асобныя кропкі на якой (метафары) рэпрэзентуюць прыватныя фазы паступальнага развіцця экзістэнцыі ў кірунку да згасання ці, магчыма, пераўтварэння ў іншую іпастась. На гэтай гештальтавай лініі больш-менш рэльефна вылучаюцца такія сэнсавыя цэнтры, як нараджэнне чалавека, яго дзяцінства, юнацтва, сталасць, старасць і смерць (гл. схему 2.7.1).

Схема 2.7.1.

Нараджэнне чалавека — гэта своеасаблівы жыццёвы старт, дзяцінства — золак, ранак, світанак, маладзкі жыцця: *Прыйдзе люты — Мой старт пажыццёвы, Прашуміць, як віхор, нада мной* (П.Прыходзька). *Каму жыцця бліснуў ледзь золак, а мне ўжо вечароць дым, за дзён мінуўшых частаколам я ўжо не стану маладым* (П.Броўка). *Нэзоарма ж мы на світанку жыцця любілі глядзець на зямлю праз каляровыя шкельцы* (У.Караткевіч). *У кожнага ў жыцці свой ранак, Калі мы ўпершыню змаглі Праз халадок раллі ўзаранай Адчуць цяпло сваёй зямлі* (У.Гетманчук). *Адквітнела жыцця майго ранне, Апалі плясткамі юныя дні* (Д.Самойленка). *Маладзкія маленства бліснуў. Хлопцы слухаюць расказ Пра гадзі, здаецца, блізка І такі далёкі час* (М.Маляўка).

З вясной у большасці пісьменнікаў звязана ўяўленне пра маладосць, светлую пару жыцця, творчы ўздым. Такі вобраз вясны трывала замацаваўся ў літаратуры, адзначна ўспрымаецца носбітамі мовы і лічыцца узуальным. Семантыка некаторых «юнацкіх» метафар скіравана не столькі на адлюстраванне маладосці, юнацкай пары жыцця, колькі на ўзнаўленне падзей і фактаў, якія адбываліся ў маладосці, тых асацыяцый і пачуццяў, звязаных з гэтымі падзеямі. Так, Л.Дранько-Майсюк сумуе «па юным **крэпдэшыне** начной **маладосці**», В.Гардзею «сняцца **юнацтва берагі**», а Р.Барадуліну «**хоцацца** зачачацца багром за» **такія берагі**, В.Гарановіч спрабуе «**скласці** гады, як **бярвенне**, у **зруб маладосці**», а Г.Бураўкін, нягледзячы на сталасць, жадае, каб «**і летам і зімой юнацтва сінія арэлі** ляцелі між небам і зямлёй».

Сталасць — перыяд, калі чалавек «ажыццявіўся», «здзейсніўся», выхаваў дзяцей і ўжо не чакае ад жыцця ніякіх карэнных змен, — гэта вечар, змярканне жыцця: *Вечар жыцця ўжо ступіў на парог, моўчкі да нас прабіраецца ў сені* (Л.Геніюш). *У дзевяноста Ды яшчэ з нечым Маніць навошта: «Яшчэ не вечар»* (М.Лужанін). *Майго змяркання рыска залатая* (Р.Барадулін). *Калі*

Стальмашонкавы гады ішлі ўжо на **змярканне**, ён пераехаў з Мінска на родную Асіноўшчыну (Ф.Янкоўскі).

Кажуць, што любы перыяд жыцця чалавека цікавы. Не з'яўляецца выключэннем і філасофская, мудрая, спагадлівая старасць — змярканне, ноч, суровая зіма жыцця, калі чалавек падводзіць вынікі свайго існавання і жыве ў большай ступені не будучым, а былым, успамінамі аб ранейшым. З гэтай парой чалавечага жыцця суадносяцца вобразы-сімвалы восені і зімы: *Зрабіць не шмат мне засталася: Святлом душы дамаляваць Жыцця бярозавую **восень*** (З.Марозаў). *Ты не запальваеш святла — Яно тваю не скрасіць **восень*** (А.Бачыла). *Я не спяшаюся **зіму** сустрэць, пакуль гасцюе лета ў сэрцах нашых* (Р.Барадулін). *А мы са сваімі роднымі грахамі Самі дойдзем да сваёй **зімы*** (П.Панчанка). *А ў духмяных сумётах акацый Дацвітае мая **зіма*** (Н.Мацяш).

У сэнсавай структуры полісеманта *ноч* поруч са значэннем ‘старасць’ фіксуюцца лексіка-семантычныя варыянты ‘цяжкі перыяд жыцця’, ‘цяжар, душэўны неспакой’, ‘прыгнёт, няволя’: *І дні жыцця прыйшлі да **ночы*** (У.Жылка). *Жыццё наша — **ноч** і цьма* (Я.Колас). *І гоўга крыўдай невымоўнай Цямрэла ў сэрцы **ноч** пакут* (Н.Гілевіч). *І я асуджаны на вечнае выгнанне У **ноч** душы, у кніжны неспакой* (Л.Дранько-Майсёк). *Над намі хмурны вісяць **ночы**, І громы бед не будзяць нас* (А.Гарун).

Даволі часта ў адным кантэксце ўжываюцца экзистэнцыяльныя метафары-антонімы, якія ствараюць яркі антытэзны малюнак, раскрываюць дыялектыку чалавечага жыцця, падкрэслваючы не зусім выразную мяжу паміж юнацтвам і старасцю, нараджэннем і смерцю чалавека: *Пакуль **вясна** твая красуе І не прыйшла **жыцця зіма**, Пакуль у целе кроў пульсуе, Жыві, каб чуць у жыцці смак!* (Я.Золак). *Ад першага светлага юнага **рання** Да самай апошняй няблізкай **начы** Зямную прыгогу — прысягу змагання — Я ў сэрцы павінен, як сцяг, берагчы* (М.Губернатар). *І вясновае **ранне**, І ружовы **усход**, Не спяшайся, **змярканне** Маладых маіх год* (Г.Дашкевіч). *За крокам крок. І дзень за днём. **Усход жыцця. Жыцця змярканне**. Нас паліць стоеным агнём Вялікай страты прадчусанне* (Л.Дайнека). *У мяне даўно ўжо **адцвітанне**, У цябе — **цвіценне** і **вясна*** (У.Ляпёшкін). *Жыцця, здаецца, толькі быў **пралог**, А ўжо ідзе пары жыццёвай **восень*** (М.Віняцкі). *Паміж **берагамі нараджэння і смерці, пытання і адказу, пачатку і канца** тая прастрань, якую нельга запоўніць ніякай іншай матэрыяй, як толькі матэрыяй свайго жыцця* (А.Разанаў).

Індывідуальна-аўтарскім з'яўляецца ўжыванне спартыўнага тэрміна *крос* у значэнні ‘жыццё’: *Мы ўсе на гэтым свеце — **госці. Жыццё людзей — імклівы крос*** (А.Сербантовіч). А любое спартыўнае спаборніцтва, як вядома, пачынаецца стартам, а завяршаецца фінішам, фіналам. Назоўнікі *старт, фініш, фінал* у пераносных значэннях ‘пачатак жыцця’ і ‘яго канец, смерць’ у творах мастацкай літаратуры атрымалі даволі шырокае распаўсюджанне: *Не спяшайцеся, гады, на **старце**. Хочацца, каб крочылі цішэй! Не на **фінішы** я, ды і не на **старце**, Толькі ўсё ж да **фінішу** бліжэй* (Ю.Свірка). *Я іду. Я ступаю павольна. Вось, здаецца, мой **фініш** мільгне. О, як цяжка ступаць, О, як больна на прыступку апошнюю мне* (А.Зэкаў). *Мы ўжо — каля **фінішу**, Вы [маладыя] —*

яшчэ ля **старту**, Будзьце ж вы — у выйгрышы, Будзьце ж праўды вартыя (А.Бачыла). *Гэта — прыгожы **фінал** прыгожага жыцця* (П.Мядзёлка). *І ўсё ж настаў яго [Фаміча] **фінал*** (А.Бачыла). **Фінал** быцця твайго настолькі сумны, Як кроў вяселля на жыцця абрус (С.Каробкіна).

Да ліку індывідуальна-аўтарскіх неабходна аднесці назоўнікі *карыда*, *тартак*, ужытыя ў метафарычным значэнні ‘цяжкае, беспакойнае жыццё’, а таксама назоўнік *баль* з антанімічным значэннем ‘шчаслівае жыццё’. Параўн.: *Жыццё яго — бясконца **карыда**. Не крыўдзіце старога інваліда* (А.Сербантовіч). *Жыццё — **тартак**, пілуе нервы час, адчай, мана і здрада — пілавінне...* (Р.Баравікова). *На **балі жыцця** шумнага Не ўсім адзін абед...* (Я.Купала).

Антанімічную пару складаюць назоўнікі *чарнавік* і *чыставік*, ужытыя ў значэннях ‘перыяд жыцця, адзначаны будзёншчынай, руцінай’, ‘адносна спакойны перыяд жыцця’: *Тасуе ноч радкі: **Чыставікі** бяссоння, **Жыцця чарнавікі*** (В.Стрыжак). *Першы снег, Як першае каханне, Азарыў душу маю і знік Чарнатроп спаткання, Снегавей расстання — **Чарнавік жыцця** І смерці **белавік*** (Я.Хвалеі). *Дармо, што лета рана дагарае І позна сніцца сіні красавік — Пачнём нанова сёння, дарагая, свайго жыцця суровы **чыставік*** (А.Вялюгін).

Аказіянальнымі ў адносінах да літаратурнай мовы з’яўляюцца назоўнікі *ўзбярэжжа*, *ускраек*, *небасхіл*, ужытыя ў спалучэнні са словам *жыццё* і зарыентаваныя на апошнія гады жыцця чалавека, яго сталую восень: «*Кінь стаяць на **жыцця узбярэжжы***», — *кліча вырай у сінім бязмежжы* (Н.Арсеннева). *Хмурны, іду я па **ўскрайку жыцця*** (Л.Марук). *Мой лёс, не скуголь беспрычынна, на **ўскрайку жыцця** памаўчы* (С.Законнікаў). *Людзі-зоркі: **запаляцца ў свеце, Замігацца навокал, зазіхацца І, колькі трэба, Зямлі пасвецячы, Скоццацца зноў з **небасхілу жыцця***** (К.Цвірка).

Жыццё чалавека, як вядома, складаецца не толькі з сонечных і шчаслівых дзён. Няшчасце ў пэўнай ступені загартуе людзей, робіць іх моцнымі, адкрывае ў іх характарах неведомыя раней сілы. Цяжкія жыццёвыя выпрабаванні даволі часта асацыіруюцца з бурай, віхурай, сцюжай. Аднайменныя назоўнікі (*бура*, *віхура*, *сцюжа*, *слота*) у такім значэнні трывала замацаваліся ў літаратурнай мове і практычна ва ўсіх літаратурных жанрах. Да ліку аказіянальных у значэнні ‘жыццёвыя нягоды’ адносяцца назоўнікі *непагадзь*, *непагода*, *завей*, *замець*, *імжа*: *У самую цёмную **непагадзь** ёй заўсёды свяціла сонца і на сэрцы быў май* (Р.Мурашка). *Усміхніся, сустрэча! **Непагадзь** скоро міне* (А.Вялюгін). *Ты не бядуі, што ў нашым лёсе Было так многа **непагоды*** (П.Прыходзька). *Марнелі нашы гоні У холадзе жыццёвых **непагод*** (Я.Колас). *Каб ты ведала, колькі жыццёвых **завей** Нам яшчэ давядзеца **адолець*** (З.Марозаў). *Каб **завей жыццёвая замець** Не завейла нашых слядоў, Гімнасцёрку, як бацькаву памяць, Я збярог для сваіх сыноў* (М.Хведаровіч). *У жыццёвай **імжы** я каханне, як ношу, пранясу у душы* (В.Гарановіч). Складанае, часта бязвыхаднае становішча, у якім можа аказацца кожны чалавек, вобразна рэпрадуктуюць пераносныя ЛСВ *полісемантаў пастка*, *пятля*, *тупік*, *нерат* (*пастка адчаю, пятля тугі, жыццёвы тупік, нерат жыцця*).

Бурнасцю праяўлення, інтэнсіўнасцю ўскладняюцца сэнсавыя структуры назоўнікаў *градабой*, *буралом*: *Прыму сустрэчна ветру хвалі, крутога часу градабой* (В.Вярба). *Няўжо мне так наканавана — Ісці ўвесь час праз буралом?* (А.Майсеенка). *Наперадзе ў цябе зіхаціць прыгожая, вялікая мэта, а на дарозе да яе — дзікія прорвы, буралом* (М.Паслядовіч).

Метафарычнае значэнне ‘навала, бяда, няшчасце’ фіксуецца ў сэнсавых структурах полісемантаў *хмара*, *вецер*, *скразняк*, *гром*, *пярун*, *шторм*, зыходнае значэнне якіх звязана з разнастайнымі прыроднымі з’явамі: *На яе жыццё апала цяжкая чорная хмара* (М.Машара). *Хвала табе, табе і ім, Хто здрады ў жыццёйку не знаў, Нягледзячы на хмары бед* (А.Гарун). *Няхай шумяць вятры, Хай непагода вые, наперад клічуць нас Прызыўныя агні* (М.Хведаровіч). *Ды золкі вецер лёсу выстудзіў Мае надзеі і шляхі, І жорсткі час рахунак выставіў За чысціню, як за грахі* (М.Пазнякоў). *Заўчасна б не прапасці На скразняку жыцця* (М.Гудкова). *На скразняках жыцця акрэп, Не любіць грэцца Ля цяпельца славы* (М.Маляўка). *І грывнуў гром: у нашы дзёры Пастукаўся ўначы канвой* (С. Грахоўскі). *Дзядзька Васіль, нібы той дуб-вслат, цвёрда стаіць на зямлі, ніякіх перуноў, здавалася, не баіцца* (І.Капылогіч). *Бо мой рубеж яшчэ не блізка, Хоць б’юць часамі перуны* (С.Грахоўскі). *Мы ідзем праз шторм і буры, У твар парой сячэ і дождж і снег* (Х.Жычка).

Жыццёвы шлях чалавека, як пра гэта гаварылася вышэй, часта асацыіруецца з дарогай, сцежкай. Для выражэння жыццёвых няўдач, цяжкасцей, непрыемнасцей выкарыстоўваюцца назоўнікі *бездарожжа*, *выбоіна*, *калдобіна*, *ухаба*, семантыка якіх у пэўнай ступені дапамагае выразіць ступень такіх цяжкасцей: *Праўда — посах пілігрыма Ў бездарожжы жыцця* (Л.Геніюш). *На дрогкіх выбоінах Шляху змнога Згубілася многа, Забылася многа* (Г.Бураўкін). *Бо пона спаць — і радасці не знаць, Усё жыццё кагосьці даганяць І праклінаць выбоіны і ямкі* (Х.Жычка). *Жыццё, такое прывабнае, калі на яго глядзець збоку, паказала яму [Алесью] цяпер свае выбоіны і калдобы* (П.Броўка). *Міканер тут жа адначыў разважліва: канешне, у нас ёсць і калдобіны, і ў другіх бывае, нягладка ўсё ідзе* (І.Мележ). *Мы не чакаем сцежачкі гладкай Без каляін, без ухабаў* (В.Вітка).

Безвыходнасцю, пэўнай трагічнасцю вее ад метафарычных спалучэнняў *бездань жыцця*, *саван жыцця*: *Звярнула ў бездань жыцця дарога, сціхае спеў... Узнёсла марыў, задумаў многа — ды не паспеў...* (С.Давідовіч). *Ужо без слядоў і дарогі над чорнай імглою небыцця Прайшлі яго крохкія ногі па саване чорным жыцця* (С.Гаўрусёў).

Нягледзячы ні на якія цяжкасці, жыццё чалавека заўсёды лічылася самай вялікай каштоўнасцю. Жыццю, гэтаму няўмольнаму і непаўторнаму імгненню, якое здзяйсняецца толькі аднойчы, рана ці позна надыходзіць канец. «Смерць і радзіны не выбіраюць гадзіны», «Ад смерці не адкупішся» — сцвярджаюць беларускія прыказкі. І з гэтай суровай мудрасцю ніхто не можа спрачацца. Завяршэнне жыццёвага шляху ў многіх паэтаў асацыіруецца з завяршэннем жніва, дажынкамі: *Быцця свайго бачыш дажынкі, Падводзіш рахунак былому* (Я.Купала). *Усё бліжэй жыцця дажынкі. Назубіць серп скупая старасць*

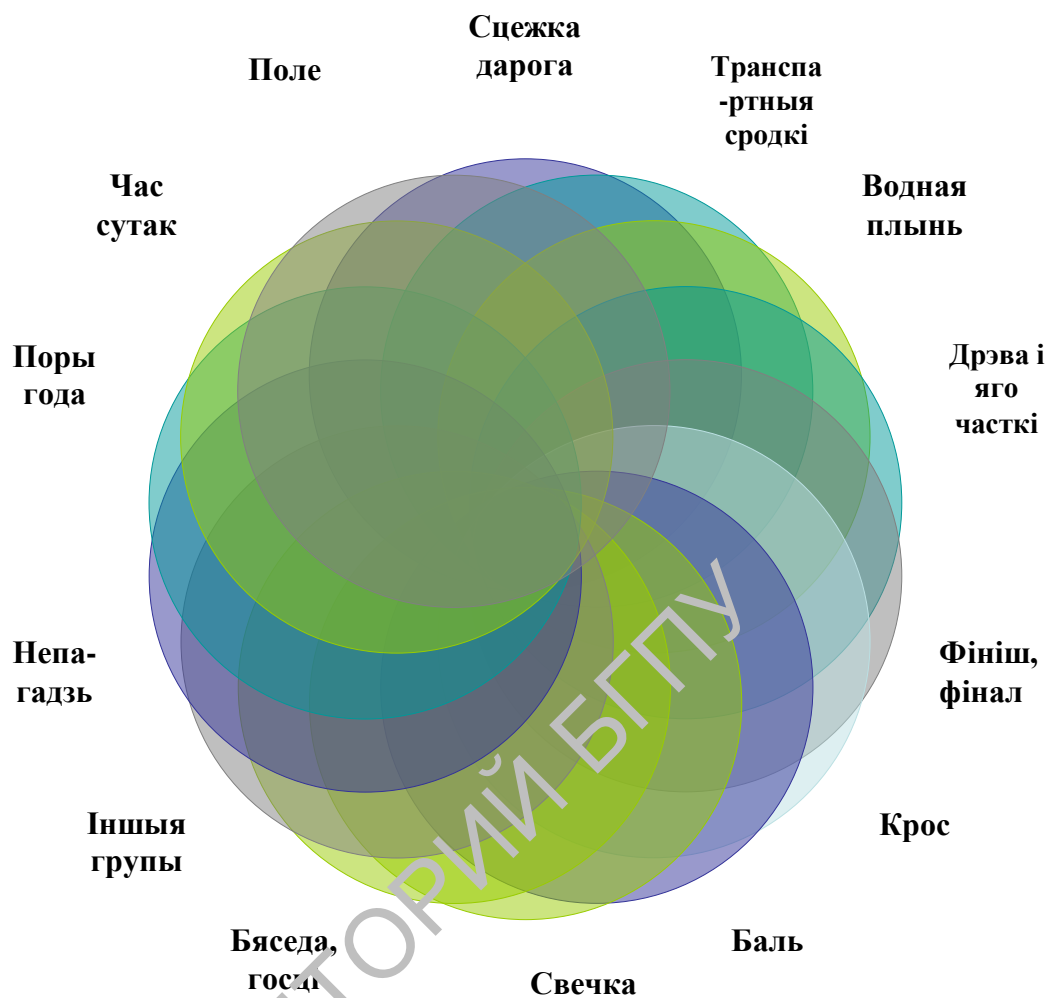
(М.Маляўка). *Смерць управілася з дажынкамі. Як казалі даўней: амінь!..*
(В.Тарас). *Калі прыйшлі жыцця яго дажынкi, I сталі ў рад гады, нібы снапы,
Пайшоў ён полем, вузенькай сцяжынкай. I сам ён быў, як колас залаты*
(Л.Дайнека).

Выява смерці ў выглядзе жанчыны ў чорным убранні з касой паслужыла асновай для метафарычнага пераасэнсавання назоўніка *каса*: *Не дойдзе **каса** да мяне і нойдзе на камень ляжачы* (Р.Барадулін). *I покуль першы дзень людскога шчасця прыйдзе, Мільёны сэрц праткне гароты злой **каса*** (А.Гарун). Прыкладна такую ж асацыяцыю ў некаторых паэтаў выклікае металічная прылада для сячэння — сякера. Параўн.: *Чарнобылем, як і сосны, падсочаныя, мы чакаем сваёй **сякеры*** (Р.Барадулін). ***Сякера** ката высока ўзнялася над усёй нашай старонкай* (П.Кавалёў).

У парананні таго свету (магілы) з птушыным выраем выяўляецца надзея чалавека на магчымасць вярнуцца «адтуль», вера ў новае жыццё ў іншай іпастасі, у бяссмерце. Але такі вырай, як гэта пацвярджае рэчаіснасць, незваротны, вечны: *Ён [А. Куляшоў] быў пявучым магілёўскім птахам I ў **незваротны вырай** адляцеў* (Г.Бураўкін). *Не стала мамы... Не стала таты.. На чорных крылах адплылі яны ў **вечны вярці*** (С.Давідовіч). *Не хацелася дзядзьку ў гэты **вырай** збірацца* (М.Лужаніг). *Бывайце, гоні, рэчкі, паплавы, – Я адлятаю ў свой далёкі **вырай*** (С.Блатун). Але ніхто і нішто, кажуць філосафы, не знікае бяследна. Усе і ўсё проста пераходзяць у іншую матэрыю, іншае вымярэнне, якое чалавек пакуль што не пазнаў. А, значыць, жыццё чалавека прадаўжаецца пасля яго фіналу ў іншай субстанцыі, тым незямным свеце, дзе, верыцца, усё зноў паўтोरываецца. Такі вечны ў прасторы і часе кругаварот жыцця.

Такім чынам, семантычны дыяпазон асацыяцый, звязаных з філасофскімі паняццямі «жыццё» і «смерць» шырокі і разнастайны, як і само зямное жыццё з таямніцай, загадкаваасцю яго з'яўлення і знікнення. Разнароднасць і пэўную стракатасць зыходных ЛСВ экзистэнцыяльных метафар у пэўнай ступені можна прадэманстраваць у выглядзе наступнай схемы.

Схема 2.7.2.

У залежнасці ад актуалізацыі таго ці іншага сэнсавага адцення, жыццёвы шлях чалавека можа атаясамлівацца з шырокай дарогай або вузкай сцежкай (*дарога, сцежка, сцяжына, шлях, каляя, каляіна, бальшак, гасцінец, бездарожжа, выбоіна, калдобіна*), з разнавіднасцямі транспартных сродкаў (*воз, човен, лодка, карабель, паром, цягнік, поезд, лакаматыў, экспрэс*), воднай пльнню (*рака, возера, раўчук, вадаспад, наводка, хваля*), з дрэвам ці яго часткамі (*дрэва, ствол, камель, валун*), з рознымі парамі года і часам сутак (*восень, зіма, лета, вясна, золак, ранак, ранне, світанак, змярканне, вечар, ноч*), са стыхіяй, бурным праяўленнем прыродных з'яў (*бура, віхура, завея, замець, сюжэ, непагадзь, буралом, градабой, скразняк, гром, пярун, шторм*), з полем, раллём, сувоём, свечкай, каганцом і інш. У некаторых творах назіраецца аўтарскае бачанне свету і даволі індывідуальныя асацыяцыі жыцця з імклівым кросам, бясконцай карыдай (А.Сербантовіч), з тартаком (Р.Баравікова), балем (Я.Купала), са стогам (Э.Акулін), з кубкам (В.Гардзеі), ветахам (Р.Барадулін), саванам (С.Гаўрусёў) і мн. інш.

2.8. Псіхалагічны тып

Чалавек у працэсе жыццядзейнасці адчувае самыя розныя псіхалагічныя станы (прыемныя, непрыемныя, кароткія, працяглыя, сітуацыйныя, інтэнсіўныя і інш.), што залежыць ад яго зносін з другімі людзьмі, яго суб'ектыўнай рэакцыі на ўздзеянне знешніх і ўнутраных раздражняльнікаў. Для выражэння такіх псіхалагічных і эмацыянальных станаў у беларускай і іншых мовах існуе каля сотні слоў. Калі ж уважліва прыгледзецца да семантыкі, здавалася б, далёкіх ад псіхалагічнага і эмацыянальнага зместу слоў, то лік іх значна павялічыцца за кошт пераносных метафарычных ЛСВ, здольных апасродкавана выражаць унутраны стан чалавека, яго эмоцыі, пачуцці, перажыванні, асаблівасці характару і духоўнага складу асобы, яе тэмперамент, паводзіны, уклад жыцця, адносіны да іншых людзей і мн. інш. Такі тып метафар адлюстроўвае пазнавальную, матывацыйна-афектыўную, аперацыйную і іншыя праяўленні псіхікі чалавека, абумоўленыя прычынамі біялагічнага і сацыяльнага характару, і атрымлівае сваё рэальнае ўвасабленне ў кантэксце, камунікатыўным акце, маўленчай сітуацыі.

У мове мастацкай літаратуры псіхалагічныя метафары характарызуюцца нестандартнай спалучальнасцю, што дазваляе актывізаваць закладзены ў словы глыбінны семантычны патэнцыял. Так шырокараспаўсюджаны субстантыў *пачуццё* ў розных кантэкстава-дыктыруемых сітуацыях выклікае новыя (часам нечаканыя і нестандартныя) вобразы і ўяўленні, раскрывае даволі шырокую палітру сэнсавых неансаў і адценняў, звязаных з выражэннем сілы, інтэнсіўнасці і спосабу праяўлення такога пачуцця, часу яго ўзнікнення і знікнення. Параўн.: *зярніца пачуццяў* (Н.Арсеннева), *пачуццяў першацвет* (В.Гадулька), *галінкі жыжыга пачуцця* (З.Марозаў), *пачуццяў веснаванне* (К.Жук), *звонкі прамечь пачуцця* (З.Марозаў), *пачуцця шоўк* (Я.Золак), *цаліна пачуццяў* (У.Гетманчук), *пачуццяў каламуць* (Л.Сіманёнак), *сумятня раструшаных пачуццяў* (М.Зарэцкі), *рой пачуццяў* (Л.Главацкі), *пачуццяў бронзалеткі* (Я.Янішчыц), *вялікі напал пачуццяў* (А.Кучар), *пачуццяў хвалі* (Э.Акулін), *пачуццяў прыбой* (У.Гетманчук), *віхура пачуцця* (Р.Баравікова), *пачуццяў рэкі* (В.Стрыжак), *пачуццяў усхваляваны акіян* (Э.Валасевіч), *агонь пачуцця* (А.Кажэра), *вогнішча пачуцця* (М.Арочка), *гарачыя кастры пачуцця* (Я.Янішчыц), *бездань пачуцця* (С.Давідовіч), *бездань найтанчэйшых пачуццяў* (Я.Скрыган), *бяздонне пачуцця* (І.Хадарэнка), *вулкан пачуццяў* (М.Адам), *турбіна пачуцця* (А.Сербантовіч), *попел жывых пачуццяў* (З.Марозаў), *шэры попел з агню пачуцця* (А.Кажэра), *горыч і соль пачуцця* (Я.Янішчыц), *рэшткі забітых пачуццяў* (І.Хадарэнка), *нязжатае поле пачуцця* (Т.Ляшонак), *свечка былога пачуцця* (Г.Бураўкін).

Псіхалагічныя метафары ў сваёй большасці характарызуюцца цеснай сувяззю і залежнасцю ад крыніцы матывацыі. Іх можна аб'яднаць у некалькі груп, тэматычна скіраваных на выяўленне душэўнага пад'ёму, страснасці, азарту, моцнага жадання чаго-небудзь, на адлюстраванне сардэчнасці

(шчырасці, спагадлівасці), радасці, асалоды (задавальнення), на перадачу цяжкага душэўнага стану, нервовага ўзбуджэння, трывогі, неспакою. Многія метафарычныя ЛСВ полісемантаў выражаюць сум, змрочнасць, бязрадаснасць, душэўны холад, стрыманасць у праяўленні пачуццяў, няшчырасць, ілжывасць і інш.

Метафары з семантыкай душэўнага пад'ёму, уздыму, прыліву пачуццяў часцей за ўсё арыентаваны на выражэнне кахання, для азначэння якога выкарыстоўваюцца дзесяткі і сотні слоў рознага сэнсавага нападўнення тыпу *глыбокае, бязмежнае, бясконцае, вечнае, моцнае, вялікае, высокае, невычэрпнае, непакіснае, неўміручае, вострае, палкае, агністае, гарачае, маладое, чыстае, цудоўнае, узвышанае, загадкавае, бурлівае, бязмернае, незямное, ахвярнае, пякельнае, паглынальнае, нябеснае, боскае* і мн. інш. Сярод субстантываў метафарычнаму пераасэнсаванню ў большасці выпадкаў падвяргаюцца словы, у сэнсавых структурах якіх фіксуецца першасны ЛСВ 'агонь, полымя' і актуалізуюцца семы 'ўздзеянне агню', 'гарэнне', 'спальванне': *А цяпер вось кахання агню* Ададаеш пачуццё ты і сілы (У.Жылка). *Агні* кахання — вечныя *агні*. Яны нікому з нас не спяць вочы (А.Грачанікаў). *Зоркі згаснуць на світанні, Толькі полымя* кхачня *Не пагасне* у вачах тваіх (Э.Валасевіч). *Гарыць* душа, *гарыць* уся, *Не патушыць* душы *пажар* (Я.Пушча). *Не разлюбі, не разлюбі, Не загасі касцёр* любві (М.Віняцкі). *Адгучаў маладосці смех, І кахання касцёр* згарэў (М.Яцкоў). *Вы распалілі вогнішча* ўва мне, *Яно гарыць, і я ў ім дагараю* (Г.Барадулін). *Прага новых адкрыццяў не дае памерці* нашаму каханню, *наадварот, усё мацней і мацней раздзімае яго вогнішча* (А.Зэкаў). *Толькі сэрца ў цемрыве стыне: Там гарыць майго кахання жар* (Я.Золак). *У сэрцы збалдым кахання апошняга жар* (А.Дэбіш). *Дрыжыць мая душа ад захаплення, ад этага высокага гарэння, — о свет, о час, хаця не астудзі!* (С.Шах).

Радзей прычынай прыліву пачуццяў з'яўляецца адчуванне гневу, нянавісці: *А там ачахла і полымя* княскага гневу (У.Арлоў). *Агонь* нянавісці святой *Рваў маё сэрца на кавалкі* (А.Звонак).

Многія ЛСВ субстантываў *агонь, жар, гарэнне* выражаюць запал, натхненне, захапленне: *Пішы, калі ў творчым агні* душэўную смагу спатоліш (М.Касцюковіч). *Эх, дзе ты, натхнення ўзнёслага жар?* (М.Калачынскі). *Паперы аркуш стыне на стале, Пачуццяў сіні жар* на ім сатлеў (А.Звонак). *І ўсё-ткі, што ні новы дзень, То сэрца — поўнае гарэнне!* Усё глыбей сярод людзей *Маё жывуцае карэнне* (Н.Мацяш).

Не менш распаўсюджанымі з'яўляюцца пераасэнсаванні, што развіваюцца ў кірунку ад назваў з абагуленай семай 'наяўнасць вады'. У працэсе метафарызацыі ўключаюцца найменні вадзянога валу, ваганняў марскіх хваляў, марской буры, перыядаў прыбою і прыліву, паводкі: *хваля абурэння* (М.Гамолка), *хваля* зла (А.Вярцінскі), *хваля* сораму (А.Васілевіч), *хваля* пяшчоты (І.Шамякін), *хваля* цёплых пачуццяў (М.Лупсякоў), *хваля* нястрымнай радасці (М.Даніленка), *усплёск* эмоцый (Н.Мацяш), *кахання пяшчотныя усплёскі* (А.Александровіч), *усплёск* радасці (Я.Сіпакоў), *пачуццяў*

прыбой (У.Гетманчук), *прыліў* вялікай сілы і шчасця (Я.Колас), *раптоўны прыліў* гневу (І.Шамякін), *халодная наводка* нечаканае крыўды і злосці (В.Адамчык).

Сэнсавай канкрэтызацыяй семантыкі слова ў плане актуалізацыі сем ‘прыліў энергіі’, ‘уздым’, ‘натхненне’, ‘высокая ступень напружання, хвалявання’ можна лічыць развіццё субстантываў *уздым*, *узлёт*, *парыў*, *накал*, *напал*: *Максім у парыве радаснага ўздыму* яшчэ раз хацеў абхапіць Давіда і закружыць па камеры (М.Машара). *Рыгор ажно скалануўся ўсёй постацю ад надыйшоўшага пачуцця ўздыму* (Ц.Гартны). *У нас у кожнага Былі свае турботы, Узлёт* юнацкіх Запаветных мар (М.Хведаровіч). *Першы парыў* радасці пачаў ужо праходзіць (М.Пятніцкі). *А толькі ў сэрцы ёсць Тое, што навекі нас звязала: Наша юнасць, наша маладосць, І пачуцце яснага накалу* (К.Буйло). *І як хораша гэта знешне дрымотная атмасфера адцяняе вялікі напал пачуццяў, які тут шугае полымем* (А.Кучар).

У сэнсавых структурах полісемантаў *выбух*, *узрыў*, *успышка* актуалізуюцца дадатковыя семы ‘раптоўнасць’, ‘моц, значная мера’, ‘вялікая колькасць’: *цэлы выбух* слёз (М.Нікановіч), *выбух* Булыгавай шчырасці (Х.Шынклер), *бурныя душэўныя ўзрывы* (Г.Чорны), *успышка* гневу (А.Асіпенка).

Душэўны ўздым, бурнае, гарачае выяўленне пачуццяў даволі часта асацыіруюцца з прыроднымі з’явамі моцнай (часта разбуральнай) сілы. У працэс метафарызацыі ўключаюцца субстатывы *бура*, *навальніца*, *завая*, *смерч*, *ураган*, *шторм*, *вулкан*: *А можні сабе ўявіць, якую буру пачуццяў* выклікала ў душы былога паўстанца-бядзігі гэта вестка (Г.Кісялёў). *Паспрабуй пражыць сваю маладосць без душэўных бур і трывог* (М.Гроднеў). *І расла навальніца нянавісці дзікай і злосці* (П.Глебка). *Ты стаіш... А на душы завеі... А на душы халодныя лісты* (П.Трус). *Любоў — гэта смерч, ураган* (А.Зарыцкі). *Гатоў цябе я ўсю скусаю, — Усціш маіх настройў шторм* (Я.Пушча). *Раптам — апякло дыханне, захапіў вулкан жыцця: на дваіх — адно каханне, вось і бездань пачуцця!* (С.Давідовіч).

Метафары з семантыкай азарту, моцнага жаданне чаго-небудзь выяўляюцца ў субстантывах *сверб*, *смага*, якія на першы план вылучаюць семы ‘імкненне’, ‘нецярпенне’: *У грудзях яшчэ ўсё тлеў пякучы, як ад крапівы-жыгучкі, сверб* крыўды (В.Адамчык). *А мо яго адолеў здрады сверб?* (Я.Сіпакоў). *У гэты век, што адвучыў маўчаць, Але, відаць, песні і славы не трэба, Калі ў сэрцы смага* пякучым агнём, *Калі прагнеш помсты, Як долі, як хлеба* (М.Машара).

Абвостранасць пачуцця можа выражацца пераноснымі ЛСВ субстантываў *ружа*, *макі*, *джала*: *Вазьмі сабе ружы маёй тугі, Пакінь мне крываваыя макі...* (У.Караткевіч). *Вострае джала рэўнасці* балюча кальнула сэрца, ён застагнаў і кінуўся на канапу (Я.Рамановіч). *Раўнівасць* прасунула сваё вострае джала паміж імі (Р.Мурашка).

Метафары са значэннем радасці, асалоды, задавальнення выяўляюцца ў субстантываў *мёд*, *солад*, *слодыч*, *свята*, *святло*, першасныя ЛСВ якіх

арыентаваны на салодкія рэчывы і прадукты, прыемныя смакі, на ўрачыстыя, светлыя дні: *мёд пацалунка* (М.Віняцкі), *хмельны солад каханья* (У.Жылка), *солад мараў і дум у сэрцы маладым* (М.Машара), *слодыч шчымлівая ў сэрцы* (Н.Мацяш), *слодыч забытага болю* (Р.Барадулін), *на душы сапраўднае свята* (І.Дуброўскі), *свята ў сэрцы* (С.Законнікаў), *святло радасці* (П.Кавалёў), *святло любові* (Л.Галубовіч).

Метафары са значэннем такіх рыс характару, як сардэчнасць, дабрата, шчырасць, душэўная цеплыня, спагадлівасць, рэгулярна развіваюцца ад першасных ЛСВ назоўнікаў, звязаных з выражэннем цяпла, цеплыні, мяккасці: *Ды і не ў кветках тут прычына. Проста чалавеку патрэбна **цеплыня**. Кожнаму! Маленькая крупінка сардэчнай **цеплыні*** (А.Савіцкі). *Адчуўшы сардэчную **цеплыню**, шчырасць, я хутка асвоілася з ім* (П.Мядзёлка). *Чалавеку трэба чалавечае **цяпло*** (К.Пішчыкава). *Мая душа пачынала расцвітаць ад **цяпла** жаночай няшчоты* (У.Дамашэвіч). *Хвіль быў найдабрэйшы чалавек і за буркатнёй хаваў сваю душэўную **мяккасць*** (У.Шыцік).

Своеасаблівым сімвалам выражэння дабрата, сардэчнасці, суперажывання ў многіх творах выступае пераносны ЛСВ субстантыва *сэрца*: *У цябе, Лэйзарка, сапраўды залатое **сэрца*** (З.Бядуля). *Людзі! Да зорак вас не ракеты — Шчодрыя **сэрцы** нясуць* (У.Верамейчык). *Свой радок на паперы Не чакаў я спаткаць, Проста **сэрца** без меры Захацела спяваць* (П.Броўка). *Лепей сто разоў на слове збіцца (Дараваў бы ў сто разоў хутчэй), Чым паперкаю адгарадзіцца Ад гарачых **сэрцаў** і ва чэй* (Н.Гілевіч).

Метафары з агульнай сямантыкай ‘цяжкі душэўны стан’, ‘нервовае ўзбуджэнне’, ‘маральныя пакуты’ засведчаны ў полісемантаў *рана, рубец, шрам, болька*, першасныя ЛСВ якіх звязаны з выражэннем фізічных пашкоджанняў на целе чалавека: *Напамінак аб каханні крануў свежую **рану*** (І.Шамякін). *Коля толькі казаў так, каб даць спакой **ранам** душы гэтага чалавека* (К.Чорны). *А дзе залісваць, што баляць заўсёды **Рубцы і раны** на жывой душы?* (С.Грахоўскі). *Ад патаемных нашых слёз **Рубцы** не гоцяцца на сэрцы* (С.Грахоўскі). *Ад іх [зрад] на сэрцы **меты**, Паглядзі: **рубцы і шрамы*** (Г.Каржанеўская). *У кожнага засталася якая-небудзь **болка**, не даваў спакою ўспамін аб перажытым горы* (К.Кірэенка).

Працэс метафарызацыі часта ажыццяўляецца ў кірунку ад зыходнага ЛСВ, звязанага з найменнем цвёрдай горнай пароды. Такія канструкцыі ўключаюць у свой склад назоўнік *камень* і з’яўляюцца варыяцыямі шырокаўжывальнага фразеалагізма *камень на сэрцы*: *Цяжкі **камень** давіў на **сэрца**, балюча было за сяброў, якія загінулі* (І.Шамякін). *Ой, як цяжка! Як балюча! Лёг на **грудзі камень*** (М.Хведаровіч). *У бацькі цяжкі **камень** з **грудзей** зваліўся* (А.Кулакоўскі). *Упаў з **душы той камень** цяжкі, Што прыгнятаў у лагеры мяне* (А.Бачыла). Цікавымі з’яўляюцца індывідуальна-аўтарскія метафарычныя канструкцыі *камень нуды* (Я.Купала), *чэрствасці тупыя камяні* (А.Сербантовіч), *камень памяці* (Л.Дайнека).

Цяжкі душэўны стан перадаецца праз метафарычны ЛСВ полісеманта *груз*, які ў кантэксте ўскладняецца квантытатыўнай семай ‘многа, значная

колькасць’: *груз няўдач і памылак* (А.Пысін), *груз пакут* (У.Скарынкін), *груз абразлівых зняваг і кпінаў* (М.Аўрамчык). Значэнне цяжкага пачуцця адлюстроўваецца ў сэнсавых структурах полісематаў *накіп* і *муць*: *Сцішвалі людзі ў сабе пакутлівы **накіп** смутку, злосці і адвагі* (К.Чорны). *А на душы, як у чайніку, **накіп*** (А.Савіцкі). *Ці вы, пражыўшы век, не знаеце, Як душыць душы **накіп** пошлы, Як труціць сэрцы яд нянавісці?* (Н.Гілевіч). *У душы ўспляснуў агонь! Яго заліла **муць**... І сэрцу беднаму так больна!* (М.Багдановіч).

Празрыстыя сэнсавыя сувязі прамога і пераноснага ЛСВ полісемантаў *некла*, *астрог*, *турма*, *катарга* лёгка ўкладваюцца ў мадэль семантычнай дэрывацыі ‘месца, дзе церпяць вечныя пакуты душы памёршых грэшнікаў; турма; катарга → цяжкія душэўныя пакуты’: *Такога **некла** сэрца шчэ не знала* (Н.Мацяш). *Лепш не пытай, чаму душа баліць — Я гэта **некла** вызначыў сам* (П.Панчанка). *Адзіныя словы ў **астрозе** душы Скрозь шчыліны воч пазіраюць на свет* (Л.Галубовіч). *Спакойны час. Як разбіць мне сэрца **турму**?* (У.Караткевіч). *Жыццё, жыцця ты іншага не мысліш. На **катарзе** любові і святла!* (Я.Янішчыц). *Я ўцякаў, нібы злачынца, З пакутнай **катаргі**, хутчэй, Каб адзінотаю лячыцца Ад варажбы тваіх вачэй* (П.Панчанка).

Метафарычныя ЛСВ інварыянтнага характару ‘душэўны холад’, ‘горкае пачуццё’, ‘неспакой’, ‘застыласць’, ‘трывог’ ў сваёй большасці аказіянальныя, не фіксуюцца слоўнікамі літаратурнай мовы. Пісьменнікі звязваюць цяжкі душэўны стан чалавека з самай халоднай парой года, з сырым, пранізлівым надвор’ем: *Ў маім сэрцы **зіма** І правету няма...* (М.Васілёк). *Няхай жа і ў нашыя дзверы Не грукае болей **зіма*** (С.Грахоўскі). *І адышла **зіма** трывог* (У.Караткевіч). *Не пяецца песня: Голасу няма. На дварэ прадвесне, На душы — **зіма*** (В.Рагаўцоў). *Між намі сюжэнавейная **зіма**. Мы іншыя. І ведаем пра гэта* (М.Шабовіч). *Глыбока ў сэрцы — **золь імжы**, Гнятліва, непагодна...* (Н.Гілевіч). *Знікла роспач, **Золь** і слота, Шчасце стукае ў акно* (М.Багун). *І на двары і ў сэрцы **золь**. Сяброў і родных меней, меней* (А.Майсеенка). *Чалавеку не проста адмахнуцца ад сумнай **імжы**: І дарог сваіх ростань, і сіроцкі ён боль перажыў* (К.Кір’еўка). *З нас кожны памыляцца можа, На сэрцы горыч ды **імжа*** (П. Броўка).

Метафарычныя ЛСВ полісемантаў *адвячорак*, *вечар*, *ноч* выражаюць градацыйныя адносіны з наступным павелічэннем сілы, велічыні сэнсавай кандэнсацыі: ‘элегічны настрой’ – ‘трывога, хваляванне’ – ‘цяжар, душэўны непакой’: *Наведваецца **адвячорак** у мой настрой...* (Р.Барадулін). *А на дварэ бязгодзіца, Нібы ў душы. Як цяжка несці ў сабе **вечар**, Калі ступае ранак на шашы* (Я.Хвалей). *І доўга крыўдай невымоўнай Цямрэла ў сэрцы **ноч** пакут...* (Н.Гілевіч).

Да гэтай сэнсава-тэматычнай групы цесна прымыкае полісемант *скразняк*, метафарычныя ЛСВ якога актуалізуюць дадатковыя семы ‘трывога’, ‘страх’, ‘душэўная неўладкаванасць’: *Астатнія часы Міцеву душу абліваў настылыя лядовы **скразняк** трывогі, каб благога чаго не прылучылася з бацькам* (В.Адамчык). ***Скразняк** халоднага страху прабег у Ваўчка на спіне*

(В.Адамчык) *Грэюся, дзіўна, аднак жа, бывае: цела гарыць, а ў душы скразнякі* (К.Цвірка).

Адценне смутку, неспакою часта выражаецца спалучэннем слоў *смуток, неспакой* з назоўнікам *жарства* ў значэнні ‘буйны калючы пясок’: *Разразаючы смутку тугую жарству, Я брыду да Цябе, мой Агонь!* (Я.Лайкоў). *Самотна да дня праблукаю, Можга, закальшу неспакою жарству* (І.Скурко).

Асновай для ўтварэння метафар са значэннем суму, меланхоліі, змрочнасці, бязрадаснасці часта служаць ЛСВ з абагуленай семантыкай ‘чарната’, ‘хмурнасць’: *Са мной начамі толькі шэпчаць зоры, ды чарната варушыцца ў душы* (В.Ракаў). *Прыкрая чарната, што засланяла яго думкі, знікла* (А.Чарнышэвіч). *Бацька адагнаў ад сябе гэтую хмурнасць і напусціў на сябе ранейшую гаварлівасць* (К.Чорны). *Арцём усміхаецца — скупа, з хмурынкай мімалётнага суму* (М.Ракітны).

Горкае пачуццё ад крыўды, няўдачы, гора выражаецца пераносным ЛСВ полісеманта *горыч*: *Толькі той смех памятаю і вострую горыч той самай крыўды* (Я.Брыль). *Каб горыч паменьшыць разлукі, галубяць і песцяць у сне вясёлыя мілыя рукі* (А.Астрэйка). *І хоць ззяе дзень прыгожы, у сэрцы горычы прыліў* (А.Ставер). Такі ж кірунак метафарычнага пераасэнсавання назіраецца ў субстантываў з першасным значэннем ‘ядавітае расліна’, ‘пустазелле з горкім смакам’: *І горкі чэмер ён у сэрцы нёс* (А.Зарыцкі). *Трэба ўмець ва ўсім струну жыцця крануць І чэмер дум змесці* (У.Хадзька). *Дзе блёкат хцівасці і злосці труціў пачуццяў першацвет, уздызе жэтка прыгажосці, якая выратуе свет* (В.Гадулька). *І цяпер цвілі ў душы пажмы і палыны* (К.Чорны). *Мілы, мы зналі каханья палын* (Я.Янішчыц).

Прадказальнымі можна лічыць супрацьлеглыя ЛСВ, якія развіліся ў музыкальных тэрмінах *мінор, элегія* ‘сум, меланхолія’ і *музыка, акорд* ‘страснасць, уздым’: *У вас нейкі мінор сёння* (А.Савіцкі). *На сёння хопіць мінору!* (Э.Ярашэвіч). *Німа ў мяне юнацкіх прывілегій. Бяру ўсё па-даросламу ўсур’ёз І не баюся ўжо мужчынскіх слёз, І не смяюся з сябравых элегій* (Г.Бураўкін). *Не чую музыкі ў душы, Што ты вясною абудзіла* (З.Марозаў). *Прачнуўся з жасхам, безгалосы — Прапала музыка ў душы* (А.Пісьмянкоў). *І спяць гаі... і сыплюцца лісты... Звіняць акорды ў сэрцы маладым* (П.Трус).

Стрыманасць, раўнадушнасць у праяўленні пачуццяў, у адносінах да каго-небудзь звычайна выражаецца назоўнікамі з каранем *холод*: *Падкрэслены холод расстання* (Г.Бураўкін). *На сэрцы холод і варожасць* (Р.Мурашка). *Дрыжыць трывогі холод* (Р.Барадулін). *У яе словах быў холод, была адчужанасць* (Л.Арабей). *Хітрынкі ў паглядзе, халоднасць у твары* (А.Бялевіч).

Шырокая палітра сэнсавых адценняў назіраецца ў структуры полісеманта *лёд*. Цэнтральнае яго значэнне – ‘раўнадушныя, стрыманыя адносіны да каго-небудзь’: *Нейкі халадок, лёд паміж намі* (Х.Шынклер). *А між намі — лёд* (Я.Янішчыц). *Растаў твайго маўчання лёд* (Л.Пранчак). *Задумаў скрануць... вершам яе раўнадушнасці лёд* (М.Калачынскі). Блізкім да яго з’яўляецца ЛСВ ‘моцнае перажыванне, якое халодзіць душу’: *Хаджу па хаце, як атруты, У*

жылах чую зімні лёд (Цётка). Рукі ледзянелі, да сэрца дабіраўся лёд (Я.Янішчыц). Сэнсавы дыяпазон гэтага слова значна пашыраецца за кошт яго індывідуальна-аўтарскіх ужыванняў у паэтычнай мове: *Твой ліст — нібыта крыгаход, што раскрышыў ільды сумненняў* (М.Мельнік). *Каханне... растопіць ільды асцярогі і вызваліць скрытыя воды* (А.Бадак).

Спакой, ураўнаважанасць у душы чалавека часта асацыіруюцца з адлігай, зацішшам, штылем, нерушам: *На душы адліга...* (Р.Барадулін). *Я ў радасці, і ў журбе, І калі на душы зацішша, Мару ўзвысіцца да цябе, Гарадоўкае наша ўзвышша* (У.Скарынкін). *Мы ў жыцці не шукаем зацішша, І няма ў нас «тваё» і «маё»* (М.Губернатараў). *Людское сэрца, быццам мора, У ім бывае шторм і штыль* (П.Броўка). *Тады ты ў лепшае наверыш, Калі на сэрцы згода, неруш* (Г.Каржанеўская).

Метафары са значэннем няшчырасці, крывадушнасці, ілжывасці назіраюцца ў полісемантах *грым, карá, абалонка, найгрыш, поза*: *Двудушша не схаваетца пад грывам* (Л.Дайнека). *Мы ведаем, хто Загнаў у тупік нашы справы, Сёння нас не аслепіць Яркасць хлуслівага грыву* (П.Панчанка). *Чалавечая душа абгортвалася карой фальшы і дробнай хітрасці* (К.Чорны). *Сарвіце з душ чарсцвення абалонку!* (М.Віняцкі). *Федз, адчуваў найгрыш, штучнасць у сваіх наводзінах, у тым, што і як робіць* (П.Місько). *У. Дзюба рэдка абыходзіцца без позы, сапраўдных сваіх пачуццяў ён вельмі часта не слухае* (Н.Гілевіч).

Прытворства, якое скрывае сутнасць каго-ці чаго-небудзь, часта выражаецца назоўнікам *маска*: *Згода-еднасць — толькі маска, Пад якой — нянавісьць-злосць* (Н.Гілевіч). *Імператар Нерон носіць не твар, а маску глыбакадумнасці. І прыкідваецца добрым* (М.Ваданосаў). У творах мастацкай літаратуры гэты назоўнік часта ўжываецца ў складзе вядомага фразеалагізма *скінуць маску* ‘станавіцца самім сабой, пераставаць прытварацца, прыкідвацца’: *Толькі тут зразумеў Карповіч, што Вялічка скінуў з сябе маску, адкрыўшы сапраўдны твар правакатара* (М.Машара). *Вельмі хутка ён скіне з сябе маску, якой прыкрываўся ўвесь час* (У.Шахавец).

Пры метафарызацыі на першы план могуць вылучацца не самі эмоцыі і пачуцці, а ступень і форма іх праяўлення, колькасць і часавыя паказчыкі. Так, розныя эмоцыі і пачуцці з пункту гледжання іх інтэнсіўнасці, узмоцненасці, меры выяўлення і працякання ў часе выражаюцца ў метафарычных спалучэннях *вал злосці* (А.Бачыла), *іскры злосці* (Я.Колас), *патоў гневу, ярасці* (П.Панчанка), *зарад нянавісці* (І.Шамякін), *бліскавіцы гневу* (Я.Рамановіч), *маланка гневу* (Я.Колас), *маланка страсцей* (Я.Колас), *дамба страсці* (А.Бачыла), *струмень жаданняў* (Р.Мурашка), *пачуццяў шумны дождж* (Л.Сільнова). Некаторыя субстантывы характарызуюцца шырокай валентнасцю, здольнасцю спалучацца з вялікай колькасцю слоў. Так, з назоўнікам *вір* утвараюцца наступныя спалучэнні метафарычнага тыпу: *вір клопату пустога, вір звягі, вір знявагі* (Р.Барадулін), *вір уласных мар* (А.Чарнышэвіч), *глыбокі вір страху* (В.Адамчык), *вір шалёнай страсці* (І.Хадарэнка). Ступень, спосаб і форма выяўлення пачуццяў актуалізуюцца ў выразах *чара асалоды* (Я.Колас), *чара*

горычы (П.Ламан), *чаша любові* (Л.Пранчак), *чаша гневу* (М.Багдановіч), *чаша пакут* (А.Бачыла), *гронка агнявых пачуццяў* (У.Гетманчук), *сумятня пачуццяў* (Р.Бязрозкін), *клубок трывог* (Н.Мацяш), *ланицуг любасці і пяшчоты* (Р.Барадулін), *ком смутку* (К.Кірэенка).

Творча выкарыстоўваючы сэнсавы патэнцыял слова, шырокія магчымасці яго асацыятыўных і кантэкставых сувязей, пісьменнікі нярэдка ў адным лінейным радзе спалучаюць сінонімы і блізказначныя словы, а таксама антонімы. Прыём нанізвання сінонімаў-метафар дазваляе ўзмацніць значэнне кожнага з сінонімаў, іх сэнсавыя адценні, а таксама агульны сэнс выказвання і тым самым павысіць выразнасць маўленчага акту: *Юнацтву ўласціва кіпенне, бурленне* (Я.Колас). *Каханне — гэта полымя, агонь жыцця, тварэнне цуду* (Г.Юрчанка). *Унутраныя, сардэчныя бурны, навальніцы, што адбываюцца, працякаюць у душах і сэрцах герояў і гераінь, набываюць канкрэтныя контуры і абрысы* (Г.Юрчанка). Адзін і той жа метафарычны субстантыў у спалучэнні з рознымі па сэнсавай накіраванасці дапаўненнямі зольны выразіць шырокі спектр пачуццяў: *Падкрадаецца са спіны, Свой бязлітасны час вызначае Хваля зайдрасці і маны, Недаверу, Бяссілля, Адчаю...* (Г.Бураўкін). *Гэта быў цэлы вулкан пачуццяў, жаданняў і магчымасцяў* (М.Адам).

Зрэдку субстантыў паўтараецца двойчы, удакладняючы і канкрэтызуючы прадмет апісання: *Сэрца яго топіцца ў моры агнявых жаданняў, у бурным моры, ад якога ў сэрцы ўскінае балючая глыбоч* (М.Зарэцкі). *І гэты дальні дом, і гэты спеў музыкі ўзнялі агнём жаданняў і журбы Акорд ў грудзях яе, акорд душы вялікі, Бо толькі маці можа так любіць!* (В.Маракоў).

Антонімы-метафары, ужытыя ў адным мікракантэксце, ствараюць яркі антытэзны малюнак, раскрываюць дыялектыку развіцця чалавечага жыцця з яго пад'ёмам і падзенням адлюстроўваюць амбівалентнасць пачуццяў, супярэчнасці псіхічных адчуванняў і перажыванняў лірычнага героя: *Спазнаў я у жыцці Святло і змрок* (М.Арочка). *І пекла рэўнасці, і рай...* (З.Марозаў). *Кактэйлі любові з чынавісцю — звычайны сучасны напой. Дзе вы, былыя страсці, — няма ні той, ні другой* (П.Шруб). *Мы ўсе праходзім поўны круг жыцця — Ад першых слёз Да сціхлага дыхання, Адпіўшы чашу хмельнага кахання, Адчуўшы колкі холад забыцця* (Г.Бураўкін). *Будзе май квітнець і будуць сцюжы, будзе ўздым і горычы няўдач* (М.Смагаровіч).

Выражэннем псіхалагічнага стану, пачуццяў, пэўнага настрою з'яўляецца твар чалавека, які многія даследчыкі лічаць адным з невербальных сродкаў камунікацыі. Твар – гэта застылая гісторыя жыцця чалавека. «*І кожны дзень, пражыты у трывозе, Кладзе адбітак, нібы цень, на твар*», – справядліва зазначае Я.Крупенька. Адна з гераінь твора М.Ваданосава ў гумарыстычна-іранічнай форме папярэджвае свайго суб'яднага: «*Хаваешся ад людзей... Яно не без прычыны — у цябе ж не твар, а шылда, дзе ўсё напісана*». Даволі вялікая колькасць інфармацыі аб унутраным стане чалавека свядома ці несвядома счытваецца з яго твару. Для дакладнага выяўлення выразу твару (а значыць – складаных глыбінных працэсаў псіхікі чалавека, яго ўнутранага стану) пісьменнікі выкарыстоўваюць метафарычныя ЛСВ самага рознага

зместу, што, безумоўна, залежыць ад ступені актуалізацыі таго ці іншага аспекту шырокай пачуццёвай гамы і характару кантэкставага акружэння слова. Параўн.: *На твары яго ляжала пячаць здзіўлення* (К.Чорны). *Халодны позірк, тон суровы, на твары горычы пячаць* (С.Грахоўскі). *Варвара ўбачыла, як на твар яго лёг адбітак болю* (А.Васілевіч). *Тут ён паспрабаваў усміхнуцца таямніча і хітра, але неслухмяныя фальбоны ягонага твару ўсё роўна склаліся ў звычайную яго безнадзейна-горкую міну* (М.Зарэцкі). *Добра бачу: твар твой — гэта маска* (А.Камоцкі).

Праяўленне на твары дрэннага адчування, кепскага настрою, болю, адчаю часцей за ўсё выражаецца пераноснымі ЛСВ полісемантаў *цень, хмара, смуга: Цень распачы на твары* (М.Віняцкі). *І цень ледзь прыкметнага болю На твары іх ціханька лёг* (Я.Колас). *Цень незадавальнення прабег па твары Галіны Пятроўны* (Г.Шыловіч). *На яе твары ён не заўважыў ні здзіўлення, ні расчаравання, ні нават ценю адчаю, чаго так вельмі баяўся* (І.Сіўцоў). *Марынка тлумачыла адсутнасць бацькі па-дзіцячаму лёгка і без ценю смутку на твары і ў сэрцы* (А.Васілевіч). *Паказаўся твар, зцігнуты цёмнай хмарай незадавальнення* (А.Васілевіч). *Замест чырвані на твар Журко набегла бялявая смуга хвалявання, і вочы нібыта пабольшылі* (А.Савіцкі). Радасна-ўзбуджаны выраз твару, які адлюстроўвае радасны, прыўзняты настрой, выражаецца ЛСВ полісемантаў *прамень, святло: На твары людзей лажыцца прамень светлай радасці і сьвядомасці* (К.Чорны). *Промень усмешкі прабег па засмучаным твары* (І.Новікаў). *Але і праз густое сьвае шчацінне відаць было, як на старым яго твары прабівалася святло радасці* (А.Якімовіч).

Самым выразным невербальным сродкам выражэння ўнутранага стану чалавека лічацца яго вочы — постэрка душы. Вочы як ні адзін іншы орган цела чалавека здольны на хуткія (часам імгненныя) змены і рэакцыі. Менавіта таму яны могуць быць гарачымі і халоднымі, вясёлымі (радаснымі) і сумнымі (панурымі, самотнымі), пакорлівымі і непакорлівымі, горкімі і салодкімі, саромнымі і бессаромнымі, даверлівымі і недаверлівымі, праўдзівымі і падманнымі, спакойнымі (ціхімі) і гнеўнымі (яраснымі, шалёнымі), удумлівымі і бяздумнымі. Вочы, на думку З.Марозава, могуць нават крычаць: *Я помню тваё развітанне, Знямелы крык тваіх вачэй*. Позірк вачэй бывае калючым і вострым, як цвікі, як нажы: *Прышоў у хату — раўнапраўны — З цвікамі вогненых вачэй* (А.Сербантовіч). *А сын ускіне воч блакітныя нажы* (А.Вялюгін). Для лірычных герояў Р.Барадуліна паядынак вачэй носіць узвышана-вясёлы характар: *Паядынак вачэй — паядынак вясёлы, Чым паяшчотнейшы ён, тым душы балючэй*.

Бляск, святло, гарэнне ў вачах як вынік стану ўзбуджанасці, страпасці, вялікай сілы напружання чалавека часта выражаецца пры дапамозе ЛСВ полісемантаў *касцёр, полымя, пажар, ззянне: Мілее юны твар. І смелых вуснаў слодыч, Вачэй пажар* (А.Шушко). *Нават слёзы не патушылі пажар гэтых вачэй* (А.Васілевіч). *Вачэй кастры шматслоўныя — Маёй душы прычал* (В.Стрыжак). *Бровы могуць з часам выліняць І згарэць вачэй кастры* (А.Астрэйка). *Вось азірнулася — полымя з воч* (У.Жылка). *Ну і вочы! Так пала-*

юць ярка, Пэўна ў Мінску ззяне іх відаць (Э.Агняцвет). Цямней становяцца вочы твае, і душа мая тоне ў моры іх ззяння (З.Бядуля).

Агеньчыкі, вугалькі ў вачах адлюстроўваюць пачуццё ўздому, узнёсласці, захаплення чым-небудзь: Яны мяняліся, плылі, Ружовашчокія славянкi, Вачэй гарачыя **вуглі** (К.Камейша). На чарнявым яго твары наблісквалі **вугалькі рухавых вачэй** (М.Пятніцкі). У яго [Колышава] чыстых, адкрытых шырока вачах успыхвалі цікаўныя і неспакойныя **светлячкі** (І.Мележ).

Востры гнеўны позірк даволі часта выражаецца пры дапамозе назоўнікаў маланка, бліскавіца: **Маланкі** дзве блакітныя Бліснулі грозна з Янкавых вачэй (З.Бядуля). Пранізілая **маланка** мільганула ў яго вачах (Я.Лайкоў). Ажно **маланкі** бліскаюць з вачэй (Р.Барадулін). У яе шэрых, як воблака перад навальніцай, вачах узнікалі **бліскавіцы гневу** (Я.Рамановіч).

Холад душы, трывога, страх і нават нянавісць, што выражаюцца ў вачах, перадаюцца словазлучэннямі з назоўнікам **ільдзінка**: Савацееў заўважыў у яго вачах **ільдзінкі холаду** (У.Шыцік). У яго сiнiх вачах не расталі яшчэ **халодныя ільдзiнкi** толькі што перажытага **страху** (М.Лынькоў). Роб убачыў, як у кашэчых вачах капітана заблішчалі **халодныя ільдзiнкi нянавісцi** (М.Гамолка). Спалучэнні з назоўнікам **прамень**, наадварот, перадаюць радасць, надзею, дабрыню, што адлюстроўваюцца ў вачах: **Засвяціліся ў Яркі Промні радасцi ў вачах** (В.Бычко). У вачах **праменны бліск пагас, прамень надзеi ж не патух** (С.Новік-Пяюн). **Праменні дабрыні** Няняжка распазнаць, **Калі умееш сам Іх людзям аддаваць** (Г.Дашкевіч).

Такім чынам, для выражэння псіхалагічнага стану чалавека, яго эмоцый, пачуццяў, перажыванняў выкарыстоўваюцца метафарычныя ЛСВ кампанентаў самых розных тэматычных груп. Душэўны пад'ём, прылівы пачуццяў звычайна асацыіруюцца са словамі з агульнай семантыкай 'гарэнне агню' (*агонь, вогнішча, полымя, пажар, жар, гарэнне*), з найменнямі гайданняў паверхні вады (*хваля, усплёск, прыліў, наводка*) і прыродных з'яў вялікай разбуральнай сілы (*бура, навальніца, смерч, ураган, шторм, вулкан*). Моцнае жаданне чаго-небудзь, азартная самліваюцца са *смагай, свербам*; асалода, прыемнасць – з *мёдам, соладом, святам*; сардэчнасць, шчырасць, дабрата – з *цеплынёй і мяккасцю*. У якасці крыніцы матывацыі для выражэння цяжкага душэўнага стану выкарыстоўваюцца першасныя ЛСВ полісемантаў *рана, рубец, шрам, болька, груз, камень, муць*. Душэўны холад чалавека, яго трывога, занепакоенасць у беларускіх пісьменнікаў асацыіруецца з *зімой, імжой, золлю, скразняком*, з пэўным часам сутак (*адвечорак, вечар, ноч*). У працэсе метафарызацыі могуць уключацца найменні ядавітых раслін, пустазелля, музычных тэрмінаў, кветак і іншых тэматычных груп (*чэмер, блёкат, палын, мiнор, музыка, акорд, ружа, макi*). Дыяпазон некаторых полісемантаў даволі шырокі і ўключае ў свой склад ЛСВ антанімічнага характару (*агонь любовi і нянавісцi, прыліў пяшчоты і гневу, хваля зла і дабрыні, чаша любовi і гневу*).

2.9. Гукавы тып

Метафарычныя пераасэнсаванні гукавога тыпу характарызуюцца антрапамарфізмам і звычайна ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека на падобныя ў нечым шум дрэў і ветру, гул грому, журчанне вады, усплёск хваль, спеў і шчабятанне птушак. Да ліку узуальных (засведчаных у літаратурнай мове) адносяцца полісеманты гамонка (*птушыная гамонка, гамонка хваль і ручаін, гамонка ліп*), гоман (*гоман хваль шумлівых, гоман белавежскіх дрэў*), голас (*галасы лясоў і гаёў, злыя галасы вятроў*), енк (*енк завеі*), літанне (*раннія літанні салаўёў*), перашэпты (*перашэпты ніў, перашэпты хваль з асакой*), рогат (*рогат бур, акіяна насмешлівы рогат*), стогн (*далёкія стогны грому, стогны вялікай ракі*), уздых (*уздыхі лазовых хмызнякоў, уздыхі завірухі*), уздыханне (*уздыханне ветру, уздыханне мора*), усхліп (*усхліпы суровых завей, ласкавай хвалі ўсхліп*).

Прыкладна такі ж кірунак сэнсавага развіцця назіраецца ў структурах аказіянальных метафар *балбатня, гамана, гуканне, быспут, літанне, малебен, малітва, плач, прычытанне, трызненне*: *Калі маі сустрэліся з табой, І вясельных чарак перазвон Чулі ў салаўінай балбатні* (Х.Жычка). *Гамана сястрыц-зязюль* (Я.Янішчыц). *Мяне дагнала клёнаў гамана* (У.Марук). *Я прахапіўся ад гукання пеўняў* (Ф.Баторын). *Шумны дыспут лісця* (М.Кусянкоў). *Яшчэ больш гучна, яшчэ з большым натхненнем правяць салаўі раннія літанні* (Я.Колас). *І сядзе на елцы высокай касач, свае адчытае малебны...* (У.Дубоўка). *Сосны і вязы, дубы і асіны Вокала возера вартай насталі, Долю ківаюць паклоны нямыя, Небу малітву таемную твораць* (Я.Купала). *І восень сцюдзёная з ветрам і плачам* (У.Дубоўка). *І раптам з адвечнага мора імглы завітвае вецер — сляпы чарнакніжнік — прычытаннем асіны і енкам пілы* (В.Маракоў). *Трызненне ветру і бярозы* (В.Слінко).

Менш распаўсюджанай лічыцца зоанімічная мадэль ‘гукі жывёл → гукі, утваральнікам якіх з’яўляюцца людзі, баявыя машыны, узбраенне’: *шчабятанне дзяўчат, дзясочы шчэбет, жончын шчэбет, кулямётавы брэх, іржанне танкаў, роў самалёта*.

Птушыны спеў, шум ветру, шэлест лістоты і інш. у многіх выпадках асацыіруюцца з меладычнасцю і музыкальнасцю гукаў, выкананнем пэўнай мелодыі, песні, музычнага твора. У якасці крыніцы матывацыі для выражэння такіх гукаў у літаратурнай мове выступаюць першасныя ЛСВ полісемантаў *музыка* (*задуманная музыка лесу, музыку родных лясоў, музыка світанья*), *песня* (*песня жаваранка, песня палёў, самотная песня вятроў*), *спеў* (*вясёлы спеў вады ў ручках, спеў вятроў*). Колькасць такога роду аказіянальных ЛСВ перавышае ў некалькі разоў колькасць узуальных ЛСВ: *Спявае птах срэбна гімн светламу небу свайму* (А.Вярцінскі). *Салавей прапяе ўрачыстыя гімны* (А.Сербантовіч). *Гімн чыстаму каханню заспявалі званчэй чараты* (Р.Мурашка). *З прыродай жорсткай біўся [чалавек]з веку ў век Пад Прыпяці глухую калыханку* (У.Верамейчык). *Птушыны канцэрт не сціхае ў лугах* (М.Лупсякоў). *Ну, вядома ж, я не мог праспаць... Гэты цвыркуновы найгрыш*

сольны... (Н.Гілевіч). Сумуе снег, разрумзаўся лядок, а павадак зайграў **накцюрн** сустрэчы... (Р.Баравікова). Журавы спяваюць **паланэз**. (А.Сыс). **Напевы** вясновай дубровы (А.Дзеружынскі). Колькі назойлівых **нотаў** Дождж паўтараў ачмурэла (І.Тарасава). Зайграла восень **рэквіем** З ліста, Што павуцінку навісу трымае (У.Скарынкін). У просіні над вежамі, над рэкамі жураўліны **рэквіем** (А.Вярцінскі). Чулася птушкі світальнай **сола** (В.Гардзей). Пад сто **фантазій** сівера І пад дажджу авацыі Каханья вочы сінія Мянэ ніякавацілі (В.Стрыжак).

У вершы Васіля Сахарчука «Асенні дождж» створаны выразны малюнак дажджу з яго музыкай, клавіятурай траў, струнамі галля, званочкамі лістоты, скрыпкамі клёнаў і бубнамі парасонаў:

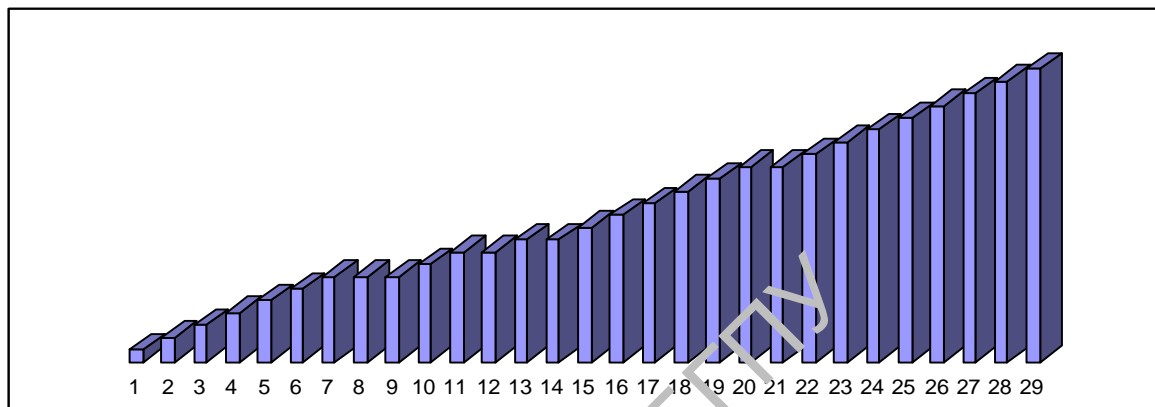
Абагаўляю **музыку дажджу**,
на мову слоў яе перакладаю,
услухваюся ў дождж,
стаіўшыся, гляджу,
як **музыка** плыве з-за небакраю.

З **клавіатуры траў**,
счарнелых **струн галля**
і са **званочкаў соннае лістоты**
скрыпічны **ключ зямлі**
збірае спакваля
ў **санату ручаёў**
дажджынкі-ноты.

Чаруе цішыню,
іскрыцца і няе
музыка-даждж на жоўтых **скрыпках клёнаў**.
І слухаючы дождж,
са сховаў дастае
зямля тугія **бубны парасонаў**.

Тэматычная скіраванасць першасных ЛСВ полісемантаў і іх метафарычнае рэзвіццё залежыць ад той ці іншай ступені праяўлення гучання. Так, вялікая сіла, працягласць, узмоцненасць гучання гукаў жывой прыроды атаясамліваюцца з **авацыяй, кананадай, сваркай, вэрхалам, гармідарам, лямантам**, а ціхія, не зусім выразныя гукі – з **казкай, роздумам, веча**: Лістабой аглушае папар **раскацістай хваляй асенніх авацый** (Э.Акулін). Ціха! Гучыць **кананада** Птушыных галасоў... (М.Башлакоў). На старой бярозе штосьці не падзялілі, усчапілі **сварку** вароны (І.Аношкін). Ясень дрыжыць пад дажджом, Слухае **сварку** маланак (С.Чыгрын). Узнялі цэлы **вэрхал** іпакі ў скверыку (І.Аношкін). **Гармідар** птушак у гаі хавае гук ічымлівай **скрухі** (В.Тарас). Але мінула з паўгадзіны, а вароны і не думалі спыняць **лямант** (А.Якімовіч). Ціха калосікі баялі **казкі** (А.Гурло). Пад неба ўзносяць журавы І пошум трапяткі **бярозы**, І дуба **роздум** векавы (М.Стральцоў). Апошні раз удзячна гляну На заінелую паляну, дзе дрэў **сівых аціхла веча** І ярка польмя трапеча (У.Скарынкін).

Градацыю гукаў з паслядоўным павышэннем сілы гучнасці можна прадэманстраваць у выглядзе наступнай шкалы гучнасці, дзе лічбамі абазначаны наступныя гукавыя метафары: 1 – роздум; 2 – уздыханне; 3 – шэпт; 4 – перашэпт; 5 – гаварок; 6 – калыханка; 7 – напеў; 8 – найгрыш; 9 – маленне; 10 – літанне; 11 – усхліп; 12 – размова; 13 – гамонка; 14 – балбатня; 15 – гоман; 16 – енк; 17 – спеў; 18 – плач; 19 – прычытанне; 20 – стогн; 21 – брэх; 22 – сварка; 23 – вэрхал; 24 – гармідар; 25 – рогат; 26 – іржанне; 27 – роў; 28 – авацыя; 29 – кананада.

Сярод гукавых метафар у асобную групу вылучаюцца маўленчыя метафары, якія ў сваёй большасці характарызуюць працэс маўлення, яго тон, рытм, інтанацыю, а таксама манеру гаварэння. У якасці базы для ўтварэння такіх метафар часцей за ўсё выступаюць найменні, звязаныя з патокам вады (ручаём, струменем, вірам, вадаспадам, каскадам). У працэсе метафарызацыі слоў гэтай тэматычнай групы могуць актуалізавацца дадатковыя семы ‘іклівасць, хуткасць’, ‘бесперапыннасць’: *У прастор выляталі ручаіны пявучых слоў* (К.Чорны). *Ліліся радкоў ручаіны І ўздыхі душы ўперамеж* (М.Калачынскі). *Цячэ прамой струмень, ракоча гаварыльня* (А.Звонак). *Пакуль бруаца слоў віры і думкам цесна на паперы, прашу цябе, свеча, гары, ахоўвай мой пакойчык маёры* (С.Давідовіч). *Міраслаў прывыкаў да Вадзіма, да штодзённых прасгулак, да вадаспаду слоў* (В.Гігевіч). *І слоў бразготных вадаспад Пякне раптам раўнадушным* (Н.Гальпяровіч). *Яраслаў сыпнуў чарговы каскад пытанняў, але мы не маглі слухаць адказаў* (І.Дуброўскі).

Некаторыя маўленчыя метафары арыентаваны на выяўленне спецыфікі маўлення з улікам яго сэнсавай напоўненасці, сілы і моцы ўздзеяння, пэўнай скіраванасці да адрасата. Параўн.: *І чарсцвее душа ад карозіі безадказных, бяздумных слоў* (В.Вітка). *Усюды восеньская стомленасць і слоў азяблы лістапад* (М.Баравік). *Пачынай выплаўляць слоў трывожную медзь* (У.Верамейчык). *А трэба мне ў жыцця няшмат: Спакой душы, бунтарства слова, Свой далягляд і твой пагляд Вачэй зялёных, як замова* (А.Салтук). *Ты год вяртаешся назад У безнадзейнасць, асцярожна, І ў вечаровасці астрожнай Ссыпаеш словаў колкі град* (В.Куртаніч). *І што тут зробіць нават бог, Хоць і зрабіць захоча, Калі каменных слоў гарох, Як ад сцяны, адскоча!* (А.Сербантовіч). *Бясконцыя сходы, і пахне час адсутнасцю зла ў пене пульхных фраз* (П.Шруб). *Быў свінец непатрэбных слоў, Кананада бязладных гукаў* (С.Сокалаў-Воюш).

Такім чынам, гукавыя метафары ўтвараюць даволі кампактную групу, сэнсавае развіццё ў якой ажыццяўляецца ў трох асноўных кірунках: антрапамарфічным (ад гукаў, што ўтвараюцца чалавекам), зоанімічным (ад гукаў, што ўтвараюцца жывёламі і птушкамі), музычным (ад гукаў, звязаных з выкананнем музычных твораў). Многія з іх выражаюць спецыфіку гучання гукаў, іх розную градацыю і ўскладняюцца дадатковымі семамі тыпу ‘працягласць’, ‘узмоцненасць’, ‘невыразнасць’, ‘прыглушанасць’, ‘імклівасць’, ‘бесперапыннасць’, ‘вялікая гучнасць’ і інш.

2. 10. К в а н т ы т а т ы ў н ы т ы п

Квантытатыўныя метафары (лац. *quantitativus* ‘колькасны’) заснаваны на падабенстве фізічных параметраў прадметных сутнасцей, іх колькасці, памеры, велічыні, аб’ёме, глыбіні і інш. У залежнасці ад характару квантытатыўнай (колькаснай характарыстыкі) полісеманты дзеляцца на дзве групы: з дакладным (канкрэтным) і недакладным (прыблізным) колькасным зместам.

Полісеманты з дакладным колькасным зместам, як правіла, з’яўляюцца вытворнымі адзінкамі, у якіх колькасны кірунак вызначаецца значэннем зыходных лічэбнікаў. Так, усе ЛСВ полісемантаў *двайняты* суадносяцца з самымі рознымі дэнататамі (бытавымі прадметамі, дрэвамі, людзьмі і інш.), якія часцей за ўсё складаюцца з дзюх раўнапраўных (раўнацэнных) частак: ‘блізняты’, ‘гаршкі-спарышы’, ‘двайняты-зоры’, ‘спарышы-таполі’, ‘блізка пасаджаныя два радкі бульбы’. Параўн. таксама: *трацяк* ‘цяля, жарабя ва ўзросце трох гадоў’, ‘старая мера плошчы – трэцяя частка зямельнага надзелу’, ‘трэцяя частка ўраджаю, сенакосу і пад.’; ‘трэцяя частка ад выкананай работы’. Такого роду полісеманты выходзяць за межы кампетэнцыі ўласна метафары, і ў лінгвістычнай літаратуры яны лічацца спецыфічнымі семантычнымі ўтварэннямі, што характарызуюцца асаблівасцямі як полісеміі, так і аманіміі [Гл. больш падрабязна: *Старычонок 1997:153-174*].

Неакрэсленымі па колькасным складзе з’яўляюцца метафары з канкрэтнымі, здавалася б, лічбавымі адпаведнікамі *тысяча, мільён, мільярд*. Усе яны характарызуюцца гіпербалізацыяй, вялікай ступенню перабольшвання: *тысяча* (*птушак, кветак*), *мільён* (*зорак, пырскаў, герояў*), *мільярд* (*сняжынак, сэрцаў*). Як правіла, чым большая лічба, тым большая ступень гіпербалізацыі. Лічбавы дыяпазон, напрыклад, у Я.Янішчыц акрэсліваецца межамі ад ста да ста тысяч: *Ты душны, свет. І сто разоў — дзівосны! І неспазнаны — тысячу разоў! У сто першым, у стотысячным радзе Я пазнаю цябе па вачах; Я памірала Тысячу разоў, Даўжніцаю была зіме і маю; На схіле самай светлае пары, Сто тысяч мук за ноч перагартаўшы За той, адзіны промень на зары. У большасці гіпербалічных словазлучэнняў з лічэбнікам у якасці апорнага ці залежнага слова колькасны кампанент, як правіла, ускладняецца часовай прыметай, выражанай назоўнікамі *год, дзень, ноч*: *Так і сустрэў я сонца ўсход, які не бачыў я сто год* (А.Вярцінскі). *У дарозе я мільёны год ужо* (К.Камейша).*

Прамінуўшы *мільёны гадоў* і *галактык*, У спляценні прастораў Страчаю — сябе... (А.Гуцаў). *І радасці ў дванаццаць верацён тут напрадуць, пакуль ты ма-ладзён, на ўсе тры тысячы шэсцьсот шэсцьдзесят дзён, ад продкаў перададзеных жыццём* (Д.Бічэль-Загнетава). *Я падымаю келіх свой... за бессань ты-сячы начэй* (З. Марозаў). *Стыхія спіць, і толькі зрэдку дзевяцісотгадовы зубр, яцьвяжскае загубы сведка, рыкае ў дзевяць срэбных труб* (А.Сыс). Акцэнтацыя на часавым аспекце семантыкі назіраецца і ў тэкстах з гіпербаламі-назоўнікамі *стагоддзе, паўстагоддзе*: *Мы стагоддзі ішлі па завейным заснежаным полі, Скрозь шалёныя крыкі, праклёны, раз'ятраны енк* (П.Марціновіч). *Конь ча-тыры стагоддзі адгойсаў і сканаў, бо не вытрымаў ён канкурэнцыі сённяшніх дзён — «мерседэсаў», «фіятаў», «роллс-ройсаў»* (В.Тарас). *І гэтай вясною Я выйду за горад Жорава сустракаць: Паўстагоддзя прайшло, Як паслаў яго Па каханне* (М.Рудкоўскі). У чэргах *паўстагоддзя* мы *стаім, Прывычныя да хам-ства і абразы* (С.Грахоўскі).

Сярод полісемантаў з неакрэсленым квантытатывым зместам даволі распаўсюджанымі з'яўляюцца структуры, пераасэнсаванні ў якіх развіваюцца па мадэлі «статак, чарада, зграя (жывёл, птушак) → гурт, натоўп (людзей, прадметаў)»: *людскі табун, табуны машын, мухамараў табуны*; збіліся людзі ў *атару, атары* хмар; *зграя ворагаў, фашысткая зграя*; цэлы *вырай* пісем, *вырай* самалётаў; *рой* дзетвары, *рой* зор, *рой* чырвоных рабін; *саранча* гандляроў. Формула адваротнага пераносу назіраецца ў полісемантаў *люд, гурт* (птушыны *люд, люд* ластаўчыны; *гурты* авечак; *гурты* валоў, *гурт* лодак).

Прыметы ‘натоўп, гурт мноства чаго-небудзь’ акцэнтуюцца ў субстантывах з першаснымі ЛСВ ‘войска’, ‘вайсковая група’: *кулацкая арда, вясковая арда*; *атрад* літаратараў, *атрад* настаўнікаў; *палкі* дармаедаў, *палкі* баравікоў; *полчышчы* хмар, *полчышчы* камароў; *раць* сяброў, працоўная *раць*; *эскадрылля* сарок, *бусліная эскадрылля*; *армія* шпакоў. Такі ж кірунак метафарызацыі назіраецца ў полісемантаў *кагал, капэла*: *кагал* хлопцаў; *цэлая капэла* падшыянаў-хлопчукоў, *капэла* соснаў. У полісемантаў *навала, нашэсце* актуалізуюцца дадатковая сема ‘моц, сіла’: *навала* вятроў, *чорная навала* хмар, *нашэсце* птушак, *нашэсце* восаў рахманых.

Трывалыя асацыяцыі зыходнага ЛСВ з вытворным замацаваліся за полісемантамі *куча, купа, груд, гара, воз, лес*: *куча* (народу, дзяцей, грошай), *купа* (людзей, калгаснікаў, хат), *груд* (моладзі, кніжак), *гара* (чыгункоў, падушак), *воз* (грыбоў, дзяцей), *лес* (шапак, рук, антэн).

У сэнсавых структурах *бездань, процьма* ўвага акцэнтуюцца на бясконцасці, бязмернасці, адсутнасці межаў чаго-небудзь: *бездань* (акіяна, неба, ночы), *бездань* (людзей, валасоў), *бездань* (пачуццяў, гора), *багна* (прасторы, нябёсаў), *процьма* (азёр, рыжыкаў, жыццёвых бур). Актуалізацыя дадатковай семы ‘рухомасць’ назіраецца ў структуры полсемантаў *хмара, воблака*: *хмара* (матылькоў, кажаноў, шпакоў), *воблака* (куслівых аваднёў, галубоў).

У якасці крыніцы для метафар з актуалізаванымі семамі ‘многа, вялікая колькасць чаго-, каго-небудзь’, ‘што-небудзь неабсяжнае, неабдымнае’ даволі

часта выступаюць кампаненты тэматычных груп, што характарызуюць сілу і магутнасць прыродных з’яў, іх стыхійнасць і неабмежаваныя магчымасці. Эпіцэнтрам у гэтай падгрупе з’яўляецца назоўнік *мора*: *Мы толькі цяпер убачылі, што на вуліцы мора людзей* (М.Машара). *Мора сініх ільноў* Поўны колас зярнятак (В.Матэвушаў). *У тыя далёкія часы буйна хвалявалася на ўсёй нашай зямлі бязмежнае зялёнае мора лясоў* (В.Вольскі). *І ўжо мора агню пералівалася над люстраной роўнядзю яшчэ не замёрзлага, бяскрайняга Лукомльскага возера* (В.Мыслівец). *Колькі песень ты, мамачка, некалі ведала — мора!* (Н.Мацяш). *Жонка — дома. Мора грошай. Ды сумуе карабель дзесь за трыдзесяць зямель* (К.Жук). *Мора кветак — лепш, чым мора слёз* (С.Давідовіч). *У моры гукаў улаўліваю шэпт лесу* (З.Бядуля). *Тут пад воблачкам тытунёвым Мора спрэчак пра час, пра нас* (К.Камейша).

Квантытатыўна-гіпербалізаваны кірунак развіцця назіраецца і ў полісемантаў *акіян, рака, ручай*: *І будзе, як гэтае мора, шумець акіян збазжыны* (М.Смагаровіч). *Спраў вялікіх малая драбніца ўліваецца чыстай крыніцай у работы людской акіян* (Я.Непачаловіч). *Людскія рэкі ўсё плывуць, плывуць* (Х.Чэрня). *Аддзячыць поле табе, аддзячыць Ракою звонкай сваіх зярнят* (А.Жамойцін). *Кроплі сонца з кроплямі гады гаманілі радасна-суладна пра ручай зярнятаў залатых, што з латка на чэплы камень падаў* (В.Ярац). *З маіх вачэй ліліся ручаі слёз* (З.Бядуля). У некаторых выпадках метафарызацыя такіх слоў ажыццяўляецца ў пантэістычным кірунку, і значэнні саміх слоў атаясамліваюцца з унутраным станам чалавека, яго пачуццямі, перажываннямі. Параўн.: *Паэзія — яна праменяў кужаль, пачуццяў усхваляваны акіян* (Э.Валасевіч). *Сонца — анекдотык халодны Над акіянам тугі* (І.Арабейка). *Яшчэ паўнютка рака Пачуццяў мройных і лятункаў* (А.Камароўскі). *І пацякла — цякла рака тугі, І стымі ў жылах кроў* (Н.Мацяш).

Квантытатыўныя метафарычныя ЛСВ даволі часта развіваюцца ў субстантываў з агульнай семантыкай ‘водная прастора’ (*плынь, паводка, разліў, наплыў, паток, патап*): *Неаглядная людская плынь губляецца дзесь за небакраем* (А.Ціх). *Косця ...глядзеў на густую студэнцкую плынь* (В.Адамчык). *Жывая людская паводка На плошчу няспынна ідзе* (М.Смагаровіч). *Над ім застылі небасхілы, Зялёныя паводкі траў* (А.Лойка). *Да самага далягляду плывуць блакітныя разлівы льну* (П. Беразняк). *Зноў Лідскі шлях — той самы наплыў людзей* (Ц.Гартны). *І Юрка варочаў галавою, шукаючы сярод людскога патоку на тратуарах дарагую постаць* (У.Карпаў). *Плывуць і плывуць патокі машын, звоняць трамваі* (Х.Жычка). *Якое лета! Сонечны патап Цягнуўся сорок дзён, сорок начэй* (Р.Тармола).

Асновай для квантытатыўных пераасэнсаванняў могуць служыць найменні атмасферных ападкаў: *дождж зярнят, кулямётны дождж, зорны дождж; град куль і снарадаў, кулявы град, спелы град арэхаў, зорак рубінавы град; лівень куль, лівень агню і свіну, ліўні слёз, лівень спелых сліў*. У полісемантаў *лавіна, вал, хваля* на першы план вылучаюцца семы ‘імклівасць’, ‘нястрымнасць’, ‘моц’: *лавіна аўтамашын, лавіна трасіруючых куль і снарадаў, лавіна супярэчлівай; вал атак, вал нямецкага нашэсця, вал маладога*

смеху; рэвалюцыйная хваля, хваля новага жыцця, хваля абурэння, хваля нястрымнай радасці.

Менш распаўсюджанымі з’яўляюцца полісеманты, квантытатыўныя ЛСВ якіх развіваюцца ў напрамку ‘малы памер’, ‘невялікая колькасць чаго-небудзь’. Прымета малога памеру аб’ядноўвае найменні разнастайных прадметаў, людзей, насякомых, рыб і інш., параўн.: *моль* ‘вельмі малы матылёк’ → ‘што-небудзь вельмі малое’; *маляўка* ‘маленькая рыбка, малёк’ → ‘чалавек (дзіця) маленькага росту’; *макулінка* ‘зярнятка, макавінка’ → ‘крупінка, дробязь, драбніца’; *крошка* ‘дробная часцінка чаго-небудзь, маленькі кавалачак’ → ‘дзіця’, ‘птушаня’; *кропка* ‘маленькая круглая плямка, крапінка’ → ‘што-небудзь вельмі маленькае ледзь прыкметнае, аддаленае’; *зерне* ‘плод, семя злакаў і некаторых іншых раслін’ → ‘невялікі прадмет, крупінка чаго-небудзь’. Сема ‘малая, нязначная колькасць каго-, чаго-небудзь’ вылучаецца на першы план у полісемантаў *кропля, капля, крупінка, расінка, глыток, каліва, жменька*. Метафарычныя ЛСВ, як правіла, скіраваны на выяўленне ўнутранага стану чалавека: *Чалавеку заўсёды хочацца думаць аб прыемным, хай нават прыемнага адна кропля* (Я.Каршукоў). *Прыгарнуць усё ў дарозе, Каплю шчасця, долі ўліць...* (Цётка). *Маленькая крупінка сардэчнай цеплыні* (А.Савіцкі). *Людскога клопату хаця б расінку паўсюль знайду* (Н.Мацяш). *Мо ў гэты дзень каўтнеш глыток ты волі, Дзволь сляўна хоць бы міг пражыць* (Я.Хвалеі). *Я забываюся слова любоў, каб каханне не страціла сэнсу ні каліва* (А.Гуцаў). *Дай мне светлую жменьку надзей* (Я.Янішчыц).

Моц і вялікая сіла, ратал пачуццяў лірычнага героя дасягаецца ўжываннем антанімічных (часта кантэкстава абумоўленых) квантытатыўных метафар: *І нават кропелькай сваёй крыўды ён [чалавек] заўсёды абуджае акіян маёй* (Л.Дранько-Майсюк). *Мне замест акіяна пакінута кропелька веры* (Л.Дранько-Майсюк). *Гневу кроплю у пошум той кінь — Помсты вышнее хмара* (К.Камейша). *Яна [творчая думка] гару пылінкай падымае* (У.Дубоўка).

Такім чынам, квантытатыўныя метафары выконваюць важную ролю ў метафарыкоўскай беларускай мовы. Звязаныя з выяўленнем колькасці, велічыні, памераў, яны захопліваюць у сферу сваёй кампетэнцыі найменні такіх тэматычных груп, як водная плынь (*рака, мора, акіян, плынь, паводка, разліў, наплыў, патак, хваля*), атмасферныя ападкі (*дождж, град, лівень*), прыродныя ці грамадскія з’явы вялікай сілы (*патап, лавіна, вал, навала, нашэсце*), вайсковыя групы (*атрад полк, раць, арда, армія, эскадрылля*), гурты людзей (*люд, гурт*), статкі (зграі) жывёл і птушак (*табун, атара, зграя, вырай, рой*) і інш. У многіх выпадках квантытатыўная сема выступае ў якасці канкрэтызатара, што выяўляе меру і ступень пачуццяў, перажыванняў чалавека. Цэлы рад квантытатываў характарызуецца моцным перабольшваннем ці пераменшваннем і спалучае ў сабе элементы гіпербалы і літоты.

2.11. Анімістычны тып

Анімістычныя метафары (грэч. *anima* ‘душа’, *animatio* ‘адушаўлёнасць’) скіраваны на чалавека і адлюстроўваюць шырокія і разнастайныя сувязі аб’ектыўнай рэчаіснасці з быццём чалавека. Вытокі такіх метафар лёгка праглядаюцца ў анімізме, адушаўленні першабытным чалавекам прадметаў, сіл і з’яў прыроды. Безумоўна, сённяшнія анімістычныя метафары ніяк не атаясамліваюцца з анімістычнымі ўяўленнямі нашых далёкіх продкаў, а з’яўляюцца вобразнымі характарыстыкамі, своеасаблівымі мянушкамі людзей. Зыходнай базай для ўтварэння такіх метафар служаць назвы жывёл і птушак, прадметаў быту, посуду, транспартных сродкаў, сельскагаспадарчых прылад працы, збудаванняў, адзення, абутку, ежы, дрэў, раслін і мн. інш. Выбар іх залежыць ад шматлікіх прычын і перш за ўсё ад таго аспекту, з пункту гледжання якога характарызуецца чалавек, — яго вонкавага выгляду, псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, паводзін, матэрыяльнага і сямейнага становішча, прафесіі, нацыянальнасці, узросту і мн. інш. Разнастайныя прыметы, пакладзеныя ў аснову намінацыі, дазваляюць выдзеліць некалькі груп анімістычных метафар.

2.11.1. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе вонкавага выгляду

1. Поўны, пульхны, тоўсты чалавек звычайна асацыіруецца з тумбай, скрыняй, кругляком, мехам, боханам, пампушкай, цыферблатам: *Бургамістр... гыркнуў на сваю палавіну: «Чаго фыркаеш, скрыня? Ці ім, панам афіцэрам, скакаць з вамі, тумбамі!»* (М.Львонкаў). *Але гэта яшчэ дзед быў! Ружовы, белабароды кругляк. Родам з гэскі Шыі, з суседняга раёна* (М.Ракітны). *Абодва вы кавалёвыя мяхі, непасаромлівыя* (Я.Купала). *Твайго Яраша возіць мой бохан на машыне. І яны не крыгажаюць пустымі* (І.Шамякін). *І вось яна, круглатварая пампушка, мядзід ім* (У.Паўлаў). *І з-за чаго гэтая прыгожая пампушачка Аліса кінулася на яго, як тая муха на паперу-ліпучку* (Р.Сабаленка). *Цыферблатам зражнілі за круглы твар* (І.Грамовіч).

2. Для характарыстыкі нехлямяжага, няўклюднага, нязграбнага, непаваротлівага чалавека ў ідыястылях пісьменнікаў ужываюцца назоўнікі *мяшок*, *куль*, *цяльпук*: *«Мяшок, а не камандзір», — ідучы па алеі, думаў Ахтан* (А.Алешка). *Ішла сялом, шапталі ўслед: «Кулёма! Не дзеўка, а саломы куль»* (Р.Баравікова). *Амос, пераканаўшыся, што бос яго — цяльпук, Прыбраў уладу скоро Ён да ўласных рук* (Э.Валасевіч).

3. Брудны, нехайны чалавек называецца *пудзілам*: *Канечна, вайна. Канечна, страшна. Але не хадзіць жа нам пудзілам* (У.Мехаў). *«Ну і пудзіла! Толькі ў каноплі — вераб’ёў пужаць», — папракнула зноў яна* (І.Шамякін).

4. Для наймення худога, слабага, нямоглага чалавека часцей за ўсё ужываюцца назоўнікі з першаснымі значэннямі ‘непрыгодная, паламаная рэч; рэшткі разбуранага збудавання; абломак гнілога, спаракнелага дрэва; цень; шкілет’: *Сядзець дома склаўшы рукі яна [Рэня] ужо не магла. Хіба яна зломак?* (І.Сіняўскі). *Сам я пакуль што не зломак, на пенсію не збіраюся* (Т.Хадкевіч).

Янка Канцавы — Гаспадар не злом (Я.Купала). *З моцнай і стрыманай жанчыны, якую ніхто не адважваўся нават назваць старой, атрымалася руіна, для якой не існавала ні мінулае, ні будучае* (А.Карпюк). *А мы зноскі якія, ці што? Не здолеем абсадыць якіх дваццаць-трыццаць кіламетраў* (У.Дубоўка). *Ты дужы, малады, прыгожы. Не тое што я — камель паракнявы* (В.Давыдзенка). *Як ён [Косця] зблажэў і аслабеў! Проста не чалавек, а цень...* (М. Ваданосаў). *Хворы, абясілены, ён ператварыўся ў цень* (У.Клімовіч). *Яшчэ жыве душа ў шкілеце гэтым, Які абцягнуты скураю сухой* (А.Бялевіч). У некаторых выпадках у ЛСВ ‘худы, слабы чалавек’ адзначаецца дадатковая сема ‘стары, лядашчы’, якая адначасова характарызуе асобу і з пункту гледжання яе ўзросту, параўн.: *ламачча* ‘старыя непатрэбныя рэчы → стары, хворы чалавек’, *паракня* ‘паракня, струхлелае дрэва → стары, лядачы чалавек’.

5. Метафарычныя найменні дужага, моцнага, здоровага чалавека ў творах мастацкай літаратуры прадстаўлены найменнем высокакаштоўнага грыба (баравіка): *Каржакаваты, моцны — сапраўдны баравік — Сярод зялёных хлопцаў ты нечакана ўзнік* (М.Гудкова).

6. Пераносны ЛСВ ‘высакарослы чалавек’ адзначаецца ў полісемантаў *стаўбун, сухастоіна, чапля*: *Каб у яго быў бацька, дык, можа, Віця быў бы большы і за гэтага стаўбуна Кастуся* (А.Марціновіч). *Ён дзеля грошай ажаніўся з гэтай сухастоінай* (А.Кулакоўскі). *Худы выцягнуты твар, некалі прыгожы, з гарбінкай, а цяпер доўгі нос ператварылі Мішку ў чапля* (І.Стадольнік).

7. Іншыя метафарычныя найменні па вонкавым выглядзе не вельмі распаўсюджаны і прадстаўлены адным-двума прыкладамі. Традыцыйна анімістычным пераасэнсаваным падвяргаюцца назвы тых дэнататаў, якія сваім вонкавым выглядам нагадваюць чалавека ці часткі яго цела: *Можа, пісар у штабе і помніў прозвішча, а мы яе звалі проста пупышкай — ростам яна маленькая была* (М.Гроднеў). *Бог і рубельчыкам, і тым, і сім не абмінае. Я не такая крывуля, як ты!* (З.Бядуля).

2.11.2 Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, рысаў характару

1. У творах мастацкай літаратуры нямала прыкладаў ужывання метафар, акцэнтуючых увагу на прыродныя здольнасці чалавека, яго талент: *Расказваў нейкі Васюкоў пра аднаго самародка з талентам ад прыроды* (М.Хведаровіч) *Аляксандр Сяргеевіч Пушкін — сапраўды, сонца рускай паэзіі, і пад гэтым сонцам, як і пад сонцам Купалы ды Коласа, нам цёпла і хораша* (Г.Далідовіч). *За абарону ў гэтым працэсе бяруцца такія свяцілы варшаўскай адвакатуры, як Смяроўскі, Бабінскі, Гронгвіль* (М.Машара). *Ён лічыўся свяцільнікам навукі* (М.Клімовіч).

2. Даволі пашыранымі ў гэтай групе з’яўляюцца найменні дурнаватага, недалёкага, някемлівага, бязглуздага чалавека. Усе яны характарызуюцца яркай пяратаўнай афарбоўкай. Метафарычныя пераасэнсаванні, як правіла,

ажыццяўляюцца за кошт прыцягнення кампанентаў тэматычных груп, звязаных з назвамі сякеры, доўбні, цяжкага палена, аскабалка, слупа, пня, балвана, разнастайных прадметаў побыту, абутку і інш.: *Але яго заспакоілі: маўляў, нічога, таварыш начытаба, калі вы не калун...* — падтрымаем (І.Шамякін). *І гэты абух разумее, што ў хаце яго бацькі не жыццё, а пекла* (А.Чарнышэвіч). *Трэба ж было таму дурню надумацца лавіць павука акурат у гэты час. Даўбня, а не даследчык!* (П.Галавач). *Даўбешка часам пост займае І марыць, што яна — свяціла, карыфей* (Э. Валасевіч). *Сітоў пасмяяўся з маіх страхай: «Хведар проста некультурны. Аскалёнак старога Зарэчча»* (А.Асіпенка). *Гэты цурбан прыбраўся і да Ганулі сватацца сабраўся* (У.Корбан). *Цэхаваы інжынеры амаль не займаюцца тэхнікай. А большасць жа з нас не тупіцы ад прыроды, хочучь вучыцца, расці* (В.Мыслівец). *Як гэта ты мог дапусціць, каб цябе, былога вайскоўца, абскакаў нейкі там таўкач* (М.Машара). *Дубіна, ты п'еш яшчэ з ім [Яшкам]. Грошы прапіваеш* (В.Хомчанка). *Ён, палена, паехаў не да цябе, а ў маёнтак да таго злодзея Гарбатага Яся* (А.Чарнышэвіч). *Вось утаропіўся, як баран на новыя вароты. Галавы не можа лавярнуць, слуп гэткі* (І.Шамякін). *«Ну, папаўся, галавешка? Не паслухай!» — сказаў са злой радасцю Тыталь* (І.Мележ). *І раптам Валодзю нясцерпа захацелася прымусіць гэтых балванаў выцягнуцца перад ім* (І.Новікаў). *Ты ж, браце, на філасофіі зубы з'еў, а я як быў лапцем, так і застаўся* (А.Рыбак). *Гэта бот, разумееш, звычайны бот. Спяная нянавіць пазбавіла гэтага ідыота ўсякага розуму* (М. Лынькоў). *Дзіравая ты халява. Вось што. Нічога не разумееш* (Р. Няхай). *Вось той бязмен — прыродны лорд, ад пыхі ажно пеніцца* (Я.Семяжон).

Да гэтай групы прымакаюць субстантывы *фініцклюшка, круцёлка, пустышка, пустацвет, трэска*, у пераносных ЛСВ якіх актуалізуецца дадатковая сема 'легкадулінасць, ветранасць': *Юрка паглядзеў на яе [Аню] такімі вачыма, быццам гаварыў: «Эх ты, фініцклюшка!»* (А.Карпюк). *Яна не спадабалася яму скачтку, гэтая круцёлка, бо глядзела на яго, як на нейкае страшыдла* (М.Лынькоў). *«Пустышка! Які з яго камандуючы!» — не згаджалася Аля: сёва* (І.Гурскі). *Зямля стаіць на трох кітах, А ён сядзіць на трох суках: «Дзеяч, вучоны і паэт, Але кругом ён — пустацвет»* (Э.Валасевіч). *«Такі чалавек, — падумала сама сабе жанчына, — вымушаны хавацца, туляцца ў гэтым шалашы. Якая ж гэта рэвалюцыя... Наверх усплылі трэскі»* (І.Гурскі).

3. Балбатлівы, языкасты чалавек, пустаслоў звычайна атаясамліваецца з прадметамі і прыстасаваннямі, якія могуць трашчаць, скрыпець, звінець, якімі даволі інтэнсіўна і мнагакратна ўздзейнічаюць на аб'ект: *«Па шчырасці табе скажу: ні ў грош я цябе не ставіў, як быў старшынёй. Думаў — балаболка недавучаная, пляткар. А ты ўсё ж чалавек», — гаварыў Анікей* (І.Навуменка). *«Ніколі не ведала, што такі балабон», — сказала Ларыса* (Г.Далідовіч). *Разводка быццам бы... Але па ўсім відаць, што не свісцёлка. Да ўсіх з павагай у сяле* (Н.Гілевіч). *Шкада, што мянташкам Там-сям давяраюць І волю даюць Языкамі мяніць* (У.Корбан). *А што з ім гаварыць, з такім траплом?* (А.Ставер). *«Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мяніць языком»* (В.Хомчанка). *«Слухай ты, што*

табе скажа гэты **пусты млын!**» (К.Крапіва). *Не марудзь там, памяло сівое* (З.Бядуля).

4. Быстрага чалавека, жэўжыка, гарэзу некаторыя пісьменнікі параўноўваюць з агнём, мяцеліцай: *А дзяўчаты — агонь* (У.Корбан). *А твая — дык гэта ж нейкі агонь. Адкуль ты да яе прыступішся* (Я.Ермаловіч). *Была дзяўчынаю, была красуняю, Была агонь!...* (А.Гарун). *«Пачакай, мяцеліца!» — спыніла яе наборшчыца Валя Козел* (М.Лобан). Сэнсавыя структуры такога рода слоў даволі часта ўскладняюцца дадатковымі семамі ‘нецярплінасць, запальчынасць’, параўн.: *Сярод іх быў Апанас Хмель, чалавек нецярплівы, словам, — іскра, порах* (П.Пестрак). *А Міхал — гэта ж кіпень, здаецца, вось-вось са скуры выскачыць* (А.Васілевіч).

5. Розныя асацыяцыі кладуцца ў аснову пераасэнсавання кампанентаў іншых тэматычных груп, метафарычных дэрываты якіх называюць прыдзірлівага, сварлівага (злоснага), дакучлівага, маўклівага, тужлівага, марудлівага, бесхарактарнага чалавека:

- Прыдзірлівы, сварлівы, уедлівы чалавек. *«Ах, і стрэмка ж ты, дзядзька Яўтух! — думаў я, слухаючы ўсё гэта — Перац!»* (А.Бялевіч). *Ну і піла ў цябе! [жонка] Ніколі не бачыў, каб не бубнела* (У.Клімовіч). *Вось Арцюшок — о, гэта скула! Ну і шкадлівы ж быў, хамула* (Я.Колас). *«Я ведаю гэту Жаваранкаву, я на яе даўно зуб мая!» У-ух, язва!» — прашыпеў Куцак* (М.Гутковіч). *«Ох, і калючка ты», — напрануў Алесь* (У.Шыцік). *Ён злосна хахакнуў і з едкім смехам забубніў: «Ну і шалахвост... Ну і мухамор... Чаго ён так узгарэўся?»* (М.Ракітны). *Па кідзіць яго старшынёю нельга, гэта відавочна, але ж на якую работу паставіць такую балячку?* (І.Дуброўскі). *Паглядзеў на ўсіх сурова: Моў, пара вам з кабинета... Ах ты, шашаль папярковы! Прыгадаем табе гэта* (А.Бялевіч).

- Назойлівы, надакучлівы чалавек: *«Ну і смала ж ты! — бурчыць. — Прычаниўся са сваім першачком...»* (М.Ракітны). *Адчанися, слата, у горле перасохла. Прадзі вось лепш, а то бацька будзе без кашулі* (Я.Брыль). *«Сам ты мухалоўка», — не хацеў заставацца ў даўгу Паўлік* (П.Беразняк).

- Маўклівы, пануры, нелюдзімы чалавек: *На планеце ў нас усё бывае, Слухай ды за прэсаю сачы... У студэнтаў дзевак адбіваюць Тлустыя вучоныя сычы* (П. Панчанка).

- Марудлівы чалавек: *У Рывіна поўная крама людзей. Кічын не паспявае мераць, нават Мармур — такая панчоха, і той прадае* (А.Чарнышэвіч).

- Бесхарактарны, слабавольны чалавек: *«Ануча, а не чалавек», — засупярэчыў Галаскок* (К.Крапіва). *Шэлег, як выявілася, быў анучай* (І.Навуменка). *Пастух Пецька Бурбалка — кісель і плакса з вечна вільготным чырвоным носам* (А.Васілевіч). *«Мне толькі і засталося іншым парады даваць», — сказаў ён змрочна і ўпіўся вачамі ў наскі сваіх белых шкарпэтак. — Таму што быў размазня. А ў кожнай размазні заўсёды прамашкі* (М.Ракітны). *«Маўчы, бабская спадніца. Сам бачу, хто ёсць хто. Але партыю не чапай мне, зразумела?» — спахмурнелы бацька ледзь не тупаў нагамі* (А.Ветах).

2.11.3. Метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе паводзін, маралі, спосабу жыцця, дзеянняў і ўчынкаў

1. Чалавека высокіх маральных і душэўных якасцей, храбрага, адважнага, мужага, часцей называюць крэменем, гранітам, золатам, светачам: *Гэты [Дубадзел] — цвёрды, гэты — крэмень, барацьбіт* (І.Мележ). *Мы ўсе адзіны, — непераможны граніт* (Я.Колас). *«Братка ты мой! — гаворыць адзін. — Твой Алесь золата, а не чалавек»* (Я.Колас). *На разняволенай зямлі Шлях асвятліў нам светач вечны: І правадыр, і Чалавек, І мудры, і сардэчны* (Я.Пушча).

2. Для характарыстыкі гультая, абібока ў творах мастацкай літаратура ўжываюцца субстантывы *паразіт*, *завала*: *Не хочучь ні вучыцца, ні рабіць, А паразітамі мяркуюць век пражыць* (Э.Валасевіч). *Так запусціць зямлю надбала? Не гаспадар быў, а завала!* (Я.Колас).

3. Назвы няўмелага, няздатнага да работы, непрастасаванага да жыцця чалавека непасрэдна прымыкаюць да папярэдняй групы. У якасці крыніцы матывацыі выступаюць найменні прадметаў побыту і інш.: *Івана суседскага сын у начальніках ходзіць. А ты [Сяргей], што ты? Гнілы корак ад пустой бутэлькі...* (М.Лынькоў). *От жа гад печаны, і ў каго ён удаўся, гэтакі выбоіна* (Р.Сабаленка).

4. Прадажнага, небяспечнага, карысталюбівага чалавек даволі часта параўноўваюць са скурай (шкурай), смеццем, чартапалохам: *«Не туды твае слёзы цякуць, паліцэйская скура», — сказаў швагер* (Я.Брыль). *Сволачы яны, скуры прадажныя* (Я.Колас). *«Прадажная шкура», — падтрымала ўрача Вікторыя Рубец* (І.Новікаў). *І сапраўды, акінуўшы вокам удзельнікаў нарады, можна было ўпэўнена сказаць, што сярод прысутных смецця не было* (М.Хведаровіч). *Чаго ён, гэты чартапалох, да цябе заўсёды чапляецца?* (М.Машара). У сэнсавыя структуры некаторых полісемантаў уносіцца дадатковая сема непрыемны пах: *І давядзі справу да канца так, каб праз некалькі дзён гэты стары смурод узяў цябе замуж* (К.Чорны). Прыкры, непрыемны, адны чалавек у некаторых пісьменнікаў асацыіруецца з плягай, трубой: *Ой, абармот жа, абармот! Забіць бы гада, ды за плот. Як носіць свет такую плягу* (Я.Колас). *«Ах ты, труба выхлапная!» — не стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука* (А.Капусцін).

5. Менш распаўсюджанымі з'яўляюцца назвы абжоры, распусніка, прыслужніка. Параўн.: *Калі Яўмен выходзіў з хаты, Тарас Тарасавіч пляваў услед: «Жываглот, крывабокая прорва, яму ўсё мала»* (А.Асіпенка). *«Вось табе, прорва ненаедная, ненасытны панскі трыбух!» — крычаў ён* (В.Вітка). *І як у насмешку, першага, каго я сустрэў — нямецкая падсілка. Нездарма ж яна прывяла мяне сюды, ды яшчэ разыгрывае чысценькую праведніцу* (А.Асіпенка). *Што пхаешся, панская падэшва?* (Я. Колас).

6. Традыцыйныя асацыяцыі замацаваліся за назоўнікамі *хвост* 'той, хто высочвае каго-небудзь, шпіёніць за ім', *флюгер* 'чалавек, які хутка мяняе свае погляды, перакананні', *кручок* 'кручкатвор, бюракрат': *Вечарам ён ішоў са*

сваім сябрам на вуліцы. Недалёка ад вакзала яны адчулі **хвост** (І.Новікаў). «У-у, **флюгер**, падлізнік!» — пагляд Шумка асуджальны, цяжкі (А.Масарэнка). Гаранскі не быў **флюгерам** і не схіляўся ў той бок, куды дзьмуў вецер (Р.Сабаленка). Там гэтакі сядзіць **кручок**, што да яго — не падступіцца (Э.Валасевіч).

Некультурнага, маладасведчанага чалавека часта называюць хамутом, лямцам, лапухом, аскалёпкам: *Са мной Ігар нават гаварыць не хацеў — лічыў мяне проста вясковым **хамутом*** (Б.Сачанка). *Будуць бэсціць і кпіць: Во няздара! Не змог навучыцца гаварыць «языком»! Во тупіца! Вясковы **хамут!*** (Н.Гілевіч). *Ці даўно яму самому, калі вучыўся ён у семінарыі, крычалі мешчанчукі: «**Лямец, лямец!** На якой бярозе ты лапці навесіў?»* (Я.Колас). *Дачка... на просценькіх з насмешкаю мармыча: «**Лапухі**»* (П.Панчанка). *Сітоў пасмяяўся з маіх страхаў: «Хведар проста некультурны. **Аскалёпак** старога Зарэчча»* (А.Асіпенка).

2.11.4. Метафары, якія характарызуюць ясбу з пункту гледжання яе ўзросту

1. Для найменняў старога чалавека выкарыстоўваюцца другасныя ЛСВ полісемантаў **корч**, **выварацень**, **грыб**, **лунь**: *Так, я таксама стары **корч**, іншы стаў. Ледзь што — ах, ах, сэрца* (І.Мележ). *Каму патрэбна твая балбатня? Ды хто ты такі ёсць, стары **корч**?* (В. Вітка). *«Як жа гэта я, стары **выварацень**, не мог змікіціць?» — гадаў Каўрыжжа* (М.Пянкрат). *З гэтым **грыбам** хіба можна кашу зварыць, не разумее ён нас, маладых* (А.Асіпенка). *Каб пачуў, як жыве стары бацька — сівенькі **лунь*** (М.Чарот). *Хоць галавой — **Лунь** белы — Ё гусяра, Ды гэта ўсё ж Не тое падабенства* (М.Мятліцкі).

2. Малады, неспракажываны, нясталы чалавек часцей за ўсё атаясамліваецца з зялёнухай, зеленню: *Я знаю бязвусых **зялёпых** нямала, Што «зведальі», кажуць, усё дасканалы* (Н.Гілевіч). *Па гадах яна [Марыя Пятровіч] яшчэ, як кажуць, — **зелень*** (М.Сергіевіч). Маларослы падлетак параўноўваецца са шпінгалетам, шпунтом, смаркачом: *Такі **шпінгалет**, а ўжо — ультыматум. Ну, цяпер і будзе Санька мець адказ на свой ультыматум* (А.Савіцкі). *Прычым тут Іцка, калі яго сыноч, вось такі **шпунт**, усе грошы пракурвае* (В.Хомчанка). *Я ўспамінаю, як прыглядаўся да яе, сам яшчэ **смаркач**, а яна ўжо дзеўка* (Я.Брыль).

3. Назвы дзіця (сына, дачкі) атаясамліваюцца з крошкай, кропелькай, расінкай, крывінкай: *І нават **крошка** Соня І тая пахвалілася: «І я сама сягоння Вунь чыста як памылася!»* (І.Шуцько). *Здрыганулася: воблікам тваім **Кропелька** твая бяжыць са школы* (Я.Янішчыц). *Спі, мая донька, **расінка** мая* (Н.Мацяш). *Ведае маці, што чуе **крывінка** песню ў цішы* (С.Давідовіч). *Толік — мой сын, мая адзіная **крывіначка*** (Я.Васілёнак). У значэнні ‘апошняе ў сям’і дзіця’ ўжываюцца словы **паскрэбак**, **выскрабак** (‘зыходнае значэнне — маленькая булачка хлеба, спечаная з рэштак цеста’): *Вылазь, **паскрэбак** няшчасны! От паспрабуй пасунься на тарахтайцы сваёй...* (А.Ветах). *Я ў родзе Леткаў найапошні, **выскрабак*** (І.Летка).

4. У творах мастацкай літаратуры шырокаўжывальнымі лічацца метафарычныя дэрываты, звязаныя з характарыстыкай маладой і прыгожай дзяўчыны. Народна-паэтычныя асацыяцыі такой дзяўчыны з кветкай носяць даволі рэгулярны характар і абумоўлены яркай шматколернасцю кветак, іх духмянасцю, незвычайнай формай, асаблівасцямі лістоты і суквеццяў. Параўн.: *Мая любачка — зорка ясная, мая Ганначка — кветка красная* (А.Гарун). *Ты такая ценькая, Як ільдзінка светлая, Мая залаценькая, Палявая кветачка, У сукенцы беленькай, Ручанькі танюсенькі* (М.Мішчанчук). *І дзяцюк зірнуў на краску, На дзяўчыну з шчырай ласкай* (З.Бядуля). *Як была дзяўчына — Красачка, ласачка, А як стала жонка — Ёлася ў пячонку* (А.Дзеружынскі). *Дзяўчына вясковая! Чайная ружа вырасла сярод дзядоўніку! Ці не праўда?* (М.Ваданосаў). *Тыя словы Стась выдыхнуў ласкава і ціха: «Янечка! Ты мая чароўная шыншына, ты самая гожая кветачка ў сусвеце»* (А.Ветах). *Маргарытка ты, стакротка, для цябе — дзве назвы! Для мяне — адной, кароткай, не знайшла ні разу* (У.Дубоўка). *Вы — цудадзеіныя багіні, Выратавальніцы Зямлі. Вы — бессмяротныя вяргіні, Што ў ліхалеце расцвілі* (Л.Дайнека). *Чырвоная вяргінечка — Прыгожая дзяўчыначка, С-я-ёй, Што зрабіла ты са мной?* (А.Русак). *Выходзіць юнак з тэлефонаў будкі, на далані шарыкавым алоўкам запісвае нумар сваёй незабудкі* (Р.Барадулін). *Цяпер ты ў вочы не глядзіш, Адводзіш прэч, хаваеш веі. Я помню твой таемны ўздых, Мая чароўная лілея* (М.Шабовіч).

Такі ж кірунак метафарызыцыі назіраецца ў найменнях дрэў, кустовых раслін і ягад: *Якая яна [Рая], сапраўды, маладая бярозка — беленькая, гнуткая* (І.Шамякін). *Жняя маладая — стройная каліна — У глухой даліне жыта дажынала* (П.Глебка). *Сваю вішаньку, Сваю вішаньку, Мілую кахаю І цалую я, І цалую я 3 вечара да ранку* (А.Дзеружынскі). *«А ты ўжо не плачаш, ягадка?» — ласкава спытала Марыля* (І.Козел). *Хто ўслаўляе працай край, Што квітнее, нібы май, Хто сама ёсць маладосць, Наша радасць, весялосць? Журавінка, журавінка — Беларуска дзяўчынка* (А.Дзеружынскі).

Фальклорныя вытокі і ў метафар, звязаных з найменнямі нябесных свяціл (сонца, зорак) і зары: *«Сонца маё, радасць мая, не ведаеш, як сумна было без цябе», — усхвалявана гаварыў Рыгор* (У.Клімовіч). *Для цябе, маё сонейка, Што ты хочаш, зраблю, А таму, што прыгожанька, А таму, што люблю* (А.Дзеружынскі). *Напаткаў я дзівосную зорку сярод весняга гаю, прашаптаў найсвятлейшыя словы: «Я вас кахаю...»* (П.Шруб). *Прыснілася ёй Лідачка, зорачка яе ненаглядная, унучка, хоць і не родная* (Я. Брыль). *Зоркаю, зорачкай яснай Называюць сваю любую* (А.Пісьмянкоў). *Ты са мной, летуценнага шчасця заранка. Я цалую цябе, апякаючы вусны* (Л.Пранчак). *А мая зараначка сёння за другога йдзе* (Р.Барадулін).

Семы 'маладосць, прыцягальнасць, прываблівасць' актуалізуюцца ў пераносных ЛСВ полісемантаў *цукар, цукерка, цукерачка: Цукар — не дзяўчына, цукровае яблычка, ружачка пахучая...* (Ц.Гартны). *А хіба вы, Мірон Іванавіч, хацелі б бачыць мяне такой салодкай, як Любка? Тая сапраўды на*

цукерку ператварылася (М.Лынькоў). «*Я лічу наадварот: маладая — дрэнь, а малады — цукерачка*», — *пажартаваў Сёмка* (Ц.Гартны).

2.11.5. У асобную групу вылучаюцца метафары, што характарызуюць ворагаў, чужынцаў, дэкласаваных, злачынных элементаў грамадства. Як правіла, такія метафары-назоўнікі ўжываюцца ў множным ліку ці з'яўляюцца зборнымі: *Здаецца, што ўдаль пагляджу і ўбачу атрэп'е чужынцаў, Якія бягуць на мяжу* (Ю.Свірка). *Якой толькі навалачы не лезла на наш край, імкнучыся і яго запаланіць!* (К.Кірэнка). *Сам ачышчаў бранёю поле Ад пустазелля — чужакоў* (П.Прануза). *Снавалася тут без упынку Падонкаў людскіх барахло* (Я.Колас).

Анімістычныя метафары могуць ужывацца без канкрэтызацыі іх значэння, без указання якіх-небудзь характарыстык чалавека. Іх сэнсавае напаўненне акрэсліваецца з кантэксту. Параўн.: *Каля першай хаты яго спыніла бабуля як печаная дуля і загаласіла: «Яблычка маё недаспелае, каго я бачу! Хадзі, Магдысёк, сядзьма на калодзе, пагаварым у прыродзе»* (Г.Юрчанка). *Але ўсё-такі [Адольф] гэта для нас блін ды яшчэ маслам надмазаны* (Я.Купала).

Характэрнай асаблівасцю анімістычных метафар з'яўляецца іх шырокі семантычны дыяпазон, рэгулярная ўзнаўляльнасць, пра што сведчаць матэрыялы беларускіх народных гавораў, якія значна павялічваюць спіс метафарычных характарыстык чалавека [Гл.: *Старычонак 1997:64-75*]. Утварэнне анімістычных метафар ажыццяўляецца за кошт першасных ЛСВ прадметна-бытавых слоў. Так, для наймення поўнага тоўстага чалавека ўжываюцца наступныя полісеманты: зэльв. *бас'тля* 'зыходнае значэнне — вялікая бочка' (Сцяц.,І), уздз., чэрв. *буталь* 'зыходнае значэнне — вялікая бутэлька' (СГЦ; Шат.), уздз. *ка'даўб* 'зыходнае значэнне — драўляная пасудзіна' (ММГ,І), мёр. *камлю'к* 'зыходнае значэнне — кругляк' (ЗНС), віц. *курдзёбак* 'зыходнае значэнне — абрубак' (Касп.), віл. *бо'хаўка* 'зыходнае значэнне — тоўстая калода' (СП), бел. *ла'йба* 'зыходнае значэнне — вялікі воз' (СП), тур. *ла'йба* 'зыходнае значэнне — баржа' (ТС), дзярж. *рыдв'ан* 'зыходнае значэнне — воз' (НС), *на'сгер*, *стаўб.* *аб'ржа* 'зыходнае значэнне — вялікая хата' (СГЦ; ММГ,І; ЖС), мёр. *лям'еш* 'зыходнае значэнне — частка плуга' (ЗНС), мёр. *сту'на* 'зыходнае значэнне — ступа' (ЗНС), ветк. *качолка* 'зыходнае значэнне — драўляны валік' (МСГ), лоеў. *кана'* 'зыходнае значэнне — невялікі стог сена' (ДСЛ), глус. *ляп'еш*, мёр. *ляп'еха* 'зыходнае значэнне — няўдалае печыва, праснак' (Янк.,І; ЗНС).

Нехлямяжага, няўключднага, нязграбнага, непаваротлівага чалавека могуць называць: тур. *вороці'ло* 'зыходнае значэнне — навой у кроснах' (ТС), ветк. *то'рба* 'зыходнае значэнне — кайстра' (МСГ), наст. *буч* 'зыходнае значэнне — рыбалоўная снасць' (СП), добр. *даўбня'* 'зыходнае значэнне — таўкач' (МСГ), зэльв. *цял'ешкі* 'зыходнае значэнне — прыстасаванне для перавозкі на поле плуга' (Сцяц.,І), чэрв. *калама'шка* 'зыходнае значэнне — павозка' (Шат.), лоеў. *ба'ржа* 'зыходнае значэнне — баржа' (ДСЛ), *беи.* *згар'ода* 'зыходнае значэнне — плот' (Касп.).

Спіс найменняў бруднага, нехайнага чалавека значна павялічваецца за кошт прыцягнення дыялектных слоў, дзе метафарызацыі падвяргаюцца назвы размытай дажджом зямлі, бруду, бруднай анучы, адзення, някаснай стравы, хваробы, а таксама кампаненты іншых тэматычных груп, параўн.: сл. *аноўзіна* ‘зыходнае значэнне – размытая дажджом зямля’ (Сцяшк., I), карм. *няўд’оба* ‘зыходнае значэнне – поле, непрыгоднае для апрацоўкі’ (МСГ), лях. *келза* ‘зыходнае значэнне – грязь’ (СП), тур. *подмазка* ‘зыходнае значэнне – кавалачак сала (здору), якім падмазваюць скавараду, калі пякуць бліны’ (ТС), лоеў. *чума* ‘зыходнае значэнне – чума’ (ДСЛ), бял. *рахамудка* ‘зыходнае значэнне – брудная ануча’ (Яўс.), лоеў. *ганчурка* ‘зыходнае значэнне – ануча’ (ДСЛ), шчуч. *скар’ч* ‘зыходнае значэнне – брудная бялізна’ (СП), зэльв. *кураўка* ‘зыходнае значэнне – недагарэлае палена’ (Сцяц., I). У гэту ж групу можна ўключыць і назвы адзення (звычайна бруднага, панашанага), семантычныя пераасэнсаванні ў якіх носяць сінкрэтычны характар і спалучаюць ў сабе элементы метафары і метаніміі параўн.: брэсц. *лахта*, *лахтадрына* ‘нячыстае і зношанае адзенне — жанчына, якая апрацаецца абы-як’ (НЛ), бяроз. *опанча* ‘шырокая, непрыгнаная да стану вопратка — нехайна апрапануты чалавек’ (ДСБ), глус. *аноўня* ‘шырокае, не дастасаванае да стану адзенне — чалавек, які носіць такое адзенне’ (Янк., III).

Парадыгму пераносных ЛСВ, аб’яднаных семай ‘недалёкасць, някемлівасць, дурнаватасць’ прадаўжаюць такія дыялектныя найменні, як тур., зэльв. *боўкун* ‘зыходнае значэнне – чармо на аднаго вала’ (ТС; Сцяц., I), сл. *боўт* ‘зыходнае значэнне – прылада пужаць рыбу’ (НЛ), чэрв. *дуда* ‘зыходнае значэнне – народны музычны інструмент’ (Шат.), валож. *пустыня* ‘зыходнае значэнне – неўрадлівае поле’ (ММГ, I), мёр. *цюння*, *цюўня* ‘зыходнае значэнне – недабраякавая рэдкая страва’ (ЗНС), мёр. *валуў* ‘зыходнае значэнне – грыб’ (ЗНС).

У розных дыялектных кантынуумах назіраецца атаясамліванне нямоглага чалавека з назвамі чыякасных (сапсаваных) прадуктаў харчавання, агародніны, а таксама з кампанентам іншых тэматычных груп: глус. *жаўкляк* ‘зыходнае значэнне – жаўцелы агурок’ (Янк., III), глус., тур. *шупляк* ‘зыходнае значэнне – пераспелы і гнілы знутры агурок, гарбуз’ (Янк., III; ТС), люб. *шамляк* ‘зыходнае значэнне – мяккі качан капусты’ (ЖС), палес. *чучырыпок* ‘зыходнае значэнне – яйка з вельмі тонкай шкарлупінай’ (ЛП), мсцісл. *гнілушка* ‘зыходнае значэнне – гнілы кавалак дрэва’ (Юрч., II), смарг. *макляк* ‘зыходнае значэнне – мокрае палена’ (Сцяшк., II).

Працэсу метафарызацыі ў кірунку ЛСВ ‘гультай, абібок, лежань’ падвяргаюцца найменні брусоў, бярэнаў, частак памяшканняў, а таксама кампаненты іншых тэматычных груп: мсцісл. *брус* ‘зыходнае значэнне – брус, падстольнік’ (Юрч., I), бял. *вывараць* ‘зыходнае значэнне – вывернутае з каранем дрэва’ (МС), мсцісл., глус. *лам’на* ‘зыходнае значэнне – палена; непатрэбная прылада, рэч, кавалак бервяна’ (Юрч., II; Янк., III), лоеў. *друк* ‘зыходнае значэнне – тоўсты кій’ (ДСЛ), мін. *помак* ‘зыходнае значэнне – знесенае вадой бервяно’ (ММГ, III), гом. *лабяк* ‘зыходнае значэнне – франтон’

(МСГ), *петр. лучнік* ‘зыходнае значэнне – комін’ (МСГ), *гом. лямец* ‘зыходнае значэнне – падхамутнік’, *бял. лемеш* ‘зыходнае значэнне – частка плуга’ (Яўс.), *добр. пяхце́р* ‘зыходнае значэнне – вяровачны мяшок’ (МСГ).

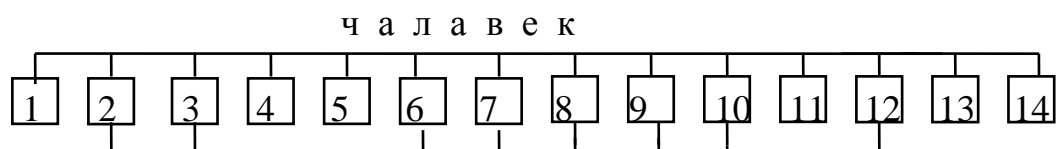
У значэнні ‘балбатун, пустаслоў’ ужываюцца *мсцісл. бразкотка, бразкаўка* ‘зыходнае значэнне – бразгалка, бразготка’ (Юрч., II; Юрч. III), *мсцісл. бубін, бубніла* ‘зыходнае значэнне – бубен’ (Юрч., II; МС), *жытк., валож. мялён* ‘зыходнае значэнне – млён’ (СП), *мёр. сікачо́к* ‘зыходнае значэнне – прылада, якой сякуць храп’е’ (ЗНС), *бял. ветраго́н* ‘зыходнае значэнне – прыстасаванне ў веяльцы’ (Яўс.), *хойн. тараба́нка* ‘зыходнае значэнне – трактар’ (МС).

Для назвы падманшчыка, махляра, ілгуна ў народных гаворках выкарыстоўваюцца наступныя словы: *лід. круце́ль* ‘зыходнае значэнне – перавясла’ (Сцяшк., I), *драг. плыт* ‘зыходнае значэнне – плеченая з лазы агароджа’ (ЛП), *івац. му́ця* ‘зыходнае значэнне – кашэль, сплечены з бяросты’ (НС), *мсцісл. вярге́ль* ‘зыходнае значэнне – скрутак’ (Юрч., II), *віц. па́сак* ‘зыходнае значэнне – пас, рэмень’ (Касп.), *уш. ма́льга* ‘зыходнае значэнне – матыка’ (ЛАБНГ, III), *драг. шво́рынъ* ‘зыходнае значэнне – шворан’ (ДСБ), *паст., глыб. пусты́ня* ‘зыходнае значэнне – неўрадлівая глеба, пустыр’ (СП).

Метафарычныя пераасэнсаванні часта ажыццяўляюцца не ў адным, а ў некалькіх кірунках, што звязана з вялікай колькасцю аспектаў сэнсавай структуры слова, кожны з якіх можа актуалізавацца ў пэўных маўленчых сітуацыях. Безумоўна, пры гэтым нехта адмаўляць комплекснага падыходу да наймення асобы, якую можна характарызаваць адначасова з розных пазіцый і аспектаў, а таксама з пункту гледжання агульнага ўражання. Так, у структуры полісеманта *пень* вылучаюцца два значэнні: ‘стары чалавек’, ‘бесталковы чалавек’. Два амаль процілеглых значэнні актуалізуюцца ў структуры полісеманта *дуб*: ‘высокі моцны чалавек’, ‘тупы, неразумны чалавек’. Семы ‘хваравітасць, слабасць’ і ‘ненадзейнасць, прадажнасць’ могуць вылучаюцца на першы план субстантыва *гніляк*: *Не падобна гэта на Андрэя — даць па зубах, тым больш таму старому гніляку, пра якога ён збіраецца расказваць* (Я. Брыль). *Ірлі цана тваім словам, калі ты гніляк!* (І. Навуменка). *Пытаю: «Ці брат твой, ці бацька гніляк, Што ўзяўся пісаць пратакол шчыра так?»* (Ф. Багушэвіч).

Семантычная парадыгма дыялектнага полісеманта *галуза* настолькі шырокая, што ўключае энантыясемічныя ЛСВ. Калі палічыць (услед за М. Фасмерам) зыходным ЛСВ гэтага субстантыва ‘галінка, сук’ (ЭС), то вытворныя анімістычныя ЛСВ, якія з’яўляюцца рэалізатарамі інварыянтнага значэння ‘чалавек’, можна размеркаваць у наступнай паслядоўнасці: 1. *браг., б.-каш., астр., сл., слуц., клец., кам., брэсц.* ‘дурнаваты, недаразвіты чалавек’; 2. *чач., бяроз., бял., ваўк.* ‘нехайны чалавек’; 3. *сл.* ‘няўклюда’; 4. *арш.* ‘лодар, гультай’; 5. *тур.* ‘таўсцяк’; 6. *тур.* ‘чалавек з вялікай галавой’; 7. *зэльв., івац.* ‘нагола астрыжаны хлопец’; 8. *узdz., стаўб., валож., сл., пін.* ‘бядняк’; 9. *чэрв.* ‘бедны, але фарсісты чалавек’; 10. *кап., мін., чач., хоц., бял., мсцісл., сен., б.-каш., ветк., калінк., дзятл.* ‘гарэза, свавольнік’; 11. *тур.* ‘прайдзісвет, пралаза’;

12. *бял. бесталковы, непаслухмяны чалавек*; 13. *сен. 'балбатун'*; 14. *жлоб. 'спрытны чалавек'* (ЛАБГН; СП; ЖНС; ЖС; МСГ; СГЦ; ДСБ; ТС; Сцяц., І; Яўс.; Юрч., І; Касп.; Бяльк.; НЛ). Структуру гэтага полісеманта можна прадэманстраваць у выглядзе наступнай схемы:

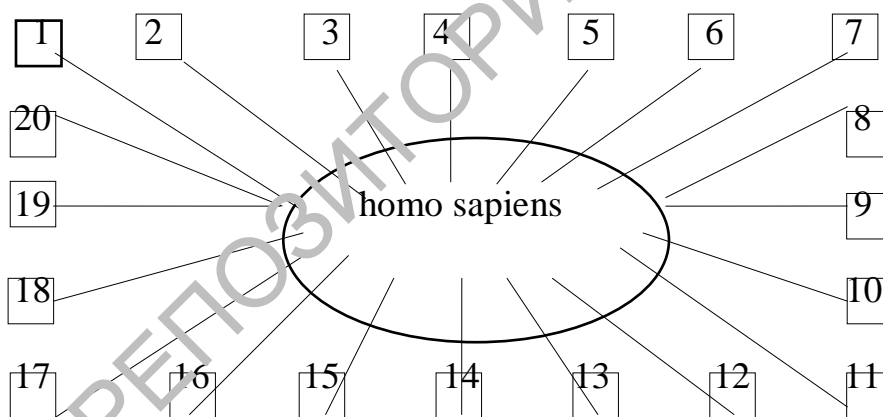

Кірунак семантычнага развіцця анімістычных ЛСВ (асабліва дыялектных) у многім абумоўлены фанетычнай і марфемнай будовай слова, рознага кшталту гукавымі асацыяцыямі, на што ў лінгвістычнай літаратуры ўжо даўно была звернута ўвага [Смірніцкі 1960: 112-116; Ульман 1970: 44; Ахундаў 1970; Жураўлёў 1974; Варонін 1982; Асавецкі 1982: 99, 155]. Гукавая матывацыя звычайна носіць суперсегментны прасадзіны характар [Комлеў 1969: 71] і прэваліруе сярод гукаперайманняў, слоў з паўторнымі акладамі, экспрэсіўных найменняў асобы. Так, значэнне слова *журжа* 'распусціца' (Бяльк.) заснавана не столькі на метафарычнай сувязі з ЛСВ 'дзіцячая цацка', колькі на гукасімвалізме літар *ж* і *р*. Наўрад ці асацыіруецца кальцо на калодцы кола з неразумным чалавекам у полісеманта *рэхва* (Сцяц., І). Хутчэй за ўсё экспрэсіўнае зніжальнае адценне ўносіцца ў структуру слова гукавым спалучэннем *хв*. Значны ўплыў на ўзнікненне пэяратыўнага значэння полісемантаў *склюндра*, *жмінда*, *кльнда* (НЛ; МС; СП) аказалі гукавыя асацыяцыі спалучэнняў *ндр*, *нд*, *скл*, *жм*, *кл*. У полісеманта *джыгун* 'чыгун; вёрткі, жвавы чалавек' (Касп.) анімістычны ЛСВ не столькі звязаны метафарычнымі адносінамі з першым ЛСВ, колькі абумоўлены гукавым спалучэннем *дж*, параўн. *літар. джгаць* 'хутка ісці, бегчы'.

У многіх выпадках семантычнае пераасэнсаванне носіць кантамінаваны характар і спалучае ў сабе метафару, гукасімвалізм і аналогію. Так, суадносіны ЛСВ полісеманта *шабэ́та* 'сумка; старая жанчына' (МСГ) вытлумачваюцца не столькі метафарычным пераасэнсаваннем, колькі ўплывам семантыкі слова *кабета* 'жанчына'. На семантычнае пераўтварэнне *жмут* 'вязка, ахапак; скнара, сквапны чалавек' (ТС; СГЦ; ДСЛ) хутчэй за ўсё паўплывала значэнне слова *жмот* 'скнара'. Для ЛСВ *надаўбень* 'недалёкі, неразумны чалавек' (В. Вітка) магчыма семантычная аналогія і марфемнае (каранёвае) падабенства з *доўбня*, *даўбешка* 'няцямки, дурны чалавек', а не метафарычны перанос ад назвы планкі ў санях паверх намарзняў. У полісеманта *гарлач* 'збан; крыкун' (Сцяшк., І) значэнне асобы асацыіруецца з каранёвай марфемай (горлам), хаця не выключана і метафарычная сувязь па вонкавым падабенстве. Анімістычны ЛСВ 'басяк, бедны чалавек' у полісеманта *басэ́тля* (Бяльк.) абумоўлены як дзеяннем метафарычнай формулы ад *басэ́тля* 'музычны інструмент', так і ўплывам семантыкі *босы*, *басота*. На шлях семантычнага развіцця полісеманта *не́пуць* 'распусціца, бездараж; бесталковы чалавек' (ТС) паўплывала сувязь не столькі з назоўнікам *пуць*, колькі са словамі *путны*, *непуцёвы*. Утварэнне пе-

раноснага ЛСВ полісеманта *трапач* ‘ануча – балбатун’ (МСГ) вытлумачваецца не столькі дзеяннем метафарычнай формулы, колькі фанетычным падабенствам і семантычнай аналогіяй з дзеясловам *трапаць (трапацца)* ‘гаварыць лухту, бязглуздзіцу, няпраўду’.

Анімістычныя пераасэнсаванні, як гэта бачна са шматлікіх прыкладаў, стымулююцца якасцямі і ўласцівасцямі рэалій і характарызуюцца шырокімі і разнастайнымі сувязямі з кампанентамі самых розных тэматычных груп. Строгай замацаванасці якой-небудзь тэматычнай групы за пэўнымі найменнямі асобы не назіраецца. Наадварот, кампаненты адной і той жа тэматычнай групы могуць характарызаваць чалавека з самых розных аспектаў і тым самым уключацца ў шматлікія формулы і мадэлі метафарычнага кірунку. Гэта можна праілюстраваць у выглядзе схемы, дзе лічбамі абазначаны адпаведныя тэматычныя групы слоў, зыходныя значэнні якіх паслужылі асновай для ўтварэння метафары са значэннем ‘асоба, чалавек’: 1 – прадметы побыту; 2 – сельскагаспадарчыя прылады працы; 3 – круглякі, калоды, бярэны; 4 – транспартныя сродкі; 5 – вупраж; 6 – збудаванні і іх часткі; 7 – мэбля; 8 – адзенне; 9 – абутак; 10 – дрэвы, іх галіны, сучча; 11 – расліны; 12 – кветкі; 13 – ягады; 14 – грыбы; 15 – стравы, прадукты харчавання; 16 – поле, зямля (звычайна някакая); 17 – музычныя інструменты; 18 – прыродныя з’явы; 19 – хваробы; 20 – нябесныя свяцілы.

Гэта схема, адлюстроўваючы універсальныя і спецыфічныя заканамернасці сэнсавага развіцця анімістычнага кірунку, не прэтэндуе на абсалютную перадачу ўсіх магчымых сувязей ЛСВ, бо поўны і вычарпальны іх улік практычна немагчымы. Неабходна адзначыць, што адны з іх трывала замацаваліся ў сістэме літаратурнай мовы, узусе (*абух агонь, балаболка, гніляк, даўбешка, зломак, кісель, круцёлка, крэмень, мянташка, палена, піла, пудзіла, самародак, слуп, стаўбун, тумба, флюгер, хамут, цень, цурбан, язва*), другія з’яўляюцца прыналежнасцю ідыястылю таго ці іншага пісьменніка (*баравік, , бот, бохан, вяргіня, камель, кветка, куль, маргарытка, млын, мухамор, мяцеліца, пупышка, ружа, скрыня, спадніца, сухастоіна, халява, цыферблат, чартапалох, шышына*), трэція ўжываюцца ў тым ці іншым дыялектным кантынууме (*абэржса, басэтя, буталь, галуза, друк, кадаўб, каламашка, камлюк, круцель, ляпёха, пустыня, тарабанка, шабета*).

2.12. Зоамарфічны тып

Зоамарфізмы (грэч. *zoon* ‘жывёла’, *morphe* ‘форма’) з’яўляюцца разнавіднасцю тыпалагічнай формулы метафары «ж → ж». Яны шырока прадстаўлены ў большасці моў свету, што тлумачыцца генетычнай блізкасцю духоўнай і матэрыяльнай культур многіх народаў, тыпалогіяй разумовай дзейнасці чалавека, здольнасцю такога разраду слоў да рэгулярных пераносаў, канататыўным успрыманням заонімаў у прадстаўнікоў розных моў³ і іншымі прычынамі. Нягледзячы на ўніверсальны характар, сістэмы зоамарфізмаў у розных мовах поўнасцю не супадаюць, а ў некаторых выпадках нават набываюць палярны, энантыясемічны характар. Так, *слон* у індыйскіх мовах мае канатацыю ‘зграбнасці, грацыёзнасці рухаў’, *вярблюд* у арабскіх мовах – ‘прыгажосці’, *чарапахы* ў кітайскай мове – ‘нявернасці’. [Семантычная спецыфіка 1985: 74]. Канататыўны змест гэтых слоў у беларускай мове, як вядома, іншы. У структуры англійскага слова *beet* поруч з асноўным значэннем ‘мядзведзь’ фіксуецца слэнгавы ЛСВ ‘папірскі’, які адрозніваецца ад звыклага нам уяўлення пра няўклюднага, нелаваротлівага дужага чалавека. Монасемічнае ў беларускай мове слова *фрэд* пры параўнанні з французскай мовай выяўляе характэрныя для гэтай мовы выразы *fin merle* ‘прайдзісвет’, *beau merle* ‘непрыемны чалавек’. Несупадзенне сэнсавага аб’ёму зоамарфізмаў і іх канататыўных характарыстык у розных мовах і дыялектах абумоўлены суб’ектыўным пачаткам ва ўспрыманні і ацэнцы фактаў рэчаіснасці, актуалізацыяй розных аспектаў сэнсу слова, маўленчай сітуацыяй і кантэкстам, адрозненнямі асацыятыўных сувязей, культурна-этнічнымі, маральна-эстэтычнымі, сацыяльна-гістарычнымі і іншымі прычынамі [Гюлумянц 1971:113; Рыжкіна 1976:42; Старасценка 1981: 77-85; Лешчава 1982:131; Старасценка 1983: 224-226; Гудавічус 1984: 24-27; Гудавічус 1985: 98; Семантычная спецыфіка 1985:73-74; Яскевіч 2004: 9-11].

Шырокае функцыянаванне заонімаў у складзе метафарычных структур абумоўлена экстралінгвістычнымі прычынамі і ў першую чаргу непасрэдным удзелам жывёл у жыццядзейнасці чалавека, а таксама назіраннямі носьбітаў мовы за жывёламі ў працэсе практычнай дзейнасці. У якасці зыходнай базы для зоамарфізмаў выступаюць заонімы (найменні жывёл), арнітонімы (найменні птушак), іхтыёнімы (найменні рыб), інсектонімы (найменні насякомых) і герпетонімы (найменні паўзуноў і зямнаводных). Зоамарфізмы выконваюць у мове экспрэсіўную функцыю і характарызуюцца высокай

³ У лінгвістычнай літаратуры зоамарфізмы часцей за ўсё разглядаліся на матэрыяле літаратурных моў [Войцік 1974, 1982, 1983; Гутман 1976; Расінене 1978, 1985; Сяргееў 1983; Кацытадзе 1985; Акопава 1986] і ў супастаўленні рускай мовы з беларускай, англійскай, нямецкай, французскай, літоўскай, польскай, а таксама некалькіх моў адначасова [Гюлумянц 1971; Рыжкіна 1976, 1980; Гутман 1976; Кудраўцава 1976, 1979; Малчанова 1982; Гудавічус 1984, 1985; Раўшэнаў 1995; Кіпрыянава 1999; Яскевіч 2004].

канататыўнай насычанасцю. Яны не столькі называюць чалавека, колькі вобразна, экспрэсіўна і ацэначна характарызуюць яго. У большасці выпадкаў гэта характарыстыка з'яўляецца пеяратыўнай, уніжальнай [Гудавічус 1984:25-26; Гудавічус 1985: 94-95; Расінене 1985:68; Яскевіч 2004: 9-10], заснаванай не толькі на рэальных (аб'ектыўных), але і ўяўных (суб'ектыўных) якасцях жывёл, што прыпісваюць ім фантазія, творчае і асацыятыўнае мысленне чалавека [Спасабы 1982: 29; Расінене 1985:67]. Пеяратыўна могуць ацэньвацца заганы чалавека, яго фізічныя і фізіялагічныя ўласцівасці (звычайна перабольшаныя, празмерныя). Зоамарфізмаў з меліяратыўнай (станоўчай) ацэнкай у колькасных адносінах значна менш.

Змест зоамарфізмаў можа рэалізавацца ў формах параўнальных канструкцый, пераносных ужыванняў, вобразных характарыстыках, уласна метафар і зоанімічных амонімаў [Гутман 1970: 64; Войцік 1982: 99-101; Сяргееў 1983: 66-70; Кацытадзе 1985: 18; Расінене 1985: 69; Аконава 1986: 7-8; Яскевіч 2004: 8-10]. У слоўніках такія формы суправаджаюцца рознымі паметамі накшталт *перан.*, *асудж.*, *жарт.*, *абразл.*, *груб.*, *зневаж.*, *іран.*, *пагард.*, *лаянк.*, *узмацн.* і інш.

Мадэль «жывёла → чалавек» з'яўляецца найбольш старажытнай у гене-тычным плане. Яна характарызуецца рэгулярнасцю і прадуктыўнасцю сваіх тыпаў і грунтуецца на шматлікіх асацыятыўных сувязях жывёлы і чалавека (па ўнутраных якасцях, вонкавым падабенстве, канататыўным змесце). Практычна кожны заонім можа лічыцца пагэцыяльным зоамарфізмам, які ў пэўнай маўленчай сітуацыі становіцца вобразнай характарыстыкай чалавека. Ядзернымі ў гэтай мадэлі з'яўляюцца метафарычныя пераўтварэнні па падабенстве ўнутраных прымет і якасцей: па псіхічным складзе, разумовых здольнасцях, маральна-этычных, сацыяльна-камунікатыўных якасцях і інш. Асноўнымі сярод іх з'яўляюцца наступныя: а) абмежаванасць, неразумнасць, някемлівасць, бязглуздасць (*баран, асёл, казёл, ішак, авечка, цяцера, варона, папугай*); б) упартасць (*асёл, ішак, зубр*); в) злосць, каварства (*гадзюка, змяя, яхідна, выдра, сабка, павук*); г) уедлівасць, шкоднасць (*пацук, аказ. клешч, шашаль*); д) прагнасць, жорсткасць, лютасць (*шакал, звер, аказ. воўк, крумкач*); е) неахайнасць (*свіння, свінчо*); ж) хітрасць, ліслінасць (*ліс, ліса, лісіца, жук, павук*); з) мізэрнасць, нікчэмнасць, подласць (*гніда, чарвяк, п'яўка, слімак, слізняк, гад, гадзюка, выкармак, аказ. смоўж*); і) балбатлівасць, языкастасць (*пустабрэх, сарока, сакатуха, салавей*); к) маўклівасць, нелюдзінасць, дзіклівасць (*сыч, аказ. крот, воўк*); л) крыклівасць, задзірлівасць (*певень, ёрш, аказ. вожык*); м) баязлівасць, запалоханасць (*трус, ягня, аказ. заяц*); н) бязвольнасць, бесхарактарнасць (*цяля, ягня, слізняк, слімак*).

Непасрэдна да гэтай групы прымыкаюць метафарычныя характарыстыкі чалавека, што ажыццяўляюцца з пункту гледжання яго паводзін, маралі, адносін да іншых людзей. У аснову такіх метафар звычайна кладуцца наступныя прыметы: а) гультайства, лодарнічанне (*труцень, аказ. вуж*); б) высакамернасць, пагардлівасць, ганарыстасць, фанабэрыстасць (аказ. *гусь, пава, шчыгол*); в) разбэшчанасць, распуснасць (аказ. *выжла, канарэйка, курапатка,*

жарабец); г) утрыманства, эксплуатацыя чужой працы (*навук, п'яўка, гніда*); д) працавітасць (аказ. *вол, конь, пчала, мурашка*); е) хітрасць (*жук*); ж) назойлівасць (аказ. *авадзень, аса*).

Многія метафарычныя пераносы заснаваны на вонкавым (фізічным) падабенстве жывёл і людзей. У працэсе метафарызацыі актуалізуюцца наступныя прыметы: а) нязграбнасць, няўключнасць, непаваротлівасць, паўната (*слон, мядзведзь, цюлень, карова, аказ. гарыла*); б) хударлявасць, кволасць, знясіленасць (аказ. *вобла*); в) дужасць, моц здароўя (*леў, мядзведзь, аказ. бугай*); г) нізкаросласць (*жаба, шчаня, шчанюк, маляўка*); д) высакаросласць (аказ. *жырафа*); е) вусатасць (*морж*); ж) жвавасць, рэзвасць, гарэзлівасць (*страказа, яшчарка, уюн, аказ. вавёрка*); з) нерастаропнасць, марудлівасць (*варона, аказ. чарапах*).

Даволі часта ў якасці характалагічнай прыметы выступае сема 'ўзрост' (часцей малады): *Адзін журавель, радавы, не так падлогу памыў... (Я.Брыль). «Бач ты фрукт! Яшчэ малако на губах не абсохла, а навучае ўжо, куранё»*, — са злосцю сказаў начальнік (Я.Каршукоў). *Духмянае сеча стагую, Аж пот на спіне — што ручай. І спрытна малага страхую: Ты — жсаўранак — мне выбачай (С.Гаўрусёў). Бесклапотны, гарэзны жсўрук — Я злятаю з бабуліных рук (А.Пісьмянкоў). От сядзіць тут такі мцтылёк, падшывае сваімі кволымі пальчыкамі паперкі... (І.Сіўцоў). Ззаду, зэрбіўшыся ў сук, клыпаў адстаўны барсук (В.Вітка).*

Трывала замацаваліся ў мове асацыяцыі драпежных жывёл з ворагамі, чужынцамі, захопнікамі: *Гітлераўскія драпежнікі вялі свой звярыны паход, захапляючы чужыя прасторы (М.Машара). Шакалаў подлых за мяжой арда І ўласныя гіены — марадзёры (У.Паўлаў). Яму карцела разведаць: можа, і праўда Толя трапіў у лапы фашысцкіх каршуноў (А.Якімовіч). Усім вядома, што сусветныя акуль задуміць нас хочучь (І.Гурскі).*

Асновай анімістычнай метафары можа служыць падабенства эмацыянальных адносін. Вытворныя ЛСВ у такіх выпадках дэсемантызуюцца і не столькі характарызуюць асобу, колькі ў абагульняючай форме выражаюць ласку, сімпатыю, павагу да чалавека. Немалаважную ролю ў гэтым адыгрываюць інтанацыйныя сродкі, памяншальна-ласкальныя суфіксы. Такія формы часта выступаюць у сінтаксічнай функцыі звароткаў, параўн. *галубка, голуб, галубок* (ласкавы зварот да мужчыны, жанчыны), *ластаўка, рыбка* (ласкавыя назвы жанчыны, дзяўчыны), *сокал, сакол* (пра смелага, прыгожага юнака), *салавей, салавейка* (пра чалавека з чыстым, прыгожым, пераважна высокім голасам), *арол, арляня* (пра смелага, адважнага, мужа чалавека), *зязюля, зязюлька* (ласкавы зварот да жанчыны).

У некаторых выпадках метафарычнае пераўтварэнне па лініі «жывёла → чалавек» грунтуецца на некалькіх прыметах, якія сумяшчаюцца ці напластоўваюцца адна на другую. У выніку такога роду сінкрэтычнай (комплекснай) матывацыі ў вытворных ЛСВ выяўляецца некалькі сэнсавых адгалінаванняў, якія ў межах пэўнага інварыянтнага значэння дэталізуюць і ўдакладняюць змест зоамарфізма. Напрыклад, у семантычны дыяпазон

полісеманта свіння ўключаецца некалькі ЛСВ адмоўнага, уніжальнага характару: а) нехайнасць; б) нявыхаванасць, невуцтва, грубасць; в) непрыстойнасць, подласць; г) няўдзячнасць. Семантычную парадыгму субстантыва *ваўкалак* утвараюць 3 ЛСВ ‘нелюдзімы чалавек’, ‘падонак’, ‘вораг-фашыст’. У сэнсавай структуры полісеманта *мурашка* актуалізуюцца семы ‘працавітасць’ і ‘капрызнасць’: *І мурашка Палашка Сагнулася ў крук* (З.Бядуля). *Навошта мне абавязкова дагаджаць гэтай мурашцы?* (А.Бажко). У розных кантэкставых сітуацыях могуць актуалізавацца тры розныя значэнні полісеманта *звер*: а) ‘вельмі злы, жорсткі чалавек’: *Сафрон, раз’ятраны, звер зверам, плюхае ззаду з бізуном і ім, як п’яны, — раз па Лукер’і, два — па Усціну* (М.Ракітны); б) ‘вораг, злачынец’: *Ды прыйшлі к нам з чужыны зьяры, Каб нас вешаць і грабіць двары* (А.Астрэйка); в) ‘прагны да працы чалавек’: *А ты, Змітрок, хлопец на ўсе сто. Нават з прысыпачкаю. І на працу — звер. Я так-сама такі, але мяне распаліць трэба* (А.Савіцкі).

У асобных выпадках характаралагічныя параметры метафары дасягаюць сваёй мяжы і выражаюць энантыясемічныя ацэнкі якасцей і ўласцівасцей чалавека, параўн.: *сабака* — разумны, верны, адданы — злы, подлы; *змяя* — хітрая, каварная, злая — мудрая, разумная; *мязгедзь* — нязграбны, няспрытны, нявыхаваны — добры, спагадлівы. Такія шырокія характаралагічныя параметры метафар абумоўлены шырынёй іх кантэкставага ўжывання, яркай вобразнасцю, мнагапланавасцю зместу.

Зрэдку зоамарфізмы характарызуюць чалавека абагулена, без указання на якія-небудзь асацыятыўныя прыметы: *Мы, зрынутае з гнёздаў вераб’і, лічылі вас [вёску Юравічы] радзімай і айчынай* (У.Верамейчык). *Жыў, любіў сіротку... Ночкі караталі. Песціўся з любёдкай — Думкі ашукалі* (Я.Купала).

Такім чынам, зоамарфізмы, рэцыпіентная сфера якіх можа быць распаўсюджана на кожны эанім, займаюць адметнае месца ў беларускім метафарыконе. Выкарыстоўваючы шырокі вобразна-асацыятыўны патэнцыял слова, яны праецыруюць якасці і ўласцівасці жывёл на чалавека і ў большасці выпадкаў носяць пярэтыўны характар. Зоамарфічным мадэлям уласцівы рэгулярная ўзмаўляльнасць і трываласць асацыятыўных сувязей. Многія зоамарфізмы замацаваліся ў якасці ўстойлівых вобразаў, трапных характарыстык чалавека (*баран* — дурны, *асёл* — упарты, *ліса* — хітрая, *заяц* — баязлівы, *сарока* — балбатлівая, *певень* — задзірысты, *пчала* — працавітая).

2.13. Зоасемічны тып

У якасці сферы-крыніцы для зоасемічных метафар (грэч. *зоон* ‘жывёла’, *сета* ‘знак, значэнне’) выступаюць найменні жывёл. Рэцыпіентныя ЛСВ звязаны з прыладамі працы і вытворчасці, тэхнічнымі прыстасаваннямі, рознымі артэфактамі. Такія метафары ў сваёй большасці характарызуюцца зацемненымі, паслабленымі семантычнымі сувязямі, якія ў некаторых выпадках выяўляюцца толькі пры спецыяльным этымалагічным аналізе.

Вытворныя ЛСВ часцей звязаны з іх наменклатурна-тэрміналагічным, прафесіянальным і тэхнічным выкарыстаннем, параўн.: *конь* ‘шахматная фігура з галавой каня; брус для гімнастычных практыкаванняў’, *кошка* ‘прыстасаванне ў выглядзе якара для падымання прадметаў з-пад вады; прыстасаванне ў форме металічных крукоў з шыпамі ўсярэдзіне, якое прымацоўваецца да абутку пры пад’ёме на слупы, мачты’, *ластаўка* ‘гімнастычная фігура, пры якой пастава цела нагадвае птушку ў палёце’, *бусел* ‘высокая бутэлька гарэлкі’. Зоасемічныя метафары тэрміналагічнай скіраванасці даволі рэгулярна выяўляюцца ў дэмінітуўных формах, параўн.: *кабылка* ‘драўляная падстаўка пад струны ў музычных інструментах; пласціна з калёсікамі ў кроснах’, *сабачка* ‘спускавы механізм у агнястрэльнай зброі’, *мушка* ‘частка прыцэльнага прыстасавання ў ручной агнястрэльнай зброі’.

Семантычныя парадыгмы некаторых полісемантаў уяўляюць складаныя ў квалітатыўных і квантытатыўных адносінах структуры, ніжняя мяжа якіх застаецца адкрытай. Некаторыя з іх характарызуюцца найвышэйшым каэфіцыентам семантычнай ёмістасці (ці полісемантычнасці), які звычайна вызначаецца па формуле $k = m : v$, дзе m — сума ўсіх ЛСВ, v — сума найменняў жывёл [Войцiк 1983:23]. У гэту групу ўключаюцца полісеманты *сабака*, *сучка* [аб іх другасных намінацыях гл.: Старасценка 1981:77-85], *каза*, *казёл*, семантычныя парадыгмы якіх у літаратурнай мове і народных гаворках налічваюць некалькі дзесяткаў ЛСВ.

Сэнсавая структура полісеманта *каза* ўключае зыходны ЛСВ ‘жвачная жывёліна’, тры узуальныя метафарычныя ЛСВ (яны фіксуюцца слоўнікамі літаратурнай мовы) і 35 дыялектных ЛСВ, часцей за ўсё ўтвораных па вонкавападабенчай мадэлі (у наменклатурна-тэрміналагічных найменнях прымета матывацыі не заўсёды ясная). Усе пераносныя ЛСВ гэтага полісеманта можна аб’яднаць у некалькі сэнсавых цэнтраў:

А. А б р а д ы. 1. *літар.* ‘даўнейшы беларускі каляндарны абрад’; 2. *тур.* ‘старажытны танец’ (ТС). Утварэнне гэтых ЛСВ звязана з роляй жывёлы ў славянскіх каляндарных абрадах і фальклору. Так, важнейшым элементам на калядаваннях было «ваджэнне казы». Каляднікі апрааналіся ў вывернуты кажух, падраблялі бараду, рогі, хвост і выконвалі ролю казы. Ходзячы па хатах з «казой», удзельнікі гурту жадалі людзям добрага ўраджая, дабрабыту, шчасця.

Б. Ч а л а в е к: 3. *бяроз.*, *драг.* ‘худая і малая жанчына’ (ДСБ; НЛ); 4. *аказ.* ‘дзяўчына-скакуха’. Матывацыя ЛСВ тут даволі ясная: назва жывёлы перанесена на назву жанчыны (зоамарфічны тып метафары).

В. П т у ш к і, н а с ь я к о м ы я: 5. *мёр.* ‘птушка бакас’ (ЖНС); 6. *лун.* ‘страказа’ (ЛАБНГ, I). Суадносіны ЛСВ тут умоўныя (амаль аманімічныя), формула метафарычнага пераносу невыразная, зацемненая.

Г. Р о з н ы я п р ы с т а с а в а н н і, м е х а н і з м ы, д э т а л і і і н ш .: 7. *літар.* ‘драўляная мерка ў форме разнятага цыркуля для абмервання зямельных участкаў’; 8. *барыс.* ‘саха ў студні з жураўлём’ (ДАБМ); 9. *літар.* ‘заплечныя насілка для пераносу цэглы на будаўніцтве’; 10. *добр.* ‘трыножак’ (МСГ); 11. *добр.* ‘дзіцячая стойка’ (МСГ); 12. *тур.* ‘крыжавіна, якой прыціскаюць салому

на вільчыку' (ТС); 13. *браг.* 'кольца, якім прымацоўваецца шыйка касы да касся' (БДС); 14. *смарг.* 'падсядзёлак' (БДС); 15. *чач.* 'прылада для малацьбы' (МСГ); 16. *віц., маз.* 'самагонны апарат' (Касп.; ЗНС); 17. *карм.* 'каганец, прасцейшае прыстасаванне для асвятлення' (МСГ); 18. *брасл., полац., тур., астр.* 'прыстасаванне, якое выкарыстоўваецца для асвятлення пры начной лоўлі рыбы' (СП; ЗНС; ТС); 19. *віц.* 'сетка для лоўлі рыбы з трыма палкамі' (Касп.); 20. *гар.* 'невялікая рыбка' (НЛ; ЗНС). Гэты сэнсавы цэнтр прадстаўлены найбольшай колькасцю ЛСВ, якія ўяўляюць сабой метафарычныя пераасэнсаванні па знешім падабенстве (рэаліі ці іх часткі нагадваюць форму рагоў казы). 20-ы ЛСВ хутчэй за ўсё з'яўляецца разнавіднасцю метанімічнага пераносу «прылада для лоўлі рыбы — рыба», а не метафарай па падабенстве, як гэта сцвярджаюць аўтары ЭС.

Д. Т р а н с п а р т н ы я с р о д к і: 21. *маладз., стаўб., лаг., віл., валож., ашм., іўеў., б.-каш.* 'маленькія санкі, якія выкарыстоўваюцца пры перавозцы бярэнаў' (ЛАБНГ, II; БДС; Сцяшк., II; МСГ; СГЦ; ЗНС); 22. *мсісл.* 'прылада для коўзання з горак' (Бяльк.); 23. *чэрв., лаг.* 'сагнуць дрот, на якім дзеці зімой катаюцца' (СГЦ; ММГ, III); 24. *зэльв.* 'кавалак лёду, на якім дзеці катаюцца зімой' (Сцяшк., I); 25. *віц.* 'веласіпед' (Касп.). Семантычныя пераасэнсаванні ў гэтай групе аналагічныя папярэднім ("Г"). 24-ы ЛСВ звязваецца з 22-ім і 23-ім метафарай не толькі па вонкавым падабенстве, але і па функцыянальным прызначэнні.

Е. З а г о н, п а л о с к а: 26. *зэльв., ваўк.* 'недажатая палоска жыта' (Сцяц., I; Сцяшк., II); 27. *зэльв.* 'загон які займае жняў' (СП); 28. *свісл., івац., ів., кобр., драг., смал.* 'няжаты касмык жыта (травы), пакінуты на полі; агрэх' (БДС; ЖС; НЛ; ММГ, I; СГЦ; ЛАБНГ, II; ЛП); 29. *драг.* 'апошняя жменя азімага, якую свяцілі і потым выкарыстоўвалі на пасеў' (ЛП). Першапачатковае (архаічнае) значэнне ў гэтым сэнсавым цэнтры, па сцвярджэнні аўтараў ЭС, — 'пакінутая няжатая частка збожжа на полі' («у якой хаваецца каза — сімвал плоднасці, а каласы (зярняты) з гэтага апошняга збожжа гарантуюць будучы ўраджай») (ЭС). Адсюль — пераносы на 27-ы — 29-ы ЛСВ. Працэс пераасэнсавання найменш жывёліны, магчыма, і больш складаны. Тут неабходна ўлічваць не толькі перанос «спецыяльна пакінуты пучок каласоў → касмык травы, агрэх», але і «казліная барада → касмык травы».

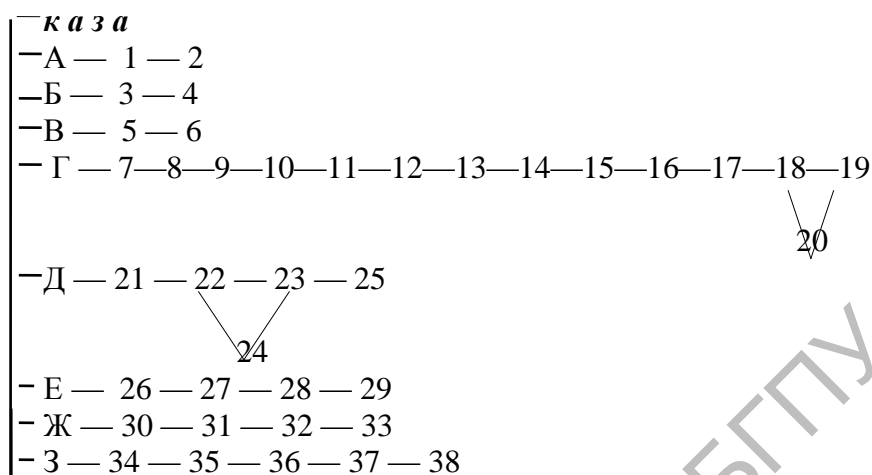
Ж. Р а с л і н ы, г р ы б ы: 30. *калінк.* 'цыбуля' (МСГ); 31. *тур.* 'хвосцік у гарбуза' (ТС); 32. *тур.* 'травя сівец' (ТС); 33. *маз., уздз., лельч., жытк., браг., ельск., тур.* 'грыб' (ТС; ЖС; НСл.; ЗНС; Сярж., 105, 111, 172). ЛСВ гэтага сэнсавага цэнтра можна тарыфікаваць як семантычныя дэрываты наменклатурна-тэрміналагічнай сферы, пры гэтым не адмаўляючы метафарычнай матывацыі па агульнаму ўражанню (грыбы — дрэнныя (у параўнанні з баравікамі), трава — не зусім якасная, цыбуля — горкая).

З. І н ш ы я т э м а т ы ч н ы я г р у п ы: 34. *брасл., пух.* 'памылка, дапушчаная пры снаванні красён' (СП; ММГ, I; СГЦ); 35. *тур.* 'засохлая слізь у носе' (ТС); 36. *навагр.* 'крэмень для красавання агню' (Сцяшк., II); 37. *мядз.* 'палонка' (СГЦ); 38. *гар.* 'сузор'е' (НЛ). Суадносіны з першасным ЛСВ у гэтай

групе ўмоўных, не зусім празрыстых. Тут нельга адмаўляць і ўплыву аналогіі з іншымі найменнямі жывёл, перапляцення іх семантычных уласцівасцей, а таксама семантычных запазычанняў, параўн.: дзял. *кабылка, конь, жарабок* ‘памылка пры снаванні’, польск. *koza* ‘сузор’е’.

Графічна сэнсавую структуру полісеманта *каза* можна прадэманстраваць у выглядзе схемы 2. 13.1.

Схема 2.13.1.

Зоасемічныя метафары шырока ўжываюцца ў творах мастацкай літаратуры, з’яўляючыся прыналежнасцю ідыястылю пэўнага пісьменніка. Спецыфічнасць такіх індывідуальна-аўтарскіх метафар заключаецца ў тым, што яны неносяць тэрміналагічна-наменклатурнага характару (як у гаворках ці літаратурнай мове), а захоўваюць пэўную ўнутраную форму. Празрыстыя адносіны паміж зыходным і вытворным ЛСВ лёгка ўкладваюцца ў межы метафарычнай мадэлі вольнападабенчага тыпу: змяя ‘нешта доўгае, працяглае, што па форме нагадвае змяю’, *яшчарка* ‘ручаінка’, *вужы, вужакі* ‘вузкія палоскі снегу, узнятыя завейы’: *Вогненная змяя прабегла па небу* (М.Сергіевіч). *На асфальт выскоквалі яшчаркі раўчукоў* (Г.Бураўкін). *Мяцеліц белыя вужы ... птаўзілі па хібе* (Р.Барадулін). *Сонца, мароз, вецер. Так і скрабе па хрупкім снезе, так і падвільвае белымі вужакамі снежнага пылу* (Я.Брыль). Метафарычныя ЛСВ гэтых полісемантаў побач з семай ‘даўжыня’ актуалізуюць дадатковую сему ‘рухавасць’.

Жывёлы часцей за ўсё атаясамліваюцца з прыроднымі з’явамі, адзеннем, кветкамі і інш. Параўн.: ‘мядзведзь’ → ‘хмара’: *Калматыя мядзведзі белых хмар мне зрэдку ветрык звейвалі на твар* (Д.Бічэль-Загнетава); ‘лебедзь’ → ‘воблака (хмара)’: *Праплываюць нябёсамі шпаркія Паўнагрудныя воблакі-лебедзі* (А.Лойка). *Белымі лебядзямі плылі хмары, адна другую пераганяючы* (І.Гурскі); ‘матыль’ → ‘сняжынка’, ‘галыштук-бабачка’: *Белыя матылі кружылі ў наветры, прыліпалі да твару, раставалі* (І.Аношкін). *Яшчэ на сіненькім канверце Дрыжэлі снегу матылі* (П.Прануза). *З-пад каўняра бялюткай сарочкі замест галыштука чарнеў модны матыль* (І.Новікаў). ‘птаха, птах’ → ‘кветка’: *І з кожнай яблыні жывой Злятае белы птах* (А.Александровіч).

Рэцыпіентныя ЛСВ у многіх выпадках трывала замацоўваюцца ў сферы транспартных сродкаў. Птушкі, жывёлы і насякомыя атаясамліваюцца з самалётамі і рознага тыпу машынамі: *Самалёты — нашы птахі — Даль вышынь цярэбяць* (Я.Купала). *Што магла зрабіць з узброенымі груганамі наша паветраная павозка* (І.Мележ). *Нават самалёты — чорныя дэльфіны, Цягнуцца павольна на аэрадром* (Р.Баравікова). *Тры транспартнікі стаялі бліжэй да будынкаў, за імі віднеліся чатыры матылі — самалёты сувязі «Фізлер-Шторх»* (А.Алешка). *Казёл — машына раённага аддзела культуры* (І.Пташнікаў). *Паўзла у прысадах машына — Чорны вялізны жук* (К.Камейша). *«На гэтай чаранасе працую першы год», — адказаў трактарыст* (М.Гроднеў). *Ёй, думаеш, патрэбна, каб ты лятаў на гэтай старой чаранасе тысячы вёрст і псаваў бензінам паветра?* (М.Лынькоў). *Машын, вясёлых сакатух, Аснежыліся колы* (Р.Барадулін).

Зоасемічныя метафары, такім чынам, характарызуюцца шырокай сэнсавай ёмістасцю і ўцягваннем у сферу сваёй дзейнасці шматлікіх наменклатурна-тэрміналагічных і тэхнічных адзінак. Семантычныя парадыгмы метафар аказіянальнага тыпу менш разгалічаныя. У іх структурах захоўваюцца вобразнасць, свежасць успрымання і выразная суаднесенасць (як правіла, вонкавападабенчая) з крыніцай матывацыі.

2.14. Антрапамарфічны тып

Антрапамарфічныя метафары (грэч. *anthropos* ‘чалавек’, *morphe* ‘форма’) – метафары, якія развіліся па мадэлі «чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, прыродныя з’явы і інш.». Надзяленне чалавечымі рысамі і якасцямі прадметаў жывой і нежывой прыроды (персаніфікацыя) мае доўгую гісторыю і звязі каранямі ўзыходзіць да старажытных рэлігійных уяўленняў, традыцый тагачасных людзей, іх веры ў магічную сілу слова, яго здольнасць нечаканым чынам уплываць на чалавека. Старажытнае табу – забарона ўжываць назвы жывёл у час палявання, іх замена сінонімамі і семантычнымі адпаведнікамі – было адным з важнейшых фактараў развіцця антрапамарфічных метафар. Сёння гэты тып метафар шырока выкарыстоўваецца ў розных жанрах вуснай народнай творчасці, байках, а таксама паэтычных творах.

Найбольш пашыранымі з пункту гледжання тэматычнай замацаванасці выніковага ЛСВ з’яўляюцца антрапамарфічныя найменні птушак і жывёл, кірунак сэнсавага развіцця якіх абмяжоўваецца суадносінамі «чалавек → птушка, жывёліна» (у процілегласць зоамарфізмам з адваротным кірункам сэнсавага развіцця «птушка, жывёліна → чалавек»). Крыніцай такіх метафар з’яўляюцца назвы асоб з указаннем іх якасцей, рыс характару, тэмпераменту, прафесійнай дзейнасці і інш. Напрыклад, пеўчая птушка часцей за ўсё атаясамліваецца з асобай, прафесійна звязанай са спевамі, з музыкай. Такого рода антрапамарфічная скіраванасць назіраецца ў полісемантаў *спявак, пявун,*

пявуння, запявала, саліст: *І нельга маўчаць **спевакам** — Шчыглам, берасцянкам, вясёлым драздам* (Э.Агняцвет). *Ледзь сціхлі **певуны** лясныя, як падалі свае галасы **спевакі** ад ракі* (К.Кірэенка). *Жаўрук так выцінае на жалейцы, Што пот цурком з малога **певуна*** (У.Лісіцын). *Я хачу, каб кветка Сэрца аздабляла, А **пявуння-птушка** Мне заўжды спявала* (Я.Журба). *Вось і птушка заспявала У зялёным гушчары — Самы смелы **запявала** І прадвесніца зары* (П.Прануза). *На жэрдцы палац [шпакоўня] узвышаецца, у палацы **саліст** заліваецца* (П.Чабор). Не зусім празрыстымі, але ўзнаўляльнымі па суадносінах зыходнага і вытворнага ЛСВ з'яўляюцца антрапамарфічныя неўзуальныя метафары *барабаничык і фанфарыст: І з высокай ліпы над дарогаю, Дзе раі падцерагаў сусед, **Барабаничыкі** чырвананогія — Буслы Клёкат пасылалі ўслед* (С.Фамін). *Алёшка расказвае свайму сябру шмат цікавага пра **стракатых барабаничыкаў** — дзятлоў* (А.Якімовіч). *І пеўні, нястомныя **фанфарысты** — мірныя дні абвяшчалі зноў* (А.Вярцінскі).

Выразныя сэнсавыя ўзаемаадносіны паміж зыходным і вытворным ЛСВ назіраюцца ў метафарах-найменнях драпежнай птушкі (параўнанне з разбойнікам), смелай, непалахлівай птушкі (згадасамліванне з нахабнікам), пералётнай птушкі (параўнанне з выгнаннікам): *Нейкі звярок ці птушка трапілі ўжо у вострыя кіпцюры **разбойніка** [коршак]* (М.Парахневіч). *Праўда, гняздо пуставала нядоўга. **Нахабнікі-вераб'і хутка** заўважылі адсутнасць гаспадароў і занялі яго з крыкам і бойкай* (А.Пальчэўскі). *Гэтыя **выгнаннікі** яшчэ доўга кружыліся над вёскай, развітваючыся з ёй да новай вясны* (М.Сталяроў). *Буслы-**выгнаннікі** недзе ў выраі* (Р.Барадулін).

Не ўкладваюцца ў межы традыцыйных ўяўленняў і адносяцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх суадносіны птушкі з парламенцёрам, з паслом, кватарантам: *Грак варанам стаў **парламенцёрам** — Ё дзюбе носіць белы ласкуток* (В.Гарановіч). *Грак, **парламенцёр** вясны, зіме дыктуе ультыматум* (А.Сербантовіч). *Сязьга вочы ў дымным поце, Ды — лепшага **паслы**, — Спікіраваўшы, па балоце Расхаджваюць буслы* (С.Гаўрусёў). *Так і пражылі буслы ўсю зіму **кватарантамі** ў гусей* (А.Пальчэўскі).

Даволі часта ў антрапамарфічных найменнях адначасова фіксуюцца ЛСВ 'жывёліна' і 'птушка', звычайна аб'яднаныя інварыянтнымі квалітатыўнымі семамі тыпу 'прыгажосць', 'непаседлівасць', 'хітрасць': *прыгажун* 'лось' (Р.Няхай), 'качар' (Е.Лось), 'цецярук' (Р.Ігнаценка); *непасада* 'сініца' (М.Даніленка), 'сарока' (А.Асіпенка), 'бусел' (Р.Барадулін), 'вавёрка' (У.Краўчанка); *хітрун* 'гарнастай' (Р.Ігнаценка), 'вожык' (М.Калачынскі), 'салавей' (М.Капыловіч).

У многіх выпадках семантычная парадыгма полісемантаў уключае даволі значную колькасць ЛСВ, якія аб'яднаны не столькі семантычнай эпідыгматычнасцю, колькі агульнасцю семантыкі зыходных адзінак (часцей дзеясловаў і прыметнікаў), параўн.: *бадзяга* 'вечер' (І.Пракаповіч), 'ліст дрэва' (А.Звонак), 'месяц' (М.Танк); *валацуга* 'шкадлівая жывёліна' (І.Сіняўскі, В.Каваленка), 'гуллівы вечер' (Н.Гілевіч, К.Жук), 'хмара' (М.Шаховіч); *вандроўнік* 'вечер' (Я.Колас, П.Броўка), 'месяц' (А.Астрэйка, А.Майсеенка),

‘хмара’ (Т.Кляшторны); *вандроўніца* ‘хмара’ (Я.Колас), ‘зорка’ (В.Зуёнак), ‘вясна’ (М.Танк).

У чатырох ЛСВ полісемантаў *немаўля*, *дзіця* актуалізуецца агульная сема ‘малы па ўзросце, памеры і іншых прыметах’: *Ад ранку не спяць немаўляты* — *Радасць у іх якая!* — *У дзюбах маленькіх — глянь ты!* — *Зара залатая палае* (Я.Крупенька). *Іх [дрэўцаў] тут навокал цэлая чародка, Даверлівых зялёных немаўлят* (М.Шабовіч). *Я цябе ледзь знайшоў між кустоў, ручаёк-немаўля* (М.Арочка). *Для немаўляці таго, Для зярняці, Глеба — пшчотная, Добрая маці* (С.Дзяргай). *Лятаючы, скігліць чайка, Бы па дзецях плача* (Я.Купала). *Спіць за барамі ў калысцы пясчанай сіняя Нарач — дзіцё акіяна* (А.Вялюгін). *Эх, гуляюць віхры ў полі, Ветравыя дзеці* (Я.Колас). *Плакалі пралескі, дзеці вясны* (З.Бядуля).

Усе ЛСВ субстантываў *асілак*, *волат* захоўваюць у сваёй структуры сему ‘моц, сіла, вялікія памеры’: *Пушча — гэта плямёны асілкаў-дубоў* (А.Куляшоў). *Шмат для людзей ты ўзраціла Дужых асілкаў-зуброў І незвычайнае сілы Коней сваіх — трактароў* (М.Аўрамчык). *Такая прыказка ў народзе ходзіць: Мядзведзь — асілак, ды яго за губу водзяць* (У.Корбан). *У акіян Бурна воды нясе Горды асілак — Рака Енісей* (В.Шымун). *Над яго галавой лясны волат раскінуў дужыя галіны* (А.Ліс). *У снім марыве ўзвышаюцца ледзяныя вершаліны волатаў-гор* (Э.Самуйлёнак).

Антрапамарфічныя ЛСВ полісемантаў *цар*, *царыца*, *каралева* трывала замацаваліся ў літаратурнай норме з абагуленым значэннем ‘тое (той), што (хто) вылучаецца сярод іншых у якіх-небудзь адносінах’. Семантычную парадыгму такіх полісемантаў утвараюць ЛСВ ‘звер’, ‘птушка’, ‘дрэва’, ‘сонца’, ‘вада’, ‘грыб’ і інш. *Цар у небе — горны сокал — Крылы ў сонца распасцёр, Аглядае бор шырокі, Стэп шырокі, шапкі гор* (А.Бялевіч). *Тут у пашане цар бароў палестіх — асілак-дуб, што сам, як цэлы бор* (Э.Акулін). *Усё гэта дае нам вечназялёная паўночная елка, царыца бяскрайніх таежных лясоў* (П.Рунец). *Пакланюся я табе, царыца, Чыстая сцюдзёная вадзіца* (М.Багдановіч). *Адразу не скеміш, дзе ясьень, дзе клён. І толькі бяроза, мая каралева, Аб гэціць здалёк прывітальны паклон* (І.Лагвіновіч). *На спартыўнае поле сёння парадным маршам выйшла каралева палёў — кукуруза* (У.Корбан).

Шырокі сэнсавы дыяпазон полісеманта *бабуля* (*бабулька*)⁴ ахоплівае восем неузואльных ЛСВ, якія аб’яднаны агульнымі семамі ‘старасць’, ‘слабасць’, ‘зыход’: ‘старая вёска’ (А.Русецкі), ‘старая хата’ (З.Бядуля), ‘крывая вуліца’ (Д.Бічэль), ‘старое дрэва’ (Я.Колас), ‘зямля’ (К.Крапіва), ‘зіма’ (Р.Ігнаценка), ‘стома’ (Г.Каржанеўская), ‘смерць’ (А.Бялевіч).

Антрапамарфічнай метафарызацыі лёгка падвяргаюцца кампаненты тэматычнай групы ‘радня’ (*бацька*, *сын*, *брат*, *сястра*, *блізняты*, *радня*), якія на аснове мнагамернай і шырокай асацыяцыі ‘што-небудзь блізкае, роднае, арганічна звязанае’ аб’ядноўваюць чалавека і акаляючае яго асяроддзе: дрэвы, расліны, грыбы, рэкі, крыніцы, хвалі, вятры, побач размешчаныя пагоркі,

⁴ Аб семантычнай структуры полісемантаў *баба*, *бабка*, *дзед* гл.: *Старычонак* 1997:77-86.

жывёлы, птушкі і інш.: *Табе даброта ў небе зорка: Твой бацька-месяц пры табе* (А.Бялевіч). *Ну і восень — густыя ліўні, Жменя горкіх на голлі слёз, — І прасватана бацькам-жніўнем За сялом чарада бяроз* (М.Губернатарай). *Бацька Нёман з прытокамі Моўчадзь, Гаўя, Вілія, Ведзьма, Дзітва* (Д.Бічэль). *Дуж ты, дуб стары, Сын вякоў сівых!* (Я.Колас). *Ой ты, вецер, сын прастору!* (Я.Колас). *Галлё пакідаюць браты, ападаюць гаротна на дол глухавечнасці ў ціхі прыпол* (Р.Барадулін). *Пад снежавымі ўзімку каўпакамі І ўлетку ў абрамленні збжыны Стаяць і лічаць свой узрост вякамі Пагоркі, два браты-прыгажунны* (Т.Ляшонак). *Над ракою дзве вярбіны — Дзве журботныя сястры* (Я.Янішчыц). *Хваля за хваляй — блакітныя сёстры — Зайграюць шматколерным граннем* (З.Бядуля). *Гэта Бацькаўшчына, гэта Вятка, Свіслачы сястра* (Е.Лось). *Растуць на палянцы ў лесе сястрыцы [суніцы], падобныя вельмі блізнятны* (П.Чабор). *Лес усю сваю драхляную радню збірае* (М.Рудкоўскі). *Пасля снадання ля пня Разгараецца гульня. Карагодзіць да паўдня Уся заечая радня* (І.Муравейка).

Некаторыя антрапамарфічныя метафары заснаваны на квантытатывнай прымеце, якая вылучаецца на першы план у найменнях хаўрус ‘чарада вераб’ёў’ (К.Жук, М.Калачынскі), *гвардыя ‘чарада грачсў’* (М.Дукса), *аркестр ‘птушыны хор’* (М.Нікановіч), *кодла ‘чарада птушак: кума, гняздо грыбоў’* (А.Вялюгін, І.Новікаў).

Прыродныя з’явы і аб’екты, якія характарызуюцца рухомасцю, зменлівасцю, інтэнсіўнасцю (вецер, ручай, дождж, хваля, дым) у творах мастацкай літаратуры атаясамліваюцца са свавольнікам, гарэзам, жэўжыкам, забіякам, задзірам: *А сярдзіцы вяснярок, Што навесіў на кручок Замашныя крылы, Стаў надзвычай млы. Смешнаваты жэўжык, Як асенні пеўнік* (М.Лужанін). *Звоніць, скача, як дзіцятка, Гэты жэўжык-ручаёк* (Я.Колас). *Ды ён, гэты вецер, — гарэза свавольны, што вусны мае цалаваў* (І.Хадарэнка). *Хіба толькі падзівішся адкуль гэты гарэза-вецер мог нанесці столькі лісця* (І.Шамякін). *А дожджык быў гарэза-бутафор, кап-кап, — ледзь пырснуў і пабег наўцёкі* (Г.Баравікова). *А хваля — мяккая гарэза. Пад кручу да старога [каменя] лезе нібы равесніца яго* (Ю.Свірка). *Асенні свавольнік — вецер-лістадзёр, растрапаў яе [Верчыну] прычоску* (В.Праскураў). *Вецер-свавольнік подыхам веснім Неба расчысціў блакіт* (У.Верамейчык). *Восеньскі забіяка-вецер раз-пораз рыпаў... дзвярыма* (В.Быкаў). *Дым наваліў густы-густы, Крануў галлё, задзіра, — Дзяды абкурваюць сады, Каб харакство ўрадзіла* (М.Калачынскі).

Чалавеку ўласціва адносіцца да прадметаў, якія суправаджаюць яго на працягу вялікага адрэзку часу, да якіх яны прызвычаліся, прывыклі, як да сваіх сяброў. Менавіта таму многія пісьменнікі называюць *другам* бор вячысты (Я.Янішчыц), вецер (К.Кірэенка), паходную чарнілку (С.Новік-Пяюн), саху (Я.Купала); *сябрамі* – сонца (Н.Шклярава), дубы (Я.Купала), кнігі (Н.Гілевіч); *сяброўкай* – белую бярозу (С.Новік-Пяюн), хмарку (Д.Бічэль-Загнетава), любімую зорку (М.Хведаровіч), песню (А.Русак); *таварышам* – клён (А.Гінько), сланечнік (М.Капыловіч) і інш.

У некаторых выпадках звычайныя прадметы, рэчы і з'явы прыроды надзяляюцца якасцямі, якія ўласцівы чалавеку. Таму М.Арочка і А.Васілевіч матыку і гліняны гаршчок называюць рабацягам, Г.Валкавыцкі месяц імянуе лодарам, С.Шах і Р.Шырма у ветры бачаць жартаўніка, П.Панчанка і А.Ставер ноч атаясамліваюць са змоўніцай, А.Кавалюк лес уяўляе мудрацом і тугадумам: *Спрадвечнаю матыкай-рабацягай Далоні ўсмак натруджваю цяпер* (М.Арочка). *У сяле Верхняя Альба на плоце адной непрыкметнай хаты заўсёды вісела на калу вядро або звычайны рабацяга – гліняны гаршчок, аплецены дротам* (А.Васілевіч). *Толькі месяц – начны лодар – навесіўся на асіне* (Г.Валкавыцкі). *Гарэзнік-вечер, бойкі жартаўнік, – дзе ён, там вечна рух, і шум, і блік, і ўзвіхранасць вясёлае марокі* (С.Шах). *Можна, вечер, вядомы ўсім жартаўнік, Хваляванне прынёс, накруціўся і знік?* (Р.Шырма). *Мы з табой тады, змоўніца-ноч, Прычакаем выдатных падзей* (П.Панчанка). *Ой ты, змоўніца-ноч, незаўважна ляціш... Расставацца не хочацца мне* (А.Ставер). *О лес – мудрэц і тугадум, Ты падзялі дзядулеў сум* (А.Кавалюк).

Сярод значнай колькасці антрапамарфічных метафар у асобную групу вылучаюцца традыцыйныя метафары-перыфразы, прадстаўленыя ўстойлівымі і звыклымі абазначэннямі: *зязюля – вягучунка, вяшчуння, варажбітка, чарадзеяка; зубр – цар Белавежы; воўк – сагітар лесу; баравік – кароль грыбоў; дуб – патрыярх лясоў і інш.: Ды ў шчодрыць гадоў – Кукаванне вяшчунні зязюлі – На сёмым дзiesiąтку не хочацца верыць, як верыў раней* (Ю.Свірка). *Агучвай жа, вяшчунка, бор глухі, і хай твая не абарвецца песня* (П.Макаль). *Колькі год?.. Спытаем у зязюлі, без саверу варажбітцы шэрай?* (А.Вялюгін). *Кукуй званчэй, кукуй часцей, Лясная чарадзеяка* (А.Зарыцкі). *Зубр – цар Белавежы, Хіб – з палову Казбека! Так прывыклі сьвярджаць спрадвеку* (П.Панчанка). *Чуў, што воўкі – санітары. Лес ачышчаюць ад хворых і ад слабых* (І.Пташнікаў). *А за ім – кароль грыбоў, сам магутны баравік* (П.Глебка). *Дуб-патрыярх... Тут дробязям не месца. Стагоддзяў світак пад старой карой...* (М.Башлакоў). *Удовы-бярозы сваімі каралямі горда глядзяцца ў лустэрка вады* (Т.Трус). *Удава-бяроза без верху* (Р.Барадулін).

Некаторыя спалучэнні з антрапамарфічнымі метафарамі ў выніку іх частага ўжывання і значнага філасофскага зместу ператварыліся ў афарызмы: *Людская праца – уладар, Яна на свеце гаспадар!* (У.Дубоўка). *Жыццё – строгая, патрабавальная і разважлівая гаспадыня* (Я.Пярмяк). *Паўторыць тысячы разоў Імя адной адзінай, Яна, усеўладная любоў, Душ юных гаспадыня* (А.Звонак). *Курганы – нямыя сведкі славы* (У.Дубоўка). *Прайдзі мой край – усюды курганы, Нямыя сведкі вечнасці яны* (Я.Крупенька). *Сняжынкі – прадвеснікі і разведчыкі блізкай зімы* (А.Александровіч). *Шпакі – цяпла і сонца пасланцы* (С.Грахоўскі).

Суадносіны паміж ЛСВ многіх антрапамарфічных субстантываў вызначаюцца не столькі традыцыйнымі схемамі і напрамкамі сэнсавых мадыфікацый, колькі спецыфікай успрымання пісьменнікам рэчаіснасці, яго інтуітыўным адчуваннем нябачных ніцей і сувязей паміж самымі рознымі прадметамі і з'явамі. Такого роду індывідуальна-аўтарскіх метафар у творах

мастацкай літаратуры нямала: *Ах, бедная! Стаіць [яблыня], калоціцца. Бледная, белая, Зімы палонніца* (Я.Крупенька). *Бабыль-вецер на світанні Пойдзе ў свет шырокі, Пойдзе ў злосці, буркатанні Аглядаць валокі* (Я.Колас). *Пастух нябесны, вецер, не гані так хутка хмары, Дай ім запыніцца* (Р.Барадулін). *А сосны — рыцары ў шаломах, Крыніцы — вочы ўсёй зямлі* (П.Броўка). *Зашыўся ў мох, цікуючы за мною, Баярын бору — горды баравік* (Я.Янішчыц). *Яшчэ мне так не пеў ніхто, Як гэты чмель, Вядзьмак бухматы* (В.Ракаў). *А сёлятняя во-сень была плакса: яна ахінала зямлю туманамі, засланяла сонца густымі хмарамі* (Р.Сабаленка). *Калматы вецер — араты мора, зярняты сееш ты ў пыл разораў* (А.Русецкі). *І дождж Сявец — Выдатны памагаты Калгаснікам-аратым* (М.Лужанін). *Дождж — мой даўні калега, Мой сааўтар элегій, Уначы нашаптаных, Недасланых каханай* (А.Пісьмянкоў).

Такім чынам, антрапамарфічныя метафары шырока прадстаўлены ў творах мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Значная іх частка (каля 40 %) трывала замацавалася ў літаратурнай мове і пры наяўнасці мінімальнага кантэксту выразна ўспрымаецца носбітамі мовы. Другая (большая) частка такіх метафар адносіцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх (узуальна незамацаваных) і звязана з ідыястылем пісьменніка, яго уменнем знаходзіць у розных прадметах і з’явах агульныя рысы і якасці. Адною з асаблівасцей антрапамарфічных метафар лічыцца іх дэрывацыйная вытворнасць, залежнасць ад семантыкі ўтваральных адзінак, якімі ў сваёй большасці з’яўляюцца дзеясловы, прыметнікі і назоўнікі (*велацуга, бадзяга, вандроўнік, выгнаннік, спявак, запявала, мудрэц, хітрун, маладзік, свавольнік, нахабнік, прыгажун, асілак, варажбітка, вяшчуння*). На гэтай прычыне такія метафары ўтвараюць шырокія семантычныя парадыхмы з патэнцыяльным іх пашырэннем і ўключэннем новых ЛСБ. Якія па сутнасці ў кожнай маўленчай сітуацыі з’яўляюцца канкрэтызацарамі шырокай і абагуленай семантыкі зыходных лексічных адзінак.

2.15. Персаніфікаваны тып

Персаніфікаваны (лац. *persona* ‘маска, твар’, *facere* ‘рабіць’) тып метафар адносіцца да ліку ўнутранай полісеміі, дзе пераносы ажыццяўляюцца ад чалавека і на чалавека. Такія структуры займаюць прамежкавае становішча паміж анімістычнымі і антрапамарфічнымі метафарамі, знаходзяцца на іх стыку. Пры найменнях асобы практычна не адбываецца трансфармацыі дэнататыўнай суаднесенасці, назіраецца толькі замена канататыўных сутнасцей. Менавіта таму многія ЛСВ нясуць на сабе адбітак суб’ектыўнага пачатку, гіпатэтычнага домыслу, што абумоўлена наяўнасцю ў семантычнай структуры слова ідыяэтнічнага і рэляцыйнага кампанентаў, якія ўплываюць на кірунак сэнсавых мадыфікацый ЛСВ.

Пераасэнсаванню ў такіх структурах могуць падвяргацца найменні асоб па іх сацыяльным і сямейным становішчы, роду заняткаў, прафесіі, рэлігійных перакананнях, нацыянальных і ўзроставых асаблівасцях і інш. Асновай для

матывацыі з'яўляюцца рэальныя якасці асобы, якія праламляюцца праз прызму чалавечай свядомасці. Крыніцай метафарычнай экспансіі служаць кампаненты наступных тэматычных груп:

1. Найменні асоб па прафесіі, роду заняткаў, пасадзе, службовых абавязках. Часцей за ўсё ў якасці крыніцы выступаюць назвы творчых прафесій, у структуры якіх актуалізуецца меліяратыўная сема: *артыст* 'пра таго, хто валодае высокім майстэрствам у якой-небудзь галіне, таленавіта што-небудзь робіць', *віртуоз* 'чалавек, які дасягнуў вышэйшай ступені майстэрства ў сваёй рабоце', *мастак* 'чалавек, які творча працуе ў галіне літаратуры; той, хто дасягнуў высокай дасканаласці ў якой-небудзь справе', *карыфэй* 'выдатны дзеяч у якой-небудзь галіне'. Персаніфікаваныя ЛСВ са станоўчай характарыстыкай чалавека адзначаюцца ў структурах полісемантаў *прафесар* 'вялікі знаўца чаго-небудзь', *філосаф* 'чалавек, які ўдумліва, сур'ёзна ставіцца да жыцця, ведае яго таямніцы', *дыпламат* 'чалавек са здольнасцю дзейнічаць тонка, умела', *палітык* 'чалавек, які выяўляе такт і далікатнасць у адносінах з другімі людзьмі', *настаўнік* 'натхніцель, кіраўнік', *сейбіт* 'чалавек, які распаўсюджвае веды, ідэі і пад.', *каваль* 'той, хто настойлівай працай дасягае чаго-небудзь'.

Пеяратыўная канатацыя назіраецца ў персаніфікаваных метафарах *акцёр* 'той, хто паказвае сябе інакшым, чым ёсць; прытворшчык', *клоун* 'чалавек-камедыянт, прытворшчык', *фокуснік* 'хітрук, махляр, спрытнога', *фігляр* 'штукар, чалавек, які імкнецца прыцягнуць да сябе ўвагу крыўляннем, жартамі', *маляр* 'дрэнны мастак, жывапісец', *рамеснік* 'той, хто працуе без творчай думкі, па шаблону'. Семы 'угодніцтва', 'прыслужніцтва', 'прадажнасць' актуалізуюцца ў структуры субстантываў *паднявала* 'той, хто ўгодліва падтрымлівае каго-небудзь', *падгалосак* 'беспрынцыповы чалавек, які паўтарае чужыя думкі', *прыслужнік* 'той, хто прыслужваецца перад кім-небудзь', *найміт* 'прадажнік, прыслужнік', *фіскал* 'даносчык, паклёпнік'.

2. Найменні асоб па сацыяльным становішчы: *баярын* 'шафер на вяселлі', *казак* 'смелы і адважны малады мужчына', *куркуль* 'скупы, замкнуты, хцівы чалавек', *раб* 'чалавек, які поўнасю падпарадкаваў чаму-небудзь сваю волю, свае дзеянні, учынкi і пад.', *ізгой* 'адшчапенец', *халуі* 'падхалім, занадта ўгодлівы чалавек'.

3. Найменні асоб па сямейным становішчы і роднасных адносінах: *бацька* 'вядомая і паважаная ў пэўных колах асоба; заснавальнік, пачынальнік чаго-небудзь; заступнік, апякун', *брат* 'чалавек, якога яднае з іншымі агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў і інш.', *сястра* 'асоба сярэдняга медыцынскага персаналу ў лячэбнай установе', *сын* 'чалавек як носбіт характэрных рыс свайго асяроддзя, грамадства, народа, часу і пад.', *пасынак* 'той, пра каго мала клапаціцца, каму мала ўдзяляюць належнай увагі', *муж* 'дзеяч у якой-небудзь галіне'.

4. Найменні асоб па рэлігійных перакананнях: *манах* 'мужчына, які вядзе адзінокі, аскетычны спосаб жыцця', *уладыка* 'уладар', *фанатык* 'чалавек, цалкам адданы якой-небудзь справе'. Пеяратыўнай канатацыяй

характарызуюцца ЛСВ полімемантаў *езуіт* ‘каварны, крывадушны чалавек’, *фарысей* ‘крывадушнік, ханжа’, *нехрысць* ‘бессаромны, бессардэчны чалавек’.

5. Найменні асоб па нацыянальнай прымеце. Актуалізуюцца, як правіла, пеяратыўныя семы: *азіят* ‘нягоднік, мярзотнік’, *вандал* ‘разбуральнік культуры, варвар’, *пігмей* ‘нікчэмны, абмежаваны чалавек’.

6. Найменні міфічных і фантастычных асоб, казачных і міфалагічных герояў. Знешні выгляд такіх герояў, іх дзеянні і ўчынкі суадносяцца з чалавекам, які можа характарызавацца як з меліяратыўнага, так і пеяратыўнага боку. Са станоўчай канатацыяй і з вылучэннем выдатных здольнасцей чалавека, яго таленту, розуму, прыгажосці ўжываюцца субстантывы *анёл* ‘станоўчы, з дадатнымі якасцямі чалавек; любімы, каханы’, *бог* ‘выдатны спецыяліст у якой-небудзь галіне; той, хто вылучаецца адметнымі якасцямі’, *багіня* ‘жанчына-прыгажуня’, *волат* ‘чалавек выдатных здольнасцей, геній’, *тытан* ‘чалавек вялікага таленту, надзвычайнага розуму, *чарадзеі* ‘той, хто захапляе, зачароўвае чым-небудзь’, *чараўніца* ‘жанчына, якая захапляе, заварожвае сабой’. Такія рысы характару, як злосць, сварлівасць, жорсткасць, бязлітаснасць, актуалізуюцца ў структурах полісемантаў *ведзьма* ‘злая, сварлівая жанчына’, *чорт* ‘злы, сярдзіты чалавек’, *цэрбер* ‘люты, злосны вартавы’, *пачвара* ‘вельмі непрыгожы чалавек, жорсткі, з нізкімі маральнымі якасцямі чалавек’, *вампір* ‘бязлітасны эксплуатаатар, вораг’.

7. У якасці сферы-крыніцы могуць выступаць кампаненты іншых тэматычных груп, якія актуалізуюць самыя розныя характарыстыкі чалавека:

- Прыгажосць, выдатныя разумовыя і прафесійныя здольнасці (*каралева, кароль*): *Скончаць змену яны, Важна пройдуцца — Каралевы палескай зямлі* (С.Фамін). *Вас завуць Каралевай смеху. Бачу вас Каралевай смутку, Ганна Рыжкова* (Н.Тулупава). *Браты-газетчыкі празвалі мяне каралём інфармацыі* (А.Васілёнак). *Дзед быў вясковым кавалём, кавальскай справы каралём* (М.Рудкоўскі).

- Самаадданасць, высакароднасць (*рыцар*): *Верны рыцар Беларусі, Мікола Ермалевіч у ры жыцці быў легендай нашага нацыянальнага адраджэння* (Я.Леца). *Даўно для бога, свайго начальніка, я — рыцар, для якога няма знакаў пытальніка* (П. Шруб).

- Ахоўніцтва, заступніцтва (*шэф, апякун*): *Мы — толькі шэфы Нашай дзедзюскай зямлі* (С.Грахоўскі). *Пачала гучаць нота, што як быццам бы ён урасце ў свядомасць таго, што можа быць апекуном іх усіх і здолее пакіраваць жыццём іх* (К.Чорны).

- Ідэйная загартаванасць (*баец, воін*): *Яму сягоння безліч творчых спраў, Бо ён баец на мірным полі ратным* (М.Хведаровіч). *Я воінам быў нястомным.., да смерці біўся за просты народ* (У.Караткевіч).

- Лідэрства (*сцяганосец, атаман*): *Купала змог стаць цэнтральнай фігурай літаратурнага руху, паэтычным сцяганосцам маладой беларускай літаратуры* (У.Івашын). *Само сабой атрымлівалася, што ён стаў атаманам над хлопцамі навакольных вуліц* (І.Новікаў).

- Безразважлівасць (*вар'ят, шаленец*): *Паэт — крыху вар'ят. Абавязкова. Без гэтага паэзіі няма* (Н.Гілевіч). *Яны прыйшлі пацікавіцца працай гэтага шаленца* (А.Асіпенка).

- Жорсткасць, бязлітаснасць (*тыран, кат, сатран*): *Хацелі пагасіць тыраны Гнеў у паэтавых вачах* (М.Смагаровіч). *Муж? Які гэта муж! Перад вамі сядзіць кат...* *Дня беллага з-за яго не бачыла. Ён жыццё маё загубіў* (З.Бяспалы). *У 1824 годзе за ўдзел у філамацкім руху царскія сатраны выслалі А. Міцкевіча за межы Беларусі* (А.Лойка).

- Нікчэмнасць, амаральнасць (*гном, ліліпут, малойчык*): *Гэта зрабілі здраднікі французскага народа, прафашыцкія ліліпуты і гномы* (Я.Ермаловіч). *Нейкія малойчыкі паразбівалі крамы, навысаджвалі ў дамах вокны* (К.Каліна).

У некаторых выпадках метафарычная формула праяўляецца не зусім выразна, а эпідыгматычнасць ЛСВ як бы замяняецца варыятыўнасцю пэўнага інварыянтнага значэння. Такія суадносіны паміж ЛСВ хутчэй з'яўляюцца гіпанімічнымі, бо адзін з ЛСВ выражае больш абагулены (гіперанімічны), а другі — больш вузкі (гіпанімічны) змест, параўч.: *чалавек* 'найбольш развітая жывая істота, якая валодае дарам мыслення і маўлення → мужчына; муж; слуга ў тракціры, рэстаране'; *мужык* 'селянін → муж; грубы, нявыхаваны чалавек'; *баба* 'жанчына → замужняя жанчына, матчына або бацькава маці; жонка; жанчына, якая прымае дзяцей у час родаў; нерашучы чалавек'; *дзядзька* 'дарослы мужчына наогул → бацькаў або матчын брат; цётчын муж'; *цётка* 'жанчына наогул (часцей пажылая) → бацькава або матчына сястра; жонка дзядзькі'.

Такім чынам, большасць персаніфікаваных ЛСВ шырока ўжываецца ва ўсіх стылях літаратурнай мовы і звязана з пераасэнсаваннем найменняў асоб па прафесіі, сацыяльным і сямейным становішчы, рэлігійных перакананнях, нацыянальнай прыналежнасці і мн. інш. Аказіянальныя метафары (яны складаюць прыкладна 15%) развіваюцца ў тых жа кірунках, што узуальныя: *Ну, там і высочыма мадонну І вельмі ж моцна пакахаў* (Н.Гілевіч). *Прынцэсы мае няма: пайшла ўчора да цешчы* (Я.Брыль). *Яна кіравала ўсім у хаце. Была вялікім генералам у спадніцы* (З.Бядуля). *Паэт, айчыны ратнік, Любіў сваю зямельку ён* (М.Маляўка). *Паэт — аратай з нябеснаю ратай, А ў раце — бясплатныя думы* (В.Зуёнак). *Букіністычная Сена апусцела. Толькі адзін пастух кніг застаўся на набярэжнай Малакэ* (Л.Дранько-Майсюк). *Меднастволы сасоннік, Белакоры бярэзнік, Я ваш вечны палоннік І нявечны равеснік* (А.Пісьмянкоў). Узнікненне персаніфікаваных метафар абумоўлена не столькі зменамі дэнататыўнай суаднесенасці, колькі наданнем слову новага канататыўнага зместу, у выніку чаго чалавеку (аб'ектыўна ці суб'ектыўна) прысвойваюцца пэўныя якасці і ўласцівасці як меліяратыўнага, так і пэяратыўнага характару.

2.16. Індывідуальна-аўтарскія метафары

Індывідуальна-аўтарскія метафары, кірунак развіцця якіх не заўсёды ўкладваецца ў межы дзеяння пэўных алгарытмаў, вядомых семантычных формул і мадэляў, рэалізуюцца ў мастацкім маўленні і адлюстроўваюць індывідуальныя (суб'ектыўныя) погляды таго ці іншага аўтара на жыццё і акаляючы яго свет. Іх семантычная і структурная арганізацыя абумоўлены спецыфікай светаўспрымання аўтара, яго асабістым жыццёвым вопытам, індывідуальнымі сістэмамі каштоўнасцей, багаццем уяўленняў і свежасцю асацыяцый, асаблівасцямі стылю і почырку выкладання фактаў і многімі іншымі прычынамі.

Такія метафары не столькі выконваюць эстэтычную і інфармацыйную функцыі, колькі актывізуюць увагу адрасата, служаць дадатковай вобразнай характарыстыкай да тых прымет, якія узуальна замацаваліся за дадзенай слоўнікавай адзінкай. Прычым, выбар прымет не заўсёды падпарадкоўваецца законам лагічнай мэтазгоднасці і адбываецца ў адпаведнасці з суб'ектыўна-аўтарскім асацыятыўным мышленнем. Менавіта таму інтэнсіўнасць метафары, яе больш-менш канкрэтнае значэнне раскрываецца ў межах пэўных тэкставых фрагментаў, якія дазваляюць слогу маніфэставаць сваю семантыку праз суму прымет і значэнняў іншых слоў і тым самым ствараць перадумовы для нечаканых і інтуітыўных прыпадабненняў. Усё гэта прыводзіць да парушэння канцэптואльных межаў таксаноміі, стварэння спецыфічных семантычных мадэляў, якія арыентаваны на збліжэнні самых розных лексічных адзінак, нетрадыцыйных і нечаканых атаясамліванняў і параўнанняў: *агрызкі дарог* (П.Панчанка), *чорныя сечы дарог* (К.Камейша), *далоні зялёных берагоў* (У.Гетманчук), *пасівелая сцянь зямлі* (В.Матэвушаў), *фаліянт нябёсаў* (Э.Акулін), *фрэскі неба* (У.Марук), *застрэшша прасінелага неба* (У.Паўлаў), *шыпыны сонечны зарыц* (П.Трус), *іерогліф сонца* (Л.Дранько-Майсюк), *вогненныя набедрыкі маланак* (І.Арабейка), *трамбоны перуноў* (М.Кавыль), *віно вячэрняе зары* (А.Коршак), *бастыён цёмнаты* (Х.Чэрня), *арэх сягонняшняга зечара* (С.Каробкіна), *скроні сасмяглага дня* (А.Салтук), *дзён разгубленых вывадак* (В.Стрыжак), *літары маланак* (А.Сербантовіч), *залатыя брылі зор* (К.Жук), *фантаны бярозак* (М.Смагаровіч), *фантаны духмянай чаромхі* (М.Пазнякоў), *шумны дыспут лісця* (М.Кусянкоў), *одум жыта* (З.Марозаў), *манеты адуванчыкаў* (У.Караткевіч), *кананада птушыных галасоў* (М.Башлакоў), *вераб'іны гандаль* (І.Лосік), *нарада ластавак* (Н.Мацяш), *кальчуга лёду і мерзлаты* (Х.Чэрня), *пярсцёнкі рыфмаў* (М.Касцюкевіч), *паэзіі горды прыгон* (У.Караткевіч), *радно вершаў* (А.Звонак), *кошыкі радкоў* (В.Коўтун), *залатая пража радкоў* (С.Грахоўскі), *слоў азяблы лістапад* (М.Баравік), *ралля чарнавіка* (Я.Янішчыц), *чарнічны чарнавік лета* (К.Камейша), *шматкі жорсткіх слоў* (У.Жылка), *разменная медзь слоў* (А.Пісьмянкоў), *даёнка хвалебстваў* (Н.Гілевіч), *думак караваны* (Р.Барадулін), *ястраб думкі* (Р.Барадулін), *далоні газет* (П.Панчанка), *сенсацыі газетны галалёд* (В.Зуёнак), *карчы злыбяды* (А.Зарыцкі), *асвер разладдзя*

(А.Герасіменка), *мох абставін* (А.Вярцінскі), *яр абставін* (Н.Мацяш), *залатая малацьба трывожнае любові* (Я.Янішчыц), *сыпучыя пяскі хлусні* (А.Дуброўскі), *кудзеля хлусні* (Р.Барадулін), *шрот няпраўды* (Ю.Лявонны), *дровы скрухі* (Я.Янішчыц), *вузельчык верасовае тугі* (І.Монцік), *высна смутку* (Р.Барадулін), *башлык хмурага настрою* (Р.Барадулін), *ільды сумненняў* (М.Мельнік), *кіпцюры цяжкога прадчування* (А.Куляшоў), *нерат людскіх лёсаў і страсцей* (П.Шруб), *навальніца дзікай нянавіці* (П.Глебка), *дзюба сквапнага бяссоння* (С.Каробкіна), *танюсенькі панцыр пакоры* (М.Дукса), *гарадоў закапцелыя вачніцы* (Г.Бураўкін), *пялёсткі дачаснай змрочнасці* (Т.Кляшторны), *іржышча будзённасці* (Р. Барадулін), *чорны саван жыцця* (С.Гаўрусёў), *юны крэпдэшын начной маладосці* (Л.Дранько-Майсюк), *белы пергамент каленяў* (Г.Праневіч), *ружанец дробязей* (Р.Барадулін), *ружанец самотнага выраю* (К.Камейша), *лапik чужоі вясны* (Т.Бондар), *кратэр сэрца* (Д.Бічэль-Загнетава), *лязо чалавечай існасці* (А.Разанаў), *агарак веры* (М.Дукса).

Індывідуальна-аўтарскія метафары паглыбляюць разуменне пачуццёвага ўспрымання рэальнасці, апелююць да ўяўленняў і фантазій і праз іх да разумення жыцця і сутнасці з'яў. Менавіта таму ў сваёй большасці яны арыентаваны на выражэнне экзистэнцыі, філасофіі жыцця, псіхалагічнага стану чалавека, яго поглядаў на сябе і час, калі ён жыве. Значэнне такіх метафар найчасцей раскрываецца ў канструкцыях дзе важную ролю адыгрывае характар спалучальнасці слоў (звычайна нестандартны) і семантычная напоўненасць кожнага слова. Як правіла, у працэсе метафарызацыі ўключаюцца спалучэнні канкрэтнага і абстрактнага назойнікаў. З пункту гледжання сэнсавай арыентацыі і характару рэцыпентных ЛСВ такія метафары адлюстроўваюць:

1. Адметнасць, спецыфічнасць пэўнага часу, пэўнага перыяду: *Прыму сустрэчна ветру хвалі, крутка часу градабой* (В.Вярба). *Яго сэрца крыгі часу не сатруць* (М.Танк). *Але ў прадонні часу знікла ўсё* (В.Зуёнак). *З гадоў былых, з цвілых затокаў часу ледзь-ледзь жывыя выплываем мы...* (А.Каско). *Ад вёскі нож часу адрэзаў мяне* (А.Камароўскі). *Адгрукацеў цяжкі цягнік гадоў, На папялішчах уеаскрэслі хаты* (К.Камейша). *Мы ў памяці перабіралі Ружанец школьных сонечных гадоў* (У.Скарынкін). *Колюцца з калосся аржаного Перавяслы прашумелых год* (У.Паўлаў). *Звычайна пражса дзён прадзецца* (К.Камейша). *Гусце за спіной гадоў суквецце* (Х.Жычка). *Не астыць беларускаму сэрцу На каменных далонях вякоў!* (А. Жамойцін).

2. Разнастайныя нюансы і аспекты жыцця чалавека: *Тады адчуў, які ён цяжкі, Жыцця камель, што я цягну* (У.Марук). *Жыцця зялёны ствол* (С.Гаўрусёў). *І адарае нас хітраю рэштаю хітра прыжмураны ветах жыцця* (Р.Барадулін). *Ў вянок жыцця і дум паэта ты дні дзяцінства завіла* (П.Трус). *Загон жыццёвы мой засеян, Я бачу сціплы яго плён* (П.Прануза). *Свайго жыцця пахіслівую лодку На плынь выводжу, быццам плытагон* (У.Паўлаў). *Жыцця настой густы* (П.Панчанка). *«Кінь стаяць на жыцця узбярэжжы», — кліча вырай у сінім бязмежжы* (Н.Арсеннева). *Жыцця маладзічок, час папараці-кветкі...* (В.Гарановіч). *Тасуе ноч радкі: Чыставікі бяссоння, Жыцця чарнавікі* (В.Стрыжак). *На дрогкіх выбоінах Шляху зямнога Згубілася многа,*

Збылася многа (Г.Бураўкін). Нікнем у **раллю жыцця** зернямі дакукі (Р.Барадулін). Усё бліжэй **жыцця дажынкi**. Назубіць серп скупая старасць (М.Маляўка). Туманіца **жыцця красврд** (А.Майсеенка). Вечнасць, асядаючы на дол, **Быцця** зямнога запаўняе **соты** (А.Грачанікаў).

3. Неспакой, моцнае душэўнае хваляванне, сум, заклапочанасць: **Сэрца** сюжэна ляціць у **прадонне ўспамінаў, трывогі** (А.Вялюгін). А ў сэрцы быццам бы **клубок жалыбы, трывогі** нейкай (А.Бялевіч). Спяю сваіх **трывог лаўжы** (В.Гардзеі). А над імі без шуму плывуць **аблачыны іхняга суму...** (Р.Барадулін). Яшчэ цягну **ярмо тугі** і неразважаных сумненняў (Н.Мацяш). Дзе ты, даўняя любасць? Белы карань душы... **Глей самотнасці** грубай Дзёрзка разварушы! (Н.Мацяш). Ўзышло і набракла **самоты** ліпучае **цеста**, і дні выгараюць дарэшты, да самага тла (Г.Каржанеўская). Я трапіў у **сіло журбы**, я сам у гэтым вінаваты (А.Сыс). Пакасі на палетку ростані **пустазеелле маёй журбы** (І.Лагвіновіч) **Сціскае абруч адзіноты** (А.Шаўня). Калі нясцёрпнай **адзіноты** Абхопяць сэрца **абцугі**, Тады ўцякаю ад самоты **У лес гасцінны, дарагі** (М.Пазнякоў). О, вам тады не біў яшчэ на сэрцы **Смачок турбот** бяссонных і **трывог** (Г.Бураўкін). Але прайшла даўно **Турбот** бязлікіх **крыга** (Ю.Гаўбін).

4. Пачуццё радасці, шчасця, адчуванне валікага душэўнага задавальнення: **І на аснежных сцежках пялёсткі радасці** застылі на траве (П.Трус); **Піў шчасця брую** штовечар, **Шчаслівым быў кожны дзень** (В.Гарановіч). **Лёс мне зычыў выпіць у гэты вечар келіх шчасця** да дна (І.Навуменка). **І стукалі шчасця колы...** (Р.Барадулін) **Вясёлкавы ў сэрцы палае касцёр** (А.Александровіч). **І вясёлыя лодкі радасці**, Баючыся сеці на мель **Нечае абьякавасці**, **Знікаюць у моры сноў і чакаюць там новага сонца** (Х.Чэрня).

5. Пачуцці чалавека, звязаныя з каханнем, недаверам, расстаннем, рэўнасцю: **Майго кахання** **дзікі птах** **Жыве ў тваім бязлюдным доме** (Л.Пранчак). **На узбярэжжы нашага кахання** **Гараць агнём блакітным верасы** (У.Верамейчык). **А я стараваў ссячы тонкае дрэўца кахання** (П.Шруб). **Змялела кахання рэчка** (Э.Акулін). **Іржышча** нашага кахання **Бязлітасна** абоім **раніць сэрца** (Г.Дашкевіч). **На панялішчы кахання** **знікнуць** былыя **мары** (І.Хадарэнка). **Я баюся кахання. Над ім злавесна пацэпваецца асінавае лісце нянавісці** (Л.Дранько-Майсюк). **Нарос ліпкі пыл недаверу**, **Не крануты спагаднай рукой** (М.Касцюкевіч). **А як расстання сякера** **Ўзнімецца грозна** — **Зросшыся цесна, звыш меры, Скажам ёй: позна!** (Г.Каржанеўская). **На арбіты адчаю, рэўнасці** «Спадарожнікі» **ўзыдуць не раз** (Р.Барадулін).

6. Мары, надзеі, спадзяванні чалавека: **І мар** **ляцелі матылі** **Над нашым лугам чмельна-росным** (М.Шабовіч). **Істужка мар** **зляціць і абаўе**, **Падніме пружка над жыццёвым вірам** (У.Мароз). **Так я чакаю і веру, Моўчкі жыву між людзей. Б'еца аб сонечны бераг** **Ветразь** **маіх надзей** (В. Вярба). **І з усмешкаю шчырай** **На віду у людзей** **Адлятала у вырай** **Самых светлых надзей** (А.Бачыла). **Ад агнёў рабіны не схавасць** **Каласы надзей** **у цёмны покуць** (Б.Давыдзюк). **Ноч з тайнамі выйшла. Эліксір надзеі** **Лье ў чашу жадання** (М.Шаховіч). **Зацяты свет глядзіць у цёмны кратэр** **Трывожна насцярожаных надзей** (С.Гаўрусёў).

Аб адным я цябе прашу: Хоць гады у рады прысніся — **Спадзявання майго па-рашут** Хай раскрыецца хоць унізе (Р.Барадулін).

7. Успаміны, памяць: **Горкі дым успаміну** Хай развеюць вятры (М.Стральцоў). **Вятры ўспамінаў** гурбы намялі (К.Камейша). Я зноў, засму-чаны, прайду **Па сцежцы цяжкіх успамінаў** (П.Панчанка). **Бясахмарны матыль успаміну** жалобу на крылы надзеў (В.Тарас). **Цягнік успамінаў** ідзе пад адхон, **Ляціць на ажыны, крушыны** (М.Стральцоў). **Нашай памяці** млее **рака** Па віне чыёй, ягамосці? (А.Салтук). **Праступаюць на хустцы ўспамінаў** часіны, з якіх пачыналі (Н.Арсеннева). **У студні памяці** Вада ўспамінаў ледзіца (Р.Барадулін). **А нашай памяці аблога** з ранейшай ярасцю цвіце (Г.Бураўкін). **Тады з галінкі памяці** маёй Ты ападзеш, як нейкі ціхі смутак (А.Коршак). **Калодзеж памяці** дзядоў Быў самы найсалодкі (Я.Янішчыц). **Выткалі памяці кросны** Дні ліхалецця былыя (М.Шаховіч). **Дыханне ветру** Чую, наскрозь працінаюць мяне **Памяці стрэлы** (М.Мятліцкі). **Ласкавы туман забыцця...** прывёў да яснаты цвярозага азарэння (Г.Юрчанка). **Слугі забыцця** забіраюць і мары, і песні, і гора, і радасці (А.Савіцкі).

Многія індывідуальна-аўтарскія метафары дэманструюць розную сэнсавую напоўненасць слова, яго шырскае семантычную парадыгму, абумоўленую разнастайнымі кантэкставымі акружэннямі. Паралельна ўжытыя ЛСВ і арганізаваныя вакол аднаго сэнсавага цэнтра сістэмы вобразаў могуць служыць базай для стварэння асацыятыўных тэзаўрусаў з фіксацыяй у іх самых тонкіх нюансаў чалавечых думак, пачуццяў і перажыванняў (часам процілеглых, энантыясемічных). Параўн.:

- **бераг юнацтва** (Г.Гардзеі, У.Верамейчык), **бераг маленства** (С.Давідовіч), **бераг дзяцінства** (С.Сяргей), **бераг часу** (В.Вітка), **бераг самоты** (Р.Барадулін), **берагі тугі** (А.Салтук), **бераг спагады** (К.Камейша), **берагі памяці** (Р.Барадулін), **бераг памылак** (С.Давідовіч), **бераг бязмоўя** (Н.Мацяш), **бераг пазнання** (Л.Крывецкі), **бераг жыцця і смерці** (А.Грачанікаў);

- **сувой стагоддзяў** (В.Рагаўцоў), **дзён маіх сувой** (А.Пісьмянкоў, А.Лойка, У.Скаржынскі), **гадоў і дум сувой** (М.Калачынскі), **шэры сувой жыцця** (П.Прыходзькі), **сувой долі** (Д.Бічэль-Загнетава), **сувой маўчання** (В.Макарэвіч), **сувой трывожных сумненняў** (Н.Маеўская), **сувой мар** (І.Ляшкевіч), **сувой бездані** (Р.Баравікова);

- **попел болю** (І.Багдановіч), **попел адчаю** (А.Пісьмянкоў), **попел мінулых страт** (З.Дудзюк), **попел адбалелых дум** (Г.Бураўкін), **попел жывых пачуццяў** (З.Марозаў), **попел далёкіх спатканняў** (Ю.Лявонны), **попел стагоддзяў** (С.Панізнік), **попел слоў** (М.Дукса);

- **прысак часу** (А.Куляшоў), **прысак дня** (Г.Самойлава), **прысак вечнасці** (Я.Хвалей), **прысак настройў тленных** (У.Хадыка), **прысак перажытага і дарэмнага** (В.Вярба), **прысак любых прыпамінаў** (А.Шаўня), **прысак гарачага кахання** (В.Жуковіч);

- **туман забыцця** (Г.Юрчанка), **туман адвечнай нематы** (С.Грахоўскі), **туман памяці і болю** (Г.Каржанеўская), **туман фальшы і падману** (А.Вярцінскі), **шэры туман будзённасці** (Г.Бураўкін);

- *дым мінулага* (П.Трус), *дым успамінаў* (Г.Бураўкін), *горкі дым успаміну* (М.Стральцоў), *атрутны дым бяспамятства* (У.Караткевіч), *падману салодкага дым* (В.Ярац);
- *скразняк трывогі* (В.Адамчык), *скразняк халоднага страху* (В.Адамчык), *скразнякі жыцця* (С.Грахоўскі, М.Гудкова, М.Маляўка), *скразнякі знявераных эпох* (Я.Янішчыц), *скразнякі айчыннага лёсу* (В.Рагаўцоў);
- *крыло самоты* (Р.Барадулін, М.Мятліцкі), *крыло тугі* (М.Шабовіч), *крыло чужых пяшчот* (К.Камейша), *крыло веры* (М.Пазнякоў), *крылы надзей* (М.Пазнякоў), *крылы забыцця* (Р.Барадулін), *крылы памяці* (Р.Барадулін), *крыло маладосці* (Г.Бабарыка);
- *дрэва жыцця* (Г.Тварановіч), *дрэва вечнага жыцця* (П.Саковіч), *дрэва нашай долі* (Р.Баравікова), *дрэвы кахання* (М.Пазнякоў), *дрэва шчасця* (Г.Бураўкін), *дрэва памяці* (Ю.Голуб);
- *келіх шчасця* (І.Навуменка), *келіх надзей* (А.Бадак), *келіх нянавісці* (У.Жылка), *келіх жалобы* (А.Лойка), *келіх злой рэчаіснасці* (І.Хадарэнка), *келіх блакітнасці* (У.Жылка), *келіх неба* (В.Куртаніч);
- *кубак жыцця* (В.Гардзей), *кубак мудрасці* (А.Звонак), *кубак распачы* (У.Клішэвіч), *кубак успамінаў* (Х.Чэрня);
- *човен распачы* (І.Хадарэнка), *човен жалю* (К.Камейша), *чоўны супакою* (З.Астапенка), *човен шчаслівых сном* (Я.Золак), *човен свайго жыцця* (Э.Акулін);
- *млын падзей* (К. Камейша), *млын гадоў гарачых* (В.Стрыжак), *млын няўдзячнасці* (С.Давідовіч), *млын фантазіі* (Р.Барадулін);
- *жорны часу* (С.Сяргей), *жорны дзён* (Н.Мацяш) *жорны стагоддзяў* (В.Макарэвіч), *жорны гісторыі* (С.Сокалаў-Воюш);
- *арэлі вятроў* (А.Звонак), *юнацтва сінія арэлі* (Г.Бураўкін), *арэлі ўспамінаў* (С.Грахоўскі), *арэлі пачуццяў* (У.Гетманчук), *арэлі хмельнае радасці* (Т.Мушыньскал);
- *шалі плэзіі* (А.Лойка), *шалі сляпога лёсу* (М.Машара), *шалі часу* (А.Куляшоў), *шалі строгіх гадоў* (Р.Барадулін);
- *камень памяці* (Л. Дайнека), *камень нуды* (Я.Купала), *тупыя камяні чэрствасці* (А.Сербантовіч);
- *стрэлы памяці* (М. Мятліцкі), *страла пустых пагроз* (В.Куртаніч).

Значны корпус складаюць індывідуальна-аўтарскія метафары, заснаваныя на прымеце вонкавага падабенства: *атары туманоў* (Р.Барадулін), *атары хмар* (А.Бачыла), *кудзеля хмар* (М.Смагаровіч), *шэрыя кросны дажджу* (А.Савіцкі), *аўчыны снегу* (І.Капыловіч), *аблокаў белых бігудзі* (С.Лапіцкая), *вясёлкавая брама* (С.Грахоўскі), *перфакарта начнога неба* (У.Скарынкін), *цыферблаты нябёс* (Р.Барадулін), *брусніцы буйных зор* (З.Бядуля), *зялёныя шаблі аеру* (В.Гардзей), *свечкі каштанаў* (А.Лойка), *жырандолі каштанаў* (Л.Сіманёнак), *калючыя краты хвойнай ігліцы* (К.Камейша), *пакалечаныя пальцы соснаў* (У.Паўлаў), *сцябліны рук* (У.Караткевіч), *брывей двухоссе* (В.Стрыжак), *раўчакі*

маршчын (І.Мележ), міска возера (М.Лужанін), перашыек біклагі (К.Камейша), рамонак парашута (А.Вялюгін), бронзалеты сталёвых гусеніц (В.Сідарэнка).

Шырокія і разнастайныя сувязі чалавека з аб'ектыўнай рэчаіснасцю выяўляюцца ў антрапамарфічных метафарах: *бабыль-вецер* (Я.Колас), *вецер-бадзяга* (І.Пракаповіч), *вецер-барабаничык* (К.Камейша), *валацуга вецер* (К.Жук), *вецер-валачобнік* (У.Гайдук), *вандроўнік-вецер* (Я.Колас), *вецер-забіяка* (М.Хведаровіч), *бабуля-вёска* (А.Русецкі), *бабуля-зямля* (К.Крапіва), *бабуля-стома* (Г.Каржанеўская), *жэўжык-ручаёк* (Я.Колас), *змоўніца-ноч* (А.Ставер), *месяц – начны лодар* (Г.Валкавыцкі), *сяброўка – любімая зорка* (М.Хведаровіч), *баравік – баярын бору* (Я.Янішчыц), *сосны – рыцары ў шаломах* (П.Броўка), *зіма-валачобніца* (С.Кухараў), *пеўні, нястомныя фанфарысты* (А.Вярцінскі), *буслы-выгнаннікі* (Р.Барадулін), *руплівіца-ластаўка* (Г.Тварановіч).

Значнае месца ў субстантыўным метафарыконе займаюць структуры з двума метафарычнымі цэнтрамі. Паміж імі часцей за ўсё складваюцца спалучальныя адносіны адначасовасці або паслядоўнасці, радзей – супастаўляльныя адносіны: *Смутах верасу сні*, *Палыновая памяць тугі* (Р.Барадулін). *Трубяць алені ў шлюбным маленці*, *І цецярук-лапатун балбоча* (Р.Барадулін). *Вось турбот тваіх плянь*, *Звечарэлых сосен медзь* (Я.Янішчыц). *Расхінуць бы туман адлегласці*, *расчыпіць арэх неспазнанага...* (А.Емяльянаў). *Я даўно ўжо раніш праехаў*, *Астравы свае адсмуткаваў* (Б.Давідзюк). *У ліўня на плашчы сучое шво маланкі* (Ю.Голуб). *Я апошняй надзеі вясло* *Выпускаю няўцімны-дрыготка*, *Непачута-нясказаных слоў* *Адплывае самотная лодка* (М.Шабовіч). *Сінее высокі абрыў*. *На кручы стагодня дрэвы*. *Над імі паводка зары*, *Вятроў несціханых напевы* (М.Танк). *Вясна ў ядвабах*, *аксамітх прыйшла на пушчы і палі*, *зімы даношанаю світу зняла з набраклае зямлі* (П.Броўка). *Юнацтва — скоры поезд*, *А сталасць — таварняк* (С.Гаўрусёў). *Лебедзь — цар на сінім плёсе*, *Цар у цёмнай пушчы — лось* (А.Бялевіч).

Двухкампанентныя структуры прадстаўлены таксама двухфокуснымі метафарамі, якія (у адрозненні ад папярэдняй групы) характарызуюцца адзінствам і злітнасцю семантыкі ўсіх кампанентаў: *Ляцяць на млын Гадоў гарачых Маіх пачуццяў рэкі* (В.Стрыжак). *На сцежках радасці былых Смяецца смутку ветях* (Р.Барадулін). *Сэрца начы з прадоннем тугі прымірыла* (Д.Бічэль-Загнетава). *Пойдзем углыб, дзе аркестрык птушыны Грае каханню шчаслівыя гімны* (К.Камейша). *Сетка сонечных промняў нагадвае залаты струменьчык ціхага бязгучнага дажджу* (А.Масарэнка). *А мы цябе ў казачныя шаты Гарачых мар і слаўных спраў адзелі* (К.Буйло). *Нітка ўспаміну паціху прадзецца З кужалю мар і ўяўленняў* (Л.Сіманёнак). *Пара, калі ўтаймоўваецца шал*, *Калі страсцей заземлена маланка*, *Калі гуляку звальвае гулянка* *У прысак весялосці*, *напавал* (Г.Каржанеўская). [Пра двухфокусныя метафары гл. больш падрабязна ў главе 3].

У шматкампанентных метафарычных структурах даволі часта фіксуецца ланцужкі метафар, якія па-рознаму спалучаюцца з прамымі і пераноснымі ЛСВ

полісемантаў і ўтвараюць розныя па сэнсавай і структурнай напоўненасці метафарычныя «малюнкi». Даволі часта такія «малюнкi» носяць прыродаапісальны характар з пералічальнымі адносінамі паміж кампанентамі: *Траў заігралі зялёныя гуслі, струны сцяблін і цымбалы расіцы* (М.Калачынскі). *Люблю салюты навальніц, Садоў вясновых летуценне, Світання чыстае здзіўленне І вочы смелья зарніц* (Г.Дашкевіч). *Якое шчасце быць тут зноў сярод разважлівых дубоў! Ў цяні бяроз, ў агні рабінаў, ў абдымках думак-успамінаў* (С.Давідовіч). *Сосны і вязы, дубы і асіны Вокала возера вартай насталі, Долу ківаюць наклони нямыя, Небу малітву таемную твораць* (Я.Купала). *Птушыны замоўк тэлефон, растала хмурынка чаромхі белай, і зніклі зялёныя ветразі крон* (Я.Верабей). *Нёс вецер хмару ў рэзгінах з маланак, Губляючы саломінкі дажджу. Хістаў валошкі ў кіпцюрах канянак, На летні дзень надзеўшы паранджу* (В.Гарановіч). *У разрыве аблокаў усё часцей і часцей відаць было зямлю. У аквамарыне акіянаў, дзе плавалі добрыя рыбы, у зелены пушч..., у золаце ніў і плаціне паўночных рэк, у срэбнай белі бясконцых садоў* (У.Караткевіч).

У складзе разгорнутых мнагафокусных метафар можа фіксавацца некалькі сэнсавых цэнтраў, аб'яднаных паміж сабой спалучальнымі, прычынна-выніковымі і іншага роду адносінамі і выражаючых глыбінны і не заўсёды падзельны сэнс: *І прала роспач воўку часу, счасаную на ваўначосцы гняўлівасці ды неціхоця. І ткала роспач коўдру часу* (Р.Барадулін). *Яшчэ снягоў не выкіпела пена, Вятры іл-дзінак зорных не змялі, А ўжо бруіца па бярэзін венах Прыглушаная музыка зямлі* (М.Кавыль). *Дзе блёкат хцівасці і злосці трыціў пачуццяў першасвет, узйдзе кветка прыгажосці, якая выратуе свет* (В.Гадулька). *На жыўцы пачуццяў настоен Чалавецтва зялёны лес. Я таксама не з тых сухастой, Што паточаны шашалем спрэс* (М.Маляўка). [Пра мнагафокусныя разгорнутыя метафары гл. больш падрабязна ў главе 3].

Семантычны і структурны дыяпазон метафарызаванага кантэксту нярэдка ўключае шматлікія аднародныя члены, мяжа якіх у радзе выпадкаў з'яўляецца даволі пашырачай адкрытай. Сэнсавая скіраванасць і рэцыпіентны склад такіх кантэкстуальных метафар залежыць ад светабачання пісьменніка, глыбіні ўражанняў і асацыяцый, звязаных з прадметам апісання. Менавіта таму ў прэдыкатыўных канструкцыях змест дзейніка выяўляецца шляхам пільнага і скрупулёзнага падбору вялікай колькасці слоў самай рознай сэнсавай скіраванасці. Параўн.: *Каханне — гэта полымя, агонь жыцця, тварэнне цуду* (Г.Юрчанка). *Паэзія — яна праменяў кужаль, пачуццяў усхваляваны акіян* (Э.Валасевіч). *Красавік — Гэта першыя краскі вясны, Некранутая сінь Танканогай пралескі, Рокат рэк гаваркіх, Буйства сокаў зямных, Вечна юнага часу Урачыстая песня* (А.Звонак). *Поўня — сродак болесуцішальны, Шкельца ад люстраных акулераў, Сподак ураўнаважаных шаляў, Не загнаны ў сіло, шар бильярдны...* (А.Глобус). У якасці выразнага прыкладу шырокага і практычна неабмежаванага вызначэння сутнасці паэзіі (розных яе метафарычных тлумачэнняў) можа служыць верш Леаніда Галубовіча «Паэзія»:

Ты – боль, паэзія. Ты – быль.

Твае адвечныя законы
Не для забаў, не для гульбы –
А пошук ісціны да скону.

Ты – *рай*, паэзія. Ты – *рой*
Адвечных дум, дзе мы згараем.
І толькі геніі парой
Жылі часова гэтым раем.

Ты – *жаль*, паэзія. Ты – *жар*.
Я па тваім хаджу вуголлі.
Чыя не прагнула душа
Твайго зняволення і волі.

Ты – *сум*, паэзія. Ты – *суд*
І *мрояў* нашых і *здзяйсненняў*.
Хай душы шчырыя нясуць
Высокі лад тваіх памкненняў.

Ты – *лад*, паэзія. Ты – *сад*
З адзіным яблыкам спакусным.
Над ім – каторы год падрад! –
Мае збалела смягнуць вусны.

Ты – *боль*, паэзія. Ты – *бой*.
Ты – *праўды* непрыступнай *вежа*
Я – праведнік і грэшнік твой,
Пусці мяне ў сваё бязмежжа!...

Індывідуальна-аўтарскі метафары, такім чынам, залежаць ад светапогляду і светаўспрымання пісьменніка, яго здольнасці арганічна ўключыць у тканіну тэксту пэўныя словы, дзякуючы кантэкставаму акружэнню мабілізаваць іх паэтычны і глыбінны патэнцыял і тым самым ствараць яркі, непаўторны і запам'янальны вобраз.

Глава 3. СТРУКТУРНЫЯ ТЫПЫ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР

З пункту гледжання структуры субстантыўных метафары падзяляюцца на дзве асноўныя групы: простыя і складаныя (шматкампанентныя, шматслоўныя). Простыя (адначленныя, аднаслоўныя) метафары складаюцца з аднаго слова, ужытага ў пераносным значэнні. Такія метафары называюць аўтаномнымі (аўтасемантычнымі), бо ўзнікаюць на базе аднаго слова. Як правіла, значэнне такіх метафар выяўляецца ў пэўнай маўленчай сітуацыі, шматлікіх сувязях слова з іншымі кампанентамі метафарычнага кантэксту. Кантэкст спрыяе актывізацыі закладзеных у семантыцы слова глыбінных сем і рэалізацыі таго ці іншага ЛСВ полісеманта: *Нялёгка развязаць той хітры вузел, Які жыццём зацягнуты ў сур'ёз* (А.Зарыцкі). *Нашыя дарогі разышліся На мяжы сумлення і маны* (С.Грахоўскі). *Два глыбокія раўчкі прарэзалі яго пукаты лоб, сцягнулі кусцістыя бровы да пераносся* (Я.Лецка). *У яго ўжо на шчоках прарэзаліся ад носа да падбародка глыбокія барозны* (І.Грамовіч). *Вярталіся да свайго гнязда бежанцы, і на сэрцы як бы палягчэла* (С.Кухарэў). *Аднойчы ў самы разгар касавіцы прыехаў на бераг Нёмана пан Ракўскі з усім сваім вывадкам і нейкім сваяком-чыноўнікам* (С.Александровіч). *Хлопчык узяў фламастар, правёў дзюбай па паперыне* (А.Наварыч). *Не для ўсіх скончылася шчасліва: хто сіняк зарабіў, хто ліхтар на ілбе, а хто дык і рэбер не далічыўся* (Я.Колас). *Пад вачыма яго віселі сіняватыя мшці, твар быў няголены* (І.Новікаў). *Сонца зайшло! Яркі-чырвоныя, жоўтыя, бурныя Барозны ў небе яно правяло* (М.Багдановіч). *Серп на несе між хмараў брыдзе* (Л.Геніюш). *Крупы белыя ляцяць з неба густа-густа* (П.Саковіч). *У гэтым месцы рака расшчапляецца на дзве амаль аднолькавыя на шырыні галіны* (І.Грамовіч). *Крычаць асеннія ключы, у вырай летучы* (М.Лужанін). *Майскі жук спрабуе свой прапелер* (Х.Гурыновіч). *Вусы млын апусціў, Як пад стрэшкай кажан* (Н.Тулупава). *Вусамі ледзь едруць колас* (В.Гардзей). *Я так люблю амишэлыя камлі, Што абраслі барыдамі сівымі* (М.Мятліцкі). *Добра вырасіць сад, назіраць, як зялёныя лапы гнуцца долу* (А.Звонак). *Стала пад хатай таполя ў маністах, Можна падумаць — цыганка якая* (М.Калачынскі). *Свой чырвоны парасон ясень раскрывае* (Э.Агняцвет). *Падасінавікаў у чырвоных берэтах Пад старою асінай знайшоў* (М.Танк). *Сланечнік галаву цяжкую праз частакол прасунуў* (Р.Барадулін). *Па вуглах павукі нацягнулі свае густыя кросны* (Р.Няхай). *Убаку шапочуць шэрыя асіны, сыплюць сабе пад ногі медзякі* (М.Гамолка). *Бялюткія свечкі гараць на каштанах* (А.Вялюгін). *І адразу ўся зямля накрылася белай-белай прасціною* (М.Даніленка).

Многія аднаслоўныя метафары выкарыстоўваюцца як сродак характарыстыкі чалавека і ў радзе выпадкаў суправаджаюцца займеннікамі: *Я ў родзе Леткаў найапошні, выскрабак* (І.Летка). *Лапка пакруціў галавою: «Ануча я, а не чалавек!»* (Я. Колас). *«Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мянціць языком»* (В.Хомчанка). *«Сам ты*

мухалоўка», — не хацеў заставацца ў даўгу Паўлік (П.Беразняк). «Мала ты ведаеш, *зелень ты*», — па-бацькоўску прамовіў Гардзеі (І.Мележ). Ды я ледзь пазнаў цябе, *мядзведзь ты гэтакі* (П.Кавалёў). *Ён, палена, паехаў не да цябе, а ў маёнтак да таго злодзея Гарбатага Яся* (А.Чарнышэвіч).

Складаныя двухкампанентныя (двухчленныя, бінарныя) метафары – гэта спалучэнне двух слоў, адно з якіх звычайна ўжываецца ў метафарычным значэнні, а другое – у прамым значэнні. Такія метафары (іх называюць неразгорнутымі, неаўтаномнымі, сінсемантычнымі па прычыне абавязковай апоры на іншае слова), як правіла, не патрабуюць шырокага кантэксту і адназначна ўспрымаюцца ў межах двухчленнай канструкцыі. Сярод вялікай колькасці такіх метафар пашыраны генітыўныя (лат. *genitivus* 'родны склон') метафары – канструкцыі з родным склонам, у якіх на першым месцы ў назоўным склоне змяшчаецца рэма (галоўны вобразна-сэнсавы фокус метафары, яе «суб'ект»), а на другім – тэма дадзенага словазлучэння. Генітыўным метафарам уласцівы злітнасць кампанентаў, іх дыфузнасць, узаемапранікненне семнага складу. Залежнае слова стварае мінімальны кантэкст, які дазваляе звузіць сэнсавы аб'ём і расшыфраваць вобраз: *іскры смеху* (І.Шамякін), *пажар душы* (Я.Пушча), *ледзьрынты нядолі* (У.Дубоўка), *кола пошукаў* (У.Шыцік), *струны жыцця* (В.Гардзеі), *суквецце гадоў* (Х.Жычка), *скразнякі жыцця* (М.Гудкова), *сетка маршчынаў* (П.Прануза), *раўчакі маршчын* (І.Мележ), *салома балагоў* (А.Пісьмянкоў), *бісерынкi поту* (М.Лынькоў), *расінкі поту* (П.Макаць), *пацеркі слёз* (М.Лынькоў), *пацеркі рос* (А.Астрэйка), *крупы снегу* (Г.Васілеўская), *крышталі снегу* (Ц.Гартны), *кужаль туманоў* (С.Новік-Пягон), *атары туманоў* (Р.Барадулін), *кудзеля хмар* (М.Смагаровіч), *свечкі каштанаў* (А.Лойка), *жырандолі каштанаў* (Л.Сіманёнак), *падкова лесу* (І.Навуменка), *грыва лесу* (В.Зуёнак), *загрыўкі травы* (В.Гарановіч), *рукі галін* (А.Салтук), *кіпцюры сукоў* (К.Цвірка), *рэшата сланечніку* (М.Ракіты), *хвалі ільноў* (В.Матэвушаў), *лязо маланкі* (В.Гарановіч), *ресчырк маланкі* (Е.Лось), *яшчаркі раўчукоў* (Г.Бураўкін), *сядло гары* (А.Савіцкі), *горб кургана* (Р.Няхай), *джала касы* (К.Камейша), *рамонак парашута* (А.Бялюгін), *касмылі дыму* (І.Кірэйчык), *кніга неба* (Э.Акулін).

Назіраюцца і інверсійныя канструкцыі, у якіх назоўнік у родным склоне займае прэпазіцыю ў дачыненні да метафарычнага субстантыва ў назоўным склоне: *прамоў струмень* (А.Звонак), *біклагі перашыек* (К.Камейша), *зорак цыферблат* (А.Звонак), *соснаў каланады* (М.Мятліцкі), *дажджоў калоны* (А.Пысін), *стракоз дырыжаблі* (У.Лісіцын), *хмар караваны* (Г.Бураўкін), *гневу доўбні* (В.Стрыжак).

У многіх выпадках структуру бінарны складаюць адносны прыметнік і метафарызаваны назоўнік (атрыбутыўныя спалучэнні): *дзясочы шчэбет* (К.Чорны), *туманная каламуць* (П.Кавалёў), *жыццёвы карабель* (Л.Геніюш), *людскі прыбой* (М.Лынькоў), *людская рака* (Н.Гілевіч), *зорныя каралі* (М.Аўрамчык), *зорысты кілім* (М.Віняцкі), *снежная коўдра* (М.Хведаровіч), *жытнёвыя хвалі* (П.Броўка), *лісцяны вадаспад* (С.Басуматрава), *кіпцюрыстае голле* (Л.Дранько-Майсюк), *бэзавы шоўк* (І.Багдановіч), *лядовыя краты*

(В.Гарановіч), *кудзельная барада* (А.Куляшоў), *зоркавая купель* (М.Мятліцкі), *стрыжыная авіяцыя* (Х.Гурыновіч), *пчаліны фэст* (Я.Чыквін), *снежная шкарлупка* (А.Шушко). Такія канструкцыі выступаюць у якасці сінонімаў да генетыўных метафар і лёгка ў іх трансфармуюцца, параўн.: *рачная шыба – шыба ракі, жураўліны шнур – шнур жураўлёў, бацькоўскае гняздо – гняздо бацькоў, людскі паток – паток людзей, горныя хрыбты – хрыбты гор*.

Двухкампанентныя метафары могуць ускладняцца іншымі словамі, якія канкрэтызуюць змест метафарызаванага кантэксту. Такого рода ўскладненні часцей за ўсё выражаюцца прыметнікамі (дзеепрыметнікамі) у прамым ці пераносным значэнні, якія адносяцца да прамога ці метафарычнага назоўніка ці адразу да двух назоўнікаў: *букет рознакаляровых шароў* (У.Шыцік), *вадаспады залатога зерня* (П.Панчанка), *прыбой палёў аўсяных* (М.Машара), *шумлівы вадаспад галасоў* (А.Сербантовіч), *феерверк гнёўных слоў* (І.Шамякін), *вузкая гарлавіна моста* (Р.Сабаленка), *фронт маладых таполяў* (У.Клімовіч), *бярозаў зялёныя рукі* (Н.Арсеннева), *каштанаў гузікі глухія* (С.Дзяргай), *каменныя гарбы гор* (В.Сідарэнка), *скібы бурай зямлі* (П.Пестраг), *зімняе каварства зямлі* (В.Ракаў), *скалелы алюміній вады* (Л.Дайнека), *ліня чаша возера* (В.Вольскі), *мяцеліца тапалінага пуху* (І.Шамякін), *бэлья тэрмометры бярозак* (А.Сербантовіч), *полымя ружовых верасоў* (І.Скурко), *карункі зорнага святла* (С.Грахоўскі), *бліскучых зорак цыферблат* (А.Звонак), *месяца белыя іклы* (М.Смагаровіч), *начнога неба перфакарта* (У.Скарынкін), *воўна асенняй ночы* (З.Бядуля), *чырвонае кола сонца* (Р.Сабаленка), *сарафан паркалёвай вясклі* (Ю.Голуб), *вузкі нож пражэктара* (І.Новікаў), *вострае джала разца* (Ц.Гартны), *ручаіны цёплыя зярнят* (П.Панчанка), *навісь панурых броваў* (І.Мележ), *густыя застрэжкі броў* (В.Адамчык), *густая хмара валасоў* (Г.Бураўкін), *чорныя дугі броў* (А.Васілевіч), *эмацыянальны камертон паэмы* (Р.Бярозкін), *каскад вострых думак* (У.Юрэвіч), *гарачыя кастры пачуцця* (Я.Янішчыц), *ледзяны абцугі страху* (М.Паслядовіч), *крыніцы бурнага натхнення* (Я.Колас), *залаты купал неба* (В.Гардзеі), *лавіна супярэчлівай інфармацыі* (І.Макаловіч), *бліскавіца юнацкіх год* (С.Давідовіч).

Метафарызаваны кантэкст можа пашырацца за кошт назоўнікаў, займеннікаў, а таксама спалучэнняў розных часцін мовы: *плыты ракі жыцця* (В.Гарановіч), *чырвань шчокаў адвячорка* (Э.Акулін), *вейкі аканіц вокнаў* (В.Макарэвіч), *промні тваіх валасоў* (У.Мазго), *быцця свайго дажынкі* (Я.Купала), *маіх пачуццяў рэкі* (В.Стрыжак), *шалі свайго сэрца* (А.Лойка), *пялёсткі маіх вершаў* (Н.Тулупава), *чарнавік маіх дзён* (А.Вялюгін), *валасоў тваіх густая хмара* (Г.Бураўкін), *хвалі густых сівеючых валасоў* (А.Васілевіч), *бедны думак яго ўзлёт* (Я.Купала), *зялёных год маіх цягнік* (У.Лісіцын) і інш.

Даволі распаўсюджанымі з'яўляюцца прэдыкатыўныя метафары, якія лічацца своеасаблівымі азначэннямі, вузкімі (аднаслоўнымі) ці шырокімі (шматслоўнымі) тлумачэннямі метафарычнага ЛСВ. Звязка (часцей нулявая) у такіх ізасемічных канструкцыях аб'ядноўвае два канцэпты і выражае адносіны метафарычнай теснасці. Дзейнік выступае ў якасці зыходнага ЛСВ, а выказнік –

у якасці вытворнага метафарызаванага ЛСВ. Прэдыкатыўныя метафары могуць складацца з аднаго ці некалькіх слоў:

1. Аднаслоўныя метафары, як правіла, выступаюць у якасці сінонімаў да зыходных лексічных адзінак і не патрабуюць шырокага кантэкставага акружэння: *Яе бровы – смоль, а вочы – васількі* (А.Дзеружынскі). *Ціха-ціха ў блакіце было. Поўня – сподак, а неба – крыніца* (Н.Шклярава). *Агата – гэта ж такая лісіца: міліцыянера вакол пальца абвяла* (С.Свірыдаў). *А Міхал – гэта ж кіпень, здаецца, вось-вось са скуры выскачыць* (А.Васілевіч). *Але ж жыццё само – і ёсць дарога* (К.Камейша).

2. Двухслоўныя прэдыкатыўныя метафары ў большасці выпадкаў дубліруюць генітыўныя і атрыбутыўныя метафары: *Сакавік – месяц абуджэння* (В.Матэвушаў). *Мяцеліцы – слугі зімы* (У.Скарынкін). *Завеі – белыя лебедзі* (М.Маляўка). *Сняжынкi – белыя агні* (А.Сербантовіч). *Месяц – вока цыклопа* (П.Ламан). *Вочы – студні сухія* (В.Лукша). *Валасы – ручайкі лёну, галасы – напеў шматструнны* (А.Звонак). *Павуцінне – шкілет лета* (Я.Юхнавец). *Дні мае – пялёсткі пажоўкля* (С.Дзюргай). *Наша старасць не адпачывае, Бо жыццё – нагружаны паром* (П.Прануза). *Удзячная памяць – найлепшы помнік* (А.Вярцінскі). *Вучэнне – гэта дарога да ведаў* (Я.Курто). *Кожны крок мой рашаючы – Латарэя без сьцігшышу* (В.Стрыжак).

Аднаслоўныя і двухслоўныя прэдыкатыўныя метафары не заўсёды дазваляюць у поўным аб'ёме выразіць сэнс, усебакова ахарактыраваць прадмет. Таму іх дэскрыпцыя часам уключае пашырэнне і далейшае развіццё тэмы, што фармальна перадаецца дэданымі членамі сказа, часткамі складаных сказаў і цэлымі сказамі. Параўн.: *Дырэктар – цюлень, ні богу свечка, ні чорту качарга* (А.Бажко). *Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас* (Я.Голас). *Каханне – гэта круг, і радыус яго – як свет, бясконцы* (А.Грачанікаў). *Мой родны дом – майго жыцця перон, Дзе маці доўга мне рукой махала* (В.Гарановіч). *Пашпарт мой – жытнёвы бохан хлеба, Што нясу на стомленых руках* (З.Марозаў). *Талент – гэта своеасаблівы скарб. Чым глыбей ён хаваецца ў патаемных спратах душы і розуму, тым цяжэй яго адкапаць на божы свет* (З.Марозаў). *Людская праца – уладар. Яна на свеце гаспадар!* (У.Дубоўка).

3. У трохслоўных прэдыкатыўных метафарах выказнік звычайна ўскладняецца прыметнікам (радзей назоўнікам), які канкрэтызуе якасцывы змест генітычнай метафары: *Восень – дум невычарпальная крыніца* (Х.Гурыновіч). *Наша мова – жыццця духоўнага аснова* (С.Бестава). *Лямпачка над маёй галавой – крыніца энергіі светлавой* (А.Вярцінскі). *Вочы – два маленькія паўшар'і* (А.Сербантовіч). *Жыццё – імклівая, бясконцая дарога* (М.Пазнякоў). *Жыццё людзей – гэта бясконцы ланцуг клопатаў* (А.Васілевіч). *Курганы – нямыя сведкі славы* (У.Дубоўка). *Паплавок – гэта своеасаблівы семафор для рыбалова* (А.Матрунёнак). *Дым – насынак бярозы і агню*. (В.Коўтун).

4. У шматслоўных прэдыкатыўных метафарах метафарычнае апісанне слова-донара больш дэталёвае, разгорнутае: *Мова – беспамылковы камертон*

аўтарскай душы (Р.Шкраба). *Жыццё – строга, патрабавальная і разважлівая гаспадыня* (Я.Пярмяк). *Каханне – першы ветразь У вясну трывожных год* (П.Прануза). *Работа – самыя найлепшыя, дзейсныя лекі ад усякай раны* (У.Краўчанка). *Маё сягоння – гэта чарнавік Маіх наступных дзён і спраў наступных* (А.Зарыцкі). *Пачынаецца восень – старая забытая песня, развітальная песня знаёмых жывых галасоў* (В.Ярац).

Адзін з пашыраных спосабаў пабудовы метафарычных канструкцый выяўляецца ў структурах з метафарамі-прыдаткамі (як правіла, развітымі), у якіх заўсёды фармальна выражаны аб'ект і суб'ект метафары: *Дубы, сябры мае самоты, У высі неба мкнуць узлёты* (Я.Колас). *Мой бедны клён, таварыш верны, трымціць на ветры за сялом* (А.Гінько). *Усё гэта дае нам вечназялёная паўночная елка, царыца бяскрайніх таёжных лясоў* (П.Рунец). *Калісьці тут была вярба – Пявуння вуліцы вясковай* (Л.Дайнека). *Над ракою дзве вярбіны – Дзве журботныя сястры* (Я.Янішчыц). *Грак, парламенцёр вясны, зіме дыктуе ультыматум* (А.Сербантовіч). *Конь, высокі луды склюд, нязграбна перастаўляе ногі і вязе Ёселеву краму далей па есцы* (А.Васілевіч). *Сядзіць страказа, а вась і руды мураш паўзе – непрысмы для страказы супольнік* (Б.Мікуліч). *Сні, мая донька, расінка мая* (Ч.Мацяш). *Жняя маладая – стройная каліна – У глухой даліне жыта дажынала* (П.Глебка). *Парывісты вецер час ад часу заносіў аднекуль здалёк пару-другую сняжынак – першых вестуноў і разведчыкаў зімы* (І.Шамякін). *Калматы вецер – араты мора, зярняты сееш ты ў пыл разораў* (А.Русецкі). *Зачыніў ліхтар – шклянны каўпак над галавой – і тут жа ўбачыў, як на борце з левага боку зайграла вясёлка* (А.Алешка). *Ніты – жытнёвыя сцябліны – Перасмыкаюцца за бёрдам* (С.Гаўрусёў). *І на крыгах – улісных паромах – Ад'язджае ціхутка зіма* (П.Прануза). *У хвалях сініх марак Месяц – човен залаты – Плыве* (З.Бядуля). *Часамі месяц, бяздэматы бадзяга, забярэцца на стрэшкі дзіравых хмар* (М.Танк). *А сонца – велізарны бохан – Над хвойнікам далнім вісіць* (У.Ляпёшкін). *Сонца – вялікае, жоўтае куранятка – Наклюнула свінцовую шкарлупіну неба* (Г.Кляўко). *Сэрца – чуйны камертон – грае будучыню ўпарта* (М.Спрыгалеў).

Прыдатак часта выражаецца адзіночным назоўнікам і ўтварае парныя дэфісныя спалучэнні, якія вобразна, эмацыянальна характарызуць прадмет і лічацца згорнутымі метафарамі (яны лёгка перабудоўваюцца ў параўнанні): *сініцы- непаседы* (М.Даніленка), *буслы-выгнаннікі* (Р.Барадулін), *вераб'і-нахабнікі* (А.Пальчэўскі), *ручаёк-немаўля* (М.Арочка), *вочкі-васількі* (М.Нікановіч), *вочы-азёры* (П.Броўка), *воблакі-лебедзі* (А.Лойка), *хмары-горы* (Я.Колас), *зоры-ліхтары* (А.Змагар), *зоркі-спарышы* (Г.Бураўкін), *месяц-вандроўнік* (Я.Колас), *вятры-валацугі* (Н.Гілевіч), *дожджык-шаптун* (І.Мележ), *ноч-змоўніца* (А.Ставер), *восень-маладзіца* (Я.Пушча), *дні-скакуны* (А.Звонак), *брусніцы-слёзы* (П.Трус), *перлы-расінкі* (І.Сіўцоў), *дзяўчына-краска* (М.Чарот), *планета-жанчына* (Х.Чэрня), *завая-карусель* (В.Лукша), *мяцеліца-круцеліца* (А.Русак), *вёска- матуля* (С.Фамін), *кактус-калючка* (У.Ліпскі), *рукі-*

галіны (З.Бядуля), галава-цэбар (М.Танк), думкі-пчолы (К.Буйло), песні-веснаплыні (П.Трус), словы-зараніцы (М.Танк).

Сярод розных тыпаў метафарычных канструкцый у асобную групу вылучаюцца аднаслоўныя і шматслоўныя метафары, выражаныя назоўнікамі ў творным склоне. Канструкцыі з такімі назоўнікамі блізкія да параўнанняў і па сутнасці ўключаюцца ў групу з творным параўнальным: *Вялізнай міскай неба вісіць над зямлёй* (З.Бядуля). *Тонкай бірузой заззяла глыбокае сакавіцкае неба* (Р.Ігнаценка). *Над лесам сіняй марляй гайдалася гарачая смуга* (А.Ставер). *Зоркі кляновай блішчаць пняцярнёй* (Р.Тармола). *Штыкамі ледзяшоў драконіца прыдашак* (К.Камейша). *Дні пайшлі абозам мурашыным* (А.Пысін). *Цвіком вечарыны мусіла стацца выступленне хору* (Л.Рублеўская). *Цыферблатам дражнілі за круглы твар* (І.Грамовіч).

Даволі часта метафары ў творным склоне ўключаюцца ў кантэкст пры дапамозе дзеясловаў *назваць* (*зваць*), *лічыць*. Яны характарызуюцца суб'ектыўна-ацэначным пачаткам і звужаюць сферу свайго выкарыстання, абмяжоўваюцца канкрэтным ці больш абагуленым указаннем на адрасанта. Параўн.: *У літаратуры Г. Кісялёва ўжо называлі каралём факта* (Я.Саламевіч). *Мову часта называюць адзеннем душы чалавека* (М.Стральцоў). *Паэт маладых называў арлянятамі, арлінакрылатым назваў свой час* (А.Вярцінскі). *Былых дзетдомаўцаў ён чамусьці называў мышанятамі* (М.Даніленка). *Можна, пісар у штабе і п'яніў прозвішча, а мы яе звалі проста пупышкай — ростам яна маленькая была* (М.Гроднеў). *Дзяўчыну лічым мы бярозкай, Завём старога пнём сівым* (П.Броўка). *Самым рэдкім самацветам Лічыў ён родную дачку* (С.Гаўрусёў). *Ён лічыўся свяцільнікам навукі* (М.Клімковіч).

Распаўсюджанымі з'яўляюцца канструкцыі з фармальна выражаным проціпастаўленне *не..., а; а не*. Кантрасны малюнак дазваляе высвеціць і вылучыць з усіх магчымых граняў семантычнага дыяпазону самае асноўнае, важнае, актуальнае ў дадзены момант. Параўн.: *Не проста сена воз, а цяжкая гара* (Я.Чыквіч). *Свет праявіўся, як фатаграфія ў праявіцелі. Толькі на ёй адбіўся не фасад жыцця, а яго задворкі* (А.Асіпенка). *Паветра стаяла рэдкае, мяккае і здаровае... Гэта было не паветра, а лякарства* (В.Адамчык). *Вар'ят я не настолькі, Каб піць рахманасці адвар, А не падзей настойку* (В.Стрыжак). *Ішла сялом, шапталі ўслед: «Кулёма! Не дзеўка, а саломы куль»* (Р.Баравікова). *Маша не дзеўка, а золата* (І.Шамякін). *Міхась зірнуў на Кудрыцкага і выпаліў: «Гэта ж шчыгол нейкі абскубаны, а не карэспандэнт»* (Р.Сабаленка). У асобных выпадках часціца *не* паўтараецца двойчы: *Паэзія — не барабан, не труба, а чароўная флейта, хаця ў аркестры патрэбны і ўдарныя і духавыя інструменты* (Я.Рамановіч). У некаторых канструкцыях супраціўны злучнік *а* апускаецца і на яго месца ставіцца працяжнік, што дазваляе звярнуць асобую ўвагу на проціпастаўлены аб'ект: *Мяне [Ядзю] не бярозкай тады называў — светлячком* (У.Межаў).

Даволі распаўсюджанымі ў субстантыўным метафарыконе з'яўляюцца структуры з некалькімі метафарамі (шматкампанентныя метафары). Нанізванне

некалькі метафар розных тыпаў, іх розная спалучальнасць спрыяюць стварэнню яркага і запамінальнага вобраза. У многіх выпадках ланцугі метафар носяць апісальны характар з паслядоўным пералічэннем якіх-небудзь падзей, фактаў (часцей за ўсё прыродных): *Закавала рэчку ланцугамі, Замяло зямельку саванамі* (А.Змагар). *Чырвоным полымем шугае малады асіннік на ўзлеску, у жоўтыя строі ўбраліся трапяткія бярозкі, янтарныя каралі рабін зіхацяць у лагодных промнях сонца* (А.Дзенісевіч). *Злятаюць з коцікаў пялёнкі, Вісіць туману ручнічок. Скідае воблакаў валёнкі З нагі сваёй маладзічок* (В.Гарановіч). *Аеру тонкі частакол, Травы зялёнае паўстанне* (Ю.Голуб). *Слухаю бясконцую Ветру сімфонію, Хваль марскіх Віяланчэльную тугу* (Т.Мушынская). *Ранне уплятае свае росы маладой бярозцы ў косы, На зялёныя пасцелі з туману накідкі сцэле* (А.Кавалюк).

Агульная семантычная скіраванасць часта носіць сентэнцыяльны характар, дзе кожная метафара нясе пэўную функцыянальную нагрузку, удзельнічае ў стварэнні складанага філасофскага зместу: *І вясёлыя лодкі радасці, Баючыся сеці на мель Нечае абыякавасці, Знікаюць у моры сноў І чакаюць там новага сонца* (Х.Чэрня). *Трагедыйнасць апошняй дзеі, Шэры попел з агню пачуцця, І адна толькі літасць надзеі Кліча на авансцэну жыцця* (А.Кажэра). *Каля вішань, што ў вэлюме снежным, Мне выразна малюецца свет — Новых дум і турбот непазбежнасць І пражытых гадоў першацвет* (В.Гардзей). *Гарачая вера І палкасць малітваў, І душаў пажар, І полымя сэрцаў, І зыркыя вогнікі свецаў, І спеваў цяплынь, І пачуццяў, і подыхаў жар... Чаму ж такі холад У храме тваім, чалавеча?* (С. Сокалаў-Воюш).

Прычынна-выніковыя адносіны выражаюцца паміж групамі метафар, уключанымі ў першую і другую часткі метафарызаванага кантэксту (як правіла, складанага сказа): *Скіне і ценю вуаль з твару гордай усмешкай, І напоўніцца дзень зноў ракой дабрэчці* (В.Гарановіч) *Цішыня свой навастрыла меч, І — маўчыць лясны амфітэатр* (С.Гаўрусёў). *Здагадак чаўнакі снавалі, Саткалі капю забыцця* (Р.Барадулін). *У печы бушавала агніста-аранжавая завіруха, і добра было ад таго, што ты ведаеш яе нораў, яе сакрэты* (У.Карпаў). *Зноў ударыў зялёны гром, Загула ледзяная сеча... І прагнуўся ад сну Дняпро, Распраўляе з палёгкай плечы* (Н.Тулупава).

Часта абыгрываюцца метафары-сінонімы, якія ўдакладняюць, падкрэсліваюць, вылучаюць розныя бакі адной і той жа рэаліі і садзейнічаюць стварэнню змястоўнага і насычанага вобраза: *Бургамістр... гыркнуў на сваю палавіну: «Чаго фыркаеш, скрыня? Ці ім, панам афіцэрам, скакаць з вамі, тумбамі!»* (М.Лынькоў). *Паходкай лёгкаю Ка мне насустрач прыплыла, І ты лябёдкаю.., Зялёнай птушкаю была* (А.Дзеружынскі). *Так, гэта быў ранак паэта, усмешліва-ясны, светлы досвітак яго паэзіі* (М.Арочка). *У белым кіпені сады, У белым вэлюме маёвым* (Я.Янішчыц). *М. Гарэцкаму давалося ўзнімаць у поўным сэнсе цаліну, першаму пракладаць баразну на неўзаранай ніве* (Ю.Пшыркоў).

Ад апісальных і падзейных метафар з некалькімі больш-менш самастойнымі сэнсавымі цэнтрамі адрозніваюцца разгорнутыя мнагафокусныя

метафары, якія выражаюць адзіны кантэкстава абумоўлены сэнс. У структуры такіх метафар вылучаецца галоўны (вобразна-сэнсавы) і некалькі дадатковых (развіваючых) фокусаў. Так, у сказе *Бялелі маністы на шыях бяроз* (Ю.Гаўрук) галоўны фокус (*маністы*) і дадатковы фокус (*шыя*) разам з іншымі кампанентамі структуры выражаюць даволі злітнюю і закончаную інфармацыю. У сказе *Завязаўшы хустку сваю стрэшкай, сцішана сядзіць бабуля-вёска са старэчай скрыўленай усмешкай* (А.Русецкі) галоўны фокус *бабуля-вёска* ўскладненыя фокусамі-распаўсюджвальнікамі *скрыўленая усмешка* і *хустка*.

Сярод разгорнутых многафокусных метафар вылучаюцца двухфокусныя метафары, у складзе якіх два фокусы (Φ_1 – галоўны, Φ_2 – дадатковы), а таксама распаўсюджвальнікі (Р) у выглядзе дапасаваных азначэнняў (яны выражаюцца прыметнікамі і займеннікамі). У радзе выпадкаў два фокусы метафары даволі раўнапраўныя, і ў кантэкставай сітуацыі яны прадстаўлены аднароднымі членамі (А). Двухфокусныя метафары выступаюць у некалькіх разнавіднасцях:

- А = Φ_1 (генітыўная метафара, дзейнік) + (Φ_1 , генітыўная метафара, дзейнік): *Штормы войнаў, Спакою адлівы захлыналіся ў барацьбе* (Р.Барадулін). *І сэрца халадок, і снег віскоў нагадваюць далёкі цяжкі шлях* (Л.Геніюш).

- А = Φ_1 (генітыўная метафара, дзейнік) + (Φ_1 , генітыўная метафара, дзейнік) + Р: *Насцігае чужынца ля гоўнай сасны Зялёнае **полюмя** лесу, Барвовае **полюмя гневу***. (Г.Бураўкін) *І лицць аж пад аблокі ва ўстрывожанай цішы **Супакою** твайго **абломкі ды асколкі** тваёй **душы*** (А.Вярцінскі).

- Φ_1 (генітыўная метафара, дзейнік) + Φ_2 (генітыўная метафара, даданы член сказа) + Р (і наадварот): *Лакаматыў гадоў маіх стракатых Вязе мяне на **станцыю надзей*** (Т.Ляшонак). *Дарога лёсу лініяй скразной Лягла праз **поле ранішніх надзей*** (З.Марозаў). *Хвалююць кроў **Арэхі воч** здзіўлёных **Пад тонкім лісцем броў*** (У.Гетманчук). *На жывым **фаліянце нябёсаў** ззяе **золата зорнай вязі*** (Э.Акулін). *А на шклянках **палях нябёс** Каціліся, звінелі **Пругка-цвёрдыя брусніцы** Буйных зор* (З.Бядуля).

- Φ_1 (генітыўная метафара, даданы член сказа) + Φ_2 (генітыўная метафара, даданы член сказа) : *Дзень малады на **пласе небасхілу** **Сякерай промня** голаў адсячэ* (А.Сербантовіч). *Пяшчотна **нітачку цяпла** Звязала з **ніткаю вяртання*** (К.Камейша). *Гронку **музыкі** — не вінаграду — **Гронку чараў** табе я паднёс* (М.Пазнякоў).

- Φ_1 (генітыўная метафара, даданы член сказа) + Φ_2 (генітыўная метафара, даданы член сказа) + Р: *Вы трапілі ў **пастку кватэр** з густым **павуціннем маўчання*** (М.Дукса). *На **струнах хваль** іграе **вецер сімфонію ночы зорнае*** (Л.Геніюш). *Падняць **скібіну слова** рвуся **На запусцелым дзірване** **Сваёй старонкі** Беларусі* (Я.Купала).

- А = Φ_1 (генітыўная метафара, даданы член сказа) + Φ_1 (генітыўная метафара, даданы член сказа): *Барвова **лістота** **Пад старым бацькавым клёнам** **Тоіць** у сабе **бадзёрыя маналогі** **летніх ліўняў**, **Вясёлыя песні вятроў***

(З.Марозаў). *Люблю зямныя колеры і гукі, Сцяжынак спеў і гоман бальшакоў* (Х.Гурыновіч).

• Φ_1 (генітыўная метафара, дзейнік) + Φ_2 (атрыбутыўная метафара) + Р (і наадварот): *Выраі нецярпення майго Захлынуліся на крутым перавале* (Р.Барадулін). *Пацеркі хмараў парваных не згараць між нябёсных палетак* (Н.Арсеннева). *Пад пульхнымі снежнымі шапкамі прыгнуліся разложыстыя лапы дрэў* (Х.Жычка).

• Φ_1 (атрыбутыўная метафара) + Φ_2 (генітыўная метафара) + Р (ці без): *Вятры... на струнах павуціны асенні граюць марш* (М.Калачынскі). *Па скронях неба сівізнай, Кудысь панеслі жураўлі Незразумелы смутак свой* (В.Матэвушаў).

• Φ_1 (метафара-прыдатак) + Φ_2 (метафара-прыдатак): *Ля волат-карабля бездапаможна кідалася муха-лодка* (Я.Маўр). *Сні сабе, як добры пан, А што ходзіць прус-псяюха Або злодзей-таракан, — Пагадзіцца з гэтым трэба* (Я.Колас).

• Φ_1 (метафара-прыдатак) + Φ_2 (генітыўная метафара) і наадварот: *Людзі-зоркі: запаліца ў свеце, Замігаюць навокал, зазіхаюць І, колькі трэба, Зямлі пасвецячы, Скоцяцца зноў з небасхілу жыцця* (К.Цвірка). *Плылі над пасёлкам Хмар караблі, І ў рэйс вялі іх Вятры-капітаны* (П.Броўка).

• Φ_2 (атрыбутыўная метафара) + Φ_1 (метафара-прыдатак): *Назад азіраюся ў скрусе І там, на юнацкай вярсе, Дыхнуць на дзяўчынку-пушынку баюся, А ўсё навакол — раскашуе, чыіце* (М.Маляўка).

• Φ_1 (метафара-прыдатак) + Φ_2 (аднаслоўная метафара) + Р: *Скептык-бор, усміхнуўшыся сонцу, Замахаў цёмнай рызай сваёй* (М.Калачынскі). *Дуб-волат стары У роздум глыбокі Запаў з той пары* (Н.Гілевіч). *Ля прызбы стаялі сяброўкі-бярозкі, Гачлі на голаў мне светлыя слёзкі* (К.Буйло). *Мы — сняжынкі-балярынкі, Мы танцуем танец свой* (Н.Галіноўская).

• $A = \Phi_1$ (генітыўная метафара) + Φ_1 (атрыбутыўная метафара): *І я асуджаны на вечнае выгнанне У ноч душы, у кніжны неспакой* (Л.Дранько-Майсюк).

• Φ_1 (генітыўная метафара) + Φ_2 (аднаслоўная метафара) + Р (ці без) і наадварот: *Я, пэўна, не бачыў кастроў арабін І рук іх у бронзалетах* (У.Паўлаў). *Стамлёных лісцяў пыльная браня Тайгу адзела ў шчыт цёмна-зялёны* (С.Гаўрусёў). *І ў гэтым зблытаным, ператасаваным матку думак ён ніяк не змог знайсці тую нітку, з якой і трэба было пачынаць гутарку з Зарэкам* (В.Адамчык). *І раптам сцэбанула маланка, сіняватым джалам торкнула ў грэбень лесу* (А.Кандрусевіч).

• Φ_1 (аднаслоўная метафара) + Φ_2 (аднаслоўная метафара): *Узнялі свае галіны, К небу скінулі чубы Пасівелья асіны, Стогадовыя дубы* (М.Смагаровіч). *Мы гэтых шлюбавых многа знаем: На кветках жэняцца карчы, І тым карчам мы спачуваем, Але не можам памагчы* (Н.Гілевіч). *Час ляціць і ляціць, Завіруха засеяла скроні, Пакідаюць насечкі гады на ілбе* (С.Грахоўскі). *А недзе ж вербы*

ў *завушніцах* *Стаяць на плечы у вадзе* (С.Грахоўскі). *І лес задумаўся, Як пасівелы пробаішч, Сукном змяняе лёгкую парчу* (Г.Бураўкін).

• Φ_1 (аднаслоўная метафара) + Φ_2 (атрыбутыўная метафара): *Зорнае-зорнае неба. Колькі ліхтарыкаў на чорным парасоне? Ніхто ніколі не пералічыць* (У.Ліпскі). *Хоць яшчэ захад у малачаі, але па ўсім небе рассыпаўся залаты мак* (М.Нікановіч).

Даволі часта разгорнутыя метафары ўключаюць у свой склад некалькі вобразна-сэнсавых фокусаў у спалучэнні з рознага кшталту семантычнымі распаўсюджвальнікамі, якія ў структуры тэксту нясуць пэўную лагічную, вобразную і эмацыянальную нагрузку. Часцей за ўсё сустракаюцца наступныя канструкцыі:

• Спалучэнне некалькіх генітыўных метафар (як правіла, яны выступаюць у ролі аднародных членаў): *Я з малых дзён прывык, Калі дзялюся з кім Шчадротамі ўспамінаў, Глыткамі радасці, турбот, Ці крошкамі надзей, — Глядзец у вочы субяседніка...* (М.Танк). *Ах, як нам блізка і знаёма З гадоў дзіцячых, маладых — Вясных рэчак дзіўны гомач, Дажджоў цымбалы, бубны грому, Жалейкі птушак паміж іх* (П.Броўка). *Прастор мой любы, неабдымны, Чарга нясходжаных пуцін, Узор лесоў у далях дымных, Шнуры жыццёвых каляін* (М.Хведаровіч). *А я іду яго [лесу] Паслухаць спеў, Спрадвечныя чытаць Пісьмёны дрэў. Лісці іх дажджы, Снягі, вятры На серабры Бярозавай кары, На бронзе сасен, Зелены лістоў, На саматканых Дыванах імхоў* (М.Танк).

• Спалучэнне аднаслоўных і генітыўных метафар: *Яшчэ ніяк не страчаны запал, Яшчэ шумяць вясенніх думак рэкі, А ўжо, глядзі, і першы перавал — Твае паўвеку* (А.Бачыла). *На кантрабасах дрэў, на флейтах завірухі Такі канцэрт галадзілі вятры, Што нават снег, каб рэквіем паслухаць, Як белы слуп, часіўся угары* (А.Сербантовіч). *Дзень асенні ўстае над нівамі, праціраючы вочы слязлівыя, йржавай рызай лісця ды анучамі брудна-шэрых туманаў абкручаны* (Н.Арсеннева).

• Спалучэнне прэдыкатыўных і аднаслоўных метафар: *Каханне, ты — прывабная быліна, дзе з двух герояў нехта вечны раб* (Р.Баравікова).

• Спалучэнне аднаслоўных, генітыўных метафар і метафар-прыдаткаў: *У гэтай паўночнай феерыі, у багаці вады і неба, у шчодрасці рукатворнай прыгажосці не было нічога ад горада-цмока, горада-драпезніка, што паступова аблытаў шчупальцамі дарог цела сваёй ахвяры — зямлі* (У.Караткевіч).

• Спалучэнне атрыбутыўных, аднаслоўных і генітыўных метафар: *Сыноўня дарога, Якая пачалася ля парога, Губляецца у вогнішчы гадоў* (А.Сербантовіч). *Газетнаю каростай люд аброс, І языкі на сверб спажыву маюць: Сенсацийі газетны галалёд, Дзе коўзаецца век непадкаваны* (В.Зуёнак).

• Спалучэнне генітыўных, прэдыкатыўных і аднаслоўных метафар: *Неба скінула хмарак вуаль, Зоры — яркія феерверкі. Поўня ўпала на грэбні хваль І разбілася на люстэркі* (У.Скарынін). *Маладосць — мая песня і сіла,*

Поўня сэрца і мараў палёт, Што пасеяла — ўсё ўскаласіла І жаданы дало умалот (Л.Геніюш).

З мэтай дасягнення пэўнага эфекту, узмацнення ўражання і канцэнтрацыі ўвагі на неабходных, сэнсава вядучых словах выкарыстоўваецца прыём градацыйнага нанізвання метафар, які дазваляе аўтарам стварыць выразны «гіпербалічны малюнак». Параўн.: *Я акіян тугі правеславала, Я тысячу пустынь перабрыла І тысячу надзей там пахавала* (Н.Мацяш). *У сто вятроў праняслася над краем навала, Ў сто маланак і ў цэлы мільён перуноў* (Т.Кляшторны). *Пералівы ветру пераходзяць у буру, у гнеўныя галасы, у ляманты* (З.Бядуля). *І гэты дальні дом, і гэты спеў музыкі Ўзнялі агнём жаданняў і журбы Акорд ў грудзях яе, акорд душы вялікі* (В.Маракоў).

У метафарызаваным кантэксте адно і тое ж слова можа паўтарацца некалькі разоў. Такі анафарычны прыём выкарыстоўваецца з мэтай канцэнтрацыі ўвагі на прадмеце апісання, сэнсавага і лагічнага выдзялення найбольш важных думак. Розныя ланцужкі метафар, звязаныя з апорным словам, адсвечваюць яго самыя розныя грані і адценні, пашыраюць вобразнасць інфармацыі, надаюць выказванню пачуццёва-эмацыйнальную свежасць: *Не кіньце каменем у неба памяці, У неба прыязнасці, у неба даверу, У неба любові, у неба надзеі — Не кіньце каменем* (Н.Загорская). *Хай рунее ў сэрцы поле — Поле сённяшніх трывог, Поле памяці і болю, Поле мудрых засцярог* (В.Гардзеі). *Многа я парогаў перамог — холаду, нянавісці і зла, гукавы пераступіў парог, да парога падыйшоў святла* (В.Вітка). *Вецер яблыкі трасе, Кружыць лісця карусель, Восені карусель, Жоўтую карусель* (Н.Галіноўская). *Загадак ці спасцігнуць нам мяжу — шматкроп'е зорак, зерня і слядоў, Шматкроп'е птушак, ягад, капяжу* (Ю.Свірка). *Я люблю безнадзейнасць завулкаў, Безнадзейнасць салодных пліт* (А.Данільчык). *Вярышыня самазабыцця — каханне. Зарука вярнасці жыцця — каханне... Натхненне сакаліны ўзмах — каханне. Каліны грывамак на губах — каханне* (Г.Бураўкін). *Слоў суровых узводзім мур, Слоў калючых адточваем шпагі, На пяшчотнае ж слова, сябры, Не заўжды нам хапае адвагі* (Л.Дайнека). *Ты [матчына хата] — паэма маіх дарог, Ты — паэма маіх трывог, Ты — вясёлка над росным жытам* (Я.Крупенька). *Поўня — блін на патэльні ночы, поўня — выпуклы пуп жаночы, поўня — выспа спакусных слоў, поўня — пудкі бусловы поплаў...* (Э.Акулін).

У адной кантэкставай сітуацыі часам выкарыстоўваюцца розныя тыпы метафар (і іх камбінацыі) у сукупнасці з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі, якія арганічна ўпісваюцца ў тканіну апавядання. У адным сказе метафары могуць спалучацца з параўнаннямі: *Жыццё — гасцінец, гады — як вёрсты, Канец жыццёвы — то небаспад. Ідзеш навалі, што далей — болей Тых вёрст жыццёвых цячэ назад* (А.Гарун). *Каханне наша, як пажар. Але ніхто яго не тушыць. Шугае полымя да хмар І спапляе жарам душы* (Л.Пранчак). *Людское сэрца, быццам мора, У ім бывае шторм і штыль* (П.Броўка). *Папас душы — як дол парожні, дзе попел страт, сляды падкоў, на холадзе аўсянай пожні ссівелі вочы васількоў...* (А.Вялюгін). *Пеўнік-будзіч галасісты у*

прыгожым **фрэнчыку** — пёры граюць, **як маністы**, шпоры ззяюць залаціста, **сонца на грабеньчыку** (М.Скобла).

Прыналежнасцю ідыястылю некаторых пісьменнікаў з'яўляюцца канструкцыі, у якіх спалучаюцца метафары, параўнанні і антытэзы (антонімы), што дае магчымасць перадаць складаня, часам супярэчліва думкі, выразіць шырокую гаму пачуццяў і перажыванняў аўтара: *Першы снег, **Як першае каханне**, Азарыў душу маю і знік **Чарнатроп спаткання**, **Снегавей расстання** — **Чарнавік жыцця і смерці белавік** (Я.Хвалей). *Ад першага светлага юнага рання Да самай апошняй няблізкай начы **Зямную трывогу** — **присягу змагання** — Я ў сэрцы павінен, **як сцяг**, берагчы* (М.Губернатараў).*

Такім чынам, розныя структурныя тыпы метафар у пэўнай ступені выяўляюць спецыфіку беларускага метафарыкона. Найбольш пашыранымі з'яўляюцца простыя (аднаслоўныя) і складаныя двухкампанентныя метафары. Сярод двухкампанентных прэваліруюць генітыўныя метафары, якія ў радзе выпадкаў ускладняюцца за кошт дадатковага ўжывання прыметнікаў, назоўнікаў, займеннікаў і іншых слоў. Рэалізацыя метафар даволі часта ажыццяўляецца ў прэдыкатыўных канструкцыях (часцей шматслоўных), якія аб'ядноўваюць некалькі канцэптаў па лініі іх тоеснасці. Адным з распаўсюджаных спосабаў рэалізацыі метафары з'яўляюцца канструкцыі з метафарамі-прыдаткамі (як адзіночнымі так і развітымі). Шматкампанентныя метафары ў структуры тэкста выконваюць пэўную функцыянальную нагрузку і часцей выражаюць пералічальна-апсальныя і прычынна-выніковыя адносіны. Разгорнутыя двухфокусныя і шматфокусныя метафары ўключаюць у свой склад некалькі вобразна-сэнсавых цэнтраў (некалькі генітыўных ці аднаслоўных метафар, генітыўных і атрыбутыўных метафар, спалучэнне аднаслоўных, генітыўных, атрыбутыўных і прэдыкатыўных метафар і інш.), якія выражаюць адзіны кантэкстава-абумоўлены змест. У метафарызаваных кантэкстах выкарыстоўваюцца прыёмы нанізвання метафар, іх паўтораў, а таксама спалучэння метафар з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

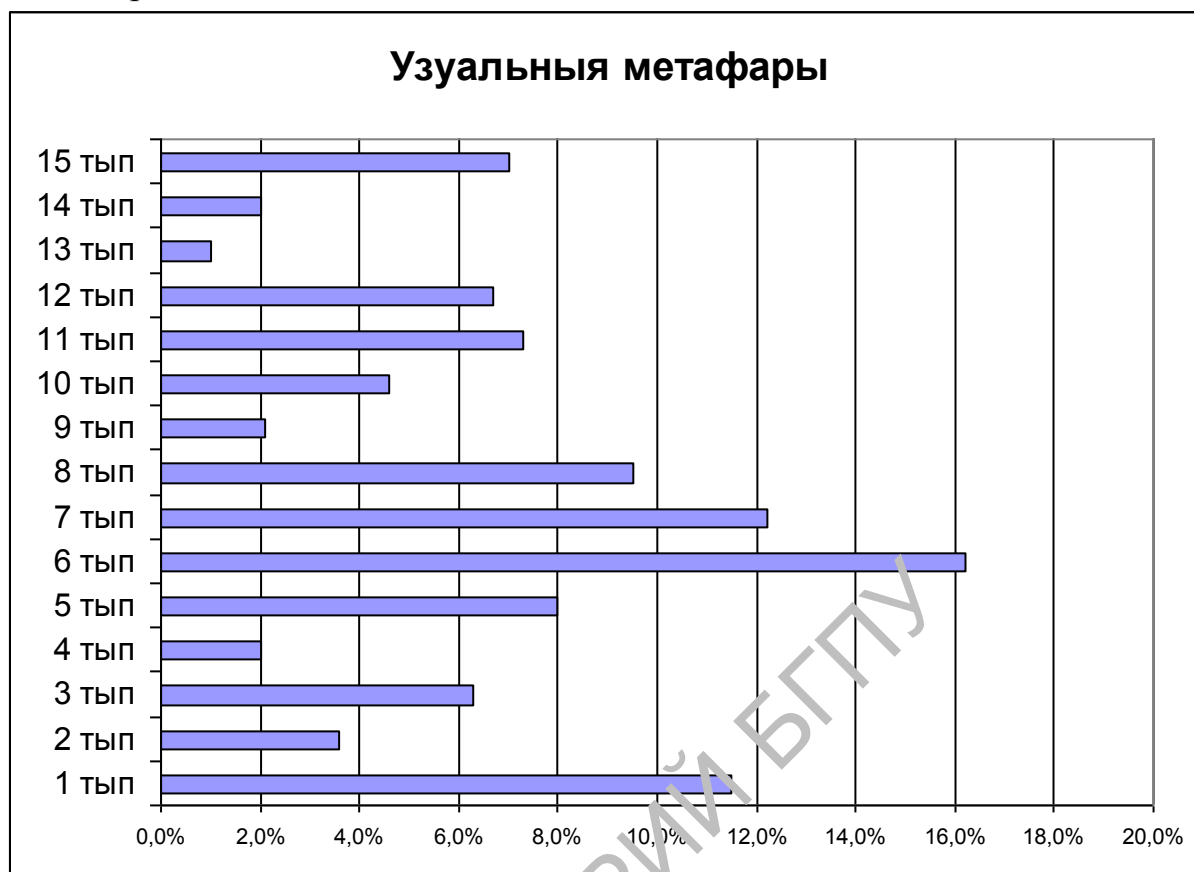
Метафара як семантычная універсальна сядзейнічае мове ў выкананні ёю рэпрэзентатыўнай функцыі – здольнасці апасродкавана адлюстроўваць, замацоўваць на практыцы і захоўваць вынікі сацыяльна-гістарычнага вопыту і пазнавальнай дзейнасці яе носьбітаў. Яна дазваляе атаясамліваць разнародныя вобразы і значэнні, уключаць невядомыя веды ў структуру ўжо вядомых і прывычных паняццяў і, нарэшце, утвараць новыя сэнсавыя цэнтры.

Субстантыўныя метафары, для якіх катэгорыя прадметнасці з'яўляецца найбольш выражанай, займаюць важнае месца ў метафарыконе беларускай мовы. Яны адлюстроўваюць як агульныя для большасці моў семантычныя заканамернасці і універсальныя па характары праяўлення семасіялагічныя працэсы, так і нацыянальныя элементы моўнай карціны свету, абумоўленыя асаблівасцямі мыслення і светаўспрымання чалавека, яго інтэрпрэтацыяй аб'ектыўнай рэальнасці, гістарычнымі, культурнымі і сацыяльнымі ўмовамі, у якіх адбываецца дзейнасць носьбітаў мовы, менталітэтам народа наогул. Нацыянальна-культурная спецыфіка метафарычных структур выяўляецца перш за ўсё ў сэнсавым аб'ёме полісемантаў, характары дэнататыўна-сігніфікатываў суаднесенасці ЛСВ, парадыгматычных і сінтагматычных сувязях ЛСВ, асаблівасцях іх канататыўнага зместу і інш.

Метафарычныя субстантывы аб'ядноўваюць звыш пяці тысяч сэнсавых цэнтраў (метафарычных значэнняў), якія ўяўляюць сабой не механічнае, выпадковае спалучэнне ЛСВ, кампазіцыю пэўных інгрэдыентаў, суму асацыятыўных сувязей, а ўстойлівы і адначасова зменлівы змест (кантынум), што выяўляецца ў непарыўнасці яго гісторыка-семантычнага развіцця. Сувязі і адносіны паміж ЛСВ абумоўлены перш за ўсё сістэмнымі характарам лексічнага складу мовы і падпарадкоўваюцца строгім правілам, укладваюцца ў межы дзеяння пэўных формул і лагічных схем, з'яўляюцца рэгулярнымі і іерархічна арганізаванымі. Безумоўна, пры гэтым не адмаўляецца асіметрычнасць і гетэрагеннасць іх праяўлення.

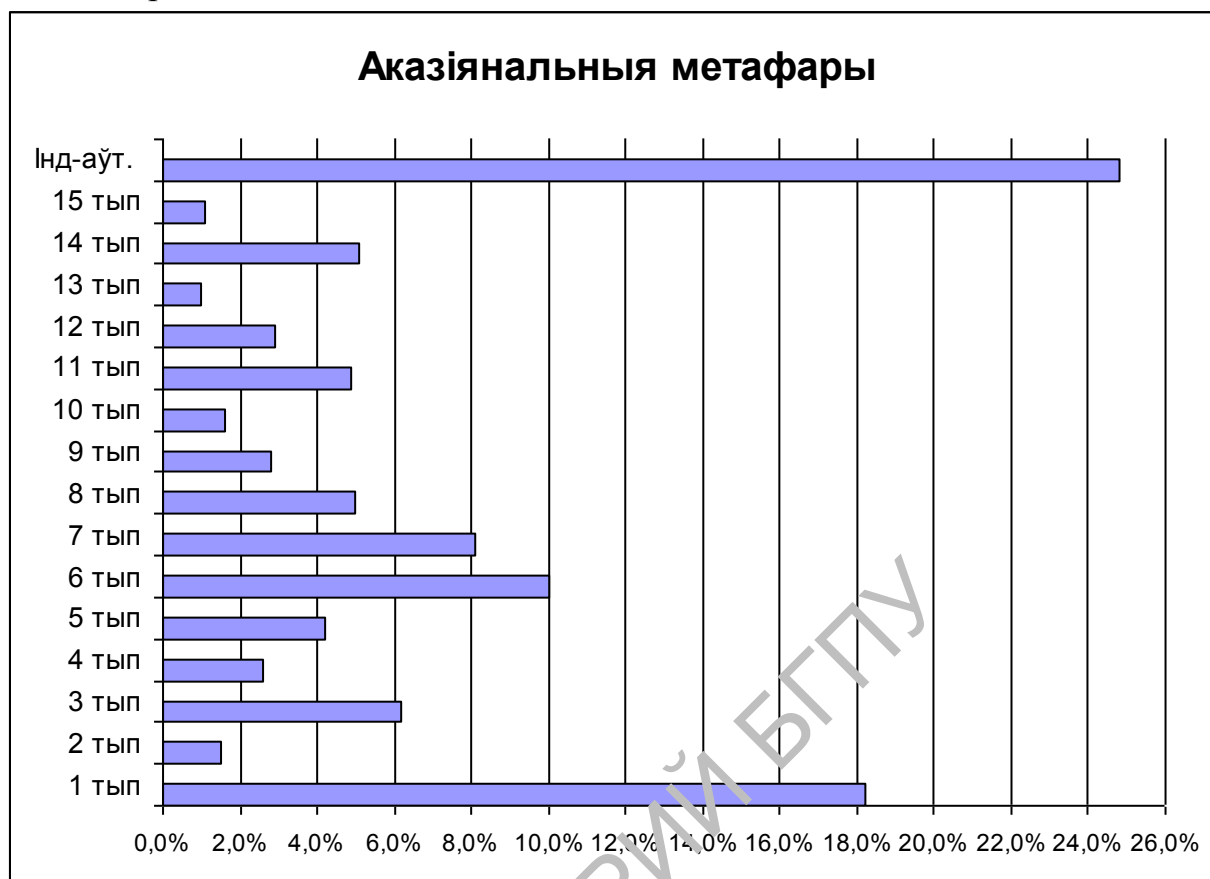
Найбольш распаўсюджанымі ў субстантыўным узуальным метафарыконе з'яўляюцца квалітатыўныя (16,2%), экзістэнцыяльныя (12,2%), вонкавападабенчыя (11,5%), псіхалагічныя (9,5%), акцыянальныя (8,0%), анімістычныя (7,3%) і персаніфікаваныя (7,0%) метафары. Невялікую частку складаюць зосемічныя (1,0%), антрапамарфічныя (2,0%), тэмпаральныя (2,0%), гукавыя (2,1%) і саматычныя (3,6) метафары. Пры гэтым неабходна адзначыць вялікі сэнсавы патэнцыял зосемічных, саматычных і некаторых антрапамарфічных метафар, разгалігаваныя сэнсавыя парадыгмы якіх налічваюць вялікую колькасць ЛСВ. Працэнтныя суадносіны кожнага з 15 метафарычных тыпаў можна прадэманстраваць у выглядзе дыяграмы 1:

Дыяграма 1

Сярод аказіянальных метафар найбольшую колькасць (24,8%) складаюць індывідуальна-аўтарскія метафары. Сэнс такіх метафар (часам даволі сінкрэтны) выяўляецца ў канкрэтных кантэкставых сітуацыях і арыентаваны на ментальную дзейнасць чалавека, яго ацэнку (часам даволі суб'ектыўную) фактаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці. Рэгістр наступных аказіянальных метафар у парадку іх колькаснага памяншэння ўтвараюць вонкавападабенчыя (18,2%), квалітатыўныя (10,0%), іскістэнцыяльныя (8,1%), лакатыўныя (6,2%), антрапамарфійныя (5,1%), псіхалагічныя (5,0%), анімістычныя (4,9%), акцыянальныя (4,2%) метафары. У межах ад аднаго да двух працэнтаў вагаюцца зосемічныя (1,0%), персаніфікаваныя (1,1%), саматычныя (1,5%) і квантытатыўныя (1,6%) метафары. Колькасныя суадносіны паміж рознымі тыпамі аказіянальных метафар прадстаўлены ў дыяграме 2.

Дыяграма 2

Параўнанне узуальных і аказіянальных метафар (гл. дыяграму 3) дазваляе канстатаваць, што ў другім, пятым, шостым, сёмым, восьмым, дзесятым, адзінаццатым, дванаццатым і пятнаццатым тыпах (саматычныя, акцыянальныя, квалітатыўныя, экзістэнцыяльныя, псіхалагічныя, квантытатыўныя, анімістычныя, зоамарфічныя і персаніфікаваныя метафары) больш прадстаўнічымі з'яўляюцца узуальныя метафары. У той жа час назіраецца перавага аказіянальных метафар над узуальнымі ў вонкавападабенчым і антрапамарфічным тыпах. Безумоўна, такія суадносіны неабходна трактаваць як умоўныя, бо колькасць аказіянальных метафар можа значна павялічыцца за кошт новых метафарычных кантэкстаў, выяўленых пры больш пільным прачытанні ўжо вядомых твораў, а таксама новых твораў з новымі рэаліямі жыцця і «свежымі» метафарамі.

Дыяграма 3

Метафарызацыя субстантываў ажыццяўляецца ў межах семантычных сфер, які рэпрэзентуюць практычна ўсю рэчаіснасць, усю сферу чалавечага вопыту. Практычныя матэрыялы наглядна дэманструюць і пацвярджаюць тэарэтычныя вывады аб тым, што цэнтрам прыцягнення метафары з'яўляецца чалавек і ўсё, што звязана з яго жыццём і дзейнасцю (ад фізічных асаблівасцей да абстрактных адносін і паняццяў). Чалавек канцэптуалізуе розныя рэаліі, абапіраючыся на свае ўласныя ўяўленні і каштоўнасныя арыентацыі, канцэнтруе вакол сябе прэдыкаты самых розных прадметаў і сам надзяляе іх сваімі прэдыкатамі. Таму часцей за ўсё працэсы метафарызацыі носяць анімістычны і антрапамарфічны характар і ажыццяўляюцца ў кірунку ад чалавека і на чалавека.

Анімістычныя метафары ў залежнасці ад пункту гледжання на асобу характарызуюцца шырокімі і разнастайнымі сувязямі з кампанентамі розных тэматычных груп. Так, пры характарыстыцы асобы па вонкавым выглядзе ў працэсе метафарызацыі ўключаюцца найменні посуду, бярэнаў, дрэў, транспартных сродкаў, збудаванняў, зброі, рыбалоўных снасцей, прадуктаў харчавання, ежы і інш. Пры характарыстыцы псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, рысаў характару чалавека метафарызацыі падвяргаюцца найменні прадметаў быту, прылад працы, абутку, вопражы, музычных інструментаў, раслін, грыбоў і інш. Метафарычныя пераасэнсаванні могуць грунтавацца не на

адным, а на некалькіх прыметах, якія парой сумяшчаюцца і напластоўваюцца адна на другую, утвараючы складаныя сінкрэтычныя структуры. На развіццё анімістычных метафар значна ўплываюць фанетычная і марфемная будова слова, гукавыя асацыяцыі і разнастайныя аналогіі, кардынальныя змены ад якіх у структурах полісемантаў асабліва адчуваюцца ў дыялектнай мове.

Канататыўным цэнтрам анімістычных пераасэнсаванняў лічацца зоамарфізмы, якія характарызуюцца яркай вобразнасцю, эмацыянальнасцю, у большасці выпадкаў пеяратыўнай (радзей – меліяратыўнай) ацэначнасцю, рэгулярнай узнаўляльнасцю ў межах зоамарфічнай мадэлі. Метафарызуюцца ў гэтай групе заонімы, арнітонімы, іхтыённымы, інсектонімы і герпетонімы, рэальныя ці ўяўныя якасці прадстаўнікоў якіх прыпісваюцца чалавеку. Шкала гэтых якасцей уключае даволі вялікі спектр характарызуючых прымет (абмежаванасць, неразумнасць, някемлівасць, упартасць, злосць, каварства, уедлівасць, прагнасць, жорсткасць, неахайнасць, хітрасць, нікчэмнасць, балбатлівасць, пляткарства, маўклівасць, нелюдзкасць, задзірлівасць, баязлівасць, бязвольнасць, бесхарактарнасць, гудьбайства, высакамернасць, сварлівасць, нязграбнасць, няўключнасць, хударлявасць, нізкаросласць, гарэзлівасць, абжорлівасць і інш.) і па сутнасці з'яўляецца адкрытай. У некаторых выпадках анімістычныя ЛСВ утвараюцца на аснове падабенства эмацыянальных адносін і не столькі характарызуюць асобу, колькі ў абагульняючай форме выражаюць ласку, сімпатыю, павагу да чалавека.

Антрапамарфічныя метафары якія ўзыходзяць да старажытных рэлігійных уяўленняў людзей, іх веры ў магічную сілу слова, развіліся па адваротнай мадэлі («чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, прыродныя з'явы і інш.»). Такія метафары характарызуюцца дэрывацыйнай залежнасцю ад утваральных адзінак і даволі шырокімі семантычнымі парадыгмамі.

Персаніфікацыйныя метафары адносяцца да ліку ўнутранай полісеміі і займаюць прамежкавае становішча паміж анімістычнымі і антрапамарфічнымі метафарами, знаходзяцца на іх стыку. Спецыфіка такіх метафар заключаецца ў тым, што пры найменнях асобы практычна не адбываецца трансфармацыі дэнататыўнай суаднесенасці (пераносы ажыццяўляюцца ад чалавека і на чалавека), назіраецца толькі замена канататыўных сутнасцей. Менавіта таму характарыстыка чалавека (па яго сацыяльным і сямейным становішчы, роду заняткаў, прафесіі, рэлігійных перакананнях, нацыянальных і ўзроставых асаблівасцях і інш.) носіць адбітак суб'ектыўнага пачатку, гіпатэтычнага домыслу.

Экзістэнцыяльныя метафары адлюстроўваюць жыццё чалавека, разнастайныя яго аспекты і найбольш важныя стадыі развіцця, пачынаючы ад нараджэння і заканчваючы смерцю і гіпатэтычнай магчымасцю ўваскрэснуць і ўвасобіцца ў іншай іпастасі. Такія метафары ўцягваюць у свой круг і аб'ядноўваюць кампаненты тэматычных груп, якія захоўваюць рэальныя магчымасці метафарызавацца ў кірунку 'быццё, існаванне'. У парадыгме такіх груп дамінуюць найменні дарогі, поля, воднай прасторы, прыродных і

стыхійных сіл вялікай разбуральнай сілы, транспартных сродкаў, розных пор года, адрэзкаў сутак і інш.

Канцэпт *экзістэнцыя* непасрэдна звязаны з катэгорыямі часу і прасторы: быццё чалавека пачынаецца ў канкрэтны момант і ў пэўнай каардынаце прасторы, працягваецца аглядны перыяд. Менавіта таму ў экзістэнцыяльных і тэмпаральных метафарах амаль супадаюць крыніцы матывацыі. Самі ж найменні часу і яго адрэзкаў выяўляюцца ў нешырокіх (часцей двухкампанентных) структурах, увага ў якіх акцэнтуюцца на спецыфіцы працякання часу, яго быццёнасці і падзейнасці. Час не з'яўляецца абстрагаваным, ізаляваным ці лінейным, часцей за ўсё ён замацоўваецца за якімі-небудзь падзеямі і фактамі гісторыі.

Псіхалагічныя метафары звязаны з пазнавальнай, матывацыйна-афектыўнай, аперацыйнай і іншымі праяўленнямі псіхікі чалавека. Яны выяўляюць унутраны стан, эмоцыі, пачуцці, перажыванні чалавека пры дапамозе слоў з агульнай семантыкай 'гарэнне агню, а таксама найменняў вады, пэўных частак сутак, прыродных з'яў, ядавітых раслін, пустазелля, музычных тэрмінаў, кветак і інш.

Да ліку базавых метафар адносяцца люстэркавыя зоанімічныя структуры (працэс пераасэнсавання можа адбывацца як у прамым, так і адваротным кірунку), у якіх зыходныя і рэцыпіентныя ЛСВ звязаны з найменнямі жывёл і разнастайных прылад працы, тэхнічных прыстасаванняў. Такім метафарам уласцівы высокі каэфіцыент семантычнай ёмістасці, прафесіянальная і тэрміналагічная замацаванасць ЛСВ, адсутнасць іх канататыўнай афарбоўкі, складаныя ў якасці якасцяў і квантытатыўных адносінах семантычныя структуры, кантамінаваныя і сінкрэтычныя схемы сэнсавай сузалежнасці ЛСВ. Прыкладна тымі ж рысамі характарызуюцца і саматычныя метафары, зыходныя партытывы якіх атрымліваюць метафарычны змест на аснове падабенства ў форме ці якіх-небудзь канструкцыйных і функцыянальных асаблівасцяў дэнататаў.

У аснове якасцяўных метафар – істотная пэўнасць, адметнасць прадмета, яго характэрныя, найбольш значныя прыметы. Сярод бясконцай колькасці галоўных і негалоўных, знешніх і ўнутраных, візуальных і невізуальных прымет часцей за ўсё актуалізуюцца колер, кансістэнцыя, каштоўнасць, вартасць (у працэсе метафарызацыі, як правіла, уключаюцца найменні каштоўных камянёў, мінералаў), шаўкавітасць, мяккасць, блізкасць, роднасць, адзінства, цэльнасць, сіла (уплывовасць), велічнасць, стандартнасць, шаблоннасць і інш. Даволі распаўсюджаны метафары са значэннем 'асноўны змест, сутнасць чаго-небудзь'. У некаторых з іх увага акцэнтуюцца на спецыфіцы выяўлення зместу, яго паўнаце ці асобных аспектах. Сэнсавыя развіццё квантытатыўных метафар (яны складаюць адносна невялікую групу) абумоўлена колькасным паказчыкам (больш-менш акрэсленым ці неакрэсленым), які ў радзе выпадкаў носіць гіпербалічны (радзей – літотны) ці гіпанімічны характар.

Даволі стракатую групу ў метафарыконе беларускай мовы складаюць вонкавападабенчыя метафары, кірунак сэнсавага развіцця якіх залежыць ад характару вонкавых падабенстваў прадметаў і з'яў рэчаіснасці. У працэсе метафарызацыі можа ўключацца практычна неабсяжная колькасць субстантываў, ЛСВ якіх аб'яднаны агульнай актуалізаванай семай тыпу акругласць, выпукласць, узгорыстасць, дугападобнасць, кручкаватасць, загнукасць, звільістасць, пятлістасць, высачыня, даўжыня, востраканцовасць, спічастасць, клінападобнасць, развілістасць, разгалінаванасць, чубатасць, лысаватасць, сеткаватасць і мн. інш.

Лакатыўныя метафары арыентаваны як на пэўныя фрагменты прасторы (на верх, ніз, перад, зад, сярэдзіну, бок, вугал), так і месцы без канкрэтнага ўказання яго размяшчэння. У якасці дамінантных у гэтай групе выступаюць структуры са значэннем 'покрыва; тое, што пакрывае, ахутвае сабой што-небудзь'.

Сярод акцыянальных метафар вылучаюцца дзве групы, зыходныя і рэцыпіентныя ЛСВ якіх звязаны падабенствам дзеянняў, што ўтвараюцца рознымі дэнататамі, а таксама іх функцыямі, прызначэннем. Вядучую пазіцыю тут займаюць субстантывы са значэннем празмернасці, бурнасці праяўлення прыродных з'яў, якія ўцягваюць у сферу сваёй дзейнасці кампаненты такіх тэматычных груп, як 'псіхічны стан чалавека', 'свята, гуляне', 'нашэсце ворагаў', 'кіпенне вады' і інш. Акцыянальныя метафары ў радзе выпадкаў ускладняюцца асацыяцыямі па форме, размяшчэнні ў прасторы, па інтэнсіўнасці і часе працякання дзеяння, якія ў сукупнасці ствараюць сінкрэтычныя структуры (паміж ЛСВ у такіх структурах могуць усталявацца як уласна метафарычныя, так і паралельныя, словаўтваральныя і аманімічныя суадносіны).

Гукавыя метафары ўтвараюць даволі кампактную групу, сэнсавае развіццё ў якой ажыццяўляецца ў трох асноўных кірунках: антрапамарфічным (ад гукаў, што ўтвараюцца чалавекам), зоанімічным (ад гукаў, што ўтвараюцца жывёламі і птушкамі), музычным (ад гукаў, звязаных з выкананнем музычных твораў). Многія з іх выражаюць спецыфіку гучання і ўскладняюцца дататковымі семамі тыпу 'працягласць', 'узмоцненасць', 'невывразнасць', 'прыглушанасць', 'імклівасць', 'бесперапыннасць', 'вялікая гучнасць' і інш.

Сярод структурных тыпаў найбольш пашыраны аднакампанентныя і двухкампанентныя метафары. Двухкампанентныя метафары прадстаўлены бінарнамі генітыўнага (канструкцыямі з родным склонам) і атрыбутыўнага (спалучэннямі назоўніка і прыметніка) тыпаў. Метафарызаваны кантэкст такіх метафар можа пашырацца за кошт назоўнікаў, займеннікаў, а таксама спалучэнняў розных часцін мовы. Прэдыкатыўныя метафары адносяцца да ліку своеасаблівых азначэнняў, вузкіх ці шырокіх тлумачэнняў метафарычнага ЛСВ. Звязка ў такіх ізасемічных канструкцыях аб'ядноўвае два канцэпты і выражае адносіны метафарычнай теснасці. Субстантыўны метафарыкон прадстаўлены таксама шматкампанентнымі метафарамі, агульная семантычная скіраванасць якіх носіць апісальна-пералічальны ці сентэнцыяльны характар. Многія з іх

выражаюць адзіны кантэкстава абумоўлены сэнс з некалькімі фокусамі: галоўным (вобразна-сэнсавым) і дадатковым (развіваючым). Такія мнагафокусныя структуры спалучаюць у сабе розныя камбінацыі аднаслоўных, генітыўных, атрыбутыўных, прэдыкатыўных, прыдаткавых і іншых метафар.

Многія метафарычныя субстантывы характарызуюцца надзвычай вялікім, глыбінным сэнсавым патэнцыялам, дзякуючы якому моўныя адзінкі здольны адлюстроўваць аб'ектыўную рэчаіснасць ва ўсіх яе праяўленнях і ўзаемасувязях. Розныя кантэкставыя сітуацыі спрыяюць актывізацыі гэтага патэнцыялу і рэалізацыі шматлікай палітры сэнсавых адценняў і нюансаў. Найбольш яркая гэта выяўляецца ў індывідуальна-аўтарскіх метафах, якія сінтэзуюць імперычны вопыт аўтара і яго моўную кампетэнцыю, выступаюць у якасці асноўнага канструкцыйнага прыёму, дамінанты стылю твора, а часам і пісьменніка ўвогуле.

У працы не ставілася задача падрабязнай, дэтальнай і ўсёахопнай класіфікацыі магчымых мадыфікацый і асацыятыўных сувязей ЛСВ, якія практычна не маюць сваёй ніжняй мяжы. Наўрад ці магчыма і мэтазгодна з пункту гледжання сучаснай семасіялагічнай навукі выявіць адзіную і ўсёабдымную супадпарадкаванасць усіх элементаў лексічнага складу і даць абсалютную паўнату іх апісання. Кірунак сэнсавага развіцця субстантываў залежыць у першую чаргу ад семантыкі зыходных адзінак, якая, указваючы магістральную лінію развіцця, накладвае пэўныя абмежаванні на аб'ём сэнсавай структуры. Менавіта таму словы з падобнай семантыкай (імі могуць быць сінонімы, канататыўныя суфіксальныя дэрываты) маюць аднолькавы «семантычны лёс» – характарызуюцца аналагічным кірункам сэнсавага развіцця, ствараюць своеасаблівыя «калідоры руху» семантычных адзінак, якія разгортваюцца амаль па аднолькавых семантычных мадэлях. Па гэтай прычыне разгледжаныя ў манаграфіі метафарычныя мадэлі можна смела праецыраваць на іншыя структуры і тым самым прадказваць «донарскія» ЛСВ і выніковую сферу метафарычнай экспансіі. Безумоўна, для паказу нацыянальнай спецыфікі, адметнасці лексічнага складу беларускай мовы неабходны далейшыя даследаванні ў галіне метафарычнасці дзеясловаў, прыметнікаў, займеннікаў і іншых лексіка-граматычных разрадаў слоў, што можа стаць тэмай спецыяльных даследаванняў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Авелічаў 1973* – Авеличев, А.К. Заметки о метафоре / А.К.Авеличев // Вестник Моск. ун-та. – Сер. Х. Филология. – 1973. – № 1. – С. 18-29.
2. *Авелічаў 1974* – Авеличев, А.К. Метафора и контекст / А.К.Авеличев // Вестник Моск. ун-та. – Сер. Х. Филология. – 1974. – № 3. – С. 30-40.
3. *Адамчык 1999* – Адамчык, В. Чорны адбітак на белай сцяне / В.Адамчык // Маладосць. – 1999. – № 12. – С. 33-60.
4. *Акопова 1985* – Акопова, С.Л. Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации) / С.Л.Акопова // Русский язык в школе. – 1985. – № 6. – С. 84-91.
5. *Акопова 1986* – Акопова, С.Л. Лексико-семантический способ образования имён существительных со значением лица (на основе метафоризации): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / С.Л.Акопова; АПН СССР. – М., 1986. – 16 с.
6. *Алейнік 1998* – Олейник, М.М. Метафора истории в русской философии всеединства: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09. 00. 03 / М.М.Олейник; Уральск. акад. гос. службы. – Екатеринбург, 1998. – 24 с.
7. *Аляксееў 2002* – Алексеев, К.И. Психологические исследования дискурса / К.И. Алексеев // Метафора в научном дискурсе. Отв.ред. Н.Д.Павлова. – М.: ПЕРСЭ, 2002. – С. 40-50.
8. *Аналітычная 1994* – Аналитическая философия. Избранные тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 181 с.
9. *Анкерсміт 2001* – Анкерсмит, Ф.Р. Введение. Трансцендентализм и возвышение и падение метафоры / Ф.Р. Анкерсмит // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 65-75.
10. *Антычныя 1996* – Античные теории языка и стиля. – СПб.: Алетейя, 1996. – 363 с.
11. *Апарына 1988* – Опарина, О.Е. Концептуальная метафора / О.Е. Опарина // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 65-77.
12. *Апарына 2000* – Опарина, Е.О. Исследования метафоры в последней трети XX века / Е.О. Опарина // Лингвистические исследования в конце XX века: Сборник обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – С. 186-204.
13. *Арнольд 1966* – Арнольд, И.В. Оппозиции в семасиологии / И.В.Арнольд // Вопросы языкознания. – 1966. – № 2. – С. 104-112.
14. *Арутюнова 1977* – Арутюнова, Н.Д. Номинация, референция, значение / Н.Д.Арутюнова // Языковая номинация (общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 188-206.
15. *Аруцюнава 1979* – Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д.Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 147-173.
16. *Аруцюнава 1990* – Арутюнова, Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д.Арутюнова // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
17. *Арыстоцель 1998* – Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск: Литература, 1998. – 1392 с.
18. *Асавецкі 1982* – Осовецкий, И.А. Лексика современных русских народных говоров / И.А.Осовецкий. – М.: Наука, 1982. – 198 с.
19. *Ахундаў 1970* – Ахундов, А.А. Роль фонетического фактора в историческом изменении семантической структуры слова / А.А.Ахундов // Актуальные проблемы лексикологии. Тез. докл. конф. – Минск: Изд-во БГУ, 1970. – С. 14-15.
20. *Базарова 1967* – Базарова, Д.Х. Семантика наименований частей тела и производных от них в тюркских языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 06 / Д.Х.Базарова; Ташкент. гос. ун-т. – Ташкент, 1967. – 27 с.

21. *Балалыкіна 1985* – Балалыкина, Э.А. Русское словообразование. Учебное пособие / Э.А.Балалыкина, Г.А.Николаев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1985. – 184 с.
22. *Балашова 1998* – Балашова, Л.В. Метафора в диахронии: На материале русского языка XI - XX веков / Л.В. Балашова. – Саратов, 1998. – 128 с.
23. *Бали 1961* – Балли, Ш. Французская стилистика / Ш.Бали. – М.: Иностр. лит., 1961. – 359 с.
24. *Баранаў 1991* – Баранов, А.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю) / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1991. – 193 с.
25. *Баранаў 1992* – Баранов, Г.С. Научная метафора: модельно-семиотический подход. Ч. 1. Современные лингвофилософские концепции метафоры / Г.С.Баранов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1992. – 112 с.
26. *Баранаў 1993* – Баранов, Г.С. Научная метафора: модельно-семиотический подход. Ч. 2. Теория научной метафоры / Г.С.Баранов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1993. – 200 с.
27. *Баранаў 1994* – Баранов, А. Н. Словарь русских политических метафор / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1994. – 282 с.
28. *Баранаў 2003* – Баранов, А.Н. О типах сочетаемости метафорических моделей / А.Н.Баранов // Вопросы языкознания. – 2003. – № 2. – С. 73–94.
29. *Баранаў 2004* – Баранов, А.Н. Метафорические модели как дискурсивные практики / А.Н.Баранов // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2004.– Т. 63, № 1. – С. 33-43.
30. *Бахцін 1986* – Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 444 с.
31. *Бірвіш 1981*– Бирвиш, М. Семантика. / М.С. Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X: Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – С. 177–199.
32. *Бірділі 1990* – Бирдсли, М. Метафорическое сплетение / М. Бирдсли // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 201–218.
33. *Блэк 1990* – Блэк, М. Метафора / М.Блэк // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 153–172.
34. *Будагаў 1963* – Будагов, Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки) / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 301 с.
35. *Вайскунскі 2001* – Войскунский, А.Е. Метафоры Интернета / А.Е.Войскунский // Вопросы философии. – 2001. – № 11. – С. 64-79.
36. *Вардзелашвілі 2001* – Вардзелашвили, Ж. Метафорические номинации в русском языке / Ж.Вардзелашвили. – Тбилиси: ТГПУ им. С.С. Орбелиани, 2001. – 148 с.
37. *Вардзелашвілі 2002* – Вардзелашвили, Ж. Метафорическая картина мира в русском языке: автореф. дис. ... докт.. филол. наук: 10.02.03 / Ж.Вардзелашвили; ТГУ. – Тбилиси, 2002. – 34 с.
38. *Варонін 1982* – Воронин, С.В. Основы фоносемантики / С.В. Воронин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 244 с.
39. *Васільеў 1971* – Васильев, Л.М. Теория семантических полей / Л.М. Васильев // Вопросы языкознания. –1971.– № 5. – С. 105–113.
40. *Весялоўскі 1940* – Веселовский, А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – Л.: Худ. л-ра, 1940. – 648 с.
41. *Войцік 1974* – Войтик, Л.С. К вопросу о смысловой структуре слова (на материале лексико-семантической группы наименований животных): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Л.С.Войтик; Алма-атинский гос. пед. ин-т иностр. яз. – Алма-Ата, 1974. – 19 с.

42. *Войцік 1982* – Войтик, Л.С. Методика описания смысловой структуры наименований животных / Л.С. Войтик // *Аспекты лексического значения*. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – С. 98– 03.
43. *Войцік 1983* – Войтик, Л.С. К исследованию семантических структур наименований животных / Л.С. Войтик // *Семантика языковых единиц лексического уровня (на материале английского языка)*. – Элиста: Изд-во Калмыц. ун-та, 1983. – С. 20– 27.
44. *Вольф 1988* – Вольф, Е.М. Метафора и оценка / Е.М. Вольф // *Метафора в языке и тексте*. – М.: Наука, 1988. – С. 52 – 64.
45. *Воранава 2003* – Воронова, Н.С. Политическая метафора в немецком и русском языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.С. Воронова; Рос. ун-т дружбы народов. – М., 2003. – 22 с.
46. *Воўк 1986* – Вовк, В.Н. Языковая метафора в художественном тексте / В.Н. Вовк. – Киев: Навукова думка, 1986. – 142 с.
47. *Вяршыніна 2002* – Вершинина, Т.С. Зооморфная, фитоморфная и антропоморфная метафора в современном политическом дискурсе: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т.С. Вершинина; Екатеринбург. гос. ун-т. – Екатеринбург, 2002. – 24 с.
48. *Гак 1972* – Гак, В.Г. К проблеме семантической синтагматики / В.Г. Гак // *Проблемы структурной лингвистики*. – М.: Наука, 1971. – С. 367–395.
49. *Гак 1977* – Гак, В.Г. Сопоставительная лексикология (На материале французского и русского языков) / В.Г. Гак. – М.: Межд. отношения, 1977. – 264 с.
50. *Гак 1988* – Гак, В.Г. Метафора: универсальное и специфическое / В.Г. Гак // *Метафора в языке и тексте*. – М.: Наука, 1988. – С. 11–26.
51. *Гудавічюс 1984* – Гудавичюс, А.Й. Семантический процесс антропоцентрической метафоризации (на примере зооморфизмов русского и литовского языка) / А.Й. Гудавичюс // *Семантические процессы в системе языка*. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – С. 24–27.
52. *Гудавічюс 1985* – Гудавичюс, А. Сопоставительная семасиология литовского и русского языков / А. Гудавичюс. – Вильнюс: Мокслас, 1985. – 175 с.
53. *Гудкоў 1994* – Гудков, Л.Д. Метафора и рациональность как проблема социальной эпистемологии / Л.Д. Гудков. – М.: Русина, 1994. – 430 с.
54. *Гудмэн 1990* – Гудмен, Н. Метафора – работа по совместительству / Н. Гудмен // *Теория метафоры*. – М.: Прогресс, 1990. – С. 194–200.
55. *Гутман 1970* – Гутман, Е. А. О специфике образного употребления названий животных в русском и французском языках / Е.А. Гутман, М.И. Черемисина // *Актуальные проблемы лексикологии*. Тез. докл. конф. – Минск: Изд-во БГУ, 1970. – С. 64–65.
56. *Гутман 1976* – Гутман, Е.А. Образные значения зоонимов в словарях / Е.А. Гутман, М.И. Черемисина // *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. – Вып. 5. – Новосибирск: Изд-во Новосибирск. ун-та, 1976. – С. 21–42.
57. *Гюлюмянц 1971* – Гюлюмянц, К.М. Образное употребление названий животных в сравнениях и метафорах (на материале русского и польского языков) / К.М. Гюлюмянц // *Труды Самаркандского гос. ун-та*. – 1971. – Вып. 217, № 4. – С. 109–119.
58. *Данілава 1984* – Данилова, З.П. Адъективные образования от прилагательных со значением цвета / З.П. Данилова // *Русское семантическое словообразование*. – Ижевск: Изд-во Удмурт. ун-та, 1984. – С. 112–117.
59. *Дзеўкін 1979* – Девкин, В.Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика / В.Д. Девкин. – М.: Международные отношения, 1979. – 265 с.

60. *Дзямірава 2002* – Демирова, М. Сравнение и метафора / М. Демирова // МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века. – Велико-Тырново, 2002. – С. 94–97.
61. *Дранько-Майсюк 1998* – Дранько-Майсюк, Л. Гаспода: Выбранае /Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Мастацкая лitarатура, 1998. – 384 с.
62. *Дэбацін 1995* – Debatin, Bernhard. Die Rationalität der Metapher / В. Debatin. – Berlin; New York: de Gruyter, 1995. – 381 p.
63. *Дэвідсан 1990* – Девидсон, Д. Что означают метафоры / Д. Девидсон // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 173–193.
64. *Жураўлёў 1974* – Журавлёв, А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлёв. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 160 с.
65. *Залізняк 2004* – Зализняк, Анна А. Феномен многозначности и способы его описания /А. Зализняк // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 20–45.
66. *Звегинцаў 1957* – Звегинцев, В.А. Семасиология /В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 321 с.
67. *Зубінскі 2006* – Зубинский, Андрей. Метафоры пользовательского интерфейса [Электронный ресурс]. – 2006. -- Режим доступа: <http://www.tcader.chat.ru/a11.htm>. – Дата доступа: 16.01.2007.
68. *Кажэўнікава 2000* – Кожевникова, Н. А. Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX-XX вв. Вып. 1: «Птицы» / Отв. ред. М. Л. Гаспаров, В. П. Григорьев / Н.А. Кожевникова, З.Ю. Петрова. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 480 с.
69. *Какорына 1999* – Кокорина, Е.В. Трансформации лексической семантики и сочетаемости (на материале языка газет) / Е.В. Кокорина // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 67-89.
70. *Калеснікава 1982* – Колесникова, В.А. Особенности метафорического переноса при образовании терминов по электротехнике / В.А. Колесникова // Вопросы семантики и методика преподавания иностранных языков. – Минск: Наука и техника, 1982. – С. 48–53.
71. *Калмыкава 1968* – Калмыкова, Е.И. Некоторые вопросы теории и функционирования метафоры (на материале художественной и научной прозы современного немецкого языка) / Е.И. Калмыкова // Ученые записки Моск. гос. пед. ин-т. иностр. яз. им. Мориса Тореза. – 1968. – т. 45. – С. 115–142.
72. *Калу́жа 1985* – Kaluža, J. Interpreting metaphors: A first approximation / J. Kaluža. // *Linguistica silesiana*. Pol. akad. nauk. Oddz. w Katowicach. – 1985. – vol. 5. – P. 33–46.
73. *Королькоў 1968* – Корольков, В.И. Семасиологическая структура метафоры / В.И. Корольков // Ученые записки Моск. гос. пед. ин-т. иностр. яз. им. Мориса Тореза. – 1968. – т. 41. – С. 49–72.
74. *Касарэс 1958* – Касарес, Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М.: Иностранная литература, 1958. – 354 с.
75. *Касірэр 1990* – Кассирер Э. Сила метафоры / Э.Кассирер // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 33–43.
76. *Кацнельсон 1965* – Кацнельсон, С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. — М.—Л.: Наука, 1965.—112 с
77. *Кацитадзе 1985* – Кацитадзе, Э.А. Метафоризация зоонимов в немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Э.А. Кацитадзе; Тбилис. гос. ун-т. – Тбилиси, 1985.—20 с.
78. *Кіпріянава 1999* – Киприянова А.А. Функциональные особенности зооморфизмов: (На материале фразеологии и паремиологии рус., англ., франц. и новогреч. яз.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19; 10.02.01 / А.А. Киприянова; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 1999. – 23 с.

79. *Кияненка 1969* – Кияненко, Т.Ф. О некоторых принципах классификации метафор (на материале французского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т. Ф. Кияненко; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена. – Л., 1969. – 18 с.
80. *Клейбер 1984* – Kleiber, G. Pour une pragmatique de la métaphore: La métaphore une acte de dénotation prédicative indirecte / G. Kleiber // In. Recherches en pragmatique sémantique. – Kleiber, 1984. – P. 123–157.
81. *Кобазева 2001* – Кобозева, И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева // Вестник Москов. ун.-та. Сер. 9. Филология. – 2001. – № 6. – С.132-149.
82. *Колесаў 1982* – Колесов, В.В. Семантическая доминанта и проявление общекультурного фона / В.В. Колесов // Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы. – М.: Русский язык, 1982. – С. 170–180.
83. *Колесаў1984* – Колесов, В.В. Словарная многозначительность многозначного слова / В.В. Колесов // Деривация и полисемия. – Тамбов: Изд-во Тамбов. пед. ин-та, 1984. – С. 45–57.
84. *Комлеў 1969* – Комлев, Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г.Комлев. — М.: Изд-во МГУ, 1969. – 192 с.
85. *Котарава 1982* – Которова, Е. Г. Национально-культурное и языковое своеобразие метафорики немецкого и русского языков / Е.Г.Которова // Вопросы лингвистики и метафорики преподавания иностранных языков. – Вып. 6. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 18–25.
86. *Коўтун 1981*– Ковтун, Л.С. Описание метафоризации значений в толковом словаре литературного языка / Л.С. Ковтун // Современная русская лексикография. 1981. – Л.: Наука, 1983. – С. 46–60.
87. *Кудраўцава 1976* – Кудрявцева, И.А. К вопросу о семантической структуре зооморфного образа «лошадь» в немецком и русском языке / И.А. Кудрявцева // В помощь преподавателям иностранных языков. – Вып. 7.– Новосибирск: Наука, 1976. – С. 60–64.
88. *Кудраўцава 1979* – Кудрявцева, И.А. Образно-экспрессивные лексико-семантические варианты немецкого существительного «червяк» / И.А. Кудрявцева // В помощь преподавателям иностранных языков. – Вып. 10. – Новосибирск: Наука, 1979. – С. 83–89.
89. *Купина 1976* – Купина, Н.А. Сравнение как этап, предшествующий возникновению метафорического слова /Н.А. Купина // Научные труды Курского пед. ин-та. – Т. 62 (155). –Курск: Изд-во Курск. пед. ин-та, 1976. – С. 127–134.
90. *Кураш 2001* – Кураш, С.Б. Метафора и ее пределы: микроконтекст – текст – интертекст /С.Б. Кураш. – Мозырь: МГПИ им. Н.К.Крупской, 2001. – 121 с.
91. *Кюглер 1984* – Kugler, W. Zur Pragmatik der Metapher, Metaphermodelle und historische Paradigmen / W .Kugler. – Frankfurt a M: 1984. – 236 p.
92. *Лакофф 1990* – Lakoff, G. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-Schemas / G. Lakoff // Cognitive Linguistics. – 1990. – № 1. – P. 50–62.
93. *Лакофф 2004* – Лакофф, Д. Метафоры, которыми мы живем. Под ред. и с предисл. А.Н.Баранова / Д.Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
94. *Ламаносаў 1952* – Ломоносов, М.В. Полное собрание сочинений, т 7. / М.В.Ломоносов. – М.-Л., 1952. – 995 с.
95. *Лаўрэнцьева 1982* – Лаврентьева, Н.Б. К вопросу о принципах классификации глагольных метафор (на материале говоров Новосибирской области) / Н.Б. Лаврентьева // Лексика и фразеология русских говоров Сибири. – Новосибирск: Наука, 1982.– С. 123–133.

96. *Левін 1965* – Левин, Ю.И. Структура русской метафоры / Ю.И.Левин // Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Вып. 181, ч. II. – 1965. – С. 293–299.
97. *Лещева 1982* – Лещева, Л. М. О модели полисемии фаунонимов / Л.М. Лещева // Взаимодействие единиц в системе языка (грамматика, лексикология, стилистика и фонетика германских и романских языков). – Минск: Изд-во МГПИ ИЯ, 1982. – С. 127–135.
98. *Лук'янава 1986* – Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.
99. *Лягушэвіч 2005* – Лягушевич, С.И. Метафорический перенос в образовании терминов подъязыка радиоэлектроники в современных французском и английском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 20 / С.И.Лягушевич; МГЛУ. – Минск, 2005. – 19 с.
100. *Лясота 1957*– Лясота, Ю.Л. Метафоризация как один из основных законов развития словарного состава языка / Ю.Л. Лясота // Ученые записки Дальневосточного гос. ун-та. – 1957. – Вып.1. – С.135–144.
101. *Ляшчынская 2003* – Ляшчынская, В.А. Метафара ў паэзіі Янкі Купалы / В.А. Ляшчынская. – Гомель: УА ГДУ імя Ф.Скарыны, 2003. – 160 с.
102. *МакКормак 1990* – МакКормак, Э. Когнитивная теория метафоры / Э.МакКормак // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358–386.
103. *Малчанова 1982* – Молчанова, А.Н. О переноснообразных значениях слов / А.Н. Молчанова // Аспекты лексического значения. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – С. 23–29.
104. *Маркаў 1981* – Марков, В.М. О семантическом способе словообразования в русском языке / В.М. Марков. – Ижевск: Изд-во Удмурт. ун-та, 1981. – 29 с.
105. *Москвін 1997* – Москвин, В.П. Русская метафора / В.П. Москвин. – Волгоград, 1997. – 186 с.
106. *Москвін 1999* – Москвин, В.П. О структурных типах русской метафоры / В.П. Москвин // Русский язык в школе. – 1999. – № 5. – С. 74–75.
107. *Москвін 2000* – Москвин, В.П. Русская метафора: параметры классификации / В.П. Москвин // Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 66–74.
108. *Москвін 2006* – Москвин, В.П. Русская метафора. Очерк семиотической теории / В.П. Москвин. – 2-е изд. – М.: 2006. – 184 с.
109. *Матросова 2005* -- Искусство метафоры [Электронный ресурс]. – 2005. -- Режим доступа: <http://www.metaphor.narod.ru>. – Дата доступа: 10.11.2006. *Матросоў 1985* – Матросов, Б.Л. Язык и метафоры / В.Л. Матросов // Логика и язык. – М.: Наука, 1985. – С. 45–54.
110. *Матросоў 1985* – Матросов, Б.Л. Язык и метафоры / В.Л. Матросов // Логика и язык. – М.: Наука, 1985. – С. 45–54.
111. *Махніцкая 2003* – Махницкая, Е.Ю. Метафора в современном экономическом дискурсе и принципы ее лексикографического описания: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Е.Ю. Махницкая; Рост. гос. экон. ун-т. – Ростов н/Д, 2003. – 23 с.
112. *Меднікава* – Медникова, Э.М. Значение слова и методы его описания / Э.М. Медникова. – М.: Высш. шк., 1974. – 202 с.
113. *Метафара 1988* – Метафора в языке и тексте / Отв. ред. В.Н.Телия. – М: Наука, 1988. – 276 с.
114. *Метафара 2000* – Метафора как средство философского и научного познания социологии [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа: http://www.bestdisser.com/see/dis_221456.html. -- Дата доступа: 15.01.2003.
115. *Метафара 2005* -- Метафора в юридической деятельности: сущность, функции и техника использования [Электронный ресурс]. – 2005. -- Режим доступа: <http://www.ekb.intellekts.ru/content/view>. -- Дата доступа: 16.11.2005.

116. *Мілер 1990* – Миллер, Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 236–283.
117. *Мязенін 1969* – Мезенин, С.М. Конструкции современного английского языка, имеющие значение сравнения: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / С.М. Мезенин; Ин-т языкознания АН СССР. – М., 1969. – 19 с.
118. *Наумава 2005* – Наумова, Ирина. Застывшие метафоры виртуального пространства / Ирина Наумова // Грани слова: Сборник научных статей к 65-летию проф. В.М.Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. – С. 315–321.
119. *Нікіцін 1979* – Никитин, М.В. О семантике метафоры / М.В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 1. – С. 93–98.
120. *Нікіцін 1983* – Никитин, М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
121. *Ортані 1990* – Ортони, Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре / Э. Ортони // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 219–235.
122. *Осіпаў 1984* – Осипов, Б.И. О лексикографической интерпретации семантического словообразования / Б.И. Осипов // Русское семантическое словообразование. – Ижевск: Изд-во Удмурт. ун-та, 1984. – С. 131–134.
123. *Панчанка 1998* – Панчанка, П. Дзённікі / П.Панчанка // Польша. – 1998. – № 6. – С. 196–206.
124. *Патабня 1976* – Потербня, А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потербня. – М.: Искусство, 1976. – 220 с.
125. *Паўловіч 1995* – Павлович, Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н.В.Павлович. – М.: РАН, Ин-т рус. яз., 1995. – 491 с.
126. *Паўловіч 1999* – Павлович, Н.В. Словарь поэтических образов. На материале русской художественной литературы XVIII - XX веков: в 2 т. / Н.В. Павлович. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 2 т.
127. *Паўль 1960* – Пауль, Г. Принципы истории языка / Г.Пауль. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
128. *Полозава 1999* – Полозова, И.В. Метафора как средство философского познания / И.В. Полозова. – Самара: Изд-во СамГПУ, 1999. – 100 с.
129. *Пуставіт 1979* – Пустовит, Л.Е. Лексико-семантическая структура метафоры (на материале украинской советской поэзии): дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 02 / Л.Е. Пустовит. – Киев, 1979. – 194 с.
130. *Петрова 1988* – Петрова, З.Ю. Регулярная метафорическая многозначность в русском языке как проявление системности метафоры / З.Ю. Петрова // Литературный язык и народная речь. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1988. – С. 58–63.
131. *Петрова 1989* – Петрова, З.Ю. Регулярная метафорическая многозначность в русском языке как проявление системности метафоры / З.Ю. Петрова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1989. – С. 120–133.
132. *Петроў 1988* – Петров, В.В. Понимание метафоры: на пути к общей модели / В.В.Петров // Метафора в языке и тексте. – М.:Наука, 1988. – С. 165 – 169.
133. *Петроў 1990* – Петров, В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В.В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 135 – 146.
134. *Рагаўцоў 2002* – Рагаўцоў, В.І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: Манаграфія / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў: МДУ, 2002. – 304 с.
135. *Разанаў 1995* – Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне: Версэты. Паэмы. Пункціры. Вершаказы. З Вяліміра Хлебнікава. Зномы / А.Разанаў. – Минск: Маст. літ., 1995.–287 с.

136. *Рамазенава 2004* – Рамазенова, Л.Г. Метафора в публицистическом тексте (на материале произведений А.Н.Толстого): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Л.Г. Рамазенова; Дагест. гос. пед. ун-т. – Махачкала, 2004. – 26 с.
137. *Расел 1997* – Russel, V. *Principia Mathematica to 56* / V. Russel.– Cambridge University Press, 1997. – 246 p.
138. *Расинене 1978* – Росинене, Г.И. Характеристика человека зоонимами в литовском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 15 / Г.И. Росинене; Вильнюс. ун-т. – Вильнюс, 1978. – 21 с.
139. *Расинене 1985* – Росинене, Г. Системность в семантике зооморфизмов литовского языка / Г. Росинене // Семантика и системность языковых единиц. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1985. – С. 67–77.
140. *Раўшэнаў 1995* – Ровшенов, И. Зооморфизмы в туркменском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02.; 10.02.20 / И.Ровшенов; АН Туркменистана, Ин-т языкознания им. Х. Байлыева. – Ашгабат, 1995. – 21 с.
141. *Русецкі 2000* – Русецкі, А. Метафара / А. Русецкі // Літаратура і мастацтва. – 2000. – № 30. – С. 6
142. *Рыжкіна 1976* – Рыжкіна, О.А. Зооморфные характеристики группы “*asinus*” в русском и английском языках / О.А. Рыжкіна, Ф.А. Литвин // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Вып. 5. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1976. – С. 42–60.
143. *Рыжкіна 1980* – Рыжкіна, О.А. Системное исследование зооморфизмов в русском языке (в соответствии с английским): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / О.А. Рыжкіна; МГУ. – М., 1980. – 20 с.
144. *Рыжкова 2001* – Рыжкова, Е.В. Метафора флористического круга в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Е.В. Рыжкова; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И.Герцена. – СПб., 2001. – 22 с.
145. *Рыкёр 1990* – Рикёр, П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / П. Рикёр // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 416–434.
146. *Ричардс 1990* – Ричардс, А. Философия риторики / А.Ричардс // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44–67.
147. *Сайпуллаева 1982* – Сайпуллаева, Д. Семантическая структура и сочетаемость существительных, отражающих части тела человека, в современном английском и туркменском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04, 10. 02. 06 / Д.Сайпуллаева; Моск. гос. пед. ун-т им. В. И. Ленина. – М., 1982. – 16 с.
148. *Селиванова 200* – Селиванова, Е.А. Когнитивная ономазиология / Е.А. Селиванова – Киев: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
149. *Семантычная спецыфіка 1985* – Семантическая специфика национальных языковых систем. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 164 с.
150. *Склярэўская 1983* – Склярэўская, Г.Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии / Г.Н. Склярэўская // Современная русская лексикография. – Л.: Наука, 1983. – С. 53 – 63.
151. *Склярэўская 1987* – Склярэўская, Г.Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г.Н. Склярэўская // Вопросы языкознания. – 1987. – № 2. – С. 58–65.
152. *Склярэўская 1988* – Склярэўская, Г.Н. Опыт системного описания языковой метафоры в словаре / Г.Н. Склярэўская // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре. – М.: Наука, 1988. – С. 63 – 77
153. *Склярэўская 2004* – Склярэўская, Г.Н. Метафора в системе языка. 2-е изд., стереотипное / Г.Н. Склярэўская. – СПб.: СПбГУ, 2004. – 166 с.
154. *Смірніцкі 1960* – Смирницкий, А.И. Звучание слова и его семантика / А.И.Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 112–116.

155. *Совава 2002* – Сомова, Е.Г. Звуковая метафора в радиоречи: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10. 02. 01 / Е.Г. Сомова; Кубан. гос. нн-т. – Краснодар, 2002. – 43 с.
156. *Спосабы 1982* – Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – 294 с.
157. *Старасценка 1981* – Старасценка, Н.А. Аб славянскіх назвах свойскіх жывёл і другасныя намінацыі ад іх / Н.А. Старасценка // Беларуская мова.– Вып. 9.— Минск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1981.– С. 77–85.
158. *Старасценка 1983* – Старостенко, Н.А. Вторичная номинация от славянских названий животных в украинских диалектах / Н.А. Старостенко // Структура і развіток украінських гаворів на сучаснаму етапі. Тэз. докл. конф.— Житомир: Изд-во Житомир. ун-та, 1983.– С. 224–226.
159. *Старычонок 1997* – Старычонок, В. Д. Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў) / В.Д. Старычонок. – Минск: БДПУ, 1997. – 232 с.
160. *Старычонок 2000* – Старычонок, Васіль. Філасофская лірыка Рыгора Барадуліна праз прызму метафары / Васіль Старычонок // Роднае слова. – 2000. – № 2. – С. 17–20.
161. *Старычонок 2001* – Старычонок, Васіль. Тыпы метафар у творчасці Ніла Гілевіча / Васіль Старычонок // Роднае слова. – 2001. – № 9. – С. 27–29.
162. *Старычонок 2002* – Старычонок, Васіль. «Галчэе дзён маіх сувой...»: Індывідуальна-аўтарскія метафары філасофскага характару ў творах беларускіх пісьменнікаў / Васіль Старычонок // Польша. – 2002. – № 11-12. – С. 344–357.
163. *Старычонок 2004* – Старычонок, Васіль. «Я гавяду сваю хаду праз пачуццё, праз жыццё»: Псіхалагічны тып метафары ў творах беларускай літаратуры / Васіль Старычонок // Польша. – 2004. – № 10. – С. 191–200.
164. *Старычонок 2005* – Старычонок, Васіль «Нітка часу лёс прадзе»: Метафары тэмпаральнага характару / Васіль Старычонок // Роднае слова. – 2005. – № 7. – С. 46–48.
165. *Старычонок 2006* – Старычонок, Васіль. Анімістычныя метафары (па творах беларускай літаратуры і ў народных гаворках) / Васіль Старычонок // Польша. – 2006. – № 3. – С. 186–200.
166. *Сучасныя лінгвіфіласофскія канцэпцыі 1992* – Современные лингвофилософские концепции метафоры. – Кемерово, КГУ, 1992. – 192 с.
167. *Сцяжнін 1985* – Стернин, И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. – 171 с..
168. *Сэрль 1990* – Серль, Дж. Метафора / Дж. Серль // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 307 – 341.
169. *Сергеев 1983* – Сергеев, В.Н. Зооморфизмы в языке и словаре / В.Н. Сергеев // Современная русская лексикология. – Л.: Наука, 1983. – С. 64–72.
170. *Тарасова 1973* – Тарасова, В. К. О двух типах метафоры / В.К. Тарасова // Лексикологические основы стилистики. – Л.: ЛГПИ, 1973. – С. 122–131.
171. *Тарасаў 1980* – Тарасов, Л.Ф. К вопросу о лингвистической природе метафоры / Л.Ф. Тарасов // Русский язык в школе. – 1980. – № 4. – С. 64–67.
172. *Тропіна 2003* – Тропина, Н.П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование / Н.П. Тропина. – Херсон: ХДУ, 2003. – 336 с.
173. *Трубачоў 1959* – Трубочев, О. Н. История славянских терминов родства / О.Н. Трубочев. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 212 с.
174. *Тураніна 2001* – Туранина, Н.А. Индивидуально-авторская метафора в контексте и словаре / Н.А. Туранина. – Белгород: Изд-во Белгород. гос. ун-та, 2001. – 75 с.
175. *Тэлія 1977* – Телия, В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 222.

176. *Тэлія 1981* – Телия, В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 272 с.
177. *Тэлія 1986* – Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
178. *Тэлія 1987* – Телия, В.Н. Метафора как проявление принципа антропоцентризма в естественном языке / В.Н. Телия // Язык и логическая теория. – М.: Центр. совет филос. семинаров при Президиуме АН СССР, 1987. – С. 186–192.
179. *Тэлія 1988* – Телия, В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция / В.Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26–52.
180. *Тэлія 1998* – Телия, В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Г. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1998. – С.173-189.
181. *Тэорыя метафары 1990* – Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
180. *Тэрапеўтычныя метафары 2005* -- Терапевтические метафоры [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: <http://www.efollow.ru/print>. – Дата доступа: 06.06.2005.
183. *Ульман 1970* – Ульман, С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. V. – М.: Прогресс, 1970. – С. 250–299.
184. *Усмінскі 1996* – Усминский, О.И. Сенсорные тропы: классификация, значение, функции / О.И. Усминский. – Тюмень: Изд-во Тюменск. ун-та, 1996. – 151 с.
185. *Уфімцава 1980* – Уфимцева, А.А. Семантика слова / А.А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 5 – 80.
186. *Фёдарова 1985* – Федорова, Т.А. Семантический анализ субстантивной метафоры (на материале прозы XX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 Т.А. Федорова; Ин-т дружбы народов им. Габриса Лумумбы. – М., 1985.– 16 с.
187. *Фельдман 1957* – Фельдман, Н.И. Об анализе семантической структуры слова в двуязычных словарях / Н.И. Фельдман // Лексикографический сборник.– Вып.1. – М.: ГИС, 1957. – С. 9–36.
188. *Філіповіч 2002* – Филиппович, Ю.Н. Метафоры информационных технологий: рабочие материалы исследования / Ю.Н. Филиппович. – М.: Изд-во МГУП, 2002. – 288 с.
189. *Фрыдрых 1971* – Фридрих, С.А. Метафора в системе тропов (на материале современного английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / С.А. Фридрих; Калинин. гос. ун-т. – Калинин, 1971. – 24 с.
190. *Фрэйдэнбер 1997* – Фрейденберг, О.М. Поэтика сюжета и жанра / О.М. Фрейденберг. – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с.
191. *Харчанка 1992* – Харченко, В.К. Функции метафоры / В.К. Харченко. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – 87 с.
192. *Харчанка 1983* – Харченко, В.К. Взаимодействие коннотативных признаков созначений в семантике слова / В.К. Харченко // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 47–52.
193. *Цюленева 1983* – Тюленева, Е.П. Метафорический перенос в системе значений слов, обозначающих части тела / Е.П. Тюленева // Аспекты семантического изучения германских и романских языков. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 163–168.
194. *Чаркасава 1968* – Черкасова, Е.Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (метафора) / Е.Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28–38.
195. *Чудзінаў 2003* – Чудинов, А.П. Политическая лингвистика (общие проблемы, метафора) / А.П. Чудинов. – Екатеринбург: Урал. гуман. ин-т, 2003. – 194 с.
196. *Чумічова 2005* – Чумичева, О.Ю. Психологические метафоры с первичным ЛСВ «огонь» в русском, белорусском и английском языках: шкала интенсивности / О.Ю. Чумичева // Культура речи в условиях билингвизма: состояние, перспективы,

- инновационные технологии: Материалы II Междун. науч. конф. – Минск: БГПУ, 2005. – С. 165–167.
197. *Шмерліна 2005* – Шмерлина, И.Э. Биологическая метафора в социологии [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: <http://www.reffond.ru/ref419865/1.html>. – Дата доступа: 16.01.2007.
198. *Шмялёў1964* — Шмелев, Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д.Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.
199. *Шмялёў1973* – Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 279 с.
200. *Шмялёў1982* – Шмелев, Д.Н. Введение // Способы номинации в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – С. 3–44.
201. *Шульга 1984* – Шульга, М.В. Колено “сустав” и его семантические производные в истории русского языка / М.В. Шульга // Русское семантическое образование. – Ижевск: Изд-во Удмурт. ун-та, 1984. – С. 29–43.
202. *Шумчык 1999* – Шумчык, Ф.С. Вобразныя сродкі ў мастацкіх творах В.Адамчыка (параўнанне і метафара: структура, лексіка, ужыванне): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10. 02. 01 / Ф.С. Шумчык; Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН РБ – Мінск, 1999. – 17 с.
203. *Шыблс 1971* – Shibles, W.A. Metaphor: An annotated bibliography and history / W.A. Shibles. // Whitewater, Wisconsin: The language press, 1971. – P. 23-204.
204. *Язікава 1985* – Язикова, Ю.С. Смысловая структура слова в семантико-стилистической системе М.Горького: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ю.С. Язикова; ЛГУ им А.А.Жданова. – Л., 1985. – 32 с.
205. *Якаўлева 1994* – Яковлева, Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира: Модели пространства, времени и восприятия / Е.С. Яковлева. – М.: Гнозис, 1994. – 346 с.
206. *Янішчыц 1988* – Янішчыц, Я. У шуме жытняга святла: Вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Минск: Мастацкая літаратура, 1988. – 414 с.
207. *Ярмоленка 2002* – Ермоленко, Г.А. Метафора в языке философии: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.01.01 / Г.А.Ермоленко; Кубанский гос. техн. ун-т. – Краснодар, 2002. – 20 с.
208. *Ярылава 2003* – Ерилова, С.Л. Метафоризация как способ смыслостроения в политическом дискурсе: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / С.Л. Ерилова; Твер. гос. ун-т. – Тверь, 2003. – 19 с.
209. *Яскевич 2004* – Яскевич, Н.В. Зооморфизмы в русском и белорусском языках (сравнительно-типологическая характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.В. Яскевич; БГПУ. – Минск, 2004. – 19 с.

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫХ КРЫНІЦ

- *БДС* – Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л.Ф. Шаталава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975– 208 с.
- *Бяльк.* – Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны /І.К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
- *ГС* – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 — 19. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–2000; Т. 21 – 26. – Мінск: Беларуская навука, 2001 – 2006.
- *ДАБМ* – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1963.
- *ДСБ* – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. –294 с.
- *ДСЛ* – Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны /Т.С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
- *ЖНС* – Жывое народнае слова: Дыялекталагічны зборнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
- *ЖС* – Жывое слова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. –288 с.
- *ЗНС* – 3 народнага слоўніка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 352 с.
- *Касп.* – Каспяровіч, М. І. Віцебскі краёвы слоўнік / М.І. Каспяровіч.– Віцебск, 1927. – 368 с.
- *ЛАБНГ* – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 тамах /АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993 – 1996. – 5 т.
- *ЛП* –Лексика Полесья. Матэрыялы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1986. – 476 с.
- *ММГ, I, II, III* – Матэрыялы для слоўніка мінска - маладзечанскіх гаворак. – Вып. I – III. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1970 – 1977. – 3 в.
- *МС* – Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы. – Мінск: Выд-ва Белдзяржуніверсітэта, 1960. – 179 с.
- *МСГ* – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства (з 1977 г. – Беларуская мова). – Вып. 3 – 10. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1975 – 1982.
- *НЛ* – Народная лексіка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 288 с.
- *НЛГ* – Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры: Слоўнік. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1983. – 174 с.
- *НС* – Народнае слова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 360 с.
- *НСл.* – Народная словатворчасць – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.
- *СГЦ* – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі, т. 1. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – 287 с.
- *СП* – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча, т. 1 – 5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. – 5 т.
- *Сцяц., I* –Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік. 3 гаворак Зэльвеншчыны / П.У. Сцяцко. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1970. – 184 с.
- *Сцяц., II* – Сцяцко, П. У. Народная лексіка / П.У. Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. –176 с.
- *Сцяц., III* – Сцяцко, П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П.У. Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 287 с.
- *Сцяшк., I* – Сцяшковіч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т.Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. — 618 с.

- *Сцяшк., II* – Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т.Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 670 с.
- *Сярж.* – Сержанина, Г. И. Я. Грибы / Г.И. Сержанина, И.Я. Яшкин. – Мн.: Наука и техника, 1986. – 232 с.
- *ТС* – Тураўскі слоўнік, т. 1 – 5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. – 5 т.
ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, т. 1 – 5. – Мінск: Беларус. Сав. Энциклапедыя, 1977 – 1984. – 5 т.
ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
- *Шат.* – Шатэрнік, М. В. Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны / М.В. Шатэрнік. – Мінск, 1929. – 317 с.
- *ЭС* – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 8. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978 – 1993. Т. 9 – 11. – Мінск: Беларуская навука, 2004 – 2006.
- *Юрч., I* – Юрчанка, Г. Ф. Дыялектны слоўнік (3 гаворак Мсціслаўшчыны) / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 227 с.
- *Юрч., II* – Юрчанка, Г. Ф. Народнае вытворнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны, А – Л, М – Р, С – Я. / Г.Ф. Юрчанка. Мінск: Навука і тэхніка, 1981 – 85 с.
- *Юрч., III* – Юрчанка, Г. Ф. Сучасная народная лексіка: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны, А – Н. / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 278 с.
- *Янк., I – III* – Янкоўскі, Ф. М. Дыялектны слоўнік, вып. I – III / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1959 – 1970. – 3 в.
- *Яўс.* – Яўсееў, Р. М. Маці казала так... (3 гаворкі Бялыніцкага раёна) / Р.М. Яўсееў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 112 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ

абл. — абласное;
аказ. — аказіянальнае;
акц. — акцябрскае;
арш. — аршанскае;
асіп. — асіповіцкае;
астр. — астравецкае;
ашм. — ашмянскае;
бобр. — бобруйскае;
бар. — баранавіцкае;
барыс. — барысаўскае;
беш. — бешанковіцкае;
б.-каш. — буда-
 кашалёўскае;
браг. — брагінскае;
брасл. — браслаўскае;
брэсц. — брэсцкае;
бял. — бялыніцкае;
бяроз. — бярозаўскае;
валож. — валожынскае;
ваўк. — ваўкавыскае;
в.-дзв. — верхнядзвінскае;
ветк. — веткаўскае;
віл. — вілейскае;
віц. — віцебскае;
ганц. — ганцавіцкае;
гар. — гарадоцкае;
гіст. — гістарычнае;
глус. — глускае;
глыб. — глыбоцкае;
гом. — гомельскае;
гор. — горацкае;
гродз. — гродзенскае;
дзятл. — дзятлаўскае;
дзярж. — дзяржынскае;
добр. — добрушскае;
драг. — драгічынскае;
дыял. — дыялектнае;
ельск. — ельскае;
жлоб. — жлобінскае;
жытк. — жыткавіцкае;
зэльв. — зэльвенскае;
ів. — іванаўскае;
івац. — івацэвіцкае;
іўеў. — іўеўскае;
калінк. — калінкавіцкае;
кам. — камянецкае;

кап. — капільскае;
карм. — кармянскае;
клец. — клецкае;
кобр. — кобрынскае;
красн. — краснапольскае;
круп. — крупскае;
лаг. — лагойскае;
лельч. — лельчыцкае;
лід. — лідскае;
літар. — літаратурнае;
лоеў. — лоеўскае;
лун. — лунінецкае;
люб. — любанскае;
лях. — ляхавіцкае;
маз. — мазырскае;
маладз. — маладзечын-
 скае;
малар. — маларыцкае;
мёр. — мёрскае;
мін. — мінскае;
мсцісл. — мсціслаўскае;
мядз. — мядзельскае;
навагр. — навагрудскае;
паст. — пастаўскае;
пін. — пінскае;
полац. — полацкае;
польск. — польскае;
пух. — пухавіцкае;
раг. — рагачоўскае;
рэч. — рэчыцкае;
свісл. — свіслацкае;
сен. — сенненскае;
сл. — слонімскае;
слуц. — слуцкае;
смал. — смалевіцкае;
смарг. — смаргонскае;
стаўб. — стаўбцоўскае;
стол. — столінскае;
тс — тое самае;
тур. — тураўскае;
узdz. — уздзенскае;
уст. — устарэлае;
уш. — ушацкае;
хойн. — хойніцкае;
хоц. — хоцімскае;
чач. — чачэрскае;

чэрв. — чэрвенскае;
шчуч. — шчучынскае.

ІНДЭКС¹

абалонка	алюміній	баба	біч
абалонь	амфітэатр	бабулька	блікат
абаранак	андарак	бабуля	блізняты
абвал	анёл	бабыль	блін
абдымкі	ануча	багіня	бліскавіца
аблічча	апарат	багна	бог
аблога	апона	бадзяга	бой
абломкі	апоня	баец	бок
абнова	апора	баклажан	боль
абноўка	апоўзіна	балаболка	болька
абоз	апранаха	балабон	бот
аброць	апякун	балбатня	боўкун
абрус	аратай	балван	боўт
абруч	араты	баль	бохан
абрыў	арбіта	бальзам	бохаўка
абуджэнне	арда	бальшак	бразкаўка
абух	аркестр	балярэнкі	бразкотка
абцугі	аркестрык	балчка	брама
абьякавасць	арляня	бар'ер	бранзалеткі
абэржа	арляняты	бар'банишчык	бранзалеты
авадзень	армія	баравік	браня
авансцэна	арол	барада	брат
авацыя	артыст	баразна	бровы
авечка	артэрыя	баран	бронза
авіяцыя	арэлі	баржа	брус
агарак	арэна	барометр	брусніцы
агонь	арэх	барсук	бручка
агрывак	ася	бастыён	бруя
агрызкі	асве	басэтя	брыжы
адбітак	асёл	баталя	брыль
адвячорак	асілак	бацька	брыльнянт
адгалоскі	аскалёпак	башлык	брэх
адгалоссе	асколкі	баярын	бубен
адзенне	аснова	бег	бубніла
адліга	астравы	бегемот	бугай
адліў	астрог	бездань	будзіч
адцвітанне	атака	бездарожжа	буйства
ажыўленне	атаман	безнадзейнасц	букет
азіят	атара	ь	бунтарства
аквамарын	атожылак	белавік	бура
акіян	атрад	бераг	буралом
аковы	атрута	берэт	бурка
акорд	атрэп'е	бігудзі	бурленне
аксаміт	аўтамабіль	бізун	буриштын
акула	аўчына	біруза	бусел
акцёр	афарбоўка	бісерынка	буталь
алтар	аэрадром	бітва	бухматы

¹ Для шматкампанентных метафарычных структур указваецца апорнае слова.

буч	ветрагон	выварацень	гармідар
бушлат	ветразь	вывараць	гарох
быліна	вецер	выгнаннік	гарыла
быль	веча	выдра	гарэза
бяздонне	вечар	выжла	гарэнне
бязмен	вея	выкармак	гаспадар
бярлога	вільчак	вырай	гаспадыня
бярозка	вільчык	выскрабак	гасцінец
бяседа	віно	выспа	гвардыя
вавёрка	вір	вытокі	генерал
вага	віртуоз	вышыня	генератар
вада	віхура	вэлюм	гетры
вадаспад	вішанька	вэрхал	гіена
вайна	вішня	вядзьмак	гімн
вал	вобла	вязь	глыбіня
валакно	воблака	вянец	глыток
валацуга	вогнішча	вянок	гнеў
валачобнік	водаварот	вярблюд	гніда
валачобніца	водар	вяргічэчка	гнілушка
валёнкі	водбліск	вяргіня	гніляк
валошка	водгалас	вярціла	гном
валуй	водгукі	вярцель	гняздо
валун	водгулле	зяршыня	голас
вампір	вожык	вяселе	голуб
вандал	воз	вясло	гоман
вандроўнік	возера	вясна	горад
вандроўніца	воін	вястун	горб
вар'ят	вока	вяшчунка	горла
варажбітка	вол	вяшчуння	горыч
варона	волава	гад	госць
варта	волап	гадзюка	град
васілёк	вопратка	галава	градабой
вастрыё	вороціло	галавешка	гразь
вастрыня	восень	галалёд	граніт
вата	воўк	галгофа	грань
ватман	воўна	галіна	гром
ваўкалак	вуаль	галінка	гронка
ваўначоска	вугал	галкі	груган
вачніцы	вугалёк	галоп	груд
ведзьма	вугаль	галубка	груз
вежа	вугольчык	галубок	грунт
вейка	вуж	галуза	груша
вены	вужака	гальштук	грыб
верабей	вузел	гамана	грыва
вэрацяно	вулей	гамонка	грым
верталёт	вулкан	гандаць	грэбень
верх	вус	ганчурка	гузік
вёска	вуха	гара	гуканне
веснаванне	выбоіна	гарбуз	гурт
веснаплынь	выбух	гарлавіна	гуслі
ветах	вывадак	гарлач	гусь

дагаранне	енк	запявала	іголка
даёнка	ёри	зара	ігрышча
дажынкi	жаба	зарад	іерогліф
далонi	жалейка	зараначка	ізгой
даль	жаль	зараніца	іклы
далягляд	жамчужына	заранка	ільдзінка
дамба	жар	зарука	ільды
дарога	жарабец	заскарузласць	імжа
дарожанька	жарства	засланка	імяніны
дарожка	жартаўнік	застой	іней
даўбешка	жаўкляк	застрэшак	інтрыга
даўбня	жаўранак	застрэшыа	іпастась
дах	жаўрук	затокі	іржа
двайняты	жменька	зацішыа	іржанне
двукоссе	жмінда	заяц	іржышча
двукроп'е	жмут	званы	іскра
джала	жорны	звер	істужка
дзёгаць	жук	згарода	ішак
дзівасіл	журавель	зграя	кабель
дзіда	журавінка	згустак	кабылка
дзірван	журавіны	дзўлценне	каваль
дзіця	журжа	зелень	каварства
дзюба	жывіца	землятрус	кагал
дзядзька	жывот	зеніт	каганец
дно	жыгун	зерне	кадаўб
дождж	жырандоль	ззянне	кадрыля
дом	жырафа	зігзаг	кажух
досвітак	жытло	зіма	каза
драпезнік	жэўдэык	злодзей	казёл
дровы	забылка	злом	казка
друг	завапа	зломак	кайданы
друз	завея	змест	кактэйль
друк	завіруха	змоўніца	каламашка
дрэва	завіток	змрок	каламуць
дрэўца	завітушка	змярканне	каланада
дуб	завушніца	змяя	каласы
дубіна	загадка	знак	калдобіна
дуга	загартоўка	зносак	калега
дуда	загон	золак	калена
дурман	зад	золата	калечанне
дуэль	задворкі	золь	каліва
дыван	задзіра	зорачка	каліна
дыверсія	заднік	зорка	калодзеж
дым	задуменнасць	зруб	калона
дыня	задуменне	зуб	калоссе
дыпламат	засімак	зубр	калун
дырыжабль	закутак	зязюлька	калыска
дыспут	залацінка	зяюля	калыханка
дыяменты	залысіна	зялепуха	кальцо
дэльфін	замець	зярняты	кальчуга
езуіт	запал	ігла	калючка

каляіна	качолка	крошка	ластаўка
каляя	каша	круг	латарэя
камель	кашуля	кругляк	лаўжы
камень	кватарант	крук	лахта
камертон	кветачка	крумкач	лахтадрына
камлюк	кветка	крупінка	лебедзь
кананада	келза	крупы	лёд
канарэйка	келіх	круцеліца	лейцы
кандэнсацыя	кілім	круцёлка	лекі
кантрабас	кіпенне	круцель	лемеш
канцэрт	кіпень	кручок	лес
канюшня	кіпцюр	кывіначка	лета
кап'ё	кісель	кывінка	летнік
капа	кісць	кывуля	летуценне
капец	клавіятура	крыга	леў
капітан	клешч	крыж	лівень
капля	клешчы	крык	ліля
каптур	клін	крыло	ліліпут
капэла	клінапіс	крыніца	ліс
капялюш	клоун	крьчцаль	ліса
кара	клубок	крьда	лісіца
карабель	клык	крьмень	лістапад
каравай	клында	крьэдэшын	лісце
караван	ключ	кубак	лісцік
карагод	клюшня	кудзеля	літанне
каралева	кляймо	кужаль	літара
каралі	кніга	куль	літасць
карнавал	ковы	купа	ліхтар
карова	кодла	купал	ліхтарык
карозія	кола	купель	логава
кароль	ком	куранё	лодар
карона	конь	куранятка	лодка
караста	корак	курасадня	лопух
карункі	корань	кураўка	лунь
карусель	корч	курдзёбак	лучнік
карышун	коўдра	куркуль	лысіна
карыда	кошка	кут	лыч
карыфей	кошык	куча	люд
каса	красачка	лабірынт	люстра
каскад	красворд	лабяк	люстэрка
касмыль	краска	лавіна	лябёдка
каснік	краты	лад	лязо
кастыль	кратэр	лайба	лякарства
касіёр	крок	лакаматыў	лямант
касынка	кропелька	ламачча	лямец
кат	кропка	ламіна	лямеш
катарга	кропля	лампада	лянок
каўпак	крос	ланцуг	ляпёха
кацялок	кросны	лапа	ляпеш
качан	крот	лапаць	магія
качарга	кроў	лапік	магніт

мадонна	мех	накідка	павевы
май	механізмы	накіп	павека
мак	меч	накцюрн	паводка
макаўка	мікроб	налёт	павук
макляк	мільён	напал	павуціна
макулінка	мільярд	напеў	павуцінне
маладзік	мінор	напльў	падгалосак
маладзіца	міска	нара	падкова
маладзічок	млын	нарада	падпявала
маладняк	мозг	насечкі	падстрэшыша
малако	моль	насок	падсцілка
маланка	монстр	настаўнік	падэшка
малахіт	мора	настой	пажар
малачай	морда	настойка	пажыва
малебен	морж	нахабнік	пазалота
маленне	мост	нашэсце	паклон
малітва	мох	неба	пакрывала
малойчык	мудрэц	небаспад	палазы
маляр	муж	небасціл	паланэз
маляўка	музыка	невяд	палатно
маналіт	мука	незбудка	палена
маналог	мурашка	немюля	палёт
манах	муха	чэпагадзь	палетак
манета	мухалоўка	непагода	палец
манеўр	мухамор	непаседа	палітык
маністы	муць	непісьменнасць	палон
мантыя	муця	ь	палонніца
маргарытка	мушка	непуць	палотнішча
марля	мышыняты	нерат	палын
марш	мозгэдзь	неруш	пальцы
маска	мядзьяк	неспакой	паляна
маскхалат	мяжа	нехрысць	памагаты
мастак	мяккасць	ніва	памінкі
матавіла	мялён	ніз	пампушка
маток	мянташка	нітачка	памяло
матор	мярэжа	нітка	пантэон
матуля	мятла	ніць	панцыр
матухна	мяцеліца	ніша	панчоха
матыга	мяшок	нож	папас
матыка	набег	ножка	папах
матылёк	набедрыкі	нораў	папугай
матыль	навала	нос	папялішча
махры	навалач	нота	паразіт
маці	навальніца	ноч	паранджа
мачта	навісь	нутро	парасон
машына	нага	няўдоба	парасткі
маяк	надаўбен	одум	парахня
мёд	найгрыш	опанча	парашут
медзь	найміт	п'едэстал	паркаль
месіва	накал	п'яўка	парламенцёр
месяц	накат	пава	парог

паром	пісьмёны	прус	разбойнік
парча	пісяга	прыбой	разведчык
парыў	плакса	прыгажун	разводдзе
парэчка	планета	прыгон	раздарожжа
пасак	плаха	прыліў	разліў
паскрэбак	плаціна	прынцэса	размазня
пасол	плацце	прысак	размыванне
пастка	плач	прыслужнік	рай
пастух	плашч	прысмак	рака
пасцель	плед	прыстань	ралля
пасынак	плёс	прыступка	рамеснік
паток	плесня	прыцемак	рамонак
патоп	плех	прычытанне	рана
патрыярх	плечы	прэлюдзя	ранак
паўстагоддзе	плот	птах	раніца
паўстанне	плоць	птушка	ранне
паўшар'е	плынь	пудзіла	расінка
паходка	плыт	пункцір	раскол
пацеркі	пляга	пуп	расток
пацук	пляма	пупышка	ратнік
пачвара	плячо	пустабрэх	раўчак
пашча	подмазка	пустазелле	раўчук
паэзія	поезд	пустацвет	рахамудка
паэма	поза	пустыня	раць
паядынак	покрыва	пустышка	рог
певень	поле	путы	рогат
пекла	полк	пухавік	роздум
пена	полчына	пуцявіна	рой
пень	польна	пушча	росквіт
перавал	посмак	пушынка	росчырк
перавяслы	поміік	пчала	роў
перад	попел	пыл	рошчына
перадок	поплаў	пыса	рубезж
перапалка	порах	пявун	рубец
пер апеў	поўня	пявуння	рубін
перастрахоўка	почырк	пялёнка	руда
перац	прабужэнне	пялёсткі	ружа
перашыек	прадвесне	пяро	ружсанец
перашэпты	прадвеснік	пярсце́нак	руіна
пергамент	прадзіва	пярун	руйнаванне
перламутр	прадонне	пярына	рука
перлы	пража	пятля	рукаў
перон	пралеска	пяхцер	руль
персік	пралог	пяцярня	румянец
перфакарта	прамень	пячаць	руно
першацвет	прапелер	пяшчота	рупар
песня	прас	раб	руплівіца
пігмей	прасціна	рабацяга	ручаіна
піка	прафесар	рагач	ручай
піла	прорва	радно	ручайкі
	процьма	радня	ручнік

<i>ручнічок</i>	<i>свінец</i>	<i>слон</i>	<i>стаўбун</i>
<i>рыбка</i>	<i>свіння</i>	<i>слота</i>	<i>ствол</i>
<i>рыдван</i>	<i>свінчо</i>	<i>слуга</i>	<i>стог</i>
<i>рыза</i>	<i>свісцёлка</i>	<i>слуп</i>	<i>стогн</i>
<i>рызман</i>	<i>світа</i>	<i>слюда</i>	<i>столка</i>
<i>рыла</i>	<i>світанак</i>	<i>смага</i>	<i>столь</i>
<i>рыса</i>	<i>свята</i>	<i>смала</i>	<i>стома</i>
<i>рыцар</i>	<i>святло</i>	<i>смаркач</i>	<i>страказа</i>
<i>рэбус</i>	<i>святыня</i>	<i>смерч</i>	<i>страла</i>
<i>рэзананс</i>	<i>свяціла</i>	<i>смецце</i>	<i>страха</i>
<i>рэзгіны</i>	<i>свяцільнік</i>	<i>смоль</i>	<i>страхоўка</i>
<i>рэквіем</i>	<i>седала</i>	<i>смоўж</i>	<i>строі</i>
<i>рэха</i>	<i>сейбіт</i>	<i>смуга</i>	<i>струмень</i>
<i>рэхва</i>	<i>семафор</i>	<i>смурод</i>	<i>струменьчык</i>
<i>рэчка</i>	<i>серабро</i>	<i>смутак</i>	<i>струна</i>
<i>рэшата</i>	<i>серабрынка</i>	<i>смык</i>	<i>стрыжань</i>
<i>рэшткі</i>	<i>серп</i>	<i>смычок</i>	<i>стрэлы</i>
<i>рэя</i>	<i>серпанцін</i>	<i>снег</i>	<i>стрэмка</i>
<i>сабака</i>	<i>сетка</i>	<i>снегавей</i>	<i>стрэшка</i>
<i>сабантуй</i>	<i>сеча</i>	<i>снягі</i>	<i>студня</i>
<i>сабачка</i>	<i>сівізна</i>	<i>няясенка</i>	<i>стужка</i>
<i>саван</i>	<i>сігнал</i>	<i>сок</i>	<i>ступа</i>
<i>сад</i>	<i>сікачок</i>	<i>сокал</i>	<i>ступень</i>
<i>сакатуха</i>	<i>сіло</i>	<i>сола</i>	<i>ступня</i>
<i>саколік</i>	<i>сімфонія</i>	<i>солад</i>	<i>стырно</i>
<i>сакрэт</i>	<i>скакун</i>	<i>соль</i>	<i>стыхія</i>
<i>салавей</i>	<i>скала</i>	<i>сон</i>	<i>сувой</i>
<i>салавейка</i>	<i>скарач</i>	<i>сонейка</i>	<i>сугучча</i>
<i>саліст</i>	<i>скарб</i>	<i>сонца</i>	<i>суд</i>
<i>салома</i>	<i>скарбычка</i>	<i>соты</i>	<i>суквецце</i>
<i>саломінка</i>	<i>скептык</i>	<i>спадніца</i>	<i>сукенка</i>
<i>салюты</i>	<i>скіба</i>	<i>спажыва</i>	<i>сукно</i>
<i>самародак</i>	<i>скібіна</i>	<i>спажытак</i>	<i>сукня</i>
<i>самацвет</i>	<i>сківіца</i>	<i>спайка</i>	<i>сум</i>
<i>саната</i>	<i>склюд</i>	<i>спарыш</i>	<i>сумятня</i>
<i>санітар</i>	<i>склюндра</i>	<i>спачын</i>	<i>супольнік</i>
<i>сапфір</i>	<i>скляпенне</i>	<i>спевы</i>	<i>сутана</i>
<i>саранча</i>	<i>скразняк</i>	<i>спеў</i>	<i>сутыкненне</i>
<i>сарафан</i>	<i>скроні</i>	<i>спіна</i>	<i>сутычка</i>
<i>сарока</i>	<i>скрыня</i>	<i>спінка</i>	<i>сухастоіна</i>
<i>сарочка</i>	<i>скрыпка</i>	<i>сплаў</i>	<i>сфера</i>
<i>саставы</i>	<i>скула</i>	<i>сподак</i>	<i>сцежка</i>
<i>сатрап</i>	<i>скура</i>	<i>спявак</i>	<i>ціранне</i>
<i>саха</i>	<i>сланечнік</i>	<i>срэбра</i>	<i>цюжа</i>
<i>свавольнік</i>	<i>слата</i>	<i>стагоддзе</i>	<i>цябліна</i>
<i>сварка</i>	<i>слёзкі</i>	<i>стакротка</i>	<i>цяганосец</i>
<i>сведка</i>	<i>слёзы</i>	<i>сталь</i>	<i>цяжына</i>
<i>сверб</i>	<i>слізняк</i>	<i>стан</i>	<i>цяна</i>
<i>светач</i>	<i>слімак</i>	<i>стандарт</i>	<i>сын</i>
<i>светлячок</i>	<i>слова</i>	<i>станцыя</i>	<i>сырадой</i>
<i>свечка</i>	<i>слодыч</i>	<i>старт</i>	<i>сыч</i>

сэрца	тэрмометр	фронт	цнота
сябар	убор	фрэнчык	цукар
сяброўка	убранне	фрэскі	цукерачка
сядло	удава	фундамент	цукерка
сякера	узбярэжжа	футра	цурбан
сярэдзіна	уздым	фэст	цыбуліна
сястра	уздых	хадулі	цымбалы
табун	уздыханне	халадок	цытадэль
таварняк	узлёт	халоднасць	цыферблат
таварыш	узор	халуй	цьмянасць
тактыка	узрыў	халява	цэбар
талерка	улада	хамут	цэмент
танец	уладар	харч	цэрбер
таракан	уладыка	хата	цюлень
тартак	ураган	хатуль	цюль
таршэр	ускраек	хаўрус	цюпня
таўкач	ускрай	хаўтуры	цюўпня
твар	усмешка	хаціна	цягнік
тканіна	усплёск	хваля	цялешкі
тканка	успышка	хвост	цяльняшка
тлен	усхліп	хвост	цяльпук
тон	усход	хмара	цяля
топка	усходы	хмурнасць	цяпло
торба	ухаба	хмурынка	цяцера
тормаз	ухіл	хобат	чайнік
тоўшча	уюн	ход	чалавек
трамбоны	факел	холад	чалма
транспарцёр	фаліянт	храпа	чапяла
трапач	фальшона	хрыбет	чара
трапло	фрэнчык	хрышчэнне	чарадзей
трафарэт	фанпазія	хустка	чарадзейка
трацяк	фантан	хусцінка	чарапаха
трон	фанфарыст	цаліна	чараўніца
труба	фарба	цар	чарвяк
трус	фарс	царыца	чарга
труцень	фарысей	цвет	чарка
трызненне	фасад	цвік	чарнавік
трэска	фата	цвіль	чарнатроп
туга	феерверк	цвіценне	чарніла
тугадум	феерыя	цёмнасць	чарпак
туман	фігляр	цёмната	чартапалох
тумба	філосаф	цемра	чары
тупік	фінал	цень	чарэшня
тупіца	фініш	цеплыня	частакол
турбіна	фініцкляшка	церні	чаўнак
турма	фіранка	цеста	чаша
турнір	флатылія	цётка	човен
тыран	флейта	ціна	чорт
тысяча	флюгер	ціскі	чуб
тытан	фокуснік	цмок	чума
тэлефон	фрак	цнатлівасць	

чупрына	шчака
чучырыпок	шчанюк
чыставік	шчаня
чэмер	шчупальцы
шабета	шчыгол
шаблон	шчыт
шабля	шчэбет
шакал	шыба
шал	шыла
шаленец	шыпшына
шаленства	шыфон
шалі	шыя
шалік	шэрань
шалупінне	шэрасць
шамляк	шэсце
шапка	шэф
шаптун	экватар
шар	экспрэс
шаты	элегія
шацёр	эліксір
шапшаль	эмаль
шво	эпілог
шворынь	эскадрылля
шкарлупінне	юшка
шкарлупка	яблык
шкельца	яблыня
шкілет	яблычка
шкло	ягадка
шкура	ягня
шлак	яд
шлейф	ядваб
шлях	ядро
шматкі	язва
шматкроп'е	язык
шнур	яр
шнурочак	ярасць
шоўк	ярмо
шпіль	ястраб
шпілька	яхідна
шпінгалет	яшчарка
шпунт	
шрам	
штамп	
штандар	
штора	
штурм	
штык	
штыль	
шупляк	
шчабятанне	
шчадроты	

Навуковае выданне

СТАРЫЧОНАК Васіль Дзянісавіч

***МЕТАФАРА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ:
НА МАТЭРЫЯЛЕ СУБСТАНТЫВАЎ***

Падпісана ў друк..... Фармат 60 x 84¹/₁₆. Папера ксеракс. Афсетны
друк. Ум. друк. арк..... ум. фарбаздб. Ул.-выд. арк.....
Тыраж 200 экз. Зак.....

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ